

ARKIV
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATSBI DRAG FRÅN
SVERIGE DANMARK OCH NORGE

GENOM

KARL GUSTAV LJUNGGREN

UNDER MEDVERKAN AV

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN JÓN HELGASON
VALTER JANSSON TURE JOHANNISSON MAGNUS OLSEN
DIDRIK ARUP SEIP PETER SKAUTRUP ELIAS WESSÉN

SEXTIOFJÄRDE BANDET.
FEMTE FÖLJDEN. ÅTTONDE BANDET.

C. W. K. GLEERUP
LUND

ROSENKILDE OG BAGGER
KÖPENHAMN

LUND MCMXLIX

INNEHÅLL.

Bengtson, Arne, Rektor, Landskrona, Förlagorna till Josua bok och Domareboken än en gång	279
— Slutreplik till Bertil Ejder	292
Benson, Sven, Fil. lic., Lund, Rec. av B. Malmberg, Kort lärobok i fonetik	299
Ejder, Bertil, Docent, Lund, Replik till Arne Bengtson . .	289
Hallberg, Peter, Fil. lic., Göteborg, Rec. av Íslenzkir leskaflar m. m.	302
Harding, E., f. d. Folkskollärare, Dalfors, Om den nord-germanska vokalsynkopen och den förgermanska betoningens inverkan därpå	217
Hoff, Ingeborg, Docent, Oslo, Vilkårene for brytning av germansk <i>e</i> till <i>ia</i> , <i>io</i> i vestnordisk	177
Holtsmark, Anne, Professor, Oslo, Myten om Idun og Tjatse i Tjodolvs Haustlong	1
— Rettelse	317
Kolsrud, Sigurd, Professor, Oslo, Rec. av Egil Eiken Johnsen, Sagaspråk og stil	211
— Norrön brevskipnad	223
— Rec. av P. Tylden, Me — Vi	294
Ljunggren, K. G., Professor, Lund, Litteraturkrönika (1949)	308
Knight Bostock, J., Dr, Oxford, The second Merseburg charm	245
Naert, Pierre, Docent, Lund, Svar till Peter Hallberg . . .	306
Nielsen, Niels Åge, Universitetsadjunkt, Århus, Dansk sprogrensning i 1700-tallet	246
Salberger, Evert, Amanuens, Lund, Elisioner på Rökstenen	140
— Tillägg	317
Seip, Didrik Arup, Professor, Oslo, Veraldarsaga	156
Ståhle, Carl Ivar, Docent, Stockholm, Det saknade bladet i Vidhemsprästens anteckningar	170
— Till frågan om tillkomsten av »Hertig Fredrik»	237
Åkerblom, Bror, Fil. dr, Helsingfors, Verbformerna i Ekenäs stads dombok 1623—1675	74

ANNE HOLTSMARK

Myten om *Idun og Tjatse* i Tjodolvs
Haustlong.

Det er ingen ny tanke å tolke bilder fra forhistorisk tid som fremstillinger av stadig tilbakevendende kultiske handlinger. Klassisk filologi og egyptologi har forlengst adoptert metoden; det rike billedmaterialet gjorde det mulig å nå sikre resultater, slik at for eksempel greske vasemalerier er blitt en kilde for vår viten om gresk kultus og myte like så givende som den skrevne litteratur. Norrøn filologi kan ikke glede seg over en så rik ikonografisk overlevering; likevel finnes det adskillig materiale som venter på sin fulle utnyttelse. Mytologene har funnet igjen på billedsteiner situasjoner fra Eddakvadene, Tor og Midgardsormen, Loke og Sigyn osv. Forrige generasjons forskere slo seg også til ro med å se billedene som en slags illustrasjoner til de litterære myter. Men det realistiske syn på hedensk gudsdyrkelse som kom frem i begynnelsen av dette århundre, kunne ikke nøye seg med myten. Nå spurtes etter kultus, de religiøse handlinger som går forut for myten. Fortellingene om gudenes liv blir forklart som diktning om kulthandlingene. Ritus har fra først av magisk karakter; den er rettet mot eller til de overnaturlige krefter og er et ledd i menneskets kamp for tilværelsen. Myten er en antropomorf forklaring på maktene og på de midler en kan bruke for å beherske dem. Denne nye erkjennelse av forholdet mellom ritus og myte førte til at man nå begynte å se mer etter kulthandlinger enn etter myter i de overleverte bilder. Det ligger jo dog nær når en lager bilder å søke modell i noe sett, ikke i noe hørt som først må omsettes i tenkte situasjoner for å kunne »avbildes».

Den svenske arkeolog Oscar Almgren¹ brukte dette synspunktet i

¹ Oscar Almgren: Hällristningar och kultbruk, Sth. 1926—27.

tolkning av helleristninger fra bronsealder og tidlig jernalder, og hans resultat er frapperende. Han kan trekke linjen fra egyptisk gudedyrkelse gjennom klassisk kultus og bilder av den til våre helleristninger og videre til norrøn myte og til folkelige opptog til feiring av årstidene, især fastelavn og 1.mai, som er kjent over hele Europa like ned til våre dager. Fruktbarhetskulten har de samme symboler og symbolske handlinger over hele dette umådelige område i tid og sted: båten, solbilledet, treet — gjerne utmaiet —, dans av utkleddede figurer osv. Merkelig nok har Almgrens tolkninger ikke fått den vidtrekkende betydning de fortjener, hverken hos arkeologer eller filologer, før i de aller seneste år. Men ved forklaringen av billedteppene i Osebergfunnet kommer Bjørn Hougen¹ til at de fremstiller opptog, og Guttorm Gjessing har i en interessant artikkel² hevdet at selve gjenstandene i Oseberggraven har vært bestemt til kultisk bruk, at eierinnen av dem har vært gydje som har utført de hellige handlinger ved deres hjelp. Vi er kommet selve det religiøse livet et skritt nærmere.

Fra filologisk side ble det gjort et fremstøt i samme retning alt i 1909 da Magnus Olsen tolket Skirnesmål på bakgrunn av et kultisk »drama»³; han var så heldig å kunne knytte sin tolkning ikke bare til stedsnavn, men også til noen små plater av presset gullblikk funnet på stedet og hvor man ser en mann og en kvinne stå vendt mot hverandre med fremrakte hender. Magnus Olsen tolket de to figurer som Gerd og Frøy, representantene for den kvinnelige og mannlige fruktbarhetsgud, idet de skal inngå det hellige ekteskap, hieros gamos, *til års ok friðar*. Men det er nettopp høydepunktet i det årlige spill til fremme av markens grøde.

Bertha S. Phillpotts fortsatte i dette sporet;⁴ hun trakk inn i diskussjonen middelalderlig drama fra hele Europa og den folkloristiske forskning representert av Frazer. Resultatet er at hun tenker seg at det ligger »drama» bak de fleste av gudekvadene i Edda, foruten

¹ Bjørn Hougen: Osebergfunnets billedvev. Viking IV, 1940: 85ff.

² Guttorm Gjessing: Hesten i forhistorisk kunst og kultus. Viking VII, 1943: 1 ff.

³ Magnus Olsen: Fra gammelnorsk kultus og myte. Maal og minne 1909: 1 ff.

⁴ Bertha S. Phillpotts: The Elder Edda and Ancient Scandinavian Drama. Cambridge 1920.

en god del av heltekvadene. Det er neppe mulig å følge henne helt ut, særlig synes argumentene for «heltedrama» å være svake.

Det realistiske syn på norrøn hedendom har i Norge sin mest ytterliggående representant i Nils Lid, som i tre større bøker¹ og en rekke mindre artikler har søkt etter håndgripelige representanter for de gamle guder. Han nærmer seg problemene fra en tredje kant, nemlig moderne folketro og skikker i forbindelse med åkerbruk og feavl. Et resymé av sine resultater har han gitt i bind XXVI av Nordisk kultur, Gudar og gudedyrking. Her søker han tilbake til kultobjektene bak og forut for de antropomorfe guder vi kjenner fra myten. Det har undertiden forbløffende konsekvenser, som når *Ullr* fra å være den strålende himmels gud **wulpuz*, blir redusert til en ulltufs. Men det er et overveldende rikt materiale han kan fremlegge til belysning av hedensk tankegang, magiske enkelthandlinger så vel som hele komplekser av handlinger, slik at «kultspill» blir det eneste ord man kan bruke om dem. Om Almgren kunne vise oss spirene til det norrøne kultdrama i helleristningerne, så har Nils Lid vist oss restene av det i moderne folkeliv.

Den topografiske bakgrunn for «dramaet» har stedsnavnforskerne gitt. Magnus Olsen åpnet nye veier for religions- og myteforskning med sin oversikt over kultsteder i Norge og tolkning av det østlige Norges helligsteder.² Siden har han selv, Wessén, Sahlgren og flere kartlagt den hedenske kultus i Skandinaviens, slik at man kan nå til ganske anderledes sikre resultater om våre fedres tro og verdensbillede, om de midler de brukte for å styrke livet og verge seg mot døden, enn den gang vi bare hadde den islandske litterære overlevering å holde oss til. Arkeologi, stedsnavn og folkeminneforskning gjør det mulig å rekonstruere det miljø mytene er blitt til i. Dermed er tolkingen av skaldekvadene kommet i en ny fase.

Skaldenes språk er norrøn filologis store crux. De senere år har vi

¹ Nils Lid: Norske slakteskikker. 1923 (Skrifter utg. av Vid. akad. i Oslo Hist. filos. kl. 1923, nr. 4).

Joleband og vegtasjonguddomar. 1928 (Skrifter utg. av Vid. akad. i Oslo, Hist. filos. kl. 1928 nr. 4).

Jolesveinar og grøderikdomsgudar. 1933 (Skrifter utg. av Vid. akad. i Oslo. Hist. filos. klasse 1932 nr. 5.)

² Magnus Olsen: Hedenske kultminder i norske stedsnavn. I. 1915 (Skrifter utg. av Vid. selsk. Hist. filos. kl. 1914, nr. 4).

opplevd en krig på kniven om skaldespråket, er det lett å forstå men forvansket av overleveringen helt til våre dager, eller er det fra først av ment å skulle være tungt fordøyelig? Ernst A. Kock ville helst redusere hele spørsmålet til et om syntaks og ordstilling. Det er sikkert å gjøre saken for enkel. Man kan ikke komme bort fra at skaldespråket med sine mange kjenningar og heiti er et okkultspråk, et språk for de innviede. Det er rimelig å regne med at utgangspunktet er sakralt; i historisk tid er det visstnok i profan tjeneste for så vidt som det blir diktet kvad om mennesker og begivenheter hvor iallfall et moderne øye ikke kan se noe hellig. Men kvad har så ofte magisk hensikt at en visst bør regne med at profaneringen er sen og henger sammen med den nye religiøse strømning som fulgte med trosskiftet. Da kan omskrivningene bli ren litterær form. I den eldste kjente skaldediktning er kjenningene hentet fra skaldens og emnets miljø; de kan være valt for å lede på villspor eller for å si noe mer enn hverdagsordet ville si. Men vi må søke forståelsen ved å trenge inn i skaldens egen verden. Slik blir da arkeologi, stedsnavn og folkeminne hjelpevidenskaper for skaldeforskningen. Nærmer vi oss et gammelt kvad fra »skaldens eget utgangspunkt» har vi også lov til å håpe på å få et glimt av hans verden.

Jeg begynte med å fremheve billedkunstens betydning for vår forståelse av gamle myter og hedensk ritus. Norrøn arkeologi har ikke noe overveldende rikt materiale her. Under krigen kom et stort tilskudd med Sune Lindqvists utgave av Gotlands billedsteiner.¹ Lindqvist har gjort forsøk på å tolke billedenes innhold, men er neppe i første omgang kommet til helt sikre resultater. Disse og andre bilder, ikke minst Oseberg-revlene, har gjort at en får lyst til å ta opp til ny drøftelse en del skaldekvad som sier seg å være diktet over bilder. Det er særlig Brages Ragnarsdråpa og Tjodolv den kvinverskes Haustlǫng en kan love seg resultater av; de er begge norske og fra før 900, før kristendommen kom. Ulf Uggasons Husdråpa er yngre, fra litt før 1000, og islandsk; det kommer i en annen stilling. Bertha Phillpotts regnet med at strofe 14—20 av Haustlǫng beskrev et kultdrama, nemlig »kampen mellom sommer og vinter», som hun sikkert med rette så i Tors kamp mot Hrungne og leirjotnen Mokkurkalve.²

¹ Sune Lindqvist: *Gotlands Bildsteine I—II*. Stockholm 1941.

² B. Phillpotts 1. c. s. 115 og 124.

De første 13 strofene nevner hun merkelig nok ikke. De er grunnlaget for Snorres fortelling Skaldskaparmál kap. 1 om Idun og Tjatse, og det er all grunn til å tro at om vi bruker lyskastere fra hjelpevidenskapene på dem også, vil vi få se interessante scener fra hedensk tid.

Skalden.

Kvadet *Haustlǫng* er overlevert i 3 håndskrifter av Snorres Edda; det står etter kap. 22, som handler om hvordan man skal *kenna Idunn*. Snorre har alt referert innholdet kap. 1 uten å si hvor han har det fra. I kap. 22 heter det at skalden som diktet det, heter *Þjóðolfr enn hvínverski*, og han er vel kjent fra Heimskringla også, som den der har diktet Ynglingatal. Skaldatal nevner ham blant Harald Hårfagres skald. I Fagrskinna får han æren for noen vers av Haraldskvæde som ellers tilskrives Torbjørn hornklove (str. 1—5); ett vers av samme dikt (*Á baki létu blíkia* osv) lar Snorre ham få i kap. 1 av Gylvaginnging også. Det ser ut til at tradisjonen har blandet de to Harald-skaldene sammen. Sikkert er det at Ynglingatal ikke er tilegnet Harald, men en Ragnvald *heiðumhæri*, i siste strofe av Ynglingatal kaller Tjodolv ham *reiðar stióri* 'vognstyrelsen'. Og Haustlǫng er diktet over et skjold skalden har fått av *Torleifr* — hvem det er, vet vi ikke. Det er fristende å gjette på Torleiv spake, sønn til Hordakåre; det må ha vært nærmeste høvding for Tjodolv fra *Hvínir*. Fjorden *Hvínir* eller *Hvínisfjorðr* heter nå Fedefjorden; bygdene omkring heter Kvinesdal, det er Fede og Liknes herreder. Hordakåres ætt var herseætt, og Are sier at Ulvljot var hos Torleiv spake og lærte den loven — Gulatingslov — som han hadde med ut til Island og som ble vedtatt på Altinget 930. Torleiv kan ha vært en mann i 60-årene ca. 925 da Ulvljot var hos ham; han og skalden kan ha vært ungdomsvenner, og da kan Haustlǫng være blitt til ca 880—930, helst først i dette tidsrommet. Det passer bra med at Tjodolv ikke egentlig dikter om kong Harald; Heimskringla sier at han fostret Gudrød, Haralds sønn med Snæfrid, og siterer en og en halv strofe av ham som han skal ha diktet til kongen, de er nærmest uærbødige. Har Hafsfjordslaget stått ca 890, som man nå mener, har vel Tjodolv vært med der i hæren mot kongen, som Torleivs mann? Hafsfjord ligger midt i Hordakåreættens domæne.

Hvorom allting er, Tjodolv har levd ca. 100 år før kristendommen ble offentlig godkjent i Norge. Skalden har sett og bivånet de religiøse fester som holdtes *til års ok friðar* høst, midvinter og vår på steder som var helliget Ull, Frøy, Frøya — stedsnavn vidner om at disse gudene har vært dyrket i hans nærhet. Det var på Jæren at Magnus Olsen fant grunnlag i stedsnavn, runer og jordfunne gullplater for å tolke Skirnesmål som minne om kultdrama; Tysnesøya med det gamle *Niarðarlog* ligger også i Horda-Kåres land. Tjodolv må ha opplevd å høre og se tinget bli åpnet idet tinghelgen ble lyst i de gamle guders navn. Ulvljots lov, som han lærte av Torleiv, begynte med den hedenske tinghelgen; den lærte hvordan man måtte vokte seg for å »skremme» landvettene. Tjodolv hadde kanskje også lært hos Torleiv; iallfall var han skald og hans kunst var nøye knyttet til gamle religiøse forestillinger. Det er mye som taler for at skaldekunsten har hatt en funksjon ved selve gudsdyrkelsen. Skaldene var mytosofer; om noen har kjent ritus, de religiøse *leikar* og den mening menigheten tillå dem, må det ha vært skaldene.

Ynglingatal viser at Tjodolv også har hatt en tilknytning til Vestfoldættene. Vi vet ikke hvem Ragnvald var, men hans nærmeste forfedre, sier skalden, ligger begravet i Vestfold, og langfedgatal går tilbake på selve Yngve-Frøy i Uppsala; når skalden kaller ham *reiðar stióri* synes det å vidne om at han var Frøysgode; omkjøring i vogn hører til dyrking av fruktbarhetsguden. *Skiringssalr* ved Tønsberg kan i navnet bære vidne om Frøysdyrkelse; stedet har vært et økonomisk sentrum også, med markeder til visse tider av året, og det er naturlig å tenke seg at det også har vært kultsentrum. »Osebergdronningen» fikk med i graven kultvogner og andre saker som må ha vært brukt ved Frøysdyrkelsen; på dette grunnlag har Guttorm Gjessing hevdet at hun var gydje;¹ apparatet i graven er så stort og fremfor alt så kostbart, at det ikke kan være tale om annet enn offentlig kultus. Hun levde i høyden 2 generasjoner før Tjodolv. Tjodolv har altså sikker tilknytning til ynglingene i Vestfold, som regnet seg som Frøys ætlinger. Han har fått det skjoldet som han diktet over av en Torleiv, som det er god grunn til å tro er den lovkyndige Torleiv spake av Horda-Kåres ætt, han som lærte Ulvljot å vie tinget og rødfarge gudens ring i *roðru nautsblóðs þess er hann blótaði þar*

¹ Guttorm Gjessing: Hesten i forh. kunst, Viking VII: 105, 121.

sialfr, og at ed skulle avlegges i det en la hånden på denne ringen og ba at *Freyr ok Njǫrðr ok hinn almuþki áss* skulle hjelpe.¹

Selve skjoldet som Tjodolv dikter om, har vært et kunstverk; der har vært malt billeder som skalden skal tolke. Vi har ikke hele skjold bevart fra den tiden, de har vært av tre, bare beslag og skjoldbuklen av jern. Det er ikke noe ornamentalt utstyr på de beslagene eller buklene en har funnet; det er også rimeligere at utstyret har vært på skjoldflaten. På noen av de gotlandske billedsteinene har krigerne skjold med figurer; på en stein fra Vallstena² ser vi to krigere i kamp hver med sitt malte skjold; men det er bare symboler som er anvendt til dekorasjon, noe som kunne minne om senere tiders skjoldmerker, ikke figurer som kan gi anledning til en episk tolkning. Nå har vi to skjoldkvad nokså godt bevart og rester av flere; malte skjold må utvilsomt ha eksistert. Er moten kommet sørfra? klassisk litteratur kjenner flere skjoldbeskrivelser, mest berømt er Iliaden XVIII 478 ff (Achilles' skjold) og Vergil, Aeneiden VIII 625;³ begge steder gir skjoldmaleriene dikteren anledning til å fortelle myter. Det er knapt disse to — eller andre — litterære overleveringer som i tilfelle har ført det »malte skjold» til Norge; det måtte være selve tingen, et erobret (?) praktskjold med figurer har lokket til etterligninger. I alle fall, dekorerte skjold har eksistert og har vært regnet som klenodier. De har neppe vært bruksgjenstander, skjold som krigeren førte med på slagmarken. Men til dekorasjon i hallen eller i hovet har de vært virkningsfulle. Bruksgjenstander med særlig kunstnerisk utstyr hører først og fremst hjemme ved kultus. Skjoldet har vært til å dikte over, skaldens høytidsvåpen når han står frem i hallen og kveder. Innholdet av Haustlǫng passer til å bli foredraget i en gildehall hvor gjestene er samlet til blot som kan fremme årsveksten, det dreier seg fra først til sist om kampen mellom livets og dødens makter.

II. Kvadet.

Haustlǫng strofe 1—13 er som sagt overlevert i 3 håndskrifter av Snorres Edda, R W og T, str. 2, 1—4 og 3, 1—4 også i U, 748, 757 og

¹ Landnámabók, Kbh. 1925: 139 n.

² Sune Lindqvist: Gotlands Bildsteine I s. 75 og fig. 16.

³ Henvisningene skylder jeg professor Leiv Amundsen, som også nevner Hesiod, scutum 139 ff., Herakles' skjold, Euripides, Phoinissai 1090 ff; Silius Ital. II 403 ff., Hannibals skjold.

1 e ß. I det følgende er grunnlaget R, codex Regius av Snorres Edda, utg. i faksimile ved Elias Wessén, Corpus cod. Isl. vol. XIV, ikke fordi dette håndskriftet er feilfritt, ja i detaljer neppe en gang det beste, men fordi det er fullstendigst. Codex Wormianus, utg. i faksimile ved Sigurdur Nordal, Corp. cod. Isl. II, er ofte bedre; det vises rent teknisk ved at den så ofte går sammen med T, som i de store trekk ellers hører til samme gruppe som R. Jeg har gått frem på den måten at jeg har kontrollert Finnur Jónssons utgave i Den norsk-islandske Skjaldedigtning A I:16 etter disse to faks. utgavene og sammenholdt den med W. van Eedens utgave av »De Codex Trajectinus van de Snorra Edda», som visst dessværre er så upålitelig at den er lite tjenlig til kontroll av detaljer. Min lesning av mss byr ikke på noe nytt i forhold til Finnur Jónssons. Ved tolkningen har jeg kunnet støtte meg til flere forgjengere: Finnur Jónsson: Kritiske Studier, Kbh. 1884, og Den norsk islandske Skjaldedigtning B I; E. A. Kock har behandlet strofene i adskillige paragraffer av sin Notationes Norrœnae, til dem blir det henvist ved interpretasjonen av de enkelte strofer. I Den norsk-islandska skaldediktningen, utkommet posthumt i 1946 er rettelsene fra Not. Norr. samlet i en ny tekst s. 9 ff. Ivar Lindquist har også gitt en rettet tekst i Norröna lovkväden I, Lund 1929, den lovede kommentar er dessværre aldri kommet. Bidrag til tolkningen av enkelte strofer er gitt av Reichardt m.fl.; de vil bli sitert nedenfor hvor det er behov for det.

Jeg siterer håndskriftene og setter ved siden forslag til rettet tekst.

1. Første halvstrofe er håpløst defekt, W når lengst, og da den støttes av T, har jeg lagt den til grunn for hele strofen:

Hue skal gods at gioldu(m) gunnueggjar bru leggja — — —	Hvé skalk góds at gioldum gunnveggjar brag leggja — — —
raddkleif at þorleifi ty framra se ek tiua trygglaust ok far þriggia a hreingoro hlyri hilldar uez ok þiaza.	naddkleif at þorleifi; týframra sék tíva trygglaust of far þriggia á hreingöru hlýri Hildar nets ok Þiaza.

I 1.4 har T *naddkleif*, og r er utydelig i W. L.1: gioldvm R gioldo T, i W er nasalstreken nesten helt utvisket, kanskje har den aldri vært der, men den kreves for å få et ord som gir mening. Rettelsen of

i 1.6 er gjort av Rask; *uez* er rettet til *nets* NN 1809; det er en ubetydelig grafisk rettelse som gir en mønstergyldig skjoldkjenning *hildar net*. Riktignok kommer 1.8 da til å få bare skothending; K. Gíslason foreslo å lese **fats* for rimets skyld. Meningen blir den samme. Men det er flere eksempler på uregelmessige rim i Haustlǫng; et skjult eksempel foreligger sikkert i str. 20 *garði ... farðir*, hvor LP setter opp et ellers ukjent **forð*, f, pl *farðir*. Det skulle være en sideform til i-stammen *ferð*. Nå finnes ordet i flere germ. språk, men aldri som *ō*-stamme; vi bør sikkert lese *ferðir* her også, og *a* er kommet inn fordi skriveren ventet adalhending.

Ved rettelsen *bru* til *brag* i 1.2 har jeg hatt hjelp av NN 157, som i *bru* aner et ord for »kvad» og retter til *orð*; Norr. lovkr. setter inn *hróðr*. Tankegangen er sikkert riktig, men da kommer *brag* nærmere mss. LP har *stæra*, *greiða*, *telia*, *vanda*, *hlýða brag*; om vi tenker på *lag* 'versemål' og *orðatalag*, kan *leggia brag* godt være mulig.

Om 1. 3 har jeg ingen mening; å sette inn stevet som NN 157 vil, er dristig. Da må det være tapt noen innledningsstrofer, for et stev står ikke i første strofe i norrøne kvad.

Skalden begynner med å takke og rose skjoldet:

»Hvordan skal jeg legge kvadet til gjengjeld for det gode skjold?» I den tapte linjen har han vel sagt at han har fått det, for 1. 4 sier »skjold av Torleiv»; *naddkleif* er en grei skjoldkjenning, *naddr* 'spydspiss' er brukt slik f.eks. i *nadda borð* 'skjold'.

Så kommer kort hva det er for en myte skjoldet er dekorert med: »Jeg ser den troløse ferd av tre gudedjerve guder og Tjatse på skjoldets klart malte flate».

2. L. 1—4 i denne strofen er sitert et annet sted i Skaldskaparmål også, i kap. 57 som eksempel på at *gemlir* brukes om 'ørn'. Den lyder i W — R er defekt i de første linjene her også —:

Seggiondum flo sagna
snotar ulfr at móti
i gemlis ham gomlum
glamma a fyr skommu
settiz orn þar er æser
argefnar ma. baru.
uara byrgi tyr biarga
blæyði uendr a seiði.

Segiǫndum fló sagna
snótar ulfr at móti
í gemlis ham gomlum
glamma ó- (á?) fyrir skǫmmu;
settisk ǫrn þars æsir
ar-Gefnar mar bóru
(vasa byrgi-Týr biarga
bleyði vændr) á seyði.

I 1.4 er teksten ikke sikker; *a fyr* står RW 1 og 2, T1 har *o fyr*, T2 *ofra*, U *á fyrir*, 748 *ófyrs*, 757 *æigi firi*, 1 e ß *vlfr fyr*. Da RW er støttet av U, må det være en gammel tekst; på den annen side må T1, T2, 748 gjengi en felles opprinnelig tekst med *o*. 757 har modernisert nektelsen til *eigi*, 1 e ß *vlfr* er vel en »forbedring» av *ú- ó-* teksten. I T står *o* for *o*, *ø*, *æ*, og *ø*, men jeg har ikke funnet *o* for *ó* eller *á*. De skriverne som skriver *a*, har tatt sammen *glamma á* og *latt á* være postposisjon eller subst., men ingen av delene gir en brukbar mening.

Skriverne har ikke funnet seg tilrette med *o* heller, *ofra*, *ofyrs* og *vlfr fyrir* er like uforståelige. Det kan ikke være tvil om at *a/o* representerer en nektelse; i str. 6 heter det om noe som dog hender senere: *vas þat fyrir löngu*. Skjld B leser i tmesis *ó- fyrir skömmu* 'for u-kort siden' dvs. 'for lenge siden'. E. A. Kock som er en fanatisk motstander av figuren tmesis, retter NN 1810 *a* til *æ*, nekt. adv., denne form kan mulig ligge bak 757 *æigi*, men med så svakt grunnlag i en usedvanlig fyldig overlevering er rettelsen tvilsom.

Kan *á* slik det står, representere en nektelse? helt utelukket er det vel ikke. *æ* går tilbake på et **aiwa*, i mindre trykk opptrer det som *á* i *á meðan*, *áglíkr*, *ávalt*. Det kan tenkes at *á* fra trykksvak stilling også sporadisk har trengt inn i sterkt trykk. Men eksemplet er hittil enestående, og det forutsetter at muntlig overlevering har hatt *á*, som så i det denne form er blitt borte i det talte språk, er blitt rettet til *ó*, eller blitt stående uforstått.

Men heller ikke *ó-* er så umulig som E. A. Kock vil ha det til. At Tjodolv kunne bruke tmesis, er bevist ved *Ið- ... unnr* i str. 10. Og privativpartiklen *ó/ú* som kan settes foran et hvilket som helst adjektiv eller partisipp og ofte også foran et substantiv, er vel tenkelig å finne i tmesis, der dette merkelige stilfenomen i det hele blir brukt. Norrøn verskunst er ikke alene om å bruke tmesis; klassisk latin kjenner det, hos grammatikeren Sestus finnes i religiøs formel *ob vos sacro* for klassisk latin *obsecro vos*;¹ Ovid Metam. I:64 *septemque trionem* er et mildt eksempel. I middelalderlatin ble det en tid moderne; grammatikeren Eugenius fra Toulouse skriver:

O Io- versiculos nexos quia despicias -annes
excipe di- sollers si nosti iungere -visos².

¹ Det er professor Carl Marstrand som har gjort meg oppmerksom på dette sitatet.

² Raby, Christian Latin Poetry s. 388, og Mari, i Studi di filologia romanza, Vol. 8:4.

Og Tegernseer brevsamlingen, fra ca. 1000, har følgende:

Hiero- per Jacobum salvatur gens -solimorum.¹

Også keltisk poesi kjenner figuren, og i norrøn diktning er den slett ikke sjelden; det er såpass mange steder hvor ikke en gang E. A. Kock og hans disipler kan bortforklare den at det i og for seg ikke er noe å si på et *ó- fyrir skǫmmu* her. Jeg nevner *í dalmiskunn fiska* (for *dalfiska miskunn*) Eg 1v 6; *færði ór firði / fimr gramr Líma* (for *Líma-firði*) Þloft Tøgdrápa 2; *barðist Bokns í firði* Hl 30 b; *egg-, frákr breiða biugga / bragning fylking, stóð -þing*, hvor vi må lese *eggþing* sammen, Ht 36. Problemet er ikke på langt nær utredet; det burde tas opp på almeneuropeisk basis og drøftes både stilhistorisk og geografisk. Sikkert er det at Finnur Jónssons lesning er godt mulig.

Alt tatt i betraktning er den kanskje mest sannsynlig også. En ó kan av skriverne lett bli »modernisert» til *á*; det motsatte er ikke lett å tenke seg i disse sene avskriftene. Meningen blir den samme.

Nå byr halvstrofen ikke på vanskeligheter. Den må tas opp slik: *Snótar ulfr fló í glamma gemlis ham gomlum segiǫndum sagna at móti fyrir óskǫmmu (á fyrir skǫmmu)*: »pikerøveren fløy i den gamle ørnehamen mot dem som sier sagaer (sagn) for ikke kort siden». Men kjenningene krever kunnskap: *snótar ulfr* kalles jotnen Tjatse fordi han senere i kvadet røver Idun. Det karakteriserer jotnen med en gang, vi blir forberedt på bergtaking.

gemlir står Þul IV vv blant ørneheiti; Snorre bruker ordet Ht 2 for 'hauk'; her må *glamma gemlir* bety 'ørn', og da er vel Snorres bruk av ordet riktig, og i Þul er det tatt inn nettopp fra Haustlǫng men uten bestemmelsesordet. Haukenavnet *gamðir* og *gammr* 'grib' har vel samme rot, om da ikke LP og Falk² har rett når de avleder det fra *gamall* og oversetter det 'årgammelt dyr'. Er *gemlir* haukenavn, må det et kjenneord til; *glamma* er gp av *glamm*, n som brukes om fugleskrik. Egil 1v 27 bruker det slik som her: *syngrat gaukr ef glamma / gamm veit of sik þramma* »gjøken synger ikke om den vet at ørnen holder til over den». LP og Skjd B oversetter *glamma gammr* 'hund'; det riktige har Sigurður Nordal.³ Hallvard Lie⁴ er i sin versifiserte

¹ Tegernseer Briefsammlung, utg. MGH, Epistolae selectae III: 51. Her er flere eksempler.

² Hj. Falk: Namen der Beizvögel, Festschrift E. Sievers, 1920: 240.

³ Íslenzk fornrit II: 200.

⁴ Hallvard Lie, Jorviksferden. Edda 1946:152.

oversettelse bundet av rimet, som har fått ham til å oversette med 'falk'. Begge velger de å lese *sígrat* (mss har *sígrað* M, *sigart* W, *singia* K) 'lar seg ikke sige, setter seg ikke'. Den eldre lesning *syngrat*, av G. Pálsson, er bedre. Egils to linjer har karakteren av et ordspråk, som han har satt på vers. En må minnes Jørgen Moe: men trindt om hviler Egnen saa stille saa forlædt som under Falkens Rede det lyd-løse Kratt. Begge er folkelig uttrykk for det samme, stillheten under rovfuglens rede. Dessuten er gauken uløselig knyttet til sangen, »ku-ku» er dens livsytring, i poesi dens attributt. I Egils vise står denne unaturlige stillhet i motsetning til ørneskriket som vi hører fra *glamma gammr*. Det kan tenkes at Egil har Tjodolvs kjenning til mønster.

»Den gamle» ørnehamen, sier skalden. Det må bety at jotnen hadde for vane å bruke den. Tilhørerne kjenner ham fra før.

segiøndum sagna må være de samme som *æsir* i 1.5 og de tre guder i forrige strofe, men uttrykket er merkelig om de tre, som siden viser seg å være den øverste gud (Odin?), Høne og Loke. Slik kaller Snorre dem i sin tolkning i Skaldskaparmål; Loke og Høne nevner Tjodolv også ved navn, men »Odin» nevnes bare med kjenninger. Den naturlige oversettelse er »de som sier sagn» eller »sagaer», og slik oppfattes det også Norr. lovkv. mens LP og Skjd B tar *sagna* som gp av et *sogn*, f 'skare, følge'; det samme ord skal vi ha i str. 9 *sagna hrærir* om Loke og Þdr 3 *sagna sviptir* om Tor. De tre guder blir da »skarenes ledere», idet *segia* blir tatt pregnant 'byde, befale'. Nå kan til nød en slik betegnelse gå for Odin, som jo også er *foldar dróttinn* str. 5 og *hapta snytrir* str. 3. Men Høne og Loke? og kan *segia* i det hele oversettes med 'befale, lede'? De to ord finnes sammen i *segiandsaga*, *segiandsogn* 'fortelling, sladderhistorie', og i Olav den helliges saga kap. 206 har vi dem igjen i en forbindelse som må være avgjørende for tolkningen her: kongen stiller skaldene i skjoldborg og sier: *er yðr þá eigi segiandi saga til, því at ér skuluð frá segia ok yrkia um síðan*. Tjodolv kaller gudene »de som sier sagaene», og de »sagaer» de forteller, må nettopp være de som »gerast» her i kvadet Haustlǫng. Oversettelsen får en del å si for helhetstolkningen, og vi kommer tilbake til den senere.¹

I siste halvstrofe er teksten ikke sikker i 1.6; R har *gnæfar* for WT

¹ Se kap. III s. 43 ff.

gefna; etter *ma* er et bokstav radert i *W*, *R* har *mat* og *T mar*. Sammenhengen viser at vi har en kjenning for 'okse', det som æsene *bǫru á seyði*, og som i str. 5 kalles *þiðr* 'stut'. Metrisk kan vi lese enten — — x — eller — — x — ; det vil si vi må ha et sammensatt ord enten først eller sist i ordgruppen, vi kan velge mellom *argefna*, *argnæfar* eller *gnæfarmat*, *gefna*, *gnæfarmar*, *gefna*. Vi kan lese *ar* eller *ár*; metrisk er *ár* å foretrekke. Skjld B leser *Gefna*, men trekker det ut av sammenhengen til parentesen i neste linje og får da en trykkfordeling — — x — , som er umulig. NN 2504 leser *árgnæfa*, gs av **Árgnæfi* som han tenker kan være jotunnavn, *jotuns eykr* er 'okse' Yt 17. Reichardt¹ valte å forbinde *Gefna*.

Gefn er navn på Frøya, som appellativ finnes det i sammensetningen *gefnageð*. Frøyanavn blir brukt som grunnord i kvinnekjenninger; *ar-ár-* blir da kjenneordet som sier hva slags kvinne det er tale om. Som grunnord kan vi velge mellom *marr* og *matr*. *Árgefn*, *Argefn* er et kvinnelig vesen som enten 1) bruker okse som hest eller 2) fortærer okser. Reichardt prøvde med det siste og tenkte på Frøya i Trymskvida — men der var det jo Tor og ikke Frøya som åt oksene.

Velges *marr*, har vi en myte om en kvinne som pløyer med okser, nemlig Gevion. Denne myten har Tjodolv kjent fra Brages Ragnarsdrápa; Haustlǫng viser kjennskap til dette diktet i stil og ordvalg. Norr Lovkv leser *Ár-gefn* »äringsgudinna», og ettersom Gevion både i navnet og i pløyemyten viser at hun er en fruktbarhetsgud, kunne det forsvareres. Men tankegangen er vel religionshistorisk. I myten slik skaldene kjenner den, er hun Gevion som pløyer, pløgen er hennes konkrete attributt. Loke skjeller henne som alle andre åsynjer ut for løsaktighet, hun er blitt forført av *sveinn hinn hvíti*, hvem nå det kan være; Snorre sier hun er møy og at alle som dør som møy, skal komme til henne, og missjonslitteraturen identifiserer henne med Diana. Skal hun kunne kalles *árguð*, likesom Frøy og Njord, da må vi gå utenom skaldemytologien.

Skal vi i *Gefna marr* kjenne igjen en 'okse', bør kjenneordet tydelig vise at *Gefn* er 'pløye-Gevn' eller 'plog-Gevn'. Og det gjør ikke *ár* 'åring'. Om vi derimot i mss *ar-* ser enten rotstavelsen i verbet *eria* 'pløye' eller et opprinnelig **arð-*, stammen av *arðr* 'ar, plog av primitiv

¹ K. Reichardt: Studien zu den Skalden des 9. und 10. Jahrhunderts. Leipzig 1928. (Palaestra 159): 162.

type', blir kjenningen klar. *Ar-Gefn* kan språklig sidestilles med *bardagi*, *barátta* til *beria*, *svardagi* til *sveria*. I *arð-Gefn* måtte ð være falt alt i muntlig overlevering mellom to konsonanter.

Det er en hake ved denne tolkningen, vi kommer til å få uregelmessig rim. *ar-Gefnar marr bóru* gir adalhending mellom første og annen trykkstavelse og bare skothending med tredje som ellers skal bære rimet i drottkvætt. Men Tjodolvs rim er ikke så regelmessige som senere skalders. I str. 2 og 20 rimer *nets/Diaza* og *garða/*ferðir* i like linjer, begge steder har overleveringen stusset. Hos Brage finnes flere like linjer med bare skothending; der er også linjer som er helt lik den som er foreslått her: *hals en bóls of fylða* og *feðr veðr boga hugði* Rgdr 8, *gløð diúprøðuls óðla* 13; i Rgdr 19 og 20 er det også ufullstendig rim i like linjer. Snorre registrerer fenomenet Ht 58 under navnet *Bragaháttr*. Det skulle ikke være betenkelig å lese *ar-Gefnar mar bóru* i 1.6. Billedet blir klart: 'pløye-Gevns hest' er en okse.

Settisk orn þars æsir bóru ar-Gefnar mar á seyði. Vasa byrgi-Týr biarga bleyði vændr, 'ørnen satte seg der hvor æsene bar pløye-Gevns hest på søyde. Bergenes lukke-Tý var ikke vant med å være veik'.

byrgi-Týr biarga 'Ty som lukker bergene' fortsetter assosiasjonen fra *snótar ulfr* i 1.2. *byrgia* betyr 'lukke, stenge inne eller ute, låse'. I kjenningen ligger at jotnens hjem var fjellene, han har makt til å lukke dem, det heter *byrgia hús*, *byrgia kastala hurðum*. Med de to kjenningene føres vi inn i den forestillingsverden som har skapt bergtakingssagnene. Tjatse røver piken og lukker henne inne i fjellet. Det er sagn fra gammel og nyere tid om at folk har sett fjellet åpent, jutulen kjører inn og slår døren i etter seg; det mest kjente er vel om Jutulporten i Vågå (Jutulen og Johannes Blessom, fortalt av Asbjørnsen); samme sagn går om trollene i Mella, Østre Slidre; Kjølstadmannen fikk skyss hjem fra byen, han steg av men hørte slik fæl rammel, og da han snudde seg, så han det ble slått opp en svær dør i Mella.¹ Fra norrøn litteratur kan nevnes synet i Eyrbyggja saga kap. 11, en mann så Helgafell åpent og derinne sat Torstein Toskabit og skibsmannskapet hans som nettopp var druknet. Ynglinga-saga 12 fortelles etter Yt 2 om dvergen som narret Sveigde inn i steinen; den stod åpen, men lukket seg straks bak ham. Sagnene om

¹ Knut Hermundstad: I manns minne. Gamal Valdreskultur III:77. (Norsk folkeminnelag 55).

jenter som blir bergtatt, lukket inne hos trollene i fjellet, er legio. Tjatse hører hjemme blant disse trollene.

3. Æsene holder altså på å steke en okse på søyde, dvs. på primitiv vis har de gravd en kokegrube som de har opphetet og lagt oxen i den, og nå venter de på at oxen skal bli mør og god å spise. Mens de venter på dette, kommer en ørn og setter seg i nærheten. Str. 3 sier at de ikke kan få oxen mør. Også her gir W den beste teksten:

Tormidlaðr uar tifum
talhreinn meðal beina
huar kvaðu hapt snyrter
hialmfalldinn þvi ualda
margspakr of nam mæla
máár ualkastar baru
uarat Hænis uinr hanum
hollr af fornum þollí.

Tormidlaðr vas tívum
tallhreinn meðalbeini;
hvat kvað hapta snytrir
hialmfaldinn því valda?
Margspakr of nam mæla
mór valkastar bóru
(vasa Hœnis vinr hónum
hollr) af fornum þollí.

For *tívum* har en del mss *tívi* R2, 748, 1 e ß; forskjellen er ubetydelig. For *huar* har alle andre *hvat*, som må være riktig. I l.3 har Rask rettet pl *kváðu*, som er umulig både metrisk og syntaktisk, til *kvað*. For *hapt* i l.3 har de andre mss *hapta*, T er på villspor med sitt *spacra*, *snyrtir* W, R2, de andre har *snytrir*. Ellers er teksten klar.

Det er bare l.2 som byr på problemer etter at Rask har bragt orden i 3. Igjen kan metrikken gi veiledning til den riktige lesning. Her må leses enten $\text{—} \text{—} \cup \text{x} \text{—} \text{x}$ eller $\text{—} \text{—} \cup \text{x} \text{—} \text{x}$. Da nå *talhreinn* tydelig er et kompositum, er det egentlig ikke noe valg; første fot må være $\text{—} \text{—}$. Og da må *meðal* bære trykket i annen fot. Det kan ikke være preposisjon, som i høyden kan få halvtrykk. Men er det første ledd i et kompositum, blir rytmen riktig. Da syntaksen i så fall forlanger nominativ, bør vi ikke betenke oss på å rette til *beini*. L. 1—2 danner da en klar syntaktisk enhet: *Tormidlaðr meðalbeini var talhreinn tívum*; *talhreinn* må være oksekjenning, og det hele bety »En middels-god bevertning, tung å dele opp, var oxen for gudene». *beini*, m betyr 'bevertning, gjestfrihet, hjelp', og *miðla* blir sagt om å dele ut maten blant gjestene. *Meðalbeini* har samme nedsettende mening som andre ord på *meðal-*, *meðalmaðr* osv.

Men hva mener skalden med å kalle oxen *talhreinn*? LP og Skjd B leser *meðaltálhreinn*, adj., og *tormiðluðr*, subst.; NN 1015 foreslår *tólhreinn* 'redskapsrein, okse' og Norr lovkv *taglhreinn* 'taglrein, dvs.

okse'. I *tal-* ligger utvilsomt et kjenneord som gjør 'reinen' til 'okse'. Men *tagl* hører dog mer hesten til, en *taglhreinn* måtte heller bli 'hest'. Og *tól*, n 'redskap' er heller ikke særeie for okser. Jeg foreslår å lese *tallhreinn*; nyn talle, sv. dial talle, jy tåll betyr 'ihoptrampet gjødsel i fjøs, møkk', grunnform **taðlan*; til -an-stammen kan svare en -a-stamme, likesom *stallr* / *stalli*; ordene blir -*lan* og -*la-* avledninger til *tað*, n, som brukes om det samme i nyisl, og 'tad', 'tadd' i nyn. *ðl* blir tidlig assimilert til *ll*, bevidnet fra skalderim i 11.årh.; Tjodolv kan vel ha sagt *taðlhreinn*, men innen hans kvad ble skrevet ned, måtte det lyde *tallhreinn*; sml. *milli*, *frilla*, *silla*, *brullaup* osv. Foran *hr* måtte så *ll* forkortes, og *talhreinn* er resultatet. Da får vi oversette 'tallerein, møkkrein', en 'rein' som står på fjøs og tramper talle, må bli 'okse'. Skalden skifter inn et annet matnyttig dyr som grunnord og kjenner det med et ord som er typisk for oksens miljø, fjøset. Tjodolv har vel selv mangan gang lagt en virkelig *hreinn* på søyde når han var på veiding i Dyráheio; det er jaktterrenget for folk fra Agder og Lista enda i dag, og der går enda store villreinflokker der i heiene. Sammenligningen har ligget nær, i Yt 16 kaller han oxen *okhreinn*. Men det er et glimt av humor i 'tallereinen', passer med at den er *meðalbeini*, og med tonen i *Haustlǫng* ellers.

hialmfaldinn hapta snytrir viser seg i og med at han har hjelm som anfører for de tre guder; i str. 5 kalles han *foldar dróttinn* 'jordens herre', og Snorre kjenner ham som Odin. *hopt* pl av *hapt*, n 'noe som binder, stanser'; *hopt* i pl blir ofte av skaldene brukt om gudemakter. I en utrykt avhandling av Odd Nordland »Hopt og bønd« setter han de to navn på overnaturlige makter i forbindelse med krigsmagien, minner om valkyrienavn som *Herfiǫtur* o. 1. Når Odin kalles *hapta snytrir* 'den som gjør *hopt* kloke' (*snytra*, v 'gjøre *snotr*', 'forstandig. klok'), kjennetegnes han som krigsgud; det er han som rår for 'de bindende', for dem som stanser, 'hefter' fienden i angrepet. Det høver godt at han er *hialmfaldinn* også. Men det er desto mer komisk når han står her maktesløs og ikke kan få stekt oxen fordi ørnen sitter i tretoppen og nettopp 'hefter' stekingen.

Siste halvstrofe taler ørnen: *Margspakr mór valkastar bóru of nam mæla af fornum þolli; Hænis vinr vasa hönnum holtr* — 'Storvis likdyngbølges måke tok til å tale fra det gamle tre; Hønes venn var ikke nådig mot ham'.

Igen kommer adjektivet 'gammel'; treet er kjent fra før, gammelt

og ærverdig. Det er nok en gammel historie skalden kjenner igjen på skjoldet.

Ørnen holder seg i treet; og grunnen kommer i innskuddet: Hønes venn var ham ikke hull. I neste strofe er 'ravnegudens venn' enten Høne eller Loke, i str. 7 er 'Hønes venn' sikkert Loke, og det er Loke som slår etter ørnen med stangen også. 'Hønes venn' her i str. 3 kan være Loke eller 'ravneguden'; men størst sannsynlighet taler for at det er Loke.

I en vise av Þorbjörn Þyna, eller hans far Hromund halte, overlevert i Landnámabok og Hávards saga, er tydelig ekko av str. 3 i Haustlǫng; også der galer *mór valkastar bóru fra fornum meidi*. LP oversetter her 'ravn'.

4. Oksen vil ikke bli mór, og ørnen skriker over dem i det gamle treet. Odin spør hvem vel er skyld i dette; men Loke skjønner at det er ørnens skyld at det går galt med stekingen, han er ikke blid på den.

Strofe 4 er defekt i R, og T har den ikke; det er igjen best å ta W som utgangspunkt. Den rettede tekst ligger da så nær den overleverte at det er unødvendig å trykke begge:

Fiallgylðir bað fyllar
fet-Meila sér deila
(hlaut) af helgum skutli
(hrafnásar vinr blása);
ving-Rognir lét vagna
vígfrekr ofan sígask,
þars vélsparir vǫru
varnendr goða farnir.

R har *fullan*, *hlvt*, og W har *asa* og *laasa*; *helgum* er Rasks rettelse, fra RW *helgo*, *helgv*. Skjld B har samme tekst som ovf., NN 1016 ordner 1. 3—4 sammen i en setning. Ellers ingen forandring, uten den at jeg leser *vél-* mot tidl. utg. *vel-*.

Innskuddet *hlaut hrafn-ásar vinr blása* 'ravnegudens venn måtte blåse' fortsetter den komiske virkning fra forrige strofes innskudd; *blása* betyr 'blåse, sukke, stønne', eller 'fnyse', og det siste er vel det riktigste her. Hønes og Ravnegudens venn er Loke.

Fiallgylðir bað fet-Meila deila sér fyllar af helgum skutli — 'fjellblåseren ba skritt-Meile tildele seg fullt måltid av den hellige rett'.

Ørnen ber Høne om å få sin del — det er underforstått at så skal steika nok bli mør.

Fiallgylðir er utvilsomt Tjatse i ørneham. *gylðir* finnes blant ulveheiti i Þul, ofte ellers også; Tjodolv bruker det Yt 29, hvor han kaller ilden *hofgylðir* eller *olgylðir*, teksten er usikker. Som ulveheiti kan ordet forbindes med *gul*, n 'vindstøt'; det er en gammel folkelig forestilling at ulven blåser på sitt offer og dermed maktstjeler det.¹ For å få mening i ørnekjenningen her må en gå til appellativet *gylðir* 'blåseren', ikke til dets bruk som ulveheiti; 'fjellulv' kan aldri bli kjenning for 'ørn'. Men myten vet at

Hræsvelgr heitir er sitr á himins enda
jötunn í arnar ham;
af hans vængium kveða vind koma
alla menn yfir.

Tjatse, jotnen i ørneham, kan godt kalles 'fjellblåser'.

jet-Meili må være Høne, som i Skaldskaparmål også heter *hinn langi fótr* og er *hinn skióti áss*.² *Meili* er nevnt i Hárb 9, hvor Tor presenterer seg som *Meila bróðir* og *Magna faðir*, likedan Haustlǫng 14, men ellers vet vi ikke noe om ham. Og etymologisk er navnet uklart, om det også har vært det for Tjodolv, må stå hen.

Ørnen ber Høne om mat, og Loke stønner oppgitt. Men *vígfrekr ving-Rognir vagna lét sigask ofan þar es vélsparir varnendr goða vǫru farnir* — 'kampgriske jotun lot seg sige ned der de lite listige gudevernere holdt til'.

Kjenningen *ving-Rognir vagna* er Tjatse, det er sikkert nok. Men hva det ellers ligger i den, er uvisst. *Rognir* 'den som styrer, rår' er bl.a. Odinsnavn, og står dertil ofte som grunnord i kjenninger for 'mann, høvding, konge'. De to ledd *ving-* og *vagna* skulle da sette *Rognir* inn i 'jotners' eller 'ørners' miljø.

vagna kan formelt være gpl av *vagn*, m 'vogn' 'slede', *vogn*, f 'vagn spekkhugger', *vogur*, fpl 'slede' eller 'båre'. Man kunne også tenke på et **vagni*, m. som måtte være 'en som kjørte i vogn, hadde en vogn'. I str. 16 kalles Hrungne *vagna váttr*, og i St 22 kaller Egil visst Odin

¹ Magnus Olsen: Hild Rolvsdatters vise om Gange-Rolv og Harald Hárfagre. Maal og minne 1942:8 f.

² Finnur Jónsson, KrSt. retter til *feðr Meila*, men går LP og Skjd B tilbake til *jet-Meila*. FR Schröder, PBB 43:221 er tilbøyelig til å følge KrSt.

for *vagna rúni*. De to siste uttrykkene synes å forutsette at *vagna* representerer levende vesener. *vagn*, m og *vogur*, fpl kan sjaltes ut. E. A. Kock har gjort oppmerksom på at *hvalr* står blant *jotna heiti* i Þul; han tar da synonymet *vogn* også som jotunheiti og *Rognir vagna* blir 'Tjatse, jotners herre'. *Ving-* oversetter han først ikke, det er bare »utsmeyckande epitet»;¹ senere NN 2505 forklarer han det som sideform til *veng-* 'vinge', Tjatse er jo i ørneham. Det siste forslag er neppe mer forsvarlig enn Finnur Jónssons *Ving-vagna Rognir*, til *vengi*, *vangr*, 'vanghvalenes herre'.² *ving-* kan ikke være rotbeslektet med hverken *vangr* eller *vængr*, langt mindre kan Tjodolv ca 900 ha trodd at det var så.

vogn i jotunnavn er støttet av *Vagnhöfði*, Þulur og Saxo i hans Haddingesagn. Spekkhuggeren er et rovdyr, æter alt og alle, selv dyr som er større enn den selv er.³ Det kan være bare størrelsen som har ført *hvalr* inn blant jotunheiti, men det kan godt være at veien nettopp har gått via vagnhvalen, den farlige storeter og rivihjel. *Vagnhöfði* kunne tyde på det. Da kan *Rognir vagna* og *vagna váttr* være jotunkjenninger gode nok.

Men nå *ving-*? siden Tjodolv kan bruke ordet slik fritt, må han ha forstått noe med det. Det må med andre ord ha vært et levende ordelement i 9.århundre. Men for oss er det dunkelt.

Ving- inngår i flere mytologiske navn fra vikingetiden og før; *Ving-pórr* Þry 1, *Ving-skornir* Fáfn 44 om Sigdrifas hest, *Ving-Rognir* Haustlǫng 3. Dertil kommer *Vingnir*, navn på Tor, Odin og okse Vafþr 51 og Þul IV; som Odinsheiti beror det visst på en gammel misforståelse i Vafþr 53, hvor cod R har *vingnis vígi* at mens A har det riktige *vitnis*.⁴ Av disse er *Ving-pórr* mulig gammelt, dersom W. Krogmann har rett i tolkningen av Nordendorfinnskriften, hvor han leser **wigu-þonar**.⁵ Men de to andre sammensetningene er sikkert fra senere tid og dog spontane der de står; *ving-* har enda 8. og 9. århundre orddannende evne. Når *Vingnir* kan brukes både om Tor og hans arge motstandere jotnene, må også ordets egenbetydning ha vært sterkere enn dets tilknytning til f.eks. Tor som heiti eller til-

¹ NN 136 og 2505, opptatt også E. A. Kock 1946.

² LP, Skjd B og gjentatt ANF 49:2.

³ Magnus Olsen har i en artikkel om Sonatorrek trukket fram denne rovdyrnaturen hos vagnene. ANF 52:247.

⁴ Falk, Odensheite. Kria. 1924:34 (Skrifter utg. av Videnskapsselsk. Hist. filos. kl. 1924, nr. 10).

⁵ APs XII:63 ff.

navn. Som tilnavn finnes det forresten også brukt på en landnåmsmann *Dorkell vingnir*. Lndn 104. Siste alvorlige angrep på ordets språklige gåte er gjort av W. Krogmann, APHS XII:63 ff. Hans etymologiske spekulasjoner er ikke overbevisende. Et vesentlig moment i resonnementet er ordet *vingull*, m som i alle norr. ordbøker får oversettelsen 'avlelem hos hesten'. Oversettelsen beror på det eneste sted det forekommer i norr. litteratur, vise 2 i *Vølsapáttir*, hvor det utvilsomt har denne mening. Men leser en visene i *Vølsatätten* i sammenheng, blir det innlysende at ordet *vingull* om 'hestepenis' der er en eufemisme; egentlig har det en helt nøytral betydning, sml. *vingull* 'tau, snodd rep' og nyn *vingel* 'rulle av karded ull'.¹ Til en virkelig undersøkelse måtte man trekke inn adskillig mer materiale, jeg nevner elvenavnet *Ving SnE* og mange norske stedsnavn som *Vinger* (norr *Vingr*), *Vingrum* (*Vingarheim*), norr *Vingulmørk* og mange fler; videre germ navn *Wingurich*, *Winguhaid* *Vingbert* o.fl., alle så vidt jeg kan se utolket. Mulig vil *vinga-meidr* 'galge' også måtte tåle en nærmere betraktning (*Bugge: vindga-* av *vindugr* 'vindig').

Sannsynligvis går et moment av skaldens tanke oss forbi ettersom vi ikke er klar over hva han mener med det ekstra *ving-* i jotunkjenningen. En ting må det likevel være riktig å peke på: Tjodolv bruker her på Tjatse et epitet som ellers hører Tor til. Det virker iallfall ved motsetningen, gir en antitetisk assosiasjon; vi har alt merket at skalden skildrer noe han morer seg over, noe komisk. Antitesen er som bekjent nettopp komikerens virkemiddel. Tjodolv bruker den ikke sjelden; et eksempel blant flere: jotnen er *margspakr* og Loke *bragðviss*, gudene er enfoldige, *vélsparir*; jotnen er *vigtrekr* de er *varnendr goða*; Odin spør troskyldig hvorfor ikke steiken blir mør, jotnen taler *margspakr* til ham. En kunne tenke seg at Tjatse ved *ving-* blir sammenlignet med Tor, han er en Tor blant jotner. Og Tor var jotneenes værste motstander.

Gudene er *vélsparir*, sparsomme på list. Det er hån mot dem, de er jo *varnendr goða* og steller seg så dumt at de mister Idun.

5. Dette begynner å bli moro. Under treet står gudene og skal begynne sitt hellige måltid; i toppen av treet sitter en ørn og vil ha noe med. Gudene gir ham motvillig noe, men de viser dermed at de er ukloke, *vélsparir*; de begår to feil, den første at de ikke straks gir fuglen det som tilkommer den — rovdirene må ha

¹ Under korr. fikk jeg se E. Hjærnes Ekskurs, Fylkesindelningen i Viken och namnet Vingulmark, Saga och sed 1947:62. Hans kritikk av ordbøkernes overs. av *vingull*, m stemmer med min.

sitt ellers tar de alt — og den andre at de ikke forstår hvem de i virkeligheten har å gjøre med. Det er selve 'fjellblåseren', jotnen i ørneham.

Den verdigste av de tre, jordens herre, ber nå Loke å dele ut av oxen. R har en lett forklarlig feil i l. 8, men den lar seg rette ved hjelp av WT, og teksten blir

Fliótt bað foldar dróttinn
 Fárbauta mög Vóru
 þekkiligr með þegnum
 þrymseilar hval deila;
 en af breiðu bióði
 bragðvíss at þat lagði
 ósvífraundi ása
 upp þiór(s)hluti fióra.

I l. 2 har W *vara*, T ... *ra*; der er en rift. Og l. 8 lyder i R *vp þiør hlífi ora*, W *upp þør hluti fióra*, T *up þiørs luti fióra*.

Det er lett å se at R her bare har glemt to bokstaver, *ut*, etter *hl*, eller rettere de har vært glemt i R's forelegg, og så har R prøvd å bøte på det ved å sette orddelet midt i *fióra*. Gen. *s* i *þiørs* står bare i T, hvor til gjengjeld *h* er falt bort; mss gir altså best støtte for et kompositum *þiørhluti*.

Første halvstrofe har E. A. Kock gitt en plausibel løsning: *Fliótt bað foldar dróttinn, þekkiligr Vóru, Fárbauta mög deila þrymseilar hval með þegnum* — 'Raskt ba jordens herre, han som Vår liker, Fárbautes sønn å dele larmetauets hval blant mennene'.¹ Han støtter seg til en bemerkning i Laufás-edda: *hér er uxinn kalladr þrymseilar hvalr*. E. A. Kock oversetter »det kraftiga tågets val», »dragokse».

Kombinasjonen *Vóru þekkiligr* danner en virkningsfull antitese til *bragðvíss* om Loke, og sier det samme som *vélsparir* i forrige strofe, for *Vór* er løftenes gudinne.

E. A. Kock støtter seg i oversettelsen av *þrym*- 'kraftig' til *ge*, der *þrym* i mange sammensetninger betyr »kraftig, mäktig, härlig».

¹ NN 137 og E. A. Kock 1946. LP og Skjd B retter til *Várar*, oversetter *þrymseil* med 'buestreng', dens *Vór* skal være Skade og hennes 'hval' en okse; særlig siste ledd er tvilsomt. B. M. Olsen, Aarb. 1909 har prøvd en annen utvei: *vára þryms seilarhval* 'Tryms slektings selehval'. Slik også Norr lovkv.

Usammensatt betyr det i ge 'mengde, (larmende) skare'; betydningen i sammensetningene ser ut til å være sekundær. I norr er *prymr* jotunnavn, og den vanlige oversettelsen her 'den larmende, bråkende' er det ingen grunn til å tvile på, den har sin parallell i andre jotunnavn, f.eks. *Hrungrnir*, *-gelmir*. Hvor *prym-* som første ledd finnes i skaldespråket, og det er ikke sjelden, forstås det usøkt som 'larm-'; E. A. Kock tar det selv også oftest slik, f.eks. NN 39, 407, 2192. *prymseil* må bety 'larm-tau'. Se også Torp, Etym. ordbok, s.v. truma.

En må se seg om etter en situasjon der oxen er utstyrt med et larmende tau. Det som ligger nærmest, er vel seletøy, dersom det er kunstferdig utstyrt med beslag av metall, sml. Gisle Surssønn, som *riðr við hryniandi* Gísla s. kap. 12. Men for trekkdyr har det neppe vært så vanlig at oxen kunne «kjennes» med det.

I str. 2 fikk vi høre at gudene la oxen på søyde, det er en eldgammel måte å tilberede kjøtt på. Det er guder som skal fortære den. Retten sies i str. 4 å være 'hellig', *af helgum skrutli*. Det er mye som tyder på at måltidet er et offermåltid; et gudemåltid som holdes under 'det gamle tre' — en eik (str. 6) — kan nesten ikke være noe annet.

Men er oxen ett offerdyr, kan også *prymseil* få sin dype mening. Bjeller og rangler ble og blir brukt for å skremme onde makter, udyr og troll. Folkelig skikk og tro, opptegnet i nyere tid, har mange eksempler på dette. At skikken har gamle aner, viser alle ranglene som er funnet i jernaldergraver over store deler av Skandinavia. I Oseberg-graven fant man en rangle knyttet til en snor, og snoren var lagt gjennom gapet på et av de utskårne dyrehodene, en slik snor med en rangle i kan *prymseil* være. Osebergfunnet har et klart sakralt preg, og Gjessing¹ har gjort det sannsynlig at den kvinnen som ligger begravet der, har vært gydje. Det er vanlig at offerdyr blir pyntet. Den danske «St. Hans-ko», pyntet til midsommerfesten med alle landsbyens bjeller, er tolket som et «avsvekket offer». Okseoffer til Frøy er kjent fra norr overlevering Yngl. saga kap. 15, Glúms saga kap. 9, Brandkrossa þátr. Det blir anledning til å komme tilbake til dette senere.² Foreløbig kan vi nøye oss med å anta som «arbeidshypotese» at skalden med kjenningen *prymseilar hvalr* har villet minne om at oxen

¹ Viking VII, i artiken: Hesten osv.

² Kap. III s. 56.

er offerdyr, den har enten vært pyntet med rangler, eller rangler og bjeller har vært brukt apotropeisk ved offerhandlingen.

Loke er her som ofte ellers den høyeste guds »minister» og får ordre om å dele ut av offeret til måltidets deltagere.

Fordelingen blir foretatt idet *ósvifrandi ása* legger opp fra det brede fat 4 stutedeler:

En af breiðu bióði lagði bragðviss ósvifrandi ása upp at þat fjóra þjórhlati.

Snorre transkriberer dette i Skaldskaparmål 1 slik at ørnen lot seg sige ned fra treet og 'legger straks opp oksens to lår og begge bogene'. Han mener tydeligvis at *ósvifrandi ása* er Tjatse, og han unner ham godt, alle de fire største stykkene av dyret.

ósvifrandi betyr 'en som ikke gir etter'; LP oversetter »hård modstander»; det forutsetter et verb **svifra* med *r*-avledning på laveste avlydstrinn, og helst iterativ mening; samme rot foreligger i *svifa*, v, nyn 'svive', 'dreie seg, svinge', dertil adj *ósvífr* 'som ikke svinger, går av veien', ofte som tilnavn og proprium. *ása* gpl av *áss* kan forstås 'blant' æser, eiendoms gen, eller 'den som ikke viker for æsene', objektiv gen. Rimeligvis er det obj. gen; og det kan da passe på både jotnen Tjatse og på Loke, som ifølge Skaldskaparmål kap. 16 er *goða dolgr, hinn sloegi áss, vélandi goðanna*. Nå er det Loke, Fårbautes sønn, som får oppfordringen i første halvstrofe, det er sannsynlig at det er han som utfører den også.

Men hvordan det nå har seg med dette, de fire stutedelene er sikkert ikke lår og bøger. Fortsetter vi tolkningen på den vei vi måtte slå inn på for å tolke *þrymseilar hvalr*, melder seg følgende refleksjoner: Det er god gammel skikk når en slakter, å ofre til vettene, til himmelens fugler, til skadedyr — offeret har forskjellig navn og grunn i overleveringen. Det som ofres, er deler av innvollene; de 4 delene kan være lunge, hjerte, lever og tunge — de edle innvoller — eller det kan være skrapoffer, deler en selv ikke vil ha, eller det kan som ved lappenes reinokseoffer være genitalia mm. Nettopp ordet *hlatir* tyder på noe slikt. Det blir nødvendig å drøfte dette også i videre sammenheng senere.¹

Ørnen har satt seg i treet over gudene der de tilbereder offermåltidet. Den representerer makter som er gudene imot, men den krever

¹ Se kap. III s. 67.

sin del. For å få stekt oxen, må gudene av med noe, det antydes at det er jotnens rett å få noe; jordens herre gir ordre til det; han er venn av Vår, vet hva som er rett, hva som er lovet. Loke som får ordren, har hele tiden vært i mot det; han blåste da jotnen kom med kravet. Nå legger han — guders fiende — opp de fire stutedelene som skal til. Men han er *bragðvís*, full av list og svik, og i følgende strofe prøver han å jage Tjatse bort igjen, slår det skjebnesvangre slag på ørne ryggen.

6. Ørnen setter seg nå nede ved røttene av det gamle tre — som viser seg å være en eik — og eter grådig av det han har fått. Teksten her er sikker:

Ok slíðrliga síðan
svangr (vas þat fyrir lǫngu)
át af eikirótum
okbiǫrn faðir Mǫrnar,
áðr diúphugaðr dræpi
dolg ballastan vallar
hirdi-Týr meðal herða
herfangs ofan stǫngu.

Alle mss har *morna* i 1.4; det måtte være gpl av *mǫrn*, f 'gygr', et ord som har nær sammenheng med *mara*, f 'mare' og *meria*, v 'knuse'. Det er egentlig ikke noe i veien for å beholde *morna*; når jeg som andre utgivere retter til *Mǫrnar*, skjer det fordi entallsformen er brukt i samme kjenning str. 12. Tjodolv har kjent ordet som elvenavn — *Mǫrn*, nå *Mánn*, er det gamle navnet på Mandalselven. I sitt øvre løp er denne elven uvanlig stri, løper ut over stup og gjennom gjel så navnet passer. En kan ikke fri seg for den tanke at både *Mǫrn* og hennes far Tjatse har vært Tjodolvs kjenninger fra fjellferder.

Ok síðan át svangr faðir Mǫrnar slíðrliga okbiǫrn af eikirótum — vas þat fyrir lǫngu — áðr diúphugaðr hirditýr herfangs dræpi dolg ballastan vallar stǫngu ofan meðal herða — 'og siden åt den sultne far til Morn grådig okse fra eikerøttene — det var lenge siden — inntil den dypsindige vokter av byttet slo med stangen ned mellom herdene på vollens farligste fiende'.

Nå får vi vite at 'det gamle tre' er en eik, at Tjatse er far til *Mǫrn* og er 'vollens farligste fiende'; Loke som ikke vil la ham få noe av

steika, er *hírði-Týr herfangs*. Tjodolvs kjenninger er avpasset etter situasjonen. Oksekjenningen *okbiörn* er formelt en variant av *okhreinn* Yt 16, men innholdet i den insisterer på samme bilde som i *ar-Gefnar marr* str. 2. Det er plogdyret som ligger på søyde foran æsene. Jotunkjenningen 'vollens fiende' hører til samme forestillingskrets, *vollr* er gressgrodd slette, eng som feet lever på, et nødvendig ledd i åkerbruket den også. Det må være denne primære mening med *vollr* her, ikke den avledede som er forkortet av *leikvollar*, *pingvollar*, eller voll som 'kamplass'. Vollen står for menneskenes verden, den dyrkede mark, hvor feet beiter og bonden slår gress til vinterfor. At Tjatse er dens værste fiende, gir et nytt trekk i det bilde Tjodolv alt har tegnet med »ørnen» fra fjellene, »fjellblåseren».

De bilder Tjodolv dikter om, vekker tanker om kultus til årsvekstens fremme; offermåltidet har to sider, den ene er å styrke æsene til *års ok friðar*, den annen å blidgjøre troll og jotner, de makter som står livet imot.

7. *ó- fyrir skömmu* i str. 2 og *vas þat fyrir lǫngu* i str. 6 rammer inn første bilde, »okseofferet». Nå kommer hele scenen i bevegelse: Loke slår Tjatse med stangen og blir selv hengende fast, mens jotnen sleper ham i vill fart over stukk og stein så han holder på å bli sprengt. Det er en scene med stor komisk virkning, Loke har handlet overilet, og en tosk som blir straffet, har ingen vondt av. Han er latterlig, hvor høyt han skriker. Strofe 7 lyder i RT:

Þá varð fastr við fósra
farmr Sigyniar arma
sá's ǫll regin eygia (ægja?)
ǫndurgóðs í þondum;
loddi rá við ramman
reimuð Iǫtunheima,
en holls vinar Hœnis
hendr við stangar enda.

Sigyniar er hentet fra W, RT har *Signvjar*; i 1.4 har W *hondvm*, hvilket ikke er umulig, men da RT går sammen om *þondum*, bør man velge det. Ordstillingen er nesten som i prosa, så oversettelsen gir seg selv: 'Da ble Sigyns armers byrde, han (Loke) som alle guder *eygia* i bånd, sittende fast ved skigudens fosterfar. Staven ble heng-

ende ved det ramme skrømtet fra Jotunheimene, og Hønes trofaste venns hender hang i enden på stangen'.

De to kjenningene *farmr Sigyniar arma* og *ǫndurgoðs fóstri* for Loke og Tjatse stillet slik inn i samme halvstrofe er igjen en av skaldens antiteser; ifølge Lok pr og Gylvaginng kap. 49 ligger Loke bunnet. Skade — *ǫndurgoð* — har bundet en eiterorm over ham så at eiteret drypper ham i ansiktet, og hans trofaste hustru Sigyn sitter hos ham og fanger opp eiteret i en skål. Innskuddet minner om situasjonen: han som alle guder *eygia* i bånd. Tjodolv trekker inn en helt annen myte, men en som minner om Lokes forbrytelse og vel fortjente straff. han er syndebukk her også.

Denne halvstrofen viser så tydelig som vel mulig at myten om Skades medvirkning ved Lokes straff, som i Eddakvadene bare kjennes fra prosastykket etter Lokasenna, og er opptatt av Snorre i Gylvaginng 49, var en kjent sak i Norge alt i 9.årh. Vsp vet ikke noe om Skade, lar Lokes straff følge etter Balders død, mens Lok prosa regner med at det er avstraffelse for uforskammet opptreden i Æges gilde. Tjodolv synes å stå Lokasenna nærmere enn han står Vøluspå.

eygia, v 'få øye på, få i sikte', LP fører tanken videre: »komme til at se», og det ville være bra om en hadde lov å lese en slik tanke ut av *eygia*. Men det går ikke. Heller får vi feste oss ved at skalden to ganger har forsikret at dette hendte »for lenge siden», og at han vil fortelle oss at alle guder nå ser ham i bånd. Kanskje er heller ikke det nødvendig; relativsetningen kan bare fortsette tanken fra kjenningen *farmr Sigyniar arma*. Men jeg er ikke den første som stusser ved *eygia* i slik mening. I Edda AM III:44 sier Sv. Egilsson at det her er »idem quod *ægia*», og det er grafisk vel mulig. Str. 9 må *eyra* leses *æra*, se nf. s. 28. *ey* for *æ* står flere steder i R, er i det hele en ikke sjelden grafi i eldre isl. Sv. Egilsson oversetter: quem omnia numina vinctum metuunt. Det går heller ikke, for *ægia* betyr 'skremme', ikke 'frykte'. Er dette riktig, »han som alle guder skremmer — truer — der han ligger i bånd», sikter ikke relativsetningen umiddelbart til situasjonen Lok prosa; det er mer en foregripen av Haustl 11; gudene har 'bundet' Loke og truer ham med en skjendig død om han ikke henter Idun hjem.

Jeg har oversatt *reimuðr* med 'skrømt'. Det er et av disse nom. agentis på *-uðr* som finnes i skaldskap: det forutsetter et verb, men vi har bare adj *reimt* (bare n) i uttrykket *þar var reimt* 'det spøkte

der', og *reimleikr* 'spøkeri'. I nyn betyr »reima» 'plage med drilleri', »reimast» 'plage hverandre, drilles litt' (Torp). NN 158 setter ordet til et germ **raimian* »uppstå, resa seg», ght *uzraimian*, ge *arcæman*. *reimuðr* skulle bety »en som reser seg høgt upp, rese». Da forbindelsen mellom norr *reimt*, *reimleikr* og nyn »reima» er klar, må i tilfelle etymologien strekkes helt dit. Og det er godt mulig. Overgangen **reima* 'drive spøkeri' til 'drille' er den samme som ved vårt »spøke». Et spøkelse viser seg uventet, reiser plutselig foran en. Verbet er vel egnet til å illustrere at det spøker, at noe overnaturlig plutselig viser seg. På Tjatse passer »skrømt» *reimuðr* uten videre, han er troll, opptrer i ørneham, som noe annet enn det han er, han er *rammr*.

Nå er farsen i gang. Tjodolv velger verbet *loða* 'henge fast og dingle' for å vise situasjonen. Og i denne stillingen hvor det gjelder å holde farten, er han igjen 'Hønes hulde venn', Høne som er 'den raske gud' og *fet-Meili*. Igjen antitesen: den støtter under komikken. En minnes eventyret: Hold du i grytehanken og grytehanken i deg, og far veggimellom til det dages! Eller Tyrihans, som fikk prinsessen til å le.

S. WT går sammen om teksten slik:

Fló með fróðgum tívi
fangsæll of veg langan
sveita nagr, svá't slitna
sundr ulfs faðir mundi;
þá varð Þórs of rúni
þungs (vas Loptr of sprunginn)
mólnaut, hva't's mátti,
miðjungs fríðar bíðia.

W har *tífa* mot RT *tífi*; R *favðor*, *rvnni*, *þvngs*, *míldings*. *mólnaut* er rettet KrSt fra mss *nautr* RW *nautz* T, akseptert E. A. Kock 1946.

Den opphakkede syntaks i denne strofen gjør en stakkåndet virkning som på en måte illustrerer løpet; strofen må tas opp slik:

Fangsæll sveita nagr fló of langan veg með fróðgum tívi svá't ulfs faðir mundi slitna sundr; þá varð Þórs of rúni bíðia hva't's mátti Miðjungs mólnaut þungs fríðar; vas Loptr of sprunginn — 'heldig med fangsten fløy blodfuglen lange veier med den vise gud så at ulvens far holdt på å slites i stykker; da måtte Tors venn be Midjungs bordfelle så

godt han kunne om en tung fred. Lopt var nesten sprengt'. Skalden bruker igjen motsetningens ironi: Loke er *fróðr* nå når hans uoverlagte dask på ørneryggen har ført ham i ulykke, han er Tors fortrolige venn, men må be jotnen om fred, han heter *Loptr* hvor han holder på å sette til av den anstrengende ferd gjennom *l u f t e n*, han er på en gang *ulfs faðir* og *Þórs of ráni* — men Tor skal jo engang drepe ulven! Dessværre vet vi ikke hvem Midjung er. Navnet skulle ikke ha tilknytning til et stedsnavn, slik som *Mørn*? Så nøye beregnet som kjenningene er hos Tjodolv, går vi glipp av et point fordi vi ikke kjenner Midjung og vet hvilket forhold det er mellom ham og Tjatse.

9. De to siste strofene har vært fulle av folkelig komikk. Det er bare moro så lenge det er Loke det går ut over, han er narr og syndebukk. Men hans neste strek er alvorligere. Tjatse forlanger i løsepenger at han skal føre til ham »den møy som kjenner lækedom for æsers elde».

Strofe 9 er ikke sikkert tolket, men mss er så å si enstemmige; med en liten rettelse i 1.2 leser vi

Sér það sagna hrœri
sorgæran mey fœra,
þá's ellilyf ása
áttrunnr Hymis kunni;
Brunnakrs of kom bekkjar
Brísings goda dísi
girdþjófr í garða
griót-Níðadar síðan.

Det er Finnur Jónsson som i KrSt har rettet mss *sorgeyra*, *-eura* til *sorgæran* — det er jo dog Loke som er »ør av smerte», ikke Idun. I 1.5 skriver R *brvN*, W *brun*, T *bran*; W har *akr* for RT *akrs*. R's *keckjar* for WT *bekkjar* er en dittografi.

Første halvstrofe er klar: *Áttrunnr Hymis það sorgæran sagna hrœri fœra sér mey þá's ellilyf ása kunni* — 'Hymes ætling ba sagaenes opphavsmann som var ør av smerte, å føre seg den møy som kjente lækedom mot æsers elde'. Tjodolv kaller Loke *sagna hrœrir*, og denne kjenningen bør oppløses på samme måten som *segiendr sagna* i str. 2; *sagna* er gpl av *saga*, og den som *hrœrir*, setter i gang, *sagaene* i Haustlǫng, er nettopp Loke, den eneste aktive av de tre guder.

Loke er skyld i at *sagaen geraz*. Skalden tenker på det hele som

en »saga», noe som blir sagt. En får inntrykk av at personene er »opptredende».

Den møy som kjenner lækedom for æsers elde, er Idun, hun blir nevnt ved navn i neste strofe. I denne blir hun kalt *goða dís*, og Loke fører henne til *Brunnakrs bekk* i *griót-Niðaðar* gårder, dvs. i Jotunheimene. E. A. Kock har funnet en syntaktisk løsning på denne vanskelige halvstrofen NN1017:

Brísings girðiþjófr kom síðan goða dís *Brunnakrs bekkjar í garða griót-Niðaðar* — 'Brisingringens tyv brakte siden guders dis til *Brunnakrs* benk i Stein-Nidads gårder.'

Men her er adskillig stoff til ettertanke. Først kjenningen for Loke: *Brísings girðiþjófr*. Loke stjal Brisingsesmykket, den halsringen *Frøya* eier i *Þrymskvida* bl.a.; *Skaldskaparmál* kap. 16 sier at han kjempet med Heimdal om det ved Singastein, og de var begge i sels ham. Snorres kilde er *Husdrápa*, fra ca 1000. Smykket er et *men*, n 'halsring', og man har diskutert om *girði* 'gjerde', 'gjord, belte' alene kan brukes om et *men*. Bugge konstruerte *brun-akrs bekkjar girði-þjófr* *Brísings* 'brynakerens (hodets) benks *girði*, hodets benk' blir halsen, og 'halsens *girði*' et *men*.¹ Men kan man få mening i *Brunnakrs bekkjar* uten å knytte det sammen med flere ord til en 4—5 leddet kjenning, bør man heller det; Tjodolv har ellers ikke så lange kjenninger. Når 'hav' kan kalles 'øyenes *men*' eller '*girði*', viser det hvor nær begrepene ligger hverandre. *Brísings girði* bør ikke vekke anstøt som poetisk uttrykk for *Brísingamen*. Så også LP.

Så er det *brunnakrs bekkjar*; NN 1017 oppfatter genetiven som »gen. om rörelsens mål»; Nyg § 141 har flere eks. fra poesi der »udtrykket nærmer seg tilstedsbetegnelse»; eks. *riða ... grœnna heima goða* Hákm 13. Ellers betegner jo gen om stedet 'hvor, henover hvilket'; med *koma* som verb kan det være tilstedsbetegnelse eller betegne 'veien'. E. A. Kock vil ha det til at gen *bekkjar* står parallelt til prep. uttrykket *í ... garða*, at 'brønnakersbenken' og 'stein-Nidads gårder' er det samme. Det er vel rimeligere å ta 'brønnakersbenken' som et sted innenfor jotnens gårder.

Men hva er nå denne »Brønnakers benk»? I nærheten av det hellige tre, i den hellige lund, finnes ofte en hellig kjelde, en *brunnr*. Ved foten av det eviggrønne tre i Uppsala var en blotkjelde, der de etter Adam

¹ S. Bugge, ANF V:2 f.

av Bremens vidnesbyrd ofret mennesker. Gudinnen Nerthus ble dyrket med neddykning i vann (Tacitus). Friggs bolig *Fensalir* betyr 'myrsalene' og Sága og Odin drikker sammen den dyre mjød i *Sökkva bekk*. Det synes som *Brunnaks bekk* hører hjemme i denne sammenheng. Har veien til Tjatse for Idun gått gjennom brønnen? Vi har før vært inne på den tanke at Tjatse er bergtroll og bergtar Idun. Kan disse to resonnementer forenes? Berget, Jotunheim og dødsriket hører nøye sammen, og de menn som i Eyrbyggiasaga ble sett rundt langilden inne i Helgafell, var omkommet ved drukning. En ferd til dødsriket gjendiktet som eventyr er det vel også vi har i eventyret om Manddatteren og kjerringdatteren; den gården de kom til kunne godt hatt navnet »Brønnåker», veien dit gikk gjennom brønnen.

Idun kan *ellilyf ása*, hun holder liv i de makter som sørger for årsveksten. Hun er utvilsomt selv fruktbarhetsgud, en hypostase av Frøya. Når hun blir »bergtatt», kanskje ofret i blotkjelda, svarer det til den eldgamle forestilling at denne guddommen om vinteren oppholder seg i dødsriket, hun blir røvet dit av dødsrikets herre, som vil ha henne til hustru.

Siste halvdel av str. 9 kan oversettes: 'siden brakte Brisingerings tyv guders dísl til Brønnakers benk i stein-Nidads gårder.'

»Siden» sier skalden igjen; dette ordet bruker han når han skal skifte billede. I str. 6 begynner scenen med Lokes løp; her i str. 9 er det en ny situasjon: Loke har ført Idun til Jotunheimene, jotnene gleder seg, men gudene blir gamle og grå.

10. I strofe 10 er mss enige om teksten unntagen i l.l.:

Urđut biartra (brattra) borda
byggvendr at þat hryggvir,
þá vas Íđ- með iotnum
-unnr nýkominn sunnan;
gørđust allar ættir
Yngvi-Freys at þingi
(vóru heldr) ok hárar
(hamliót regin) gamlar.

W har *brattra* i første linje, og utgavene er enige om å sette det inn. *borð*, n betyr 'bord, planke; skipsbord; rand, kant', og i *dals borð* 'dalens kant' betyr det jo nærmest 'ås'. Slik har Sv. Egilsson forstått

det: 'juga', altså 'bratte åsrygger'. LP, Skjd B, Norr lovkv og E. A. Kock 1946 har rettet til *barða* og får samme mening; de har støtte av stedsnavn som *Barðaströnd*, Isl., en kyst med stupbratte fjell rett opp fra sjøen. Men alle mss — også W — har *borða*. Teksten i RT er *biartra borða*; da kan det ikke være fjellene skalden mener; men *borð* blir av skaldene brukt om 'skjold' i kjenninger, og *borði*, m er skjoldheiti. *Biartra borða byggvendr* er en jotunkjenning som Tjodolv kunne være bekjent av, i omkvedet kaller han skjoldet for *Fialla Finns ilia brú* 'fjell-Finns fotsålers bru' — jotnen Hrungne stod på skjoldet da han sloss med Tor, og kampen er beskrevet i siste del av Haustlång. 'De som bor på skinnende skjold' er jotner. Noe betenkelig er det fordi Hrungnes eiendommelige bruk av skjold jo ikke er vanlig for jotner, og her er flertall. Men gudenavnet *Njörðr* f.eks. blir også brukt i kjenninger i pl for menn. Det er vanskelig å velge mellom mss her; en får trøste seg med at meningen blir den samme: jotnene, enten de bor i »bratte åser» eller som Hrungne står på skjold. Ikke i noe tilfelle byr skalden oss noe nytt.

Iduns navn er delt på to linjer, ett av de sikre vitnesbyrd vi har om at selv de eldste skaldene var fortrolige med tmesis.¹

Ordstillingen i siste halvstrofe har omstilling av ledd som er knyttet sammen med *ok*; den kan Tjodolv ha lært av Brages Gevionstrofe.

Yngve-Frøys ættlinger blir gamle, heter det. Hører Odin, Loke og Høne med til dem? eller er det bare fruktbarhetsgudene som eldes når Idun er borte? Skalden morer seg iallfall med det billedet han tegner: 'Bratte fjellveggers (blanke skjolds) beboere ble ikke bedrøvet for dette, da var Idun nykommen sørfra til jotnene; alle Yngve-Frøys ættlinger ble gamle og gråhårete på tinget, maktene var temmelig stygge i hamen.'

Det skulle vært morsomt å ha sett det bilde av gudene som Tjodolv dikter om.

11. Yngve-Frøys ættlinger samlet på ting — det minner om en annen myte, da Tor hadde mistet hammeren: *Senn vóru æsir allir á þingi ok ásýniur allar á máli*, de rådslo om hvordan de skulle få hammeren igjen (Þry 14). Nå er det Idun, hun som holder liv i æsene, som er i jotunmakt. Æsene kjenner livet ebbe ut, hvor er hun, hvem har tatt henne? Strofe 11, som forteller hvordan æsene fant ut hvem som var

¹ Se ovenfor s. 10.

gjerningsmannen, har en form som har vakt motstand hos vår tids skaldekjennere; her er en abundanse av rim av alle slag, innrim og enderim, helrim og halvrim som strekker seg i kryss over flere linjer, meningsrim og gjentakelser. Slikt er uvanlig, ja enestående i skaldevers fra 900, iallfall er det ikke overlevert noe egentlig sidestykke. Men skriverne fra ca 1300 er enige, RWT gir lite spillerom for konjekturen i de 4 første og vanskeligste linjene. W har manglet forelegg fra 1.6 av: str. 11, 6—8 og str. 12 og 13 er ikke tatt med der.

Teksten i R:

Vnz hrvn sævar hræva
hrund qlgefnar fvndo
leiþe þir oc læv
lvnd avlgefnar bvndo.
þv skalt veltr nema vælom
reiðr mælti sva leidar
mynstorande mora
mey aptr Loki

Rettet tekst:

Unz hrynsæva(r) hræva
hund ql-Gefnar fundu
leiðiþjóf ok læva
lund ql-Gefnar bundu:
»þú skalt veltr, nema vélum»
— vreidr mælti svá — »leiðir
munstærandi mæra
mey aptr, Loki, *deyia*».

WT har *seva*, i R er siste *r* radert. WT har videre *hund*, *þir* og *leva*. I 1.5 har W *veltt* og slutter med *vel*, hvoretter det er åpen plass. T skriver *myil* for *mælti*, og *mora*; siste ord mangler i T også. Det er Sv. Egilsson som har fylt ut det manglende med *deyia*, i helrim med *mey*; Finnur Jónsson gjetter på *hapta* KrSt og Skjd B, også opptatt av E. A. Kock uten protest.

Om første halvstrofe sier Skjd B bare at tekst og ordning er usikker, og han leverer ingen oversettelse. E. A. Kock gir løsningen et godt skudd framover NN 223, jeg har støttet meg til hans tolkning, men i stedenfor å rette *þir* (*þir*) til *þi* med støtte i *ge*, foreslår jeg å skrive *þjóf*, som gir skothending med *læva*. og som svarer til *girðiþjófr* i str. 9. Tjodolv er ikke redd for å gjenta seg selv, variere bare ett ledd i uttrykket; *faðir Mornar* står 2 gr., *byrgi-Týr* og *hirði-Týr*, *Hænis vinr* 2 gr, *Hænis hugreynandi*, *okhreinn* Yt 16 *okbjörn* Hstl 6, *tallhreinn* 3 osv. Med den teksten vi da får, blir det: *unz fundu ql-Gefnar hund hrynsæva hræva ok bundu leiði-þjóf ql-Gefnar, læva lund* — 'til de fant Iduns røver og bant den tyv som leide Idun bort, den svikets mann'. Oversettelsen er tilfredsstillende fra innholdets side, men krever kommentar.

hrynsæva(r) hræva hund 'likenes dryppende sjøers hund', 'blod-

hund' er kjenning for 'ulv', valdyret, liketeren. Denne ulven er den samme som *snótar ulfr* str. 2, gen *ǫl-Gefnar* styrer hele det komplekset som ulvekjenningen danner, og 'kjenner' den så den blir Tjatse. Gudene fant Tjatse, fant ut at han hadde Idun, og de bant Loke, Iduns *leiði-piófr*, den svikefulle — *læva lund* har NN 223 forklart riktig som apposisjon, eller som han foretrekker å si parallellisme, til *pióf* (hos ham akk *þí*).

ǫl-Gefn er Idun, derom er ingen tvil mulig. Dette *ǫl-* står ofte i kvinnekjenninger, det blir gjerne oversatt 'øl' fordi kvinner bar omkring øl i gildene. A. Noreen¹ har gitt en annen og i dette tilfelle iallfall bedre forklaring: *ǫl-* er det samme som det *alu* som fins i så mange runeinnskrifter fra urnordisk tid, og som blir tolket 'vern'. Norr lovkv har trukket konsekvensen av dette og oversetter *ǫl-Gefn* med »skyddsmedelsgudinnan», et ord som rammer Iduns egenskap å kunne *ellilyf ása* midt i blinken. For riktig å innprente hva for en forbrytelse som er begått, gjentar Tjodolv kjenningen: Tjatse har røvet henne inn i berget, Loke har leiet henne bort, stjålet som en tyv, narret henne med svik.

Denne tolkningen kaster også lys over strofens eiendommelige form. Her er adalhending i 1., 2. og 4. linje, skothending i 3.; hvert ord i 2. linje rimer med det tilsvarende i 4., det er enderim abab, og ordet *ǫl-Gefnar* er gjentatt i 4. linje på samme plass som det står i linje 2. Dertil følger rimet i 1. og 3. linje med over i 2. og 4. som skothending — i alle fire linjer er det bare to rim: *nd* og *v*. Å tillegge skrivfeilsdjevlen så stor kunst, er å overvurdere ham. Tjodolv har gjort kunststykket med vilje, i en bestemt hensikt. Det er samme virkemidler som en finner i *galdralag*.² Skalden vil på denne måten vise hva slags kunster gudene bruker for å finne igjen den »bergtatte» Idun og for å »binde tyven». Å »se» ting som er borte og å »binde tyven» er blant de aller vanligste svartekunster;³ i Yngl. saga kap. 7 *Frá ípróttum Odins* heter det at Odin vet om alt *jarðfé* 'jordgravet gods' hvor det er gjemt, og han kan med bare ord binde dem som vokter det. Det er samme kunster øvet av en gud. Odin er *galdrs faðir* Bdr 3.

¹ A. Noreen, Xenia Lideniana: 12.

² Se især Ivar Lindquist: *Galdrar. De gamla germ. trollsångernas stil*. Göteborg 1923.

³ For slike sagn se Norsk folkeminnelag f. eks. 48:151, 47:18, 22, 37:69, 13, 41:88, 28:121 og mange flere steder.

Nå har gudene bundet Loke; vi trenger ikke da tenke på materielle bånd, han er »fjetret», og gudene har ham i sin makt. De truer ham på livet for å få ham til å hente Idun hjem igjen; Snorre transkriberer: *var honum heitit bana eða píslum*. Det svarer til den rekonstruksjon av siste linje som er valt her, det tapte ord er *deyia*.

»þú skalt veltr deyia, Loki» — *vreiðr mælti svá* — *»nema leiðir mæra munstærandi mey vélum aþtr»* — 'du skal veltes (utfor) og dø, Loke, slik talte den vrede, om du ikke fører den herlige elskovsvekkende møy tilbake med list'.

veltr er pfpt av *velta*, v.¹ Det står i pregnant betydning 'velte utfor et stup, en berghammer' understøttet av *deyia* og av den omstendighet at Loke er en tyv, han har stjålet Idun. Dette *veltr* viser til en eldgammel skikk å avlive på. Vel kjent også fra nyere tid er skikken å styrte gamle, utbrukte gamper utfor berg og hamrer; det er minner om skikken i stedsnavn: Rysseberg, Hesthamar o.l. finnes mange steder i Norge.² Det har også vært bruk å styrte mennesker man ville av med, ut slik; Nils Lid nevner flere eksempler fra gammel tid.³ Straffen ser ut til særlig å ha vært brukt på tyver; hvor Sigvat i Bersoglesviser 13 vil rose Magnus for at han opprettholder lov og orden, kaller han ham *þiófa veltir* 'den som velter tyvene, tyveavstraffer'. Samme skikk, i eventyrstil, er det som går igjen i eventyrenes »spikertønne»; den falske ridder Rød som ville stjele prinsessen fra gutten som rettelig hadde vunnet henne fra trollet, blir lagt i spikertønne og rullet utover fjellet. Gammel norsk homiliebok⁴ forteller om en mann som (med urette) ble anklaget for tyveri, at han ble hengt utfor et berg; galgen stod *í berghamar noccon*, og da han ble skåret ned, falt han utfor *þat bratta berg*. I Kristnisaga heter det⁵ at hedningene bloter de værste menn og *hrinda þeim firi þiorg eða hómrum*. Det er minne om skikken i flere norske lokalsagn. I Vågå heter det at St.Olav satte det vilkåret for vågværingene at enten skulle de la seg døpe, eller bli »endstøytte ut-ivi Tingsvaberget»; om Tingholmen i Vråvatnet sies at de synderne som ble dømt på tinget der, ble kastet utfor holmen og ned i vannet, det er bratt berg der. Om slik nedstyrtning bruker en nettopp ordet

¹ For syntaksen se Nyg § 243.

² Magnus Olsen: Røys og Rysseberg, Maal og minne 1923: 176.

³ Nils Lid, Norske slakteskikkar: 192 ff.

⁴ Gamal norsk homiliebok. Utg. Gustav Indrebø, Oslo 1931:119.

⁵ Biskupa sögur I:23.

velta, de skjøt hestene »og velte dei utfor brotet» sier Nils Lid. I stedsnavn er *velta*, f vanlig om styrtninger der de velter tømmeret til vanns. Folke Ström¹ vegrer seg for å tro på denne avlivingsmåten som straff; hans these er at det ikke er sammenheng mellom offer og dødsstraff, og har for så vidt mindre å si for tolkningen av *veltr* her.¹ Skikken er imidlertid utbredt over et stort område og sikkert nok avhjemlet. I Rom var for eksempel den mest ydmykende dødsstraff nedstyrtning fra den Tarpeiske klippe!

'Den vrede' truer Loke med å straffes som en simpel tyv. Hvem er denne *vreiðr*? Det kan selvfølgelig godt være Odin, som jo hittil har vært anføreren for de tre guder. Men adjektivet *vreiðr* tilkommer en gud fremfor alle andre, han som *sialdan sitr er hann slíkt of fregn* og bruker makt, hvor Odin bruker list. Det er sikkert Tor som dukker opp nå. Det er han som dreper Tjatse, han skryter av det i Hárb. I mytene om jotnene og Frøya er det Tor som tar affære.

Nå ser det ut til at det er et »hull» i billedene, neste strofe begynner med 'Jeg hørte siden at ...'. Her markerer ordet 'siden' igjen scene-skiftet.

12. R har en del opplagte feil i str. 12, men heldigvis er T-teksten grei:

Heyrdak svá þat sídan
sveik apt ása leiku
hugreynandi Hænis
hauks flugbialfa aukinn;
ok lómhugaðr lagði
leikbláds reginn fiáðrar
ern at oglis barni
arnsúg fadír Mornar.

R har *leikum*, *hauds*, *bialba*. I 1.2 har T *ept*, R *ept* eller *opt*, bokstaven er utydelig. LP og Skjd B leser *opt*, likeså E. A. Kock 1946; alle leser også *leikum*, retter *asa* til *ósu* og tar 1.2 som et innskudd. For å få et verb i hovedsetningen, rettes så *flug* til *fló*.

Det er sikkert ikke riktig å lese 1—4 i 2 setninger, her er bare ett predikat *sveik* og ett subjekt *hugreynandi Hænis*. *þat* for *þat at* er utredet av A. Kock;² det er bare *ept/opt* som trenger kommentar.

¹ Folke Ström: The Sacral Origin of the German Death Penalty. 1941.

² ANF XI:117 ff.

ept er kortform til *eptir*, dette ordet blir Vsp 61 og Eir 2 brukt i samme mening som *aptr*. En kan la *ept* stå eller rette til *apt(r)* og lese sammen *sveik aptr ása leiku* 'svek æsers venninne tilbake', svarende ledd for ledd til »den vredes» forlangende i forrige strofe: du skal dø *nema vélum aptr leiðir munstærandi mey*. 'Fører tilbake med list' — 'sviker tilbake' sier det samme. Rytmen i linjen *sveik aptr ása leiku* blir den samme som i *mey aptr, Loki, deya* også, bare med den forskjell at annen fot får $_ _ x$ mot str. 11 $_ _ x$. Det er forresten ikke klart hvordan trykket har ligget; vi venter fulltrykk på adv. *aptr*, og da *Loki* er vokativ, trenger det ikke ha sterkeste trykk; str. 11, 8 kan lese $_ _ _ x _ _ x$. I 12,2 er det vanskeligere; her må enten *aptr* ligge i halvtrykk eller *ása* i halvtrykk; det siste er neppe mulig, dersom en ikke tenkte seg *ásaleika* som en sammensetning med hovedtrykk på siste ledd — det finnes jo i norsk. Men nettopp med støtte i 11,8 kunne vel *aptr* her ha halvtrykk; det blir type A21 hos Brate. Konstruksjonen blir den samme som i *svíkva konung ór landi* o.l.

ása leika 'æsers lekevenninne' er Idun, som i str. 9 er *goða dís*, og i 11 *munstærandi mæ*r. Hun er kvinnen i gudeparet som sørger for at alt gror og formerer seg. *leika* 'elskerinne' er brukt bl.a. av Þórarinn Máhlídingr, og *leika*, v i erotisk mening Gunnlaug 1v 7.

flugbiálfi 'flyvepels', 'flyveham' er en sammensetning av samme slag som *flugdreki*, *flugvápn*; *biálfi*, m betyr 'skinntroye', 'ham' og blir i færøysk brukt især om den selsham som døde viser seg i. Loke som før 2 gr. er kalt *Hænis vinr*, heter nå etter den streken han har gjort mot æsene *Hænis hugreynandi* — det kan vel sis at det var å »prøve Hønes hug» ganske sterkt.

Heyrðak svá þat síðan sveik Hænis hugreynandi, hauks flugbiálfa aukinn, aptr ása leiku — 'jeg hørte det at siden svek Hønes hugrøyner æsers venninne tilbake, han var da kledd i høkens flyvepels'.

Annen halvstrofe har NN 138 gitt en god løsning:
ok lómhugaðr reginn faðrar leikblaðs, faðir Mornar, lagði ern arnsúg at oglis barni — 'og med listig hug la Morns far, styrer av fjærens leikeblad, en kraftig ørnevind mot haukens barn'.

'fjærens leikeblad' må være 'vinge', og 'vingens *reginn*' er en fugl, det vil si Tjatzse, som jo er i ørneham. *oglir* er haukenavn. Det merkeligste i verset er ordet *arnsúgr*, som bare finnes her og i Snorres parafrase av strofen: Tjatzse tar ørneham og flyr etter Loke, *ok dregr arnsúg í flugnum*. *súgr* er sjøheiti i Þulur; nyisl *súgur*, m betyr 'træk, trækvind',

fara, ganga í súgin 'gaa med i løbet', *brimsúgur* 'bølgebrus', *dragsúgur* 'dragsug' (Blöndal). Snorres *dregr arnsúg* viser assosiasjon med *dragsúgr* alt da.¹ Her er verbet ikke *draga* men *leggja*. *súgr* må bety 'sug' eller 'suging'; jotnen i ørneham legger 'ørnesug' mot hauken — *súg* må være akk, ikke dat. instrumentalis, som måtte vært *súgi*.

At dette *arnsúgr* har til hensikt enten å innhente hauken eller stoppe den, er klart. Men hva er det for en tanke som ligger bak? Det må være den samme som har gitt skalden kjenningen *fiallgylðir* i str. 4, ørnen i jotunham er den samme som selve *Hræsvelgr*, han som sitter ved himlens ende og lager stormen.² *Arnsúgr* er en omskrivning for 'stormvind'. Ettersom Tjatse just forfølger den livgivende Idun, er det en farlig situasjon for guder og mennesker. Oversettelsen i LP og Skjld B »forfølge med ørnevingers kraft» er for svak. Skalden vil gi uttrykk for et mytisk uvær, som skal hindre Loke/hauken i flukten, ørnen forfølger den »som en vind».

Skalden har bare hørt om at Loke narret Idun tilbake fra jotnen; flukten og forfølgelsen ser han, iallfall slutten på den.

13. Str. 13 sier uttrykkelig: dette er malt på skjoldet mitt, og det må gjelde de flyktendes ankomst til æsers gårder.

R mangler et ord i 1.3, men det kan suppleres fra T:

Hófu skiótt, en skófu
 skópt ginnregin, brinna,
 en sonr bidils svidnar
 (sveipr vard í för) Greipar.
 þat's of fát á fialla
 Finns ilia brú minna.
 Baugs þá'k bifum fáða
 bifkleif at Þorleifi.

NN 225 tolker teksten slik den står, i første linje står *en* for *er*, rel. part, og *skópt* er subj for både *hófu* og *skófu*. Ordningen blir: Hófu skiótt brinna en ginnregin skófu skópt — 'De begynte fort å brenne da de hellige guder skavet skafter'. Senere NN 1811 går E. A.

¹ Falk og Torp, Etym. ordb. antar at 'dragsug' er falsk etymologi, og at ordet burde vært skrevet -sud; *dregr arnsúg* tyder på at *súgr* er gammelt i forbindelsen.

² Se ovenf. s. 18.

Kock fra denne tolkningen, han retter *skiótt* til *skofj*, som gir samme mening som Snorre har lest ut av verset, der han sier at gudene samlet *lokarspœnir* 'høvelflis' og tendte bål med dem. RT har jo vist seg hvor vi hadde W til kontroll, som langt fra feilfrie, og det er ingen helligbrøde å gripe inn i teksten om det var nødvendig. Men i dette tilfelle spørns det om ikke den gamle tekst gir nettopp et point som vi ikke tåler å miste.

skapt, n er avledet av roten i verbet *skafa*, og betyr noe 'skavet', 'glattskavet stav', 'skaft', 'spydskaft'. *skofu skopt* betyr 'skavet, glattet skafter'. Men disse 'skaftene' begynner å brenne, og det fort., *ginnregin* skavet, så det har vært hensikten at de skulle brenne. Tjatse får svidd vingene, og Idun kommer hjem igjen. Det er klart at det gudene skynder seg å gjøre, er ikke å lage spydskaft, men å få i stand en ild.

De Vries har med gode grunner sett i *ginn-* et ord fra magiens område.¹ Han oversetter det »mit Zauberkraft versehen»; utgangspunktet er *ginnrúnar*, som alt finnes i urnordiske innskrifter, og verbet *ginna* 'narre, synkverve'. De trollkyndige guder bruker ilden for å bekjempe trollet Tjatse.

Den ilden som gudene tender, gjør at *Greipar biðils sonr* får svidd vingene, kommer ikke lenger. I myten er *Greip* en av de to jotunmøyene som satt under Tors stol i Geirrøds gård og prøvde å knuse ham mot taket — han knekket ryggen på dem i steden. *Greip* hører sammen med *grípa*, v; *greip*, f er den del av hånden som man griper med. I folkevisene slår trollkjerringa med uvsegreipi, tussegreipi, og den hun slår, blir omskapt; her blir 'greip' tolket som 'hanske'. Reichborn-Kjennerud,² har utredet sykdomsbegrepet 'grep', norr *grip*, n som hører til samme rot; tussen 'griper', og offeret får 'trollgrip, daumannsgrep, tussegrep', navn på forskjellige sykdommer. Tjatse, sønn av Greip — slik må vi forstå kjenningen — hører til de makter som nedbryter menneskelivet, han hører sammen med sykdom og død.

Da blir ild det beste middel æsene kunne bruke mot ham. Ild blir brukt i vårritene til å jage vonde vetter fra åkeren og fra de steder hvor buskaper skal beite; en trenger bare å nevne I.mai-bålet, pinse-

¹ APhS V:41 ff.

² I. Reichborn-Kjennerud: Vår gamle trolldomsmedicin I, Kria 1928: 55 f. (Skr. utg. av Vidensk. akad. i Oslo 1927, Hist. filos. kl. nr. 5.)

bålet, St. Hansbålet. Fra tidlig middelalder og fra nyere tid har en også vidnesbyrd om at det blir tendt ild mot farsotter; men denne må være tendt på en egen måte, ved å gni tre mot tre; den kalles 'gnideld, vrield' etter måten den blir tendt på, eller naueld, *nauðeldr*, etter den bruk en gjorde av den, idet den ble tendt for å avverge *nauðr*, nød, d.e. uår av alle slag, på folk, åker, fe, jakt og fiske, alt etter omstendighetene. Hávm 137 heter det at *eldr tekr við sóttum*. Men ilden må være ny, og kveikt uten stål eller stein på den eldste måte av alle.

Også vårilden skulle fra gammelt tendes på denne måten. M. P. Nilsson¹ nevner at i Schwaben skal påskeilden gjøres opp ved å rive to trestykker mot hverandre.

Nødbål, tendt på samme måten, ble forbudt på synoden i Mainz i 742 og forbudet ble gjentatt i Sverige 1762, men skikken levde sine steder adskillig lenger. Storakers samlinger har mange meddelelser om »naueld»; den kalles også »vrield, rideld, riöld», og det heter å »knege», gni, naueld. Ild beskytter mot troll, gjengangere og alskens forgjørelse.²

»knega» ild, »gnield» må sikte til den enkleste måten, uten noe instrument å gni tre mot tre. »Vrield» osv. blir til ved at en spiss stav blir dreiet fort og hardt rundt mot et underlag av bløtere tre, norr. *bregða eld*, en brukte da et krumt trestykke til stav, og dette ble håndtert som et vindeborr. Men uttrykket 'gni' eller 'knega' ild, går på den enda enklere måten å gni to trestykker mot hverandre, og en slik fremgangsmåte kunne av en skald og i det tabu-språk som så ofte hører til ved magiske handlinger, kalles å *skafa skopt*; det var ellers uttrykk for en annen vel kjent handling, å glatte spydskaft, og var vel egnet som »dekknavn» på den magiske ildgjøringen. Den dunkle omskrivning setter tilhørerne i samme spenning som gudene var i, da de tendte magisk, rensende ild mot død og alderdom. Det hemmelighetsfulle, som er nødvendig for at magi skal lykkes, blir på den måten understreket.

Eventyret om Tjatse og Idun er slutt, skalden har sagt alt han så på skjoldet: *þat es of fát á fjalla Finns ília brú minni* — 'det er malt på min Fjellfinns-sålebru', 'på mitt skjold'. Og med denne skjoldkjenning- en fører Tjodolv oss over til neste billede og stevbalk: Tors kamp med

¹ Martin P. Nilsson: Aarets folkelige fester, Kbh. 1914:37.

² Storaker: Elementene i norsk folketro. Oslo 1924: 95 og 100.

Hrungne, jotnen som lot seg narre til å stå på skjoldet når han sloss med Tor, i steden for å holde det foran seg som vanlig folk.

Omkleddet er iallfall en gjenklang av første strofe, om det ikke likefrem har stått der også: *baug þá'k bifum fáða bifkleifs at Þórleifi* — 'jeg fikk av Torleiv et skjold malt med fortellinger'. Dette *bifum* må være dpl av det *bifi* eller *bifa* som i ramsene i AM 757 og 1 e ß finnes blant *máls heiti*.¹ Det er etymologisk ikke lett å anbringe. LP regner med et *bif*, n eller *bifr*, m som skal være identisk med no *biv* »en flygtig og ubestemmelig, men dog straks mindende lighed, former» Ross bøvlik s.v. *biv*, m. Det synes som oversettelsen i LP og Skjd B m.fl. hviler på nokså svakt grunnlag. Nyn *biv*, m betyr »Bæven, Respekt», »en uforklarlig, rædselsblandet Modbydelighed som et Væsen fremkalder» »noget ubestemmeligt frastødende og gruopvækkende ved et Levende»; dernest som en fjern avledet betydning, det som LP anfører. Nyisl *bifr*, m betyr »frykt, antipati'. Det er helt innlysende at *bif*, *bifr*, *bifi* eller *bifa* — hva nå kan være den rette oppslagsform for Tjodolvs *bifum* — må henge sammen med v *bifa* 'beve, skjelve', som Torp fører til roten **bhi* 'frykte'.

Billedene på Tjodolvs skjold var av fryktinngydende karakter, der var guder og jotner. Vi har avdekket myten om fruktbarhetsgudenes strid med vindjotnen, vollens farligste fiende, og striden gjelder Idun, den stadig tilbakevendende, hun som holder liv i æser, åkerkultusens *munstærandi* møy. Neste billedserie har vist Tor og Hrungne, som er blitt tolket som den gamle kamp mellom sommer og vinter. Det er ikke bare eventyr Tjodolv forteller. Billedene er fulle av »rystende» alvor. Derfor sier han at skjoldet er *bifum fáðr*. De to *máls heiti* regner jeg for å være tatt ut av dette *bifum*, som man ikke lenger har forstått i 13.århundre, da Snorre hadde gjenfortalt myten som et morsomt eventyr. Men for Tjodolv er det alvor. Han har selv vært gjennomrystet av religiøs frykt ved de årlige fester til *árs ok friðar*, for ham er Tjatse ikke en fantasifigur å le av, han er Morns far og bor nord i heiene. Okseofferet har han vært med på, han har tent bålet mot skademaktene. Billedene fyller ham med religiøs age, de er fryktelige.

¹ SnEdda II:550 og 613; jfr Falk, Odensheite: 4. (Skr. utg. Vidensk. selsk. Hist. fil. kl. 1924, nr 10).

III. Billeder og kultdrama.

Analysen av Tjodolvs dikt om billedene til Idunsmyten har vist at den handlingen diktet forutsetter, må ha krevet flere bilder, flere scener må ha vært avbildet — eller antydnet — hver for seg. Første scene foregår under treet, hvor tre guder holder måltid på en okse; det sitter en ørn i treet over dem. Samme ørn deltar i måltidet og får et slag på ryggen av en av gudene, de to flyr avsted idet de sitter fast i hver sin ende av stangen. Alt dette kan ha stått på samme billede; det er vanlig i tidens malerkunst å fremstille bevegelse på den måten at samme figur er malt to ganger, i utgangsstilling og i sluttstilling; billedet kan ha en ørn oppe i treet, og en nede ved foten som eter deler av oksen. Det er samme ørnen. Det er til og med mulig på samme billede å ha en tredje ørn — fremdeles den samme — som flyr med Loke og stangen, samme Loke kan dessuten stå ved oksen og dele den opp. Når så skalden kjenner historien fra før, på en eller annen måte, kan han tolke billedene, se sagaen på skjoldet.

Neste billede blir introdusert med et *síðan*, Idun er kommet til jotnene, og æsene er samlet på tinget, gamle og grå, *hamliót regin*. Det er mulig at jotnene har vært avbildet og Idun hos dem. Det er egentlig ikke nødvendig, de bor i berget, syns ikke. Men på gotlandske billedsteiner er undertiden antydnet at menneskene er innelukket; det er tegnet en strek omkring, med eller uten »dør». Stein-Nidads gård kan være tegnet slik med en strek, og jotnene innenfor den.¹ Gudene på tinget er malerisk beskrevet, 'gamle', 'gråhåret', 'stygge i hamen' er synsbilleder. De holder vel fremdeles til på tinget, under treet; gudene farer hver dag for å dømme ved Yggdrasils ask, sies det i Gri 29 f. Jeg tenker meg to »forsamlinger», en innenfor et »gjerde» som er jotnens »gårder» og en under et tre, som viser at det er æser på tinget; den siste forsamlingen har vært krokryggete karer med langt hår og skjegg. De er opptatt med å få vite hvor Idun er, har »bundet» Loke, og truer ham med døden. Situasjonen lar seg avbilde med enkle midler; den »vrede» med løftet våpen — hammer? — over en mann i bånd og lenker er nok for skalden som vet hva det dreier seg om. Så skifter billedet igjen; skalden har hørt at Loke greide å befri Idun med list, han ser ham komme flyvende i haukeham med Idun — i nebbet? på ryggen? det beror på hva skikkelse Idun

¹ S. Lindqvist: Gotlands Bildsteine I: fig. 86, 135, 139 o. fl.

har; Snorre sier hun er en nøtt, men det sies ikke noe om dette i kvadet. Nøtten, en eikenøtt? er for så vidt en ganske passende »ham» for fruktbarhetens gudinne, frøet som det gror av. Men det kan like gjerne være at det hauken har i nebbet er en (eike)kvist med grønt lauv. I den form er vegetasjonsvetten dyrket over hele Europa. Hauken har vært forfulgt av ørnen Tjatse, og gudene tender et stor bål mot dem; billedet har to fugler, den forreste med noe i nebbet, og gudene samlet ved et flammende bål.

Her er nå samlet i 3 scener de opplysningene i Tjodolvs kvad som lar seg fremstille billedlig. Men det er nokså klart at om vi så disse billedene, la oss si på et skjold fra vikingetiden, og ikke hadde hjelp av litterær art, ville vi ikke kunne rekonstruere noen myte om dem. Tjodolv har enten visst meget mer enn vi, eller han dikter myten selv, legger inn i billedene de mytiske forestillinger han har annet steds fra. Dersom skalden nå kjenner maleren, eller dersom de to hører til samme miljø, vil sannsynligvis tolkningen svare til hva maleren har ment å fremstille. Men dersom skjoldet er kommet utenfra, er krigsbytte f.eks., kan det godt være at billedene egentlig er noe ganske annet. Den norrøne skalden grubler over dem, og tolker inn i dem en myte fra sin egen religiøse forestillingsverden. Da kan detaljer på billedene komme til å gi nye drag til norrøn myte. Slik har kanskje Frøya fått sine katter fra bilder av Kybele; de nevnes bare i Húsdrápa, og er vel malerens etterligning av skulpturer eller malerier han har sett på ferder sørover. Og så får Frøya sine katter i hedendommens allersiste dager; Hyndluljod lar henne ri på en galt. Vi vet hvor vanskelig moderne arkeologer har det når de skal avgjøre om det er Midgardsormen eller Leviathan som er ment på steinkorsene.

Den billedserien som er antydnet ovenfor, kan likevel neppe være av helt fremmed art. Under tolkningen av kvadet kjente vi igjen handlinger som hører hjemme i norrøn kultus; selve billedene, ikke bare Tjodolvs tolkning av dem, fører oss til norrønt kultområde. Myten i Haustlǫng kan inneholde nye drag, som kan skrive seg fra detaljer i billedene eller fra skaldens dikteriske evne. Men grunnlaget må være vel kjente religiøse forestillinger. De må ligge bak både billedene og kvadet.

Om vi ser på hendelsesforløpet i Haustlǫng, er det ikke lite skalden må ha visst før for å tolke billedene. Her er for eksempel ikke få replik-

ker; det er mange stadier av bevegelse. Vi får vite hvordan de opp-tredende er til sinns. Lessing ville formodentlig sagt at det ikke er et malerisk, men et dramatisk motiv. Skalden må ha hatt som sidekilde en litterær forming av myten hvor det kunne være plass for disse dragene. Det kan ha vært et eddakvad, av samme type som Trymskvida eller Hymeskvida. Et slikt er ellers ikke kjent, og den gjenfortelling av myten i prosa som Snorre leverer i Edda, er bygget direkte på Haustlǫng; når vi unntar eplene til Idun, er det ikke noe i den som ikke er ren tolkning av kvadet. En kan likevel tenke at malerens motiv er hentet fra et slikt kvad, som nå er tapt og at skalden så har diktet over billedene med kvadet som sidekilde. Motivet Tor og Midgardsormen er behandlet både i Hymeskvida og i Ragnarsdrápa, og Snorre har brukt begge i kap. 48 av Gylvagingning.

Men det er noe ved selve handlingen i Haustlǫng som tyder på at forholdet er litt anderledes. Da vi tolket kvadet, hadde vi hele veien bruk for å dra inn til belysning kulthandlinger; der er offerbruk og vårbål, hele myten har bakgrunn i kultus av vegetasjonsguddommer. Enn om skaldens kilde har vært mer direkte, om det er et kultspill som både han og maleren har sett? Da kan replikkene, som Tjodolv med stor møyne innarbeider i drottkvættstrofene, høre til i spillet. Vi har for oss bilder av kultopptrinn, som skalden dikter om til en myte. Snorre går enda et skritt videre; hos ham er myten nesten fri for religiøst innhold, den er blitt et rent eventyr.

Det er uttrykk i kvadet som gir oss rett til å prøve denne siste tanken først. Hvor skalden presenterer gudene for oss, kaller han dem *segiǫndum sagna*. Det passer ikke svært godt på guder, men dersom billedet viser et opptog hvor guder er representert av mennesker, blir disse ypperlig karakterisert som »sigende sagaer». ¹ Likedan er kjenningen *sagna hrœrir* om Loke bedre om den narren som spiller Loke og gjør strekene, enn om en person i et episk kvad. Dersom vår tolkning av *bifum* i str. 13² er riktig, støtter den også tanken at grunnlaget for såvel maleriene som kvadet er kultiske opptrinn, til dels av temmelig fryktinngydende art og iallfall egnet til å fylle tilskuere og deltagere med religiøs gru.

Skaldekvad har meget sjelden replikker; stilen stritter imot den

¹ Se s. 12.

² Se s. 40.

naturlige direkte tale. Hvor Brage i Ragnarsdråpa 3 ff. forteller om Jormunreks død, gir han slipp på de dramatiske replikkene; Hamde og Sorle blir stenet, men Jormunreks rop om å stene dem, og brødrenes »av var nå hodet, om Erp hadde levd», kort sagt den dramatiske effekten, mangler. Det er bare billedbeskrivelse. I Husdråpa er det heller ikke replikker. Hvor pinefullt en skald har det når replikker må innarbeides i dróttkvætt, kan en se av Øyvinds lv 4; der skal Håkon den godes replikk til Øyvind Skrøya med i visen:

Ef svipkenni svinnan
sigrminnigr, vilt finna,
fram halt, Nióts at nýtum
nordmanna gram þannig.

Snorre: *haltu fram stefnunni ef þú vilt finna nordmanna konung* kommer sikkert kongens replikk nærmere.

Sigvat har følt det umulige i å late som en replikk har falt i dróttkvætt, i *Flokkur um Erling Skialgsson* vil han ha med replikken *Ondurðir skulu ernir klóask*, men gjør den om til indirekte tale:

Ondurða bað iardar
Erlengr, sás vel lengi
geymði lystr, né lamdisk
landvorn, klóask ornu.

Det må ha vært meget sterke grunner som har fått Tjodolv til å referere replikker, og resultatet i str. 3 og 11 er ikke levende tale. De står som ufordøyede rester av myten i den form den hadde før Tjodolv diktet den om etter billedene på skjoldet.

Men da er det all sannsynlighet for at denne form nettopp har vært dramatisk. Vi har i *Hauströng* beskrivelse og mytisk tolkning av opptrinn som har hørt med til gudsdyrkelsen; oksemåltidet, offeret, Lokes løp etter ørnen, gudetinget med avstraffelse av syndebukken, bålet som tendes mot mørkemaktene, ja kanskje endog Iduns bortførelse gjennom brønnen til »brønnåkerbenken» er scener av kultleiker. Handlingen deler seg i tre avsluttede scener, som sammen beskriver årets gang fra høst til vår. Den kan ha vært fordelt på de tre blotfester gammel tradisjon og nyere folkeskikk gir vidnesbyrd om: høst, vinter og vår.

Vi vil gå detaljene igjennom ut fra dette synspunkt for å prøve om teorien holder.

1. *Gudenes måltid.*

Dramatis personae presenteres i første strofe: tre mektige guder og Tjatse. De tre gudene viser seg etterhvert å være Odin, Høne og Loke. Odin nevnes ikke ved navn; det kan også være tvil om hvorvidt Tjodolv har kalt ham Odin; han er 'jordens herre', 'ravnegud' og har hjelm på hodet; i kjenningen *hapta snytrir*¹ står han som den som belærer *hopt*, 'de bindende makter', og ved disse bør vi tenke på alt som kan 'hefte' menneskelivet; de er nyttige å bruke mot fienden, men farlige om de vender seg mot en selv. Odin rår for hvem de skal binde. Det henger sammen med hans egenskap av krigsgud, han er jo også herre i Valhall.

'Odin' fører ordet, han forundrer seg over at stuten ikke blir mør, han gir ordre til at ørnen må få sin del, han ber Loke å dele opp steika. Han leder både tilberedningen og selve måltidet.

Odins natur er blitt klarere for oss ved et par arbeider i de senere år. I en artikkel »Othin hanging on the tree» har van Hamel vist oss Odin som martyr, guden som lider for å erverve seg kunnskaper, som tiltvinger seg makt over andre krefter ved å ofre seg selv. Slik lærte han seg runene og ble herre over de magiske krefter som ligger i dem og i skaldskap.² Magnus Olsen har i sine tolkninger av Grimnesmål³ og i tolkningen av Kårstadinnskriften⁴ vært ledet av samme tankegang. I 4 forelesninger holdt ved Collège de France i 1933⁵ om »Le prêtre-magicien et le dieu-magicien dans la Norvège ancienne» stiller han ved siden av hverandre presten som magiker blant menneskene og Odin som magiker hos gudene. Det vil si at Odin er prest i gudenes verden. I denne funksjon møter han her i Haustlǫng, han forestår ofringen, merker når søyden ikke lykkes, og gir ordre til å ofre til ørnen de fire *hlutir*.

Om nå Odin blir fremstillet ved stedfortreder i kultspillet, da må den

¹ Se s. 16.

² APhS IIV: 260 f.

³ Magnus Olsen: *Norrøne studier*: 130 ff. og 144 f.

⁴ Bergens Museums Årbok. 1929, *Hist. antikv. rekke nr. 1.*

⁵ Forelesningene er trykt i *Revue de l'histoire des religions*, vol. 111 og 112. Paris 1935.

person som spiller hans rolle, nettopp være »prêtre-magicien». Med andre ord, den person som Tjodolv kaller med Odins navn, er ikke guden selv, men hans representant i kultspillet, han er gode; mulig bør han kalles *leikgoði*.

I Saxos Odinsmyte¹ har man sett nedslag av et kultspill med Odin som hovedperson. Saxo sier at Frigg stjal gullet fra Odinsbilledet og tok en trelle til elsker; de to tok vekk hele billedet. Odin selv reiste bort, og i steden kom en trollmann som kalte seg *Mitohyn* og opptrådte som gud og tok imot offer. Nils Lid² tolker myten som minne om at mennesker representerte gudene, og de skiftet i kulten som vekslingsguder etter årstidene.

I dette »spillet» hos Saxo har det vært 3 menn om Frigg, Odin, Mitohyn og trelle. Det svarer påfallende til personregisteret her: Odin og hans *sinni* Høne, samt skalken Loke, med Idun som kvinnelig partner. Loke bortfører Idun — det svarer til at trelle blir Friggs elsker. Handlingen er forskjellig, samme drama er det altså ikke.

Odins venn og ledsager er *Hœnir*; i Haustlång er han en stum og passiv person; ørnen ber ham om en porsjon av stuten, men Loke er den som reagerer, »blåser», og det er også han Odin henvender seg til og ber om å dele ut av maten. Skalden kaller Høne for *fet-Meili* 'skritt-Meile', og en skulle tro at han har vært utstyrt med lange ben eller føtter, han kalles av Snorre i Skaldskaparmål for 'lange-fot' og 'den raske gud'. Ellers nevner Tjodolv ham 3 ganger ved navn og forsikrer at Loke er hans venn. Om *Meili* vet vi ellers bare at Tor er hans bror: *Meila bróðir en faðir Magna* er Tor Hárb 9.

Høne opptrer sammen med Odin og Loke i forspillet til Sigurdsdiktningen, innledningen til Reginsmål; også der er han helt passiv. Ynglinga saga kap. 3 forteller at æsene sendte ham som gissel til vanene; han var stor og vakker og *allvel til hofðingia fallinn* sa de. Men det var bedrag, han talte ikke; æsene sendte ham med Mime, og når noen spurte ham om noe når Mime ikke var til stede, svarte han bare *Ráði aðrir!* Det er igjen en passiv rolle, han er en figurant mer enn en person. Men han hører nøye sammen med Odin, i Vsp 17 deltar han i menneskets skapelse:

¹ Saksnes Danesaga fra Dan til Ingeld. Overs. Jørgen Olrik, Kbh. 1911. II:41 og 44.

² Nils Lid: Gudar og gudedyrking, NK XXVI:133.

Ond gaf Óðinn óð gaf Hœnir
lá gaf Lǫðurr ok litu góða.

Han gir med andre ord den egenskap som Odin selv har fått sitt navn av, og som vel må være hans innerste vesen. Kan Høne gi mennesket *óðr*, må han selv være en annen Odin. Skikkelsen må høre nøye sammen med Odinskulten.

Det ser ut som dette lar seg forlike med hva vi ellers vet om Høne. Ifølge Vsp 63 skal han etter Ragnarok, etter at Odin er død, være den som skal *kiósa hlautvið*. Dette uttrykket er det rimelig å sette i forbindelse med *hristu teina ok á hlaut sá* Hym 1 og å *fella blótspán*, som har vært en form for orakel; en tenker seg at 'teinene', 'spånene', 'veden' har vært små stykker av grener eller kvister, kanskje med tegn på, som har vært brukt til en slags loddtrekking. Dette er beskrevet av Tacitus i Germania X: de skjærer en kvist av et frukt-bærende tre og hakker den i små stykker og forsyner stykkene med tegn; så blir de strødd ut over et hvitt klede ettersom det faller seg. Så tar presten, om det er statsanliggender, familiefaren om det er privatsak, opp tre ganger hvert enkelt stykke idet han ser mot himmelen og først ber en bønn til gudene; derpå tolker han merkene på stykkene. Hønes funksjon etter Ragnarok 'å velge hlautved' må være nettopp denne prestens handling. Og denne rollen må Odin, le dieu-magicien, ha hatt før; Høne er Odins arvtager.

Snorre har i beskrivelsen av blotet i Håkon den godes saga kap. 14 tatt hlautteiner som en slags visper, i likhet med vievannskoster, som de brukte til å stenke blod på offermenigheten med. Det er grunn til å se med skepsis på opplysningen; blod er et viktig næringsmiddel, det ble drukket. Kultobjekter kan bli oversmurt med blod; det er nå deres måte å »drikke» på; om det er gudebilleder, er oversmøring en måte å gjøre dem til deltagere i måltidet. Jeg nærer ingen betenkelighet ved å tolke *hlautteinn* som 'teiner brukt ved loddkastning'.¹

Også de Vries har tenkt at Høne spillet en rolle ved offerkultus, og det er just den rollen han har i Haustlǫng, han er Odins ledsager ved okseofferet.

Det er likevel ikke lett å danne seg et bilde av ham, og det vil vi gjerne her især, hvor oppgaven er å få innblikk i hva maler og skald har sett. Navnet har gitt stoff til mange gjetninger. Den nærmeste etymologiske tilknytning i norr er uten tvil ordgruppen *hani*, *hæna*, *hænsn*. *Hani* er brukt som tilnavn; det fins som første ledd i en stor

¹ Jfr A. Nordén, ANF LIII: 169.

mengde stedsnavn over hele Norden; man er ikke klar over om det er et personnavn *Hani*, eller det er dyret *hani* som ved sin kam har gitt »sammenlikningsnavn» til berg og åser, eller om *hani* som kultobjekt eller medium er navngiver. *Hani* som proprium bæres av noen sagnkonger; Saxo kjenner en, og i norske lokalsagn knyttet til Hanehaug o.l. stedsnavn opptrer også undertiden en 'kong Hane'. *Hæna* fins som navn bare i sammensetningen *Lophœna*, datter til skalden Erp den lutende og gift med Brage; hennes datterdatter, gift med Arinbjørn herse, bar også navnet, dermed forsvinner det. Lind nevner i Dopnamn en gård i Jämtland *Loffthænsaas* DN III:619 og *Loffthansaas* DN XIV:142. Kollektivet *hænsn* i tilnavn kjennes fra den berømte Høns-Tore på Island; sagaen sier han fikk navnet fordi han reiste rundt som kramkar og hadde med høns. Det har interesse når vi skal prøve å komme Høne inn på livet, å se at ordene for hønseslekten har gitt stoff til personnavn og karakteriserende tilnavn.

Elof Hellquist har gitt den eneste forsvarlige etymologi på ordet *hæmir*: det er en vriddhi-dannelse til *hani*, av samme art som *hæna*, og betyr »den til tuppen hörande». ¹ På grunn av etymologien slutter han at navnet må høre til de allereldste av gudene, ikke til de yngre vestnordiske. Dette er bindende for ordet *hæmir*, men det turde være usikkert om ordet fra først av har vært »gudenavn»; det er snarere et appellativ og betyr en person som av en eller annen grunn har med hanen å gjøre. En parallell orddannelse er navnet *Geitir*, som i Grippspå er navn på Gripes gårdsgutt. Magnus Olsen avleder det av *geit*, f og mener det er et fellesnavn *geitir*, en mann i små kår, slik som bonden i Hávm 36, som har »to gjeiter og en tauraftet sal», han lever av gjeitehold. Magnus Olsen finner dette ordet igjen i en rekke øynavn.

Er denne etymologien av Høne riktig, og den synes å være den eneste mulige, er vår neste oppgave å ta rede på den rolle hanen har spilt i det daglige liv og eventuelt i kultus i norrøn førkristen tid.

Annen litteratur om *Hæmir* finnes referert i siste utførlige drøftelse av navnet og guden, Willy Krogmanns artikkel APHS VI:311 f. Høne har vært tolket som stork, gås, svane, vinddemon, varmegud, sjelegud og ender hos Krogmann som 'den lysende'. Som flere før ham knytter han ordet sammen med gr *κύκνος* 'svane', men ikke direkte. Etter Krogmann skal *Hæmir* gå tilbake på et ie adj **kuq-no* »leuchtend, Weiss», germ **hogna-*, **huhna-*, avledet av dette et **Huhniaz*, som gir

¹ NoB 1904:139 f.

Hœnir. Krogmann sier selv at denne roten er overhode ikke »stark vertreten» i germ, bare i ie adj *kveit-* som svarer til norr *hvitr*. Hans teori forutsetter at guden Høne hører hjemme i en periode som ligger langt bakenfor urnordisk, at den er en rest fra en pregerm. religion. Det er ikke noe i Hønes natur som tyder på det. Tvert om ser det ut til at hans tilværelse som gud er av forholdsvis ny dato. Da er Schnitters teori, Storken som livsbringare, Fv 1916:104 ff mer i pakt med den mytiske tankegang. Han utleder *Hœnir* fra en ureduplisert form av lat *ciconia* 'stork', som vil gi germ **hōnia-*. Høne er den som gir *óðr* 'sjel', han er »den snabba asen», »Långben» og »Gyttjekonung», alt sammen passer på storken. I så fall måtte igjen Høne høre til i før-norrøn myte, storken går ikke lenger nord enn til Skåne. For dem som talte norrønt språk, og som man må tro har utformet Høne-skikkelsen mytisk, må navnet ha tilknytning til hane /høne/ høns.

Det viser seg at hanen har en plass i norrøn myte som gir grunn til å tro at den har hatt noe å gjøre med døds kultus. Hanen var i hverdagslivet i gammel tid først og fremst vekkeren; man spiste ikke høns — den dag i dag er det en foraktet mat i bygder hvor gammel mattradisjon har holdt seg her i landet. Eggene ble vel brukt; men den viktigste funksjon hadde hanen som vekker. Slik trer den fram i det gamle Bjarkemål:

Dagr es upp kominn
dynia hana fiadrar,
mál es vilmögum
at vinna erfidi!
Vaki ok æ vaki osv.

Slik er det også i gudeverdenen og i dødsriket, hvilket jo tildels er det samme. Vsp 42 nevner 3 haner, en hos jotner, en hos *Heriafóðr* og en hos Hel, det er de tre norrøne dødsriker; der heter uttrykkelig at den vekker:

Gól um ásum
Gollinkambi,
sá vegr hólða
at Heriafóðrs.

Hanen vekker folk av søvnen — og av døden, den tyngste søvn. Også i Fjolsvinns mál er det tale om en hane som sitter i Mímameids kvister; hanestrofene i Fjolsv. er omstridt. Men at kvadet handler om en ferd hinsides, er det ingen tvil om. I HHu II 49 sier den døde Helge som

gjester Sigrun til henne at han må være vest for Vindhjelms bru før *Salgofnir sigrþjóð vekki*, det er hanen som galer i dødsriket, hos Odin.

Det synes som hanen spiller en rolle i dødskulten, da også i begravelsesritualet. Saxo forteller i Haddingsagaen¹ at da Hadding en vinterdag satt hos sin brud i Nidrernes land, kom det en kvinne opp av gulvet med fanget fullt av grønne urter. Han fulgte henne ned under jorden; de kom til en mur — om de dødes rike? —, der vrir kvinnen hodet av en hane og kaster den over muren. Hanen galte på den andre siden. Dette har man sett som en mytisk utlegning av en gravskikk, som er opptegnet av araberer Ibn Fadlan fra russerne, dvs. svensker, i 9. århundre. Også der vrir en kvinne hodet av en hane og kaster den over et gjerde, som symboliserer dødsriket.

Elof Hellquist drøftet i en artikkel i NoB 1916 stedsnavnet *Hanøgha*, av **Hana(h)øgha*, som finnes to steder i Sverige. Det ene er et gammelt tingsted, til det andre knytter det seg overtro, man sier det spøker der, og folk er redd for »haugen». Hellquist kommer til at det er en »minneshög», eller kanskje heller »en gammel kultplats, som af någon »fylkeskonung» begagnats som »kungshög» och benämnts efter honom». Han forutsetter da et personnavn Hane som navn på denne kongen, og han er inne på den tanken at disse Hane-navnene hadde hedensk religiøs innhold. Hellquist peker på den ganske store rolle hanen spiller i folketro og myte, viser til hanen på toppen av maistangen og til at man bruker å ha hanefjær i fastlavnsriset.

Magnus Olsen tok opp samme tanke NoB 1920:35 ff. Hans utgangspunkt er to hauger i Bygland, Hanehaug og Kjyrehaug; om dem forteller Johannes Skard GoS 2:3 f.: Kong Hane hadde ei ku til gud, han ble drept av St. Olav og hauglagt i Hanehaug; kua ble hauglagt i Kjyrehaug. Sagnet er et vandresagn. På en haug i Valle ble det slaktet en hane hver St. Hanskveld,² oppe på haugen var en tør flate, der vokste en lund av furuer som var hellige, i midten lå en steinhelle, og det fortaltes at man »endog i det 18de aarhundrede mødtes der med haner, der ofredes til vetterne, som boede i haugen. Nu er lunden og hellen borte»³. Magnus Olsen pointerer at begge Hanehauger ligger midt i tette kirkebygden. Han har et par interessante paralleller:

¹ Saksnes Danesaga, overs. Jørgen Olrik, I:56.

² Schetelig, MM 1911:211.

³ NLF 9, Nedenes Amt I:565.

i Leikanger er Hanehaug nabogård til kirkestedet *a Lœikwangum*, det er naboskap mellom »leikplass» og »offerplass». Haneberg i Sogndal har opptatt i seg en gård Leikvangr, en voll ved elven på øverste Haneberggård kalles enda »Leikvoll». Magnus Olsen slutter at haugene har huset vetter som man har ofret haner til. Han tilføyer: rett imot Haneberg med Leikvoll i Sogndal ligger prestegården, og den het i gammel tid *Eik*; nabogården heter Frøyland, av **Freyiuland*.

Hvínir ligger midt imellom Sogndal og Setesdal; Tjodolv har hørt til Hane-dyrkernes naboer.

Det er også andre vidnesbyrd om at hanen har vært offerdyr, og det i forbindelse med årsveksten. En hane ble i Siebenbürgen bundet inn i siste neket på åkeren, den ble stukket ihjel med et stekespidd, og skinnet og fjærene ble gjemt og blandet med såkornet om våren. Det er en kontinuasjonsritus.¹ Fra Danmark refereres en skikk ved maitreet: de smurte en hane med grønnsepe og hengte den opp, og så red de etter den. Fra Fanø forteller Evald Tang Kristensen at da de flyttet maitreet fra den vante plass, begynte »majkokken» å spøke.² Haner er forøvrig også nevnt som offerdyr i Leire (Thietmars krønike) og ved lappenes offerfester.

Hellquist nevnte hanen på toppen av maistangen. En annen svensk forsker, Hammarstedt, har nærmet seg hane-problemet fra en annen kant. I en artikkel »Inspirationsfågeln»³ drøfter han skikken å henge utskårne fugler opp under taket i bondestuene og i kirker. Denne fuglen kalles »taktupp» og er følgelig en hane. Fuglen tenkes å ha med selve livsgnisten å gjøre.

Prøver vi Hellquists etymologi av *Hœnir* 'den som har med haner å gjøre' på disse opplysninger fra gammel og ny tid om hanen som kultdyr, må konsekvensen bli at Høne er ikke en gud, men en officiant ved en kultus som har haner som objekt eller medium. De mange vidnesbyrd om at hanen er offerdyr, gjør at vi må tro mest på det siste. Det står igjen å se etter om en slik tolkning kan stemme med mytene om Høne.

Høne er Odins følgesvend. Odin er døds gud, herre i dødsriket, han er også magiker, og bærer i selve navnet merke av å være herre over »sjelene»; skaldene gav ham æren for sin kunst.

¹ Nils Lid: JoV:36 f.

² Referert etter G. Schütte: Offerpladser i Overlevering og Stedminder.

³ N. E. Hammarstedt: Inspirationsfågeln. Fataburen 1908.

Høne gir menneskene *óðr*, deltar med Odin i menneskenes skapelse. Hanen, den fuglen som det er en »*hœnir*» s oppgave å ta seg av på en eller annen måte, er som vekkefugl blitt tenkt som »inspirasjonsfugl». Hanen er som »vekker» knyttet til dødsriket, hvor Odin var herre. Haneofferet på »vettehaugene» må henge sammen med denne siden av dyrets natur. Det sitter en hane i toppen av Mimameid, som er et av de navn verdenstreet er kjent under; verdenstreet er som Yggdrasils ask og *vinga-meidr* galgen hvor Odin ofret seg selv til seg selv. Haneofferet må ha vært et ledd i Odinskulten, og *Hœnir* får en naturlig forklaring som gudens representant ved denne kulten. Han er m.a.o. i myten en inkarnasjon av Odin, i kultus kan navnet bæres av den som forretter ved haneofferet. Odin som dødsgud bør først og fremst ha blitt dyrket ved gravferd, som fører for de døde. Haugen er de dødes bolig, ættens private dødsrike; haneofferet på haugen faller godt sammen med det billede som er skissert her ovenfor.

Det er et alminnelig fenomen at den prest som forretter ved dyrkelser av en gud, selv opptrer med gudens attributter, er forkledd som guden. Odin opptrer i Haustlǫng hjelmkledd og i følge med Høne. Er Høne officiant ved haneofferet, må han ha noen av hanens kjennetegn, ha oppført seg som en hane. Det lar seg ikke nekte at *fet-Meili* gir assosiasjoner i den retning, hanens høytidelige, spankulerende gang er ved siden av kam og halefjær dens mest karakteristiske ytre kjennemerke. Vi taler om å gå i »hanemarsj», med høyt hevede føtter og lange skritt. I myten om at han sendes som gissel til vanene, Yngl. saga kap. 4, er han stor og vakker og vel egnet til å være høvding, men det eneste han kan si, er et hanegal: *Ráði aðrir!* Hans verdighet er komisk. Han er den reddeste av æsene (Sogubrot), *aurkonungr* 'konge på grushaugen'. Alt passer med at han har vært fremstillet i »haneham».

Da møtes han med en kjent figur fra folkelig skuespill, narren med hette formet som en hanekam og utmaiet med hanefjær. Høne har hørt til i leik. Som tilnavn er *hani* ikke hedrende. Sakso forteller om en kong Hane på Fyn, han tapte i slag mot en viking, og til hans hån oppkom ordspråket »Hane er hjemme rikest».¹ Sagnet er aitiologisk til forklaring av ordspråket, som bare sier at hanen ikke duger

¹ Saksnes Danesaga II:44.

utenfor gården; det kunne også vært brukt om »hanens» representant Høne, som kom så ynkelig til kort hos vanene.

I Landnámabok nevnes en Eyvind hane, han bodde i *Hanatún* og ble kalt *Tínhani*. Gårdens navn ble forandret senere, til *Marbœli*. Det er fristende her også å tenke på kultsted og officiant. Eyvind er frende av Ondott kråka fra Hvinesfjord.

På Tjodolvs skjold må Høne ha vært malt som figurant, med hane-kam på hodet? med fuglehode? Det hadde en gruppe av de myster som forrettet ved Mithradyrkelsen, de »var» ravner. Også på billedsteiner kan en av og til se mennesker med fuglehode, i »fugleham».

I Haustlǫng er Høne helt passiv og stum. Det er mulig at han ikke er »levende», at det er en utkledd dukke med hanefjær; det er viktig her å minne om hanen som ble bundet inn i siste neket. En slik kunne også godt kalles *hævir*. Det er også ellers eksempler på at en »gud» både kan være en ren kultgjenstand, en strådukke e.l. og bli spilt av levende mennesker; Nils Lid har vist vekselbruket mellom kultobjekt og »gud» mange steder i sine to bøker om vegetasjons-guddommene.

Jeg konkluderer: Høne er en emanasjon av Odin, opptrer som dennes felle og arvtager; han hører til en bestemt side av døds-kulten hvor haner har vært ofret, kanskje også vært brukt som orakelfugler. Han kan være representert av en »fillemann», en utkledd dukke, men ved kultspillene har han opptrådt lys levende, en mann »i haneham», som forrettet haneoffer eller bare var Odinsprestens assistent.

Den tredje guden er Loke. Tjodolv kaller ham *sagna hrævir*, den som setter sagaene i gang, og det er han også. Om ham foreligger en stor litteratur, og jeg tar ikke hans vesen opp til full drøftelse her. Jan de Vries har nylig gransket overleveringen om ham i hele dens bredde; hans resultat er at guden ikke egentlig er noen »gud», men »a trickster».¹ Det kan ikke være tvil om at han dermed er kommet Loke nærmere inn på livet. I en rekke myter er han spiloppmaker, rett og slett. Spøken grenser ofte inn på alvor, og fra å være narr, går han da over til å være syndebukk. Felles for Lokemytene er at de er av dramatisk karakter. De dannes av karakteristiske opptrinn hvor Loke er den handlende; ofte er opptrinnene av grovt komisk art, som den gang han fikk Skade til å le, Skskm kap. I.

¹ Jan de Vries: The problem of Loki. 1933 (FFC 110).

I Tjodolvs dikt er også Loke den handlende; han deler opp stuten, gir ørnen sine 4 *hlutir*, slår ørnen på ryggen med en stang, løper over stokk og stein til han holder på å bli sprengt, ber om nåde, bortfører Idun, og må bøte for det i lenker; han flyr og henter henne hjem også. Hans rolle er å være tjener og narr, skøyer og syndebukk. Tjodolv har moro av ham.

Loke har en stang, som plutselig nevnes som en selvfølgelig ting i hans hånd; med den slår han ørnen på ryggen. Narren i folkelige skuespill har gjerne en kjepp, ofte med rangle på; den har sitt alvorlige motstykke i kongens scepter og bispens stav; herolden har også stav. Hammarstedt har beskrevet svenske bryllupsskikker som har sin opprinnelse i Frøysritual;¹ seremonimesteren ved brylluppet var utstyrt med et »spø», som han »pisket» brudeparet og gjestene med; han regner med at dette egentlig er en fallosstav. En av skikkene har karakter av et offer, der opptrer en »feltskjær» med »gesell», feltskjæren stikker, og gesellen »rører i blodet» med en stav. Her er mange muligheter. Men en annen forklaring på staven ligger nærmere her; Odin har spyd, Loke er hans vrengebillede, og stangen er hans »narrespyd». Loke kalles tre ganger for »Hønes venn». Er Høne i dette tilfelle ikke en levende person, men en utkledd stokk, er det jo mulig at dette er stangen også.

De tre gudene er nå bestemt så godt det lar seg gjøre; Odin er den ypperste, verdig, men mindre fryktelig enn han ellers pleier være. Han forestår offeret, ser på søyden og spør etter hva det betyr at kokingen går smått; han ofrer og rådspørr maktene. Han er vel også hovedmannen når det gjelder å binde Loke. Han er den alvorlige side av dramaet. Høne står hos; han er passiv, kanskje ikke en gang levende. Utseende har vært karikert; det er plass for komikk. Men selve underholdningen besørger Loke; han er tjener og narr, gjør ablegøyer; det begynner med at han stønner over å måtte gi fra seg noe av steika. Han er dum og komisk, ingen synes synd på ham om han må renne så han mister pusten, eller blir bundet og truet.

Disse tre »gudene» er samlet til et måltid. Det er et hellig måltid — *af helgum skutli*. Et måltid som fortæres av mennesker som representerer guder, og som altså spiser på gudenes vegne, er et offermåltid.

¹ N. E. Hammarstedt: Kvarlevor av en Frös-ritual i en svensk bröllopslek. MM 1911: 489.

Også andre trekk ved de tre guders oksesteik viser at denne oppfatning er riktig.

Gudene bærer en okse på søyde, og oxen er en *þjórr*, en tyr, graokse. Landsloven 4:22 definerer begrepet: en *þjórr* er i *uxna tali*, regnes som vanlig okse, til den er 5 år; etter den tid har eieren ansvar for den skade den måtte gjøre. Okser blir ofret i Glums saga — *uxa gamlan* — og i Brandkrossapáttur — *graðungur* —, begge steder til Frøy. I Yngl. saga kap. 15 ofrer Domalde første år okser for å få slutt på uåret, da det ikke virket, gikk han over til å ofre mennesker. Ved de lappiske ofringer til Weraldén Olmai og Hora galles, som svarer til norr Frøy og Tor, er det reinoksen som ofres. Fra missjonstiden i Europa i den eldste middelalder hører en også om okseofringer; pave Gregor den store beklager seg over at de nyomvendte holder gilde på okser utenfor kirkegården; de var før vant til å ofre slike okser til »demoner».¹ Her kan også Mithradyrkelsen ha hatt noe å si; Mithra ble dyrket ved okseofring, gudens store bedrift var å »drepe tyren»; Mithra var en soldatergud, og hans helligdommer finnes så langt romerriket rakte. Her er til og med direkte påvirkning mulig, gjennom de mange germanske soldater i den romerske hær.²

Det er visse trekk ved Mithradyrkelsen som minner om norrønt heidensk religion; foruten okseofferet foreningen av gudstjeneste og convivium; nederste grad av innviede kaltes »ravner», på et relief fra Jugoslavia ser man en mann med ravnhode gjøre tjeneste ved det hellige måltid; en minnes om Odin som ravnegud. I nærheten av mithreene er ofte en hellig kilde; på et relief som har vært Mithraalterbilde, er et tre avbildet ved siden av Mithra som dreper oxen, i treet sitter en fugl, visst ørn eller ravn. Overensstemmelsene er kanskje for alminnelige til å tillate slutninger om påvirkning på den egentlige kultus. Men det er mulig at man bør overveie om ikonografien som hørte til Mithra, kan ha hatt litterær innflytelse på norrøne myter, kanskje via billedetterligninger.

Tjodolv kaller oxen *ar-Gefnar marr* 'pløvegudinnens hest', og *taðlhreinn* 'tallerein', *okbiörn* 'åkbjørn', alt sammen kjenninger som minner om åkerbruket. Ar-Gevns hest viser direkte til ritus; Aksel Olrik var den første som så at myten om Gevion som pløyde løs

¹ Sitert etter Bertha S. Phillpotts: *The elder Edda and Ancient Scandinavian drama*, s. 188 note.

² S. Eitrem: *Mysteriereligioner i antiken*. Oslo 1942. Om Mithra s. 176 ff.

Sjælland gjaldt Øresund, som ble oppfattet som en gigantisk plogfure; han viste også at myten motsvares i virkeligheten av en rituell pløyning som innledet vårarbeidet. Som plogdyr viser oxen seg for oss i 'åkbjørn' også; og 'tallerein' fører inn en annen viktig side av åkerbruket: gjødsel, en *conditio sine qua non* for ethvert stabilt gårdsbruk hvor det pløyes og dyrkes korn.

N. E. Hammarstedt går i Maal og minne 1911:489 ff, igjennom svenske bryllupsskikker fra nyere tid og finner »Kvarlevor av en Frös-ritual i en svensk bröllopslek». Det er den også fra Norge vel kjente »stabbedansen» det gjelder. Han finner i disse bryllupsskikkene igjen rester av et ritual som har hørt hjemme ved vårfesten, da den gud som rådde for årsveksten, ble dyrket. Som det er å vente, er ikke disse bryllupsleikene helt ensartet overalt der de finnes; Hammarstedt trekker fram de skikkene som har en særlig »hedensk» karakter. Felles for dem alle er »det hellige treet» (se også s. 62), dans eller leik av erotisk karakter, offer og samdrinking. Det kan hentes flere paralleller fra disse leikene til dramaet i Haustlõng. Arosenius forteller fra Dalarna en skikk (Hammarstedt 492) at man like før gjestene brøt opp fra bryllupet, rev opp et stort tre med røttene og dro det fram til bryllupsgården; treet kaltes »gaspöoxen», dvs. bryllupsoksen, og man slaktet den på skrømt, stakk hull her og der i barken og hugg av grenene, derpå ble gjestene traktert med »okseblod» som bestod av en blanding av brennevin, øl og kaffe. Hammarstedt tolker dette som rester av et gammelt virkelig stuteoffer som har hørt hjemme ved Frøysdyrkelsen.

I kjenningen *prymseilar hvalr* 'det larmende taus hval', har jeg s. 22 sett en allusjon til kultisk bruk av rangler og bjeller. En brukte å pynte offerdyrene når de førtes til offerstedet; hornene kan bli forgylt eller omviklet med bånd, i klassisk offerritus ble dyrene kranset. Direkte fortsettelse av dette er det vel når de ved Dijon i Frankrike brukte å leie en okse omkring på åkeren før de skar siste strå, oxen var pyntet med bånd og blomster; det var dans av skurfolkene, og tilsist ble oxen stukket av en utkledd »djevel» og fortært ved skurgildet; noe ble gjemt i salt til vårarbeidet begynte. Det er et rituellet måltid, et offer; oxen er plogdyret i Frankrike.¹ Pynting nettopp med bjeller er det rester etter i svenske bryllupsskikker og i mai- og St.

¹ Jfr Nils Lid: JoV:36.

Hans festene. Hammarstedt forteller om »stabbdansen» i Oppunda herred 1748; der er fingert ofring på stabben, et par utstoppede linbukser henger over den som ble »ofret» og på disse buksene var festet en kubjelle som de klemtet med. Andre steder var det kubjeller i »bryllupstreet».¹ En annen skikk å »skjuta bjørnen» er enda mer opplysende; en mann utkledd som bjørn ble jaget og »drept» og lagt på en slede forspent med en hest, på denne hadde de bundet alle de bjeller som fantes i landsbyen. I bryllupsgården ble så bjørnen »stukket», dvs. de stakk hull på en kagge brennevin som han hadde under vesten, og så drakk de blodet. Den danske StHansko, med alle landsbyens bjeller på, er nevnt før. Det ser ut til at bjeller og rangler i det hele har vært mye i bruk ved vårritene; når man akte »langt lin» var det bjeller på sledene, eller de unge hadde kuklaver med bjeller på om halsen.² De brukte bjeller og rangler for å skremme udyr med ved St Hansfesten; skramling er blitt en ritus mellom andre for »godt år».

Det er neppe for dristig å slutte at kjenningen *prymseilar hvalr* nettopp kjennetegner oxen som offerdyr.

Også kokemåten, å legge oxen *á seyði*, passer seg for et gudemåltid. Det er en eldgammel måte å tilberede kjøtt på. Man graver en grop og brenner et bål i den, slik at jord og stein blir opphetet; i denne gropen legges kjøttet, og aske og gloheite steiner blir gravet over, og så lar man kjøttet ligge der til det er mørt. Da er også asken og jorden såpas avkjølet at det går an å ta det fram; det er tid å *rauða, riúfa seyðinn*. En kan dekke kjøttet med en større gloheit helle også, og grave ildmørje over. Denne kokemåten har vært i bruk like ned til våre dager hvor det av en eller annen grunn er smått med kokekar; ja, den brukes vel av jegere i marken enda om det kniper. På Island og Færøyene har den lenge vært dagligdags, der er lite kokekar av hjemlig produksjon, og gryter har vært dyre og sjeldne. Skal de *sióða* noe i vann, kan det gjøres i trekar ved at en kaster gloheite steiner opp i vannet, slik varmer de enda melk sine steder i Norge. Ellers var dagligkosten tørrfisk og spekemat som ikke ble kokt, behovet for »kokamat» var lite, egentlig brukte man fersk mat bare under og like etter slaktingen, det vil si de tider som faller sammen med det gamle høstblot og jul.

¹ Hammarstedt: Kvarlevor osv. MM 1911:497 f.

² Nils Lid: JoV: 48 og 85. Om bjeller ved andre leiker se registeret samme sted, det her anførte er de mest karakteristiske eks.

Også den store reinsdyrjakten i dyregraver og utfor stupene foregår på høst og vintertiden. Men skal det tilberedes ferskt kjøtt til en stor gildeforsamling, er mulighetene for å få det stekt eller *sodit* egentlig bare å steke på spidd eller bruke *seyðir*.

I de hustuftene fra folkevandringstiden som i de senere år er blitt avdekket på Jæren og i Rogaland er det funnet mange kokegroper ved siden av det egentlige ildsted; det samme er tilfelle i hustuffer på Island fra tidlig landnåmstid og helt til 14.årh. Jan Petersen¹ taler om »en askegrop på Murane, Talgje, 1 m. i tverrmål og 22 cm dyp» som inneholdt svart, brent jord og trekull; en annen er på Hjelmeland i Ryfylke: ved siden av gruen en askegrop 1,30 m i tverrmål og nesten ½ m dyp.² Petersen kaller ikke askegropene »søyde» men han har muntlig til meg uttalt at dersom en skal se etter »søyde» i funnene, så er det disse og lignende groper. Det er ofte mange mindre groper, her har vært stekt mindre slakt eller kanskje »oskestomp», slik som de enda gjør i Setesdal; brødet blir mer kokt enn stekt og ganske mørkt — der er en stekemåte eldre en stekovnen. Enda et anlegg finnes flere steder og er beskrevet av Petersen under navnet »tusså», **pursa*; det er karakteristisk ved å være dekket av en flat helle, som er sprukket og viser tegn til at den har vært opphetet.

Aage Roussell har gjort rede for ildsteder og kokegruber i de islandske hustomtene:³ midt i skålen ligger en »ildgrøft» nedgravet i jordgulvet og kantet med fliser, »dog er som regel en del av graven overdækket med en større, flad sten, der nu er meget ildskørnet og har været brugt ved madlavning, særlig brødbagning. Denne ordning er vel-kendt fra Norge, hvor hellen kaldes tusså». Men den egentlige matlavning mener han har foregått i kokegruber; noen av dem er store og dype, intil 70 cm; de var særlig fremtredende på Isleifstaðir og Skeljastaðir. »I en saadan grube »sydes» kødet, dækket av hed aske og oppvarmede sten». Roussell mener dette har vært den eneste måten man har tilberedt varm mat på i den islandske husholdning: kokekar mangler blant oldsakene. Store kokekar av kobber eller jern var nødvendige til ølbrygging, men har bare vært eid av rikfolk.

¹ Stavanger museums årbok 1946:66.

² Viking 1944:74.

³ Forntida gårdar i Island. Kbh. 1943:213.

Aage Roussell er meget skeptisk når det gjelder de såkalte hovtomter på Island. De som han har undersøkt av dem som før har vært ansett for å være gode »gudehov», har ikke inneholdt annet enn alminnelige bruksgjenstander av oldsaker, og det er ikke heller ellers noe som skiller dem fra alminnelige store hustuffer. Han peker på at alle de eldste beretninger om gudsdyrkelse hos germanske folk hevder at de ikke hadde templer; Gutalagen taler om ofringer i holt, på haug, »vi» (hellig sted) og ved stavgarder, men ikke templer. Nå gir eddakvadene vidnesbyrd om »tømrete» hov og horg (Vsp 7 og Vafpr 38), Hyndl. 10 omtaler horgen som *hlaðinn*. Roussell vil da tolke »hov»-tomtene som gildehaller, hvor altså også blotgilder har foregått, men ikke som gudshus (s. 220 f.). Det er meget som taler for en slik tolkning. Man må bare holde fast ved at et »hov» nettopp er et slikt hus for kultmenighetens gilde, det som ble holdt ved sammen-skudd av deltagerne i forbindelse med offer og magiske riter som har foregått under åpen himmel, ved kjelda, under treet, på haugen, på berget, innenfor stavgarden, på leikvollen, skeidvollen osv. Gildehallen blir da også et helligsted, et *vé*, hvor en del av kulthandlingene foregår. Guden kan være representert der også i treskurd — høysesestolpene — og/eller ved sine officianter, gode og gydja, eller i kultobjekter av den art Nils Lid har gransket i sine verker om grøderikdomsvettene. I Gulatingsloven § 29 er det forbudt å *blota heidit guð, ne hauga, ne horga*; i Eids. loven er hedenskap definert slik: *Engi maðr skal hafa i husi sínu staf eða stalla, vit eða blot. eða þat er til hæiðins síðar uœit*. Blotet kan være »leirblot» eller »matblot», *gort i mannzliki* av leir eller deig (Eids. 24). Ordet *hof* finnes ikke i de gamle norske lovene; *horgr* er nevnt i Sverres kristenrett § 79: *vi skal ikke blote hedenske vetter og ikke hedenske guder eller hauger eller horder*. Og hvis en mann blir kjent skyldig i at han *læðr hauga eða gerer hus oc kallar horgh. eða ræisir stong oc kallar skaldzstong*, har han forbrutt hvert øre av sitt gods og må skrifte og bøte til Kristus.

I norr poesi — altså i kilder samtidige med Haustlǫng — er *seyðir* bare nevnt i Hymeskvida; Tor er på besøk hos Hyme for å få låne bryggekjel til Æges gilde, der vrir de også hodet av en okse og legger den på søyde. Det er åpenbart det naturlige hos guder og jotner. På Island har ordet gitt navn til et gammelt krater *Seyðishólar*; gropen har minnet om en søyde. To fjorder heter *Seyðisfiqrðr*, de har vel navn etter vulkanske fenomener, damper?, som har minnet om søyde. I Landnáma heter det at man »enda» kan se merker etter Hrafna-Flokes søyde ved Briánslækr i Vatnfiqrðr — Floke var den første som overvintret på Island. Laksdøla kap. 164 bruker ordet billedlig: *þann seyði raufar þú þar at betr væri at eigi ryki* — dvs »dette er det

best ikke å granske nærmere»; og i Njåla kap. 129 spør Skarphedin ironisk brennemennene om de har tenkt å *búa til seyðis* — om de har tenkt å steke ham. I Egils saga kap. 45 blir det virkelig budd til en søyde; noen karer er blitt liggende fast på en øy; de slakter sauer som går på øya, og tender bål *til seyðis*, bålet blir sett, og de får hjelp. Øya heter *Sauðey*.

B. M. Olsen har av etymologien *sauðr*, got *sauþs* 'offer', *siðða*, *seyðir* sluttet at søyden ble brukt ved ofringer.¹ Sauen er mye brukt som offerdyr og skulle ha fått navnet *sauðr* av offerhandlingen. B. M. Olsen brukte Haustlǫng 4, *af helgum skutli* om måltidet som var laget til på søyde, som støtte for tanken. Arkeologisk underbygger han teorien ved å forklare de såkalte «ekte brandpletter» som offerplasser, der de har brukt søyde.

B. M. Olsen har sikkert rett i at søyden ble brukt til offermåltidene, men ikke i at den bare ble brukt da; som det fremgår av de nyeste arkeologiske undersøkelser har den tvert om vært den vanlige og fram for alt den eldste kokemåten. På Snorres tid har den vært regnet som primitiv; Snorre sier at gudene er ute *um fioll ok eyðimerkr*, og i Egils saga er søyden også en nødutvei. I det blotgilde Snorre beskriver i Håkon den godes saga, gaper kongen over kjelhanken, der koker de altså i gryte. Og i Snorres Edda blir *Sæhrímnir* kokt i kjelen *Eldhrímnir*, søyden har på den tid vært forlatt i høyere kokekunst, slik den var i bruk i høvdingenes hjem.

Likevel er det mye som taler for at den har hørt til ved sakrale måltider, det kan til og med hende at når ordet og begrepet er blitt så helt borte i kristen tid, beror det på at det har klebet hedensk ritus ved det. I de såkalte islandske «hovtomter» var det kokegruber; nå er det etter de nyeste undersøkelser blitt klart at disse «hovene» ikke har vært «gudshus» i den forstand man før trodde; beskrivelsen i Eyrbyggja med *afhús* og gudebillede på *stalli* i åpningen mot det store gilderom er kalkert over kirken med koret; hovtomtene er store beboelseshus.² Men derfor kan de godt ha vært hov; conviviet, en sentral handling i norrøn kultus, har funnet sted i gudens store gildehall. Der har kanskje vært kultobjekter i hallen, støtte med *reginnagli*, eller en figur som den setesdalske Fakse, men det er ikke sikkert at kultobjektet har vært i hallen, heller ikke at det har vært permanent, det samme år etter år.

¹ Aarbøger for nordisk oldkyndighed 1909:317 ff.

² Se ovf. s. 59 og Roussells artikkel i Forntida gårdar.

Blotet bestod av offer, måltid og drikkelag — og rituelle handlinger, opptog under åpen himmel.

Det er med andre ord sikkert etter de nyeste arkeologiske undersøkelser at de islandske hovtomter ikke har vært gudshus, bebodd av guder og ikke av mennesker. Men det er slett ikke sikkert at de ikke har vært hov. Tvert om, husenes størrelse vidner om at de er eslet til fest; her har sittet mange rundt langildene. Kokegrubene har også dimensjoner som høver til »selskapskoking»; her har en kunnet legge hele slaktet ned på en gang. Av Haustlǫng får man det inntrykk at selve sydingen er ritus; den går ikke godt, og Odin, presten og magikeren, spør hva grunnen kan være, han likefrem tolker kokingsens forløp. Den mislykkes, og midlet er offer til ørnen.

Alt som har med religiøs kultus å gjøre, er konservativt. Som sagt s. 39 kan en naudeld ikke tendes med fyrstikker, ja ikke engang med flint, steinvåpen biter trolldom bedre enn jern. Magi og kultus må foregå i hevdvunne former, *at fornu fari*. Nils Lid taler om »den vanlege motviljen mot å bruka nyare hjelperåder» når noe viktig stod på, — de bandt grisen med vier, ikke med tau, under slaktingen.¹ Skar forteller fra Setesdal: »Alle Verkegogner var av tre; Jarn måtte aldri koma i Aakeren». Det svarer til at de to steder i norr litteratur hvor guder lager mat, bruker de *seyðir*.

Men nå det klassiske gudemåltid, det i Valhall, der har de jo kjel? Grím 18 lyder:

Andhrímnir lætr í Eldhrímni
Sæhrímni soðinn.

Andrimne er kokken, Særimne er galten, og Eldrimne skal etter Snorre, Gylf., være en kjel. *Hrímnir*, n betyr 'belegg', det kan være 'rim' eller 'sot', og er her naturligvis 'sot'. At kokken og kjelen er sotet, er rimelig nok, men ligger galten i en kjel, bør den ikke bli *hrímnir*. Er den *soðinn á seyði* må den derimot bli temmelig sotet utenpå den også. En språklig innvending er at så burde her stått *á*, ikke *í* Eldrimne, likesom *á seyði*. Og det er farlig å presse en etymologi så langt, *Sæhrímnir* kan ha fått sitt navn analogisk. Dette må vel derfor bli temmelig usikkert; Grím har vel oppfattet Eldrimne som en kjel. Men Valhall er et bilde av en ideal kongehall, ikke av et blotgilde. Galten som rekker til alle, er en ønskedrøm.

¹ Nils Lid: Slakteskikkar: 66, og Johannes Skar: GoS IV:134.

Det er sterke grunner som taler for at søyden har vært i bruk ved rituelle måltider på Tjodolvs tid. En av grunnene til å tro at det her dreier seg om et rituelt måltid, er at det foregår under »det gamle tre, og ørnen eter av *eikirótum*, treet er en eik.

Selv uten den foregående analyse av guder og offerdyr måtte man komme til å tenke på »det hellige tre», i norr myte *Yggdrasill*, *Læraðr*, *Mímameiðr*, *Vingameiðr*. Vi bør ikke la oss skremme av at *Yggdrasill* er en ask, at *Læraðr* har *barr*, og at dette gamle treet er en eik. Asken kalles i *Vsp it aldna tré*, Tjatse taler her *af fornunum polli*, ordet *pollr* er brukt om asken også *Vsp* 20. Det sitter en ørn i toppen — Tjatse i ørneham —; i *Grím* 32 hører vi at ekornet *Ratatosk* renner opp og ned i treet og bærer ørnens ord ned til *Nidhogg*. Under dette treet holder gudene til, der er deres tingplass, *Grím* 29 f. Treet i *Haustlǫng* må også være en helligdom.

Trekultus er som bekjent gammel i norden, det går linje rett fra helleristningenes bilder av kultrær til tuntreet som enda står i tunet på mange gårder i Norge.¹ At det er en eik, støtter tolkningen av at det er hellig,² *Torgny Segerstedt* har samlet vidnesbyrd om at eika er helligtreet framfor andre. *Eikelunder* har vært offerplasser, eika er favorittreet ved bryllupsriter og ved mai og sommerfester. Det er unødvendig å terske hele det rikholdige materialet igjennom enda en gang, det har vært grundig gjort før. Fra norr område skal bare nevnes eika i kong *Volsungs* hall, *barnstokkr* kallet, og ordspråket *þá verðr eik at fága er undir skal búa*. Det er eika som tuntre ordspråket sikter til.

De traktene *Tjodolv* hører hjemme i, er nettopp eikedistriktet i Norge; *Eigersund* ligger ikke langt unna, *Eik* er navn på flere gårder, og sammensetninger med *Eike-* vanlige. *Prestegården* i *Sogndal*, som det var tale om s. 58 under drøftelsen av *Høne*, heter nettopp *Eik*. *Magnus Olsen* sier om dette³ »det er muligt, at saadanne Navne, ialfald tildels, kunne henpege paa, at vedkommende Træ har været Gjenstand for overtroisk eller religiøs Dyrkelse.» Han nevner at *nabogården* er *Frøyland*, og formoder at her »en *Eg* (har) været en

¹ Litteraturen om det hellige tre er stor; de viktigste for vårt øyemed er referert av *Läffler*: Det evigt grönskande trädet osv. MM 1911:617.

² *Torgny Segerstedt*: *Ekguden* i *Dodona*, og sammendraget i *Ymer* 1906: Den heliga eken.

³ *Norske Gaardnavne* X:15 f.

Helligdom for en videre Kreds end Gaardens Beboere alene; jfr. hertil at Eig i Lund (GN 35) er Nabogaard til Hove (GN 32), og at Eig i Bjerkreim ... er Nabogaard til Hovland». Han viser til uttalelse av A. Kjær i samme retning om Eiken i Hægebostad.¹

Eik i Sogndal ligger ikke bare like ved Frøyland, det har som nabo også Haneberg, og på Hanebergs grunn ligger Leikvangr, nå Leigvåddl. Stedsnavnene egner seg merkelig godt som realkommentar til Tjodolv kvad, — og Tjodolv bodde ikke langt unna heller.

Mens gudene steker okse ved foten av eika, kommer en ørn og setter seg i toppen av treet. Denne ørnen vil ha sin del av måltidet. Han er kjent både i virkeligheten og i myten; rovfuglene innfinder seg ved slaktning, de må få sin del, ellers tar de alt. Mytisk er den en »jotun i ørneham», representant for de ødeleggende makter; Vaftrudnesmål kaller ham *Hræsvelgr*, og han lager vinden; hvor ørnen i str. 12 forfølger den flyktende Loke, legger den *arnsúgr* mot ham. Når en tenker på hvor mange som omkom i storm, på sjøen eller på øde fjellet, er »liksluker» et bra navn. Ørnen kalles str. 3 »likdyngébølgens måke» og str. 8 »blodfugl»; der er den valplassens »likfugl», men assosiasjonen er ikke langveis fra. Han er lett å kjenne, selv om han denne gang har det godslige navnet *Tiazi*. Hellquist har kommet med en tiltalende etymologi på dette navnet.² *-si* blir brukt i kjelenavn og i diminutiver; i personnavn f.eks. Bensi, Bangsi (Benedikt), Grimsi osv., godnavn på bjørn er Bamse, Berse. I *Piazi* tenker han at første ledd er en rot **peð-* eller **pet-*; den har utgangspunkt i barnespråket og har frender i ord som ty *Zitze* 'spene', got *atta* 'far'. Mytologisk blir det å oppfatte som godnavn på den gamle, mektige og fremforalt farlige jotnen. Godnavn av samme art er Gobonden, Torekall, 'bamsefar' 'bestefar' (om bjørn) osv. Det inntrykk en får av Tjatse jotun i Haustlǫng, er slik at et godnavn nok kan være på sin plass. Han kommer i »den gamle ørnehamen», er »fjellgufseren», den som stjeler kvinnen og stenger henne inne i fjellet, bor i fjellet og er likefrem 'stein-Nidad'. Han er far til Morn — som Tjodolv ellers kjenner som navn på den ville fjellelven nord i heiene. Han er vollens farligste fiende. Myten er nær opp til det virkelige liv, det står kald uhygge av Tjatse, han fører med seg vinter — fosterer skiguden — og sykdom, far til Morn og sønn till Greip. Også *byrgi-Týr biarga* har en bitter virkelighet bak

¹ NG IX:264.

² ANF XX:132 ff.

seg; bergtaking er ikke bare dikt, det er mytisk forklaring på ting som hender; folk blir borte i fjellet; noen gang finner en igjen beingrindene, noen gang slett ingen ting, noen ganger kommer de savnede igjen halvskrullede av redsel. Jotnen, trollet, ørn og ulv ... Nyere bergtakings-sagn gjelder nesten alltid unge jenter; de blir igjen alene på setra langt inn i ville fjellet, og trollet vil ha bryllup med dem. Moderne psykologi kan lett forklare at sagnene er blitt til, fjellskrekk, erotisk redsel hos den unge jenta — trollet er særlig ute etter trolovede jenter — osv.

Myten om Tjatse og Idun er et bergtakingseventyr ført opp på gudenes plan. Jotnen som er årsak til vinterstormene, røver æsenes brud, hun som holder liv i de maktene som rår for grøden på åkeren.

Idunn hører ikke til de eldste gudenavn. Det er karakteristisk at Eddamytologien gjør henne til Brages hustru; både Brage og Idun er også brukt som personnavn; Landnáma kjenner to Idun, nemlig datter til Molda-Gnúpr og datter til Orn på Arnarnes. Idun Gnupsdatter hadde en bror som het *Hafr-Björn*, tilnavnet fikk han fordi han en gang fikk en bukk av en *bergbúi*, og deretter trivdes feet hans så godt; men som det står: *pat sá ófreskir menn at landvættir allir fylgðu Hafr-Birni til þings* (Lndn. s. 156). Brødrene deres hadde tilnavnene *Hrungnir* og *Leggialdi* og de hadde følge av landvettene til jakt og fiske. Idun synes å høre til i et kultmiljø. Navnet må være eldre enn Tjodolvs kvad, vel kjent også, eller kunne han ikke sette det i tmesis. Det er etymologisk gjennomsiktig, inneholder elementet *id-* 'tilbake, atter', som bl.a. fins i *iða*, *f* 'strømhvirvel, bakevje', siste ledd *unnr/ uðr* er ikke sjeldent i kvinnenavn, betyr også som simpleks 'bølge', men kan i navn også ha en annen etymologi, nemlig av roten i *unna* 'elske'. Aksel Olrik mente å finne spor etter en dyrkelse av Idun i et dansk stedsnavn Ithænø, nå Enø,¹ men det er tvilsomt om dette holder stikk.

Idunmyten er drøftet av Bugge.² Ifølge Snorre har Idun noen livgivende epler; og det er for å få disse eplene at Tjatse vil ha tak på henne. Skirnesmål nevner også epler, gyldne epler, som Skirne tilbyr Gerd; teksten har *epli ellifo* (bis), Grundtvig og etter ham alle andre

¹ Danske Studier 1910:23.

² ANF V:1 ff.

utgivere retter til *ellilyf* i tilknytning til Haustlǫng, hvor det står at Idun visste *ellilyf ása*, som i Snorres prosaomskrivning er blitt epler. Rettelsen i Skirnesmål kan være riktig, men den er ikke å bygge på; feilen måtte være kommet inn i muntlig tradisjon, og da er det ikke lett å forstå at den kan oppstå — den er ingen lettelse for tanken. I Haustlǫng er det ikke tale om epler; der står ikke noe om hva hennes *ellilyf* bestod i.

Det er ikke heltvisst at det er tale om det samme i Haustlǫng og i Skirnesmål. Bugge sammenlignet Iduns epler med Hesperidenes epler i klassisk myte, og det gjorde han rett i. Men kontaminasjonen med klassisk myte ligger på et senere stadium i Idunsmytens liv enn han tenkte seg, den er som det meste av litterær klassisk påvirkning å datere i Islands »lærde tidsrum», i 12. og 13. århundre. Tjodolv vet ikke noe om eplene. De gyldne epler i Skirnesmål kan ha sammenheng med Hesperidenes, men på et annet plan; det er eplenes stilling i folketro og magi som spiller inn, den som i siste instans også ligger bak den klassiske myten.¹ *lyf*, n betyr 'lækemiddel, trolldom', ags *lybb* 'gift', gt *lubbi*, *luppi* 'saft, gift, trylleri', got *lubja-leis* 'giftkyndig', det gjelder overalt urter og dekokter til medisinsk bruk.

I Lokasenna blir Idun som alle andre gudinner skjeldt ut for løsaktig levnet, *allra kvenna vergjarnasta*, hun har elsket sin brors banemann. Det passer bedre på Gerd enn på Idun, så vidt vi vet. Men også Idun har levd halvt blant æser, halvt blant jotner, til glede for begge; er hun av æsers eller jotners ætt? det vet vi ikke. Tjodolv kaller henne *Idunnr*, *ása leika*, *munstærandi mæ*r, *goða dís*, *sú es ellilyf ása kunn*i, hun er ettertraktet av Tjatse, som er en vintervette, og savnet av æser, av Yngves ætt; når hun er borte, blir æsene gamle og grå. Hun representerer livet, det som kommer hver vår og nesten slukner hver høst. Visste vi ikke om eplene annetstedsfra, ville vi uten videre tolket Idun som æsers elskerinne. Og i det øyeblikk æsene blir representert av mennesker, blir Idun uten videre den kvinnelige part i et »hellig ekteskap», hieros gamos. Ved sin elskov fremmer hun årsveksten, blir selv fruktbar og gjør ved likhetsmagi åker, eng, fe, vilt, fisk — alt vi mennesker lever av — fruktbart. Når hun blir røvet

¹ Alt H. Schück, Studier i nordisk litteratur och religionshistoria I:162 bemerket at Haustlǫng ikke nevner eplene.

av jotnene, blir det vinter. Idun er med andre ord et lokalt navn på Frøya eller den kvinne som representerer henne.

Tjatse er nevnt flere ganger i Edda og skaldekvad, men bare ett sted, Korm. Sigurðardrápa 6: *véltnu goð Þiaza* er formodentlig hentydet til myten om Iduns rov, som Tjodolv forteller. I Hårbardsliod 19 skryter Tor av å ha drept Tjatse; Snorre har forenet de to utsagn, Haustlǫng hvor Tjatse blir svidd av æsenes ild, og Hårbardsliod hvor Tor dreper ham, slik at Tjatse i ørneham får svidd vingene og faller ned i Åsgard, hvor Tor dreper ham og kaster øynene opp på himmelen. Ellers er Tjatse overalt »Skades far», Grim 11, Lok 51, Hyndl 30; 2 steder hentydes til myten om hvordan Tjatse og hans to brødre *Iði* og *Gangr* delte arven etter sin far *Alvalde* ved å måle gullet i munnfuller (Bjark 6 og Málsh. kv 8). Det ser ikke ut til at Idun/Tjatse myten har vært svært utbredt.

Myten om Idun og Tjatse er en utforming av dramaet om årstidene. Dette blir spilt i ritus og opptog ved årets religiøse fester over et meget stort område, både i tid og sted. Handlingen er begrunnet i vekslingen mellom sommer og vinter, den er menneskenes anstrengelser for å holde det hele i gang; den kan bestå av offer, men især av likhetsmagi; i et skuespill etterligner man det man ønsker at »maktene» skal gjøre. Prestene får på en måte ansvaret for at kornet gror, feet trives og formerer seg, fisken går i garnet, jakten lykkes. Ikke bare åkervettene må styrkes og gjøres vennlige, det er vetter på fjell og i sjø, farligere enn de i åkeren og ikke mindre vesentlige for menneskelivet. Skade, Tjatses datter, er Njords hustru. I gudemåltidet i Tjodolvs kvad skal æsene ha mat av oksen, deres spesielle dyr. Men vintervetten Tjatse fra fjellene må ha sin del. De som spiller gudene, er mennesker, de må ha bistand både av sommerens og vinterens makter; de går på jakt på ski i heiene om vinteren. Da er Idun i fjellet hos jotnen.

Spillet om *ár ok friðr* tilpasses lokalt etter livskårene. Tjodolvs kvad er uvurderlig, fordi det gir et nærbillede av en variant, tidfestet til det 9. århundre og stedfestet til Hvínnir i Vest-Agder.

Første del av spillet, gudenes måltid, forløper ikke uten dramatisk konflikt. Odin merker at steika ikke blir mør, her er noe galt fatt, ørnen har ikke fått sitt. Rovfuglen fra jotunheimen sitter i treet over dem og skriker: de tre guder har glemt å gi til »vettene». Loke må ut med de »fire stutedeler».

Snorre tolket dette slik at Loke deler stuten i 4, og ørnen tok alle fire deler i en jafs. Under tolkningen av str. 5 er det søkt en annen forklaring: de fire delene er de som ofres til »skademaktene» når en slakter, visse innvoller eller andre legemsdeler som av en eller annen grunn var tabu. De nevnes heller ikke her ved navn, men bare med det nøytrale *hlutir*, 'luter, deler'.

Hvilke deler Tjodolv tenker på, er ikke godt å avgjøre; offeret varierer fra sted til sted. Det kan være »hjerte og tunge, lever og lunge» — disse 4 er nevnt slik i en svensk besvergelse mot rovfugler.¹ Det kan være at nyrene er med; gamle kjerringer brukte å grave nyrene av det slaktede dyret ned under en stor stein.² Fra Vest-Agder er kjent denne skikken: de slo en sleiv av blodet på varmen for at kjøttet skulle bli mørt — samme grunngeving som her i Haustlǫng!³ I innvolle- ne ligger livskraften, de blir brukt i trolldom; i Guðr II: 24 er det svine-lever med i glemselsdrikken, som ellers bestod av *iðrar blótnar* 'blotede innvoller'. Regin vil ete Fávnes hjerte, kong Håkon den gode må bite i et stykke heste lever; i eventyrene sikrer Askeladden seg trollets lever og tunge. Nils Lid regner opp offer ved slaktingen og når de »jaget julen ut»; det blir likesom her i Haustlǫng gitt til villdyr og uvetter, han kaller det skrapoffer til skademaktene; det kan være milten, hjerteørene o.a. På Voss satte de marlaken av slaktet opp på en hesjestauro til føde for skjære og andre fugler. Fra lappenes gudsdyrkelse kjennes også slike offer; jeg siterer etter Nils Lid: de åt selv kjøttet av offerreinen og gav som offer beina, hornene og »et stycke af tungan, lungan, lefwern, öronen, stubben eller rumpen, så och renens pudenda».⁴ I en beretning fra 1672 heter det at når de har slaktet julebukken, reiser de opp et tre, omtrent 4 alen høyt, smører det med blod og henger opp på det »ett stycke av lungan, hiertat, tungan och Munläppen». Etter Kildal er det horn, pudenda, lunge og hjerte og beina som ofres. Overalt er det en okse.

Også lappenes offer foregår enten ved et tre eller en høy stang. Treet har vært oppfattet som verdenstreet, og en regner med at norrøn kultus har vært forbillede. Tjodolvs kvad viser en situasjon som ikke er

¹ Hyltén-Cavallius, Wärend och wirdarne I:214.

² sst. I:275.

³ Nils Lid, Slakteskikkar: 96.

⁴ Nils Lid: Gudar og gudedyrking: 107, og samme JoV:234.

fjern fra lappeofferets: oxen, treet og de 4 »delene» til vettene, som eter dem sittende på eikeroten, ved foten av treet.

Hittil har det vært en enkel offerhandling, som ikke kan kalles »spill», uten for så vidt som de ofrende er utkledd som den eller de »guder» de ofrer til; Idun har hittil ikke vist seg på scenen. Neste fase er Lokes slag med stangen og løpet. Nå er det virkelig »spill», dette er folkelig moro. Også det hører med i religiøse skuespill; når den hellige handling er over, hengir man seg til løsslupne løyer. I middelalderens mysteriespill er djevelen en komisk person; til den klassiske tragedie hører også satyrspillet. Første dag av kulddramaet i Hvinesfjord har endt med »vær med, så heng på!» utover leikvollen. Foran løper »jotnen i ørneham», baketter og bundet fast til ham, Loke med alle slags tegn på at han ikke orker mer — *vas Loptr of sprunginn, sorgæran sagna hræri* —, skalden har ingen medlidenhet. Loke må gi seg over, be om fred.

I neste akt sitter Idun hos jotnene; æsene er på tinge, gamle og grå. Det er midtvinters. Også her kjenner vi igjen dramatiske episoder fra de folkelige kultspill. De opptredende har kledd seg ut med langt grått hår og skjegg, de spiller det gamle år. Kjent er »kampen mellom sommer og vinter»; vinteren, det gamle året slåss med sommeren, det nye, og taper. Det er ingen kamp her, så det er ikke dette spillet Tjodolv sikter til; det gjør han derimot i siste bolken, den om Tors kamp med Hrungne. Men det fantes andre spill om gudenes elde; Nils Lid har samlet og tolket dem.¹ De hører hjemme ved *Þorrablót*, holdt i første måned etter jul. Et lite vers om en slik utkledd person er kjent fra hele det norrøne område: »Han Torre med sit skjegg / lokkar borna under solevegg. / Ho Gjød med sitt skinn / jagar borna inn». Lid tenker seg at slike utkleddede figurer har vært med i kultopptog og kultleiker om vinteren; han tolker gudenavnet *Ullr/Ullinn*, ski- og vinterguden som »ulltufs, den ullnø» og gir ham rollen som den gamle gråskjeggete ås, vinterguden i veksel med sommerguden Frøy.

Torreblotet har vært helligholdt med gilde, og her hører scenen med de gamle gudene til. I tåtten *Hversu Noregr byggðist* Flat I:21, og *Fundinn Noregr*, Flat I:219, fortelles følgende: Torre, konge i Finnland og Kvænland, var en stor blotmann, han holdt hvert år Torreblot, og etter det har måneden Torre fått navn. Han hadde tre barn, sønnene

¹ Nils Lid: Gudar: 115 ff, JoV: 225.

Nórr og Górr, og datteren Góí. En vinter ble datteren borte ved Torrebliotet, og da måneden var omme, lot Torre bliote for å få vite hvor det var blitt av Góí — og deretter ble måneden kalt med hennes navn. De for nå ut og lette, og fant henne tilslutt igjen på Hedemarken, hos *Rolfr ór Bergi*, sønn til *Svaði* jotun. Hun var med andre ord ført til jotunheimene, bergtatt. Det er innlysende at vi her har samme historien som den om Idun og Tjatse. Første avsnitt svarer til det første bliotet; under dette blir det ofret til vintermaktene i ørnens skikkelse. Men Loke ødelegger offeret ved sin ubesindige handling, og han utleverer Idun for selv å komme fra det. Idun er i berget. Annet avsnitt representerer da *Góíblót*; gudene »blioter» for å få vite hvor Idun er. *Góí*, Gjø, representerer også den kvinnelige fruktbarhetsgud.

Scenen med de gamle guder har ikke vært uten komikk; Tjodolvs *hamliót* er godmodig humor over gubbene. De har mistet sin Idun, hva skal de gjøre? de bruker nok trolldom. Strofe 11 er formet med poetiske drag som ellers hører hjemme i galder.¹ De »finner» røveren Tjatse, og »binder» forføreren Loke. Hva har egentlig foregått? å »se» og »binde» tyven er en velkjent svartekunst, mangen prestemann har fått ord for å kunne den, og finnlappen har det som spesialitet, om en tør tro folkesagn innsamlet i våre dager (Norsk folkeminnelag). I norr overlevering er kunsten knyttet sammen med *seið*. Odin er en av aktørene her, han er galdrs far og en stor seidmann.

Loke er bundet. Det er ikke nødvendig å tenke på bånd, han kan være fjetret. Men bildet kan godt å hatt synlige bånd, og det er til og med mulig at han er blitt bundet i det spillet vi tenker oss at maleren har som modell. Over ham står »den vrede», som vel er Tor; det er alltid han som må til når Frøyas ære står på spill; han truer med en ynkelig død (i galgen) utfor en bergnabb: »Du skal veltes utfor og dø, med mindre du fører den herlige elskovsvekkende møy tilbake». Dette er en lang replikk, dramaet kommer helt opp i dagen. Scenen er et kjent motiv: avstraffelse av syndebukken; den er naturlig i et kultspill som blir holdt i vinterens hardeste tid, februar; da er *vetrar-nauðr* størst, sulteforing for både folk og fe.

Mellom første og annet opptrinn ligger det da et lengre tidsrom, minst en måned. Det første forklarer vinteren, det annet er et middel til å få ende på den igjen. Midt i mellom dem er det hendt noe som ikke

¹ Se s. 33.

ser ut til å ha vært spilt, det er selve bortførelsen. Det er dog mulig at det ligger et offer bak her også, dersom den tolkning at *Brunnakrs bekk* som er foreslått s. 29 holder stikk. Det er der nevnt offerkjelda ved Uppsalatemplet, Nerthusdyrkelsen, navnene *Fensalir* og *Sökkvabekkr* som viser at drukning, eventuelt bare neddykking i vann, har hørt til i dyrkingen av en kvinnelig fruktbarhetsgud.

Offerkjelder i nærheten av eller ved kultsteder er ikke sjeldne. Mytologisk svarer Mimesbrønnen under Yggdrasils ask til slike kjelder; de to andre mytiske brønner, Urds brønn og Hvergelmir, er formodentlig av samme art, om de da ikke opphavlig er identiske. Wessén, NoB 4:121, taler om en »mycket besökt offerkälla» på gården Lund ved Flistad kirke; for å få slutt på det »gudlösa wäsende» ved denne kilden lot en prost på 17 hundretallet innrette en virkelig helsebrønn der. Midtsommeraften pleide det å samle seg flere hundre personer der, de tvettet seg i kilden, drakk av den og — turet og danset, drakk øl og brennevin »af hwilka sedan en dehl, Gudj klagat! i rågackrar og diken såsom oskiäliga Creatur, i sin horebrunst sig sammanparar». Ved Flistad har man, konstaterer Wessén, en Lekslätt, en (hellig) Lund og en offerkjelde. Den guddom han helst vil tenke på, er Frøy. Kjelder i forbindelse med »skeid» er ellers så alminnelige at eksempler er overflødige.

Fra senere folkeskikker kjennes seremonier hvor den eller det som symboliserer gudinnen, blir duppet i en kjelde; mange offerkjelder mottar ved festlighetene om våren eller ved brylluper grønne grener som »offer» for godt år og for lykke. De gamle hedenske offerkjelder ble ofte viet av missjonskirken og har fått navn etter en helgen, St. Karen, St. Kirsten osv.; det er verdt å legge merke til at helgenen så ofte er en kvinne. De mange »brudekilder» i Danmark og sør-Sverige hører til samme kategori; bruden skal bade seg i dem før bryllupet. Maistangen står ofte ved en kjelde, der feires et fingert »kildebryllup». Til en bryllupsseremoni i Sverige hører et virkelig offer ved »drukning», men offeret er ikke en kvinne; det hører likevel med til fruktbarhetsritene, og bør nevnes: Dybeck beretter at ved bryllupet skulle en »stäbbgubbe» være tilstede, han skulle more gjestene og har vel ledet stabbdansen. Tredje dag ble både han og stabben satt på en »drög», en grov uskodd slede, og under skrik og skrål dro man dem til et vasshull eller en bekk og veltet dem uti. Samme skikk kjennes fra

Øvre Gudbrandsdal, men der blir bare stabben rullet i bekken.¹ I et dansk stedsnavn er mulig minne om kvinnelig offer i vann; ved Lyngby på Sjælland er Brudevælte navn på et mosehull, samme sted er det funnet 6 bronselurer. Ekholm har skrevet om navnet;² han tar »brud» som noanavn for fruktbarhetsgudinnen, og »vælte» mener han viser til seremonien at mann og kvinne »velter» seg sammen på åkeren. Det er egentlig mer nærliggende å tenke på en virkelig offerhandling, »bruden» blir »veltet» ut i mosehullet, enten til drukning eller bare neddykking. Har nå Loke »veltet» Idun i brønnen, sendt henne den veien til jotnene, er straffen *pú skalt veltr deya* meget adekvat, like for like.

Det er som sagt mulig at denne drukningsseremonien også har vært med på skjoldbilledene, den lar seg avbilde. Men det er ikke sikkert. Skalden forutsetter at den har foregått i hemmelighet. Æsene må bruke kunster for å finne sin *leika* igjen. Jotnene gleder seg i nord fordi hun var kommet sunnan; de gir grunn for det som følger, og skalden har visst hvordan slikt foregår, men det er tydelig noe han selv legger til, han forteller det ikke rett fram, bare hentyder til det i kjenningen.

Scenen etter Lokes mishandling har skalden ikke sett. Han har hørt hvordan Loke siden i haukeham sveik Idun tilbake til æsene. Det han ser på skjoldet, er de to fuglene, en hauk — med noe i nebbet? en nøtt? en grønn kvist? og så ørnen som forfølger den. Det har vel ikke vært mulig å fremstille denne scenen dramatisk. Men det kan tenkes at fuglene likevel har gått inn i spillet, at nemlig varsler av fuglenes flukt har hørt med, og at det har hørt til gudens — eller skaldens? — plikter å tolke fuglene som hamgjenger til de makter spillet gjelder.

Men siste billedet er ialfall dramatisk nok, og lett å kjenne igjen. Det er vårbålet som tendes mot alle vonde vetter, det flammer over hele Europa den dag i dag, til påske, pinse, 1. mai eller St. Hans. Noen steder tendes det også i utide mot farsotter. Ilden rensar. Somme tider lar de kreaturene springe gjennom bålmørjen. Slik flyr Loke med Idun gjennom bålet; de reddes inn i Åsgard, men jotnen Tjatse blir svidd og faller ned. Ginnregin skaver skaft for å

¹ Hammarstedt: Kvarlefvor osv. MM 1911.

² Ekholm: Brudevælte. Nomina Germanica, till. Bengt Hesselman. Lund 1935: 192 ff.

tende ilden, den er nøddild. Guders dis kommer igjen, og hun kommer med liv og sommer.

Er den tolkning som er gitt her, riktig — eller har den iallfall truffet det vesentlige ved Tjodolvs kvad og billedene, da har hans skjold hatt bilder av årets religiøse fester. Det begynner med høst- eller juleblotet; fortsetter med Torre/Góiblotene og ender med vår- festen. Den andre bolken som har kampen mellom sommer og vinter i form av Hrungne-myten, hører til samme krets av kultspill til «år og fred». E. Brate¹ regner med tre blot like etter hverandre, Jul, Torre og Goe; det siste regner han for det samme som *dísablót*, det hører sammen med «distingen» marked, det som senere ble satt til kyndelsmess den 2. februar. Blot og marked, marked og leik av alle slag, hører sammen.

Stedsnavnforskerne har lenge vært klar over den nære forbindelse mellom kult og leik. Navn som inneholder elementene *skeið* og *leik* har en tydelig korrelasjon med navn som minner om hedensk gudsdyrkelse. Wessén² har vist hvordan lokaliteter med slike navn ligger sentralt, midt i bygden, ofte hvor ferdselsveier møtes. Det ligger særlig ofte et skeid eller en leikvoll i nærheten av gårder som bærer minne om dyrking av Ull, Frøy/Frøya eller Tor. Skeid og leik har hørt til ved gudsdyrkelsen, noe alt Magnus Olsen hevdet i Hedenske kultminder i norske stedsnavn, og som vi også her i tolkningen av Tjodolvs kvad oftere har hatt bruk for. Særlig interessant for vår tolkning har konstellasjonen Haneberg, Leikvoll, Frøyland og Eik i Sogndal vært; det ser likefrem ut som Tjodolvs kultdrama må ha vært oppført der. Tjodolvs insistering på at Tjatse er Mørns far, viser også hvordan maktene er lokalt bundet; de lever i terrenget omkring en. Wessén legger vekt på det religiøse i leiken: »I förkristlig tid torde lek åtminstone företrädesvis ha förbundit sig med de stora årliga festerna och därigenom erhållit en religiös anstrykning. ... det är ofta mycket svårt at skilja på rit och lek».³

Jeg har her gjort forsøk på å skille mellom 4 påtakelige stadier av Idun-myten. Det første er selve kultdramaet; offer og spill med magiske handlinger for å få rik grøde. I dette skjelner man en gud — Odin —

¹ E. Brate: Höknatten. Festskr. Feilberg (MM 1911): 404 ff.

² E. Wessén: Hästskede och lekslätt. Namn och bygd 4:103 ff.

³ sst. 120.

med to drabanter, han er selve magikeren som er herre over liv og død, også over kontinuasjonen. Etter de tre guders offerhandling blir fruktbarhetsgudinnen bortført til jotnene. Odin er selv en dødsgud. Den gode som dyrker ham, ofrer til de døde. Vi ser stedet hvor han dyrkes, under det hellige tre, ved kjelda. Mot ham står den kvinnelige gud som elskes av Yngves ætt; her er gudeparet som hjelper alt til å gro og formere seg. Disse gudene svarer til Edda-mytenes Odin, Høne og Loke som hører til døds kulten, Frøya og Frøy/Njord er de liv-givende makter. Men i spillet blir gudene representert av mennesker, og de kan få andre navn, som kan veksle fra sted til sted. Tjodolv bruker ikke navn på Odin, nevner Høne og Loke, kaller gudinnen for Idun, og nevner æsene bare som *æsir* eller *Yngva ættir*. Tor er — om det da er han som menes — bare »den vrede». Skalden kamuflerer det hele, dikter en myte om de spill han har sett og de bilder som er malt etter spillene. Et annet bilde enn det Tjodolv så, men som visst er malt etter et spill av noe så nær samme innhold, fins på Hammarstenen fra Gotland;¹ lengst til venstre er treet — karakterisert som Yggdrasil ved at det henger en mann i det — ved foten av det et alter, hvor tre guder forretter, i toppen av treet en ørn, og en ørn flyver også i luften. Lengst til høyre en skare menn, den forreste av dem har en ørn på en kort stav i hånden. Shetelig har i en avisartikkel og muntlig tolket scenen som Tjatse ved okseofferet. Helt identisk med Tjodolvs skjoldbilde er det ikke. Men denne leiken har også kunnet forandre seg noe i detaljene fra sted til sted.

Skalden dikter myten, han setter navn på de opptredende også. Først var handlingen, så ordet. Men er først ordet sagt, da har myten form og lever sitt eget liv, løsrevet fra handlingen den gikk ut fra. Siste fase av Idun-myten er skapt av Snorre i Skaldskaparmål. Her er ikke lenger noe av det religiøse alvor som lå bak og ulmet i kvadet; Tjodolv hevet det menneskelige opp på gudenes plan, Snorre gjør gudene til mennesker igjen. Myten om Iduns bortførelse til jotnenes verden er blitt et eventyr; det komisk-hverdagslige har vunnet.

¹ Sune Lindqvist: Gotlands Bildsteine I pl. 81.

BROR ÅKERBLOM

Verbformerna i Ekenäs stads dombok
1623—1675.

Inledning.

De finländska urkundspublikationerna (av E. Grönblad, Reinh. Hausen m.fl.) ha tilldragit sig stort intresse bland forskare i de nordiska länderna, framför allt bland historiker. Även språkmän ha haft anledning att beakta dem — detta framgår av citaten i Söderwalls ordbok över svenska medeltidsspråket och i SAOB. Redaktionen för SAOB har vid sin excerpering av 1600-talsbelägg inte förbisett de sydfinländska städernas domböcker, vilka föreligga i tryck sedan årtionden tillbaka. Dessa domböcker vädja med sitt språkskick till filologerna, enär de på ett koncentrerat sätt avspegla livet och förhållandena på bestämda orter och protokolltexternas upphovsmän ofta — mer eller mindre medvetet — med ord och stiliseringar återgett den levande verkligheten. Utgivarinnan av Ekenäs stads dombok för tiden 1623—1675, professorskan Emmy Hultman (maka till professor O. F. Hultman, vilken medverkat genom att överse dombokstrycket i korrektur) framhåller i sitt företal till första delen (Ekenäs 1913, 278 sidor; del II 1924, 234 sidor): »Genom att så ingående sysselsätta sig med det dagliga livets små angelägenheter giva protokollerna detta en belysning, vars frånvaro man annars i många fall skulle beklaga. Det naiva framställningssättet, med inbegrepp t.o.m. av försyndelserna mot konvensansen, låter ock de skildrade tilldragelserna och samtidens syn på dem framträda helt annorlunda friskt och levande, än en driven protokollists stereotypa stilkonst hade mäktat göra.» (Jfr Karl Gustav Ljunggrens konstaterande om Stockholms stads tänkeböcker, att stilen — då innehållet huvudsakligen består

av protokoll och referat av vad som förekommit i rätten — är betydligt ledigare och vardagligare än i diplomerna — man har träffande använt benämningen »anteckningsstil»; Studier över förhållandet mellan verbalpartikel och verb i fornsvenskan, s. 47). Emmy Hultman talar också om »själva de ovanligt talrika felen mot den allmänna svenska grammatikens regler», vilka enligt vad som försäkrats henne från kompetent filologiskt håll göra Edom till en källurkund av värde för den språkhistoriska forskningen. »Ty just genom dessa fel, som till stor del framkallats av egenheter i Ekenäsbornas språk på nämnda tid, erbjuder domboken ett sällsynt gynnsamt tillfälle till fastställande av ett gammalt stadsmål.»

Utan att på förhand acceptera beteckningen »fel» för de formella särdragen i Edom och utan att vara säker på att exakt kunna fastställa ett nyl. stadsmål på 1600-talet har undertecknad gått till uppgiften att undersöka verbformerna i domboken. Jag strävar i första hand att bestämma Edom-språkets förhållande till det historiskt givna formsystemet för verbens del och därefter att utreda i vad mån skrivningen kan anses vara beroende av tidens talspråk i vNyl. För att få mått på materialet från finländsk synpunkt har jag excerperat belägg ur Helsingfors stads dombok för tiden 1623—1643 (Hdom I och II, utg. 1905—06) och ur Åbo stads dombok 1623—1638 (Ådom, utg. 1885—1905) samt ur Mustasaari dombok för 1660-talet (Mdom; otryckt, i FRA) och (delvis) ur Vasa stads och Närpes domböcker (Vdom och Ndom) från samma tidevarv. Behandlingen är närmast form- och ljudhistorisk, men även syntaktiska och betydelsedetaljer observeras, där det synes nyttigt. En vistelse under 10 år i staden vid Pojoviken har gett tillfälle till inlevelse i miljön och till aktgivande på talspråket, och denna bekantskap med ortsförhållandena har bidragit till beslutet att välja just Edom och inte Ådom eller Hdom. A priori kan man ju vänta sig ett mera lokalpräglat språk i domböckerna för Ekenäs och Helsingfors — båda avsidens liggande småstäder på 1600-talet — än i Ådom, emedan Aura-staden som huvudort i Finland varit ett centrum för kulturberöringarna. (Jfr Hultman, Förel. 68). I jämförelse med Hdom erbjuder Edom den obestriddiga fördelen, att den — i den tryckta editionen — omspanner en mycket längre tid och därmed ger ett bättre underlag för bedömning.

Materialet i översikt.

Starka verb

Första avljudsklassen. Edom uppvisar ganska få säregenheter hos belägg, tillhörande 1:sta starka klassen. Stamstavelsens vokalisation företer nästan genomgående växlingen $\bar{i}:\bar{e}:i$, t.ex. *stýga* (*stiga*) *öfuer* — *Fram Stegh* — *stigit* (I:1 s. 2, 13; I:2 s. 48). Just av detta vb föreligger en pret.plur.-form: *Land steghå* från 1643 (I:1 s. 71) — den enda påträffade inom klassen. Den får betraktas som en anknytning till centralsvenskt skriftspråk, där en avljudsutjämning (med *e*-vokalism också i plur.) anses ha avslutats omkr. år 1600 (Jfr Palmér, Starkton. 29, 263 o. Lundberg, Studier 41). Av allt att döma hade formen *Land steghå* i numerushänseende intet stöd i tidens finl.sv. talspråk, vilket i likhet med de centralsvenska målen (men i motsats till de estl.sv. och de götiska) torde ha saknat särskild pluralisform hos verben (Jfr Lundberg, a.a. 45 o. 169 not). F.ö. hade vNyl säkerligen på 1600-talet liksom senare (bevisligen ännu i början av 1900-talet; Wm. Bidrag 361—363 o. Freud. Nyl. 74) diftong i pret.: *steig*. I det följande kommer att framgå, att syndicus i Ekenäs visserligen då och då nedskrivit plur.-former, men att han inte sällan nöjt sig med en sing.-form, d.v.s. återgett talspråket. En beaktansvärd detalj är förekomsten av pret.part. *grippen* (1643) och sup. (*sigh*) för *grippit* (1648) i Edom jämte sup. *Angripit* (1664), *gripit* (1668) (I:1 s. 72, 123; I:2 s. 52, 120). Det sistnämnda är vad man har rätt att vänta sig med tanke på dialektförhållandena — sup. *gripi* utmärker folkmålet överallt i Nyl., Åb. och Öb. (Egen kontr.). En särställning intager landskapet Åland, där kökarmålet har geminationen i fråga: *grippe* (inf. *grīpa*, pret. *greip*; jfr Anton Karsten s. 141), medan fasta Åland har sup. *grīpi* (Egen kontr.; jfr Hultman, Ösv.dial. 252—253). Enligt Hesselman ha korta rotstavelser med *ī*, *ŷ*, *ŭ* (*ō*) förlängd konsonant, men bevarad kort vokal (t.ex. *bitti*, *rivvi*) i större delen av norra Uppland ävensom i mellersta delen av landskapet i trakterna kring Uppsala (dock med en del modifikationer), och likartade företeelser återfinnas i Gästrikland, möjligen i Jämtland och Härjedalen samt i Degerfors av Västerbotten — i norra Hälsingland sup. *grippi* (Skiss över nsv. kvant.utv. Språk och Stil I:17, 19, 24; jfr Rz 213a, Lindgren, Burträsk 133 o. Levander, Dalm. I:69). Med hänsyn härtill kan det tänkas, att en i centralsvenska urkunder från ä.nsv. tid någon gång

belagd gemination (t.ex. inf. *grippa* i G. I:s reg. 1558, SAOB, G 926 och sup. *grippit* i SthTänk 1592, s. 79; jfr även pret.part. *bittin* JSyr 12 och *liddet* PBrKr 49, anförda av Vendell, Peder Sw. 77—78) är influerad av dialekterna. (Jfr Lundbergs synpunkt beträffande pret. part.- och sup.-former av typen *skuttin*, *-it* hos Girs; Studier 57 not). Men en sådan skrivning kan också vara endast en mindre adekvat beteckning för kort vokal+kort konsonant i tvåstaviga ord, en förbindelse, som enligt Hesselman i början av 1900-talet var fullt levande även i ett stort område av västra och sydvästra Uppland (och i angränsande delar av Västmanland), i ett mindre område av östligaste Roslagen (åtminstone i Blidö sn) samt i Sorunda sn i Södertörn (Sveam. 7—8). I varje fall synes det inte antagligt, att vNyl på 1600-talet haft ett uttal *grippi* i sup. — I Hdom är formen *gripit* belagd (I:138), i Ådom 1623—24 pret.part. *gripin*, *gripen* (s. 19, 20, 30), i Ådom 1638 *angrepitt*, *förgrepi(d)t* (s. 138, 143, 192), i Mdom 1662 *angripit*.

Beträffande följande fall med vokalen *e* i pret.part. i Edom: *framledhin* (1623), *förleden* (1625), *Bleffwen* (1648), (neutr.) *skrefuet* (1651) och *sönder refuen* (1657) (I:1 s. 2, 7, 120, 150, 213) ligger det nära till hands att godtaga Palmérs förklaring för sådana former hos Olaus Petri, att vokalen kommer från synkoperade kasus av pret.part., där fsv. *i* ofta blivit *e* framför *dh*, *ff+n* (Starkton. 9—10, 29—30). Vi ha i Edom ett *framledne* (I:1 s. 2, 1623), i Ådom 1638 *förledne* (s. 14), i Hdom (plur.) *laghschrefne* (I:187, 1631), i Mdom 1664 (plur.) *blefne*, vilka alla uppenbarligen äro skriftspråksformer utan stöd hos resp. dialekter. Men omöjligt är det inte, att Hesselmans speciella motivering här kan vara berättigad: för *blefwen*, *blefwet* ordets svagtonighet, för *förleden* ev. lån från lty., för t.ex. *skrefwen* stundom snarast språkfel, förorsakat av bristande kunskap och säkerhet i det »rätta» språkbruket hos sådana författare, vilkas talspråk haft genomgående *i* både i synkoperade och osynkoperade former (Kort *i* och *y* 162—163). Edom:s (*de Wahr*) aff *slitna* (I:1 s. 138, 1649) förefaller att kunna motsvara ett nyl. uttal vid mitten av 1600-talet — det är nu *āslitna* i vNyl, *āslitna* från och med Helsinge österut, men även formen *āsliti* användes i ett fall som detta (Medd. Wm.). Vi ha inte i Edom någon *e*-vokalism hos andra pret.part.-former av vb. *slita* (Jfr I:1 s. 28—29, 60, 203). (Jfr Natan Lindqvists upplysning, att *i*-formerna i NT 1526 äro övervägande även hos de synkoperade formerna, t.ex. just *slitna*; Ref. bib. 57—58).

Andra avljudsklassen. I Edom belagda former av hithörande verb vittna i påfallande hög grad om konsekvens hos skrivarna och om överensstämmelse med ett historiskt givet formsystem. Men i vissa stycken spårar man också en förankring i tidens talspråk. Man söker förgäves exempel på uddljudsutjämning i pret. och pret.part.-sup. (*j*-inskott) hos verben *njuta*, *skjuta*, *bjuda* och *ljuga* — sådan som anträffas i andra samtida och äldre finl. urkunder. I Edom ha vi sup. *nutit* (1650), *ätnutit* (1658) (I:1 s. 143, 228), liksom i Ådom 1638: *nutit* (s. 161), medan ett öb. tingsprotokoll av år 1663 uppvisar en skrivning *Niutit* (Mdom) — jfr G. I:s reg. 1555: *ättniutett* (SAOB, N 590) och yngre liknande belägg, anförda av Lundberg (Studier 114). I vNyl har gammalt folk i sup. haft uttalet *noti* (Medd. Wm.); nu säger man *njoti*, liksom i mÖb (Egen kontr.). Nagu-målet har i pret. haft *nöt* (jämte *njöt*; Thurman 131), en form, som observerats i Anders Chydenius' skrifter (1780), där den likväl inte i varje avseende kan vara »av lokalt-dialektal beskaffenhet» (Jfr Lundberg, a.a. 114—115), enär pret. i den frejdade prästmannens hembygd (Nedervetil) liksom i det övriga Öb. av ålder burit på diftong: nu *njöt* (Jfr Hagfors, Gamlakarleby 101). Diftongformen har tidigare använts överallt också i Nyl. (Medd. Wm.; jfr hans Bidrag 365, 368) — den bör av vb. *njuta* ha varit *nöt* (Jfr pret. *böud*, anført av Freudenthal; Nyl. 75). — Till en inf. *skiuta*, *skiuta* ha vi i Edom pret. *skööt* (1653) och flera belägg av pret.part., bl.a. (i sup.-funktion, ehuru pres. av *vara* står som hjälpverb) *skutitt* (1629), *op Skutin* (1641) och (neutr.) *op shutit* (1668) (I:1 s. 17, 53; I:2 s. 126—127). Här har Hdom uddljudsutjämning i fallet (neutr.) *opskiutit* (I:132, 1632) jämte flera icke-utjämnade former — en av dem *upskutten* (I:145; jfr ett likadant pret.part. i SthTänk 1592, s. 7 och Lundbergs förklaring av geminationsföreteelsen; Studier 57, not 1). Det enstaka *j*-inskottet i Hdom får stöd av pret.part. (neutr.) *åpskjutid* i Ådom 1623 (s. 3; jfr ett sup. *skiutit* från 1597 i Handl. rör. klubbekriget, anført hos Lundberg, a.a. 115). Ådom 1638 bjuder på en inf. *förschiuta* (i samma mening ett *schee*, men också ett *schulle*; s. 6), en skrivning, som kunde tänkas återge ett *f*-ljud. Lundberg vågar smått räkna med möjligheten av att den t.ex. i Axel Oxenstiernas brevväxling förekommande beteckningen med *sch* avsett sådant ljud, allra helst som den använts också i inf. och pres. (a.a. 115, 117). Men skrivningar sådana som *skiuta*, *ihielskiuta* och det anförda *åpskjutid* (Ådom 1624, s. 43, 49) tyda på annat uttal

i Åbo-fallet. Det är också ganska tydligt, att skrivningen *op shutit* i Edom inte behöver vittna om något *ʃ*-ljud — den brukas också i ord som *skall* och *skulle* (*shall, shulle*; I:2 s. 100), och dial. i vNyl uppvisa ännu i våra dagar i sup. uttalet *skoti* jämte *skjoti* (detta i socknarna Helsinge, Esbo, Kyrkslätt och Sjundeå) och *foti* (Medd. Wm. o. Budkavlen 1939, s. 72 — i Sibbo och öNyl förr *skuti*, nu *skjuti, stjuti* och *futi*; medd. Wm. och egen kontr.). Edom:s pret. *skööt* har, såsom framgått, i dial. motsvarats av en diftongform. Man hörde vid sekelskiftet äldre personer i vNyl säga *föüt*, medan de yngre sade *föt*. Sibbobon har först sagt *sköüt*, senare *skjöüt* (Medd. Wm.; jfr hans Bidrag 365, 368). Den förstnämnda formen (*sköüt*) har synbarligen tidigare förekommit även i vNyl.

För vb. *bjuda* i Edom t.ex. *upbiuda* (1662) — *wpbödh* (1632, 1653 etc.) — *Vpbudit* (1674) (I:1 s. 2, 174; I:2 s. 15, 208). Här ha vi många belägg både i pret. och pret.part.-sup., vilka otvetydigt visa avsaknaden av *j*-inskott. Hdom har sådant i ett par fall: pret.part. *förbiutidh* (I:136, 1623; i SAOB, B 2881 tydligen oriktigt angivet som sup.) och (neutr.) *förbiudit* (I:136, 239); f.ö. en hel rad icke-utjämnade former. Även en öb. skrivare har använt *j*-inskott: sup. *förbiudit* (Mdom 1662; jfr *Niutit* ovan, s. 5). Ett tidigt utjämningsfall anträffas i BtFinIH 1508: pret. *wpp byödh* (1:246; jfr SAOB, B 2882). Ännu märkligare förefaller dock förekomsten av *j*-lösa inf.- och pres. ind.-former i finl. urkunder: *budher* hos Erik Fleming 1541, inf. *buda* 1602, *tilbuder* i Ådom 1633 (s. 125; SAOB, B 2880), *tillbuder* i Mdom 1664 — de ha föregåtts av ett någon enstaka gång belagt fsv. *budher* (SAOB, B 2882). Sup. av verbet lyder i vNyl:s folkmål *bodi*, i öNyl *bjudi* (tidigare *budi*; medd. Wm.). Huruvida vokalen i Åbo-formen *tilbudit* av 1644 (ConsAcAboP, 1:138; jfr SAOB, B 2881) motsvarar *o* (bakre velar; jfr Noreen, Vårt språk I:520, 527, 533) eller öppet *å*-ljud, är svårt att säga — med hänsyn till att den i samma urkund förefintliga synkoperade formen *obodne* sannolikt innehållit ett *å*, bör man kanske helst tänka sig det senare (Jfr Palmér, Starkton. 140 o. Lindqvist, Ref.bib. 62). Den flerstädes i Edom praktiserade skrivningen *skolle* för hjälpverbsformen *skulle* (I:1 s. 78—79, 244) liksom sup. *tobbat* för *tubbat* (I:1 s. 83) tyder på ett uttal med slutet *o* (*o*) i vNyl under 1600-talet. Detta uttal har intill våra dagar i liknande ställning använts även i Åb. (utom i Nagu och Korpo) (Wm. Lab. I:6, 8—9). (Jfr Kocks uttalande om växlingen *o:u* i fsv. och ä.nsv.,

att den naturligtvis ofta beror på inflytande från olika dialekter; Sv. ljudh. II:90).

För *ljuga* i Edom: pres. *ljuger* (1672) — *du lögh* (1643) — *lugit* (1660 etc.) (I:1 s. 71, 262; I:2 s. 10, 84, 183). Men dessutom i pret. beläggen *du lögdst* (1642) och *du lögst* (1645) (i repliker; I:1 s. 59, 99), som vad ändelsen beträffar torde få betraktas som vittnesbörd om bevarad personböjning (Jfr *tu lögxt* i Gensw. av år 1558, anf. hos VII, Peder Sw. 79). I fråga om vokalkvaliteten i pret. är det säkrast att även här räkna med gammal diftong. Det hos Freudenthal (Nyl. 75) och Wessman (med avseende på öNyl; Bidrag 365) upptagna pret. *jöug* är säkerligen sekundärt och har möjligen föregåtts av ett **loug* (Jfr fisl., gotl. *laug*; Noreen, Altisl. Gram. 328 o. Säve, Dalskan o. gotl. 23). Från det till vNyl gränsande Finnby i Åb. anför Vendell (Finnby 258) jämte *jyög* ett äldre *löig* (d.v.s. *löyg*). Att en sådan diftongform verkligen använts, göres troligt av förekomsten utav denna diftong i det till samma klass hörande *fröis* (*fröys*) och i pret. *slöik* (*slöyk*) jämte *slyök* av det annars svagt böjda *slük(a)* (Finnby 207, 310). Diftongen *öy* har bevisligen brukats i pret. av 2:dra klassens verb även på olika håll i Nyl., men så har varit fallet också med *öu* (Wm. Bidrag 365 o. 372—373). I våra dagar uppvisar vNyl böjningen: *jüg(a)* — *jög* — *jügi* (Medd. Wm.). Edom:s *lugit* (2 ggr även *belugit* ävensom *belugen*; I:2 s. 139) har troligen haft en motsvarighet i tidens talspråk på orten, i ett *logi*. Freudenthal trodde sig ha hört det »forn-trognare» *lugi* i Nyl. (Nyl. 75 not), men nu är formen inte känd (Medd. Wm.). I Pargas har man sagt *logi*, i Nagu *lugi* (Jfr Thurmans arb.; i Öb. *loji*, *luji*; Wm. Sl. I:474b). Av skäl, som ovan (s. 6) framhållits beträffande skrivningen *tilbodit* (1644), är det osäkert om sup. *logit* i ConsEcclAboP 1660 (s. 465; jfr SAOB, L 951) — jfr den av Kock anförda visboksformen *loget* från ca 1600 (Sv. ljudh. II:91) — återgår på en talspraksform med slutet *o* eller avser en *å*-form. Från 1593 föreligger i UrkFinlÖ ett (plur.) *förlogne* (2:118; SAOB, L 951), men i samma mening uti Åbo-protokollet av år 1660 påträffas skrivningen *lugit*, vilket kan tyda på att *o*-formen är en tillfällig beteckning efter uttalet med slutet *o*. I Ådom 1624 (s. 36) ha vi ett sup. *lugit*, i Ådom 1638 flera belägg på sup. *lugitt* (s. 76, 104, 112), men dessutom en utjämningsform *lügitt* (s. 112; jfr Lundberg, a.a. 121) — i pret. ett *lögh* (s. 104).

I Edom för *bryta*: *brjitta opp* (1644) — *bröt* (1628), *dee bruto* (1652) —

Brutitt (1628), *op brutit* (1666) m.fl. (I:1 s. 16, 83, 159; I:2 s. 76, 149, 183). Märkligast är pret.plur. *bruto*, som inte kan bero på annat än skriftrationellt inflytande (Jfr Lundberg, a.a. 56—58). Då stadsskrivarna i Ekenäs anses ha haft rätt anspråkslös bildningsgrad (Takolander, Ekenäs stads hist. I:99), få vi lov att förutsätta något speciellt i detta fall, kanske helst den omständigheten, att vb. *bryta* och dess olika former haft särskilt stark hävd i rättegångsspråket och att skrivaren i den nyl. småstaden haft känsla därför. Det är f.ö. en snarlik form (hos Freud.-VII betecknad *brütu*), som i sen tid kvarlevat på Dagö, Nuckö och Ormsö — i pret.sing. diftong (Ordb. estl.sv. 33a). Även vNyl bör på 1600-talet ha burit på diftong i pret.sing.: *bröut* eller ev. *bröyt* (Jfr Freud. Nyl. 75 o. Hultman, Ösv.dial. 269). Formen *Brutidh* (*Stadzens fengsle*), ingående i en förkortning i Edom (I:1 s. 39, 1637), torde inte vara sup. (såsom antagits i SAOB, B 4392), utan neutr. av pret.part. liksom *brutidh* i BtÅboH ca 1614 (I.1:78; jfr SAOB, B 4393). Den påminner oss med sin ändelse om den utveckling *t > dh* i svagtonigt slutljud, som visade sig redan i fsv. (t.ex. i Sva sup. *kallad* ca 1345, *giffuidh* 1365, *ligad* 1375; s. 69, 128, 155; jfr Kock, Undersökn. i sv. språkhist. 8 f., Noreen, Altschw. Gramm. 207 o. Neuman, Studier i NT 1526, s. 7—8) och som småningom ledde till bortfall av slutkonsonantismen i sv.dial. utom götiska och sydsv. mål (redan i »Skrå-Ordningar», Skomakarnas Skrå, före 1474 ett *lofwa* 'lovat'; jfr Neuman, a.a. 9, 12, Hesselman, Sveam. 14, 57, Freud. Nyl. 57—58). Beteckningen med *-d(h)* i pret.part. neutr. och sup., som är väl belagd i synnerhet i världslig y.fsv. litteratur, t.ex. i ArbTänk och SthTänk, men även förekommer i 1500-talstexter (Jfr Neuman 4, 9—11 o. Lundberg, a.a. 130), påträffas i Edom hos starka verb i 4 fall, hos svaga i 2, hos verba præ.t.-præs. i 1 (I:1 s. 2, 38, 39, 46, 50). i Hdom och Ådom oftare (i Ådom 1623 bl.a. sup. *brutid*; s. 10). Dess förekomst i finl. 1600-talsurkunder är anmärkningsvärd, enär talspråket av allt att döma redan hade former på vokal — därpå tyda Edom-skrivningarna *willia* (1659) och *ärna* (1666) i sup. (I:1 s. 252; I:2 s. 81 — jfr sup. *tagi* i ConsAcAboP 1658, 2:135 och sup. *blivi*, *kummi*, *teyi*, *wari*, *äti* i Bröll.dikter på dial. 5, 6, 7, 8, 35, 37). Vi kunna här tala om en art av skriftrationellt inflytande vid sidan av en annan — den vanligaste — vilken kommit syndici att beteckna med *-t* som slutkonsonant (Jfr Neuman 9). I OxBr 1622 (10:57) finnes en beteckning av berörda slag: sup. *förnummidh* (Jfr SAOB,

F 3006), och från 1624 föreligger hos Axel Oxenstierna skrivningen *dragedh* (2:702; SAOB, D 2015).

Av det i y.fsv. från mlty. inlånade *sluta* ha vi i Edom (med skilda betydelser) ett sup. *slötet* (*kiortelen öfuer Axlarna*) (I:2 s. 141, 1669) och pret.part. neutr. (brevet) *slutit* (*dem emillan*) (I:2 s. 207, 1674). Det första är en sällsynthet — kända belägg i urkunder *slötin* och *slötne* fr. 1506 (Noreen, Altschw. Gramm. 430 o. Kock, Sv. ljudh. III:106) — men försvaras av det faktum, att några finl. ö-former påträffats även hos andra verb, tillhörande 2:dra starka klassen: *brøtheth* i FM 1505, *brötit* och *kröpit* i Ådom 1636, s. 138 (Kock, a.a. III:106 o. Lundberg, a.a. 107). Något fotfäste i finl.sv. folkmål torde sup. *slötet* inte ha haft. Flera forskare ha antagit, att ö-vokalismen i y.fsv. former analogiskt överförts från pret.sing. (Noreen, a.a. 430 o. Kock, a.a. III:106; jfr Areskog, Ö. Småland 171), och detta verkar sannolikt även beträffande de finl. beläggen. Lundberg har utförligt motiverat en avvikande mening, nämligen att ö-et i pret.part. och sup. ej beror på något mera tillfälligt analogiskt inflytande från pret.sing., utan är en »reflex av en dialektal ljudutveckling i particip-stammen» (Jfr Studier 108).

Tredje avljudsklassen. Av visst intresse är här först sup. *bruggidt* (Edom I:1 s. 25, 1632), som sannolikt haft sin motsvarighet i stormaktstidens talspråk i vNyl och som utgör ett exempel på väl bevarade fornspråksformer — verbet *bryggia* böjdes ju regelbundet starkt i fsv.: pret. *brag*, *bruggo*, pret.part. *bruggin* (Noreen, a.a. 430). Sup. i fråga återfinnes även i Hdom från ungefär samma tid: *bruggit* (I:226, 1637; jfr ett starkt pret.part. neutr. i HH 1563; SAOB, B 4375) — däremot i Ådom 1638 svag form: *brygt* (s. 191; i ConsEclAboP 1657, s. 99 ett pret.part. neutr. *brögt*; jfr SAOB, B 4375). Starkt pret.sing.ind. tycks ej vara belagt från ä.nsv., en omständighet, som förklaras av den sönderfallande starka verbalböjningen hos centralsvenska författare under 1600-talet, enligt Lundbergs (troligen riktiga) uppfattning beroende på avsaknaden av särskild pluralform i centralsvenskt talspråk från och med förra hälften av århundradet (Studier 169 not). Lundberg påpekar, att sveamålen i stor utsträckning förlorat den starka formen i pret.sing. hos verb av 3:dje, 5:te och 6:te klasserna, men bevarat den starka supinböjningen i form av s.k. *i-supinum* (a.a. 166). I estl.sv.dial. kvarstod emellertid i sen tid fullständig stark böjning av *brygga* (på Nuckö och Ormsö): *briggi* — *bragg*,

brüggu — *brüggi* (i Rågö-Wichterpal-målet dock svag böjning av *brüggi*; Freud.-VII 30b, 32b), likaså (frånsett pret.plur.) i några socknar av sÖb (Petalax, Bergö, Korsnäs): *brygg* — *bragg* — *bråddji* (Wm. Sl. I:84a). Även Vörå-målet hade länge kvar pret. *bragg* (Freud. Vörå 64b). Av de sv.dial. har bl.a. gotländskan bevarat denna form liksom sup. *bruggi* (Jfr Rz 57a). I Åb. uppvisa Nagu och Pargas stark böjning hos det jämförbara **tryska*: *tryssk(a)* — *trassk* — *trusski* (Na), *trosski* (Pa) (Wm. Sl. II:463a; jfr motsvarande sv. 1600-talsbelägg i pret.sing. och pret.part. hos Lundberg, a.a. 169 samt sv.dial.-belägg s. 164—166). Allt detta gör, att vi våga räkna med förekomsten av en stark sup.-form: *bruggi*, *broggi* i Nyl. under 1600-talet. I våra dagar uppvisar Nyl. i sup. *bryggi* (äldre *bryddji*) eller *bryggt* (Medd. Wm.), men det förstnämnda är en sekundär bildning med *y*-vokalismen från pres. — *i*-supinum (Jfr Rydqvist, Sv. spr. lag. I:460, VII, Ob. XLII, Hesselman, Sveam. 37 o. Lundberg, a.a. 136—138).

Till Edom:s inf. *hielpa* (1624, 1662) ha vi pret. *halp* (1666), sup. *hulpit* (1667), till *stielp(p)a* (1624, samordnat med *hielpa*) pret. *stalp* (1643) (I:1 s. 5, 72; I:2 s. 13, 73, 102); i Hdom 1643 sup. *förhullpitt* (II:195), i Ådom 1624 *hulpidt* (s. 30, 35), i Ådom 1638 pret.part. *förhulpin* (s. 108). Starka former alltså (Jfr SAOB, H 1018—1019 o. VII, Peder Sw. 81) — svaga sådana hos centralsvenska författare redan på 1600-talet (Lundberg, a.a. 169). Den gamla starka böjningen har kvarlevat till våra dagar i Nyl. och flerstädes i finl.sv.dial. liksom i Nuckö-Ormsö-målet: vNyl sup. *holppi*, övr. Nyl. *hálppi*; i Nyl. allm. pret. *stalpp* (Jfr Freud. Nyl. 74; i Sibbo och Borgå även *stjalpp*), vNyl sup. *stolppi*, övr. Nyl. *stálppi*, i Sibbo och Borgå dock även *stjálppi* (Wm. Lab. I:107—108; medd. Wm.). Ordstav i Sibbo: »Tack ska ni ha, alla som til ha *hulppi*, sa' förra flickan, när hon fick se man» (Medd. Wm.), tydande på *u*-vokalism i dialekten tidigare. (Jfr Wm. Lab. I:302—303). Nu mest svaga former: vNyl *jelppt*, *jelfft* jämte *jelppi* (Egen kontr.), Finnby *jäl'ft* (VII, Finnby 224). (Beträffande den starka böjningen hos dessa verb i sv.dial. jfr Lundberg, a.a. 164—166).

De vanliga verben *brinna*, *finna*, *vinna*, *binda*, *dricka*, *sticka* och *slippa* framträda i Edom med regelrätt böjning i förhållande till fsv. och äldsta nsv.: genomgående växlingen *i:a:u* i den starktoniga stavelsen. Endast en pluralform är belagd: *drucko* (I:1 s. 13, 1628). Vi ha här även pret. *sprangh* (I:2 s. 28, 1662) gentemot Ådom:s (1638) ljudlagsenliga *språngh*, *sprongh* (s. 31 o. 113—114) och Ndom:s (1625)

språng, sup. *språngit* (FRA mm 2:140) (Jfr Kock, Sv.ljudh. I:376, Palmér, Starkton. 101, VII, Peder Sw. 81 samt belägg i SthTänk 1592, s. 6 och SträngTänk 70). — Sammansättningen sup. *Skinckbunditt* (om ett får) (Edom I:1 s. 35, 1636) förtjänar beaktande (Jfr adj. *skink* och *skinkhaltt* 'som är halt på (vänstra) bakbenet', om en häst, och vb. *skinka* 'halta' i sv.dial.; Rz 586b).

Av *förnimma* är pret. *förnam* använt till plur. subjekt (Edom I:1 s. 33). Det är inte uteslutet, att verbet brukats i talspråket. Dial. i vNyl (Pojo, Tenala) uppvisar adjektivering av ett pret.part.: *fråsstnomin* 'frostbiten' (VII, Ob. 231b; jfr sup. *förnumit* i Hdom 1640, II:162 i en replik). Det i SUFinlH 1614 (4:259) påträffade sup. *förnimmedt*, som tydligen motsvarar ett *i*-supinum — jfr förekomsten av sådana bildningar redan i y.fsv.: *stridhit* och *smidit* och för 1500-talet bl.a. sup. *sleppitt* i BtFinlH 1555 (2:135 — i en ål. saköreslängd; jfr Lundberg, a.a. 131—132) — ingår i en fullmakt, utfärdad av Gustav II Adolf, och kan alltså inte återföras på finl. språkförhållanden.

För *sjunga* ha vi i Edom pres.part. *siunghande* (1644) och sup. *sungit*, *sunghit* (1644, 1668) (I:1 s. 90; I:2 s. 115). Det är inte mycket att hålla sig till, men sup.-beläggen äro värda att observera. De påminna oss om att verbet av ålder böjts starkt med avljudsväxlingen *iu:a:u* (Jfr Schlyter, Ob. 549b, Noreen, Altschw. Gramm. 432 o. Kock, Sv. ljudh. I:376), ehuru den svaga böjningen varit framträdande i folkspråket (Jfr Rydqvist: »Att döma af nuvarande dialekter, har *siunga* haft från början svag flexion.» Sv.spr.lag. I:183). Hade pret. varit belagt i Edom, hade formen sannolikt — även den — varit stark, enligt 3:dje klassens flexion: *sang* (Jfr Rydqvist, a.a. I:182—183 o. VII, Peder Sw. 81), detta också med hänsyn till vad dialektförhållandena ge oss anledning att tro. Pret. *sang* har i sen tid använts i Pargas och Nagu (i Kökar *fång*) och i en rad öb.dial. — i flera av dessa sistnämnda också starkt sup., som kan återföras på gammalt formskick (*sonnji*, *sännji*, *sånji*) (Thurman, Pargas 167, Nagu 132; Karsten, Kökar 143, Wm. Sl. II:166b, Åkerblom, Kvevlaxmålet 95—96; jfr Wm. Lab. I:191—192). Hos Nygren (Kvevlax, 1890) *sjang*, *sjungi* (d.v.s. *sang*, *songgi*; Byyr. II:38—39). I Uppland och Södermanland har påträffats pret. *sang* som relict av ett äldre språkbruk (jänte nybildningar), i Dalarna, Härjedalen, Jämtland, Hälsingland och det övriga norra Sverige endast av (*singa*) *sjunga*, *sang*, *sungit* utvecklade böjningsformer. O.s.v. (Jfr Lundberg, a.a. 145—147). Det kan på

grund härav anses rimligt att tänka sig Edom:s sup.-belägg som svarighet till en gammal dialektform i vNyl. De svaga formerna äro nu dominerande i nyl.dial. (Wm. Sl. II:167; jfr estl.sv., Freud.-VII 185—187) — i sup. dock *fojngi*, som har stöd i hsv. (Jfr Hultman, Ösv.dial. 164) och i förekomsten av *i*-supinum hos verb av sv. II.

I likhet med en hel del andra ä.nsv. urkunder uppvisar Edom *å*-former i pret.part. av hjälpverbet *varda* (Jfr Kock, Sv. Ijudh. II:133 o. VII, Peder Sw. 82), nämligen: *wårdhen* (1643) och (neutr.) *wårdhett* (1645) jämte *wordet* (1667) (I:1 s. 72, 91—92; I:2 s. 95). Detsamma är fallet med Hdom: *vårdet* (1624) och *vården* (1628) jämte (plur.) *vordne* (1642) (I:144, 163; II:183) och med Ådom 1623—24: *wården*, *wårdit* (s. 18, 65) samt Ådom 1625: (plur.) *wårdne* (s. 101). Sannolikt ha *å*-former använts i nyl. talspråk på 1600-talet. Vi ha i nyl.dial. (Sibbo, öNyl) ett adj. *karavåli* 'karlavulen' (VII, Ob. 423b), vars *l* kan anses återgå på ett ursprungligt *-rdh*, framför vilket ett äldre *u* blivit *å* (Jfr fsv. *forwurdhin* 'förgjord, försagd, betagen' och sv.dial. *förvulen*, bl.a. i betyd. 'bestört, häpen', samt fsv. pret.part. *vordhin*; Rydqvist, a.a. I:205—207 o. III:54b, Kock, a.a. II:95, 191, Rz 795b o. Wm. Bidrag 245). Pret. av detta vb (i Hdom 1626 *vardt*; I:154) hade ännu så sent som hos Freudenthal (1870) formen *valt* (Nyl. 74) — den representerar hos honom ensam hjälpverbet i fråga. Det är just samma pret. som rotesoldaten Karl Johan Svan (Sjölund) i Snappertuna skall ha nyttjat, när han efter 1808 års krig berättade om ett nappatag med ryssen: »Fast *vast* ja å redder *vast* ja mē». Nordling har framdragit bevis för att Svan verkligen haft uttalet *vast*, vilket liknar vöråmålets och målens i nordöstra Uppland, i delar av norra Sverige och i nordöstra Gudbrandsdalen i detta speciella fall. För åb.dial. påvisar Vendell endast pret. av *varda* (Ob. 1089b). Jfr Rydqvists anmärkning, att det i »Svea folkspråk» oftare heter *han vardt död* än *han dog* och att *valt*, *vurte*, *vurti* äro mycket omtyckta t.ex. i Uppland och Södermanland, medan något *vurden* eller annat particip (utom sup.) »icke plägar ofta auxiliärt förekomma» (Sv.spr.lag. I:205—207; jfr även Nordlings hänvisningar betr. pret.-formen i uppl.dial., Budkavlen 1929, s. 74). Huru det förr i tiden förhållit sig med inf. och pres. av *varda* i Nyl., kan inte med bestämdhet sägas, men då *bliva* (också i pret.) är väl belagt i Edom (I:1 s. 1, 15 etc.) och Hdom (I:127, 139), är det antagligt, att detta hjälpverb rätt tidigt trängt in i folkspråket och fått fotfäste. Jfr pret. *ble* och sup. *bliwi* i Bröll.dikter på

dial. (s. 5, 6; Gävle 1676) och Hellqvists påstående, att förkortade former av bl.a. hjälpverbet *bliva* först under 1600-talets senare årtionden »vunnit burskap» (Studier 71). — Som rester av ett gammalt formskick torde vi dock få betrakta nyl. *fj vāle*, *fj valis*, använda i utrop av vämjelse (Wm. Sl. II:512b; jfr ä.nsv. *twij warde* 1614 och — hos Chronander, Surge 22 — *Trå wāle*, sv.dial. — även hos Bellman — *twi vale* samt *trå vake* och *trå me vare*; Hellq. Studier 51 o. Sv.etym.ob. 1230a, 1314b; Rz 747b).

Belägget *sultin* (»hästen ähr sultin oh Vthmächtat»; Edom I:1 s. 77, 1644) är väl närmast adjektiviskt, då det kan ha betytt 'mager av svält'. (Jfr denna betydelse hos ordet i öb., sv. o. no.dial.; Hagfors, Gamlakarleby 101, Wm. Lab. I:121 o. Rz. 709b — vidare Lindroths synpunkter betr. möjligheten av adjektivisk funktion även i fsv.; Om adjektivering av particip 69 samt Kocks hänvisning till det av upplanningen Aurivillius år 1684 anförda *swultin*; Sv. Ijudh.IV:112—113). Men det förtjänar beaktande, då nyl.dial. ännu på Freudenthals tid hade att uppvisa sup. *sulti* (»en utdöende form»; Nyl. 74) — hos Wessman för vNyl mNyl *svollti*, i övrigt *svällti* (Lab. I:123). Det adjektiviska *solltin* har funnits i vissa delar av Öb. (främst mÖb), *sollti* främst i nÖb (Wm. a.a. I:121). I förhållande till dessa framstår den nyl., åb. och ål. adjektivbildningen *sulttigär* (*solttigär*, *sälttigär*) (Wm. a.a. I:121) som sekundär. — I Edom även ett adjektiviskt *swullit* (»men swullit hafuer det varit»; I:2 s. 109, 1667; jfr Lindroth, a.a. 69, Rz 707a, Wm. Sl. II:368b: sÖb *sollin* och Wm. Lab. I:122—123: *svullit* som sup.).

Fjärde avljudsklassen. Hos verben *bära* och *skära* se vi i Edom närapå konsekvent genomförd växlingen *ä:ä:u*. Beläggen för pret.part.-sup. äro tillräckligt många för att visa tendensen i beteckningen. Av pres.ind. ha vi flera fall med *bäär*: *före Bäär* (1643, 1661), *wpbäär* (1657), men även ett *före bärer* (1645) (I:1 s. 69, 98, 218; I:2 s. 3) — jfr *bärer* hos Hamarinus 1647 (SAOB, B 4785—4786). Pret.part. (plur.) *opborne* (I:1 s. 7, 1625) är vad man kan vänta sig i en synkoperad form. Exakt densamma är belagd i HFinKamF 1538 (1:36), och den påträffas i Bib. 1541, i SthTänk 1592 (s. 40) och annorstädes, ännu 1691 (SAOB, B 4786; Kock, Sv.Ijudh. II:92; jfr Palmér, Starkton. 140 o. Lindqvist, Ref. bib. 63—64). Av vb. *skära* dock ett synkoperat *af skurna* (Edom I:1 s. 201, 2 ggr), i Ådom 1624 ett *sönder-skurne* (s. 36). Beträffande vokalismen i sup. *wpboridh* (Edom I:1

s. 2, 1623) blir man lätt tveksam — formen förekommer endast en gång, medan *u*-formen figurerar ofta. (Jfr förhållandena i 1500-talets bibelsvenska, där *u*-beteckningen är nästan genomgående, trots att t.ex. NT 1526 visar en tydlig tendens att behålla *o* i 4:de av-ljudsklassens particip, framför ett följande *r* eller kakuminalt *l*; Palmér, a.a. 140 o. Lindqvist, a.a. 63—64). Nära till hands ligger ju att tänka sig *o*-et överfört från den synkoperade formen (Jfr det nyss anförda *opborne*, som dock tycks vara skrivet av en annan hand än *wpboridh*; I:1, Företal VI), en förklaring, som Palmér tillgripit för de osynkoperade *o*-formerna av vb. *skära* (a.a. 140). I ett sådant fall motsvarar *o* säkerligen ett *å*-ljud (Jfr ett sup. *vpbåredt* i G. I:s reg. 1527, 4:105 och *wpbåriid* hos Rääf i handl. från 1551, men också en beteckning med *o* i G. I:s reg. 1526, 3:161 och i VDAkt 1674: *fram-boret*; SAOB, B 4786). Skrivningen med *o* har i viss utsträckning praktiserats även i fsv., t.ex. i Upplandslagen (*borit*; s. 104, 109 i Schlyters edit.) — i Hdom 1640 (II:162) omtalas, att en man sakfällts till 40 mark efter gamla Upplandslagen. I Sva förekommer *o*-form (*wpborit* 2 ggr, *wpboret* 1 gång, s. 223) endast i ett diplom, utfärdat i Svartsjö av Erik XIII och drottning Margareta, men *u*-form i många fall i olika finl. urkunder. För det inte lika ofta använda *skära* påträffas i Sva en *u*-form (*vffuerskurit*, s. 208, 1396) och en *o*-form (*oskorit*, s. 420, 1446), båda i handlingar, som skrivits i Åbo och beröra finl. förhållanden. I sista hand vill man framhålla möjligheten, att Edom:s *wpboridh* avspeglar ett lokalt uttal med slutet *o*-ljud.

Hos *stjåla* är konsekvensen med *u*-former i pret.part.-sup. undantagslös (Edom I:1 s. 28, 39, 46 etc.; jfr Hultman, Ösv.dial. 120 o. Hesselman, Sveam. 13—14). Det enda, som här tarvar ett omnämnande, är geminationen i belägget *stullit* (I:1 s. 180, 1653), som har sin motsvarighet i SthTänk:s *stullet* (s. 27, 42; 1592) och i Ådom:s *bort-stullna* (s. 160, 1638) och som väl inte är annat än en tillfällig skrivning, då vokalen varit kort (vNyl har nu *stoli* i sup.). Hdom uppvisar en gemination i pret.: *stall*, men det ser ut att vara betingat av ordställningen (ordet relativt oaccentuerat), då det ingår i en lös sammansättning *stall ifrå* (I:167, 1629) — jfr verbsammansättningen *ifrånstjåla*, känd från 1544—1734 (SAOB, F 1664). De två följande meningarna i Hdom innehålla pret. *staal*. I Ådom 1624 ha vi emellertid *stall* och *staall* på samma sida och i ungefär likadan satsställning (s. 27; jfr ett *stall* hos Tegel 1622, anført hos VII, Peder Sw. 83). (Jfr

Lindqvists upplysning, att ursprungligt kort *a* i regel dubbelskrives i NT 1526 — konsonanten enkelskrives vanligen; a.a. 15).

Av *simma* endast pret. *sam* (Edom I:2 s. 27), den gamla goda formen, som fram till våra dagar varit känd i Nyl. (inf. *sim(a)*, vNyl sup. *somi*) jämte det svaga *sima* (Freud. Nyl. 72; Wm. Sl. II:160a; jfr Rydqvist, a.a. I:201).

Det ytterst vanliga vb. *komma* blir väl exemplifierat. I inf. ha vi i Edom utom *effter komma*, *kom[m]a* och *bekomma* (I:1 s. 6, 213; I:2 s. 98, 185) formen *kom* (en borgare sade till en dräng: »tu tor full kom i kiston för sodan ditt skick»; I:1 s. 30, 1634). Den kan anses beteckna ortens och tidens talspråk i ett fall, då ordet ingår i en fras (*kom i kiston*) och är relativt oaccentuerat. Jfr Kocks förklaring för 1600-talet och hans hänvisning till frasen *komm' til wäga* hos S. Columbus (Sv. ljudh. V:210) ävensom helsingemålets i Nyl. *tärs däm sko kām himm* samt pernamålets *Kvartt må ja nu ska kāma* och *Så skreiv ja, att ja sku kāma* (Lundström, Nyl.synt. 89—90 o. 92). Formen *kāma* har i likadan ställning använts i vNyl, men inf. *kām* tycks ha en dominerande frekvens. (Jfr Hultmans upplysning om en växling — i öÅb och en stor del av Nyl. — mellan med ändelse försedd inf. i relativt starktonig satsställning och ändelselös inf. i relativt svagtonig; Ösv.dial. 262 ävensom Torsten Buchts synpunkt beträffande mellersta Norrland, att vokalisationen i *komma* på ett eller annat sätt måste sammanhänga med att ordet ofta står i trycksvag ställning; Äldre *ū* och *ō* mNorr1 127—128). För Edom:s pres. *komer* (»Huillet matz will clarera ner michel Henderson komer ifron Stocholm»; I:1 s. 152, 1651) kan hänvisas till att nyl.dial. ha motsvarande form i relativt oaccentuerat satsammanhang: *It kāmär de ti fē* (Pojo) och *He kāmär inga ti fē* (Pernå), men f.ö. *kāmbär*: *Härnesst do kāmmbär, ska ja va å tal åm ..* (Ingå) och *Tār kāmmbär Lāvīsa skuttand* (Pernå) jämte det numera (i vNyl) mest använda *kāmmit* (Lundström, a.a. 81, 84, 89, 118; jfr Wm. Bidrag 23—24). I Hdom ha vi däremot en skrivning *heemkommer* (I:143), i Ådom 1638 *kommer*, *inkommer* (s. 2) — de båda sammansättningarna i relativt oaccentuerad ställning. I Edom vidare: pret.sing. *kām*, *khām* (för *Rätta*), *kom fram*, *bekom*, *kom ... i hogh*, *up kom* (I:1 s. 2, 7, 21; I:2 s. 21, 177). Också i pret.plur. ha vi ett *kom* (»at några blod dropar kom af näsan på gålfuet»; I:1 s. 168, 1652). För 3:dje pers.plur. är *kommo* belagt (I:1 s. 47), i Ådom 1623 ett *komo* (s. 2; jfr denna form i 1500-talets bibelsvenska, anf.

hos Kock, Sv. ljudh. IV:303) — intet fall sådant som Hdom:s (3:dje pers. plur.) *framkåme* (I:140, 1624; jfr *khåme* i HSH 1566, anf. i SAOB, K 1936, och utredningen hos Kock, a.a. IV:305—306). I Nyl. nu i pret. det svaga *kåmd* (Jfr Freud. Nyl. 72 o. Lundström, a.a. passim) jämte *kåm* (Medd. Wm.). I pret.part.-sup. slutligen föreligger en hel del belägg *komit*, *komet* (också *be-*, *för-*; Edom I:1 s. 15, 164, 169, 241; I:2 s. 138, 180, 227) jämte många med *m*-gemination. De förstnämnda påminna oss om den nutida sup.-formen i nyl.dial.: *kåmi* (öÅb likaså *kåmi*, men Finnby *komi*, öb.dial. *kumi*, *komi*, *kymi*; Wm. Lab. II:81 o. 102—103; jfr Bucht, a.a. 82) — jfr en skrivning *åstadh komit* ännu i SthTänk 1557, s. 253b, anf. i SAOB, K 1936). I Hdom och Ådom 1638 föreligga endast geminationsformer av vb. *komma* i pret.part.-sup., fränsett ett enstaka *komen* (Hdom I:178).

Femte avljudsklassen. För vb. *sitta* i Edom: inf. *sitia*, *sittia*, pres.ind.sing. *siter*, plur. (3:dje pers.) *sitia*, pret.ind. plur. (1:sta pers.) *såthe*, (3:dje pers.) *såtho*, *såto*, *såtå*, sup. *sitit*, *sittit* (I:1 s. 1, 2, 4, 9, 116, 175, 222, 228; I:2 s. 52, 59, 98, 179, 221). Alla dessa kunna sägas vara väl anslutna till ä.nsv. skrivkutym (Jfr VII, Peder Sw. 84; SthTänk 1592, s. 3, 20, 76; SträngTänk 5) — speciellt märkes pret. plur. 1:sta pers. *såthe* (1636; jfr Kock, a.a. IV: 303—304). Att pret. plur.-former här återfinnas i större antal än hos andra verb, beror på att skrivarna ofta protokollfört dem, som *suttit* i rätten, med en stilisering, i vilken nämnda form(er) ingått. Pret.sing. saknas, men kunde ha varit *satt* liksom i Hdom (*försatt*, I:141, 1624; jfr VII, Peder Sw. 84 o. SthTänk 1592, s. 6; i Ådom 1624, s. 37 dock pret.sing. *sådt*, med vokalismen från plur. — jfr *såt* hos Tiällmann, anf. hos VII, Peder Sw., a.st.) — nyl.dial. torde ha haft pret. *sat* då liksom senare (Freud. Nyl. 72; jfr VII, Finnby 298). Av sup.-beläggen i Edom visar *sitit* den största frekvensen, och man vågar tro, att det ägt en motsvarighet i tidens talspråk i vNyl, i ett *siti*. Det förefaller rimligt att tänka sig, att det förhållit sig så, då dial. i hela sv. Öb., i delar av Åb. (Houtskär, Korpo, Pargas) och (enligt Vendell) i Nyl. haft denna form (VII, Ob. 794b; Thurman, Pargas 168) — Åland (utom Kökar) har sup. *sitti* liksom Vätö i Roslagen (Egen kontr.; Schagerström, Vätö 69). Hdom:s *sutit* (I:222, 1637) liksom *suttit* i Ådom 1624 (s. 22, 35) och Ådom 1638 (s. 42, 59, 103) ger dock vid handen, att finl. skrivare redan tidigt ansatt sup. efter 4:de avljudsklassens (Jfr *suttit* i Karl XII:s bibel; Rydqvist, Sv.spr.lag. I:159; VII, Peder Sw. 84). I Mdom 1663 föreligger

en oväntad skrivning: *suutit* (2 ggr), med vokallängden i beteckningen tydligen från pret. (Jfr pret.plur. *suto* i Ådom 1638, s. 161 och *sute* & *sutte* hos Jesper Swedberg, Schibb. år 1716; VII, Peder Sw., a.st.; Hellq. Sv.etym.ob. 914a). Motsvarande dialektform med kort vokal är mycket utbredd i sv. Finland: öNyl *suti*, mNyl vNyl Finnby *soti*, Lappfjärd *suti*, Solv o. Kvevlax *soti* (Wm. Sl. II:164a; VII, Finnby 298; jfr sup. *sütit* i forndalskan; Levander, Dalm. II:227). En märklig form är sup. *settii* i Hdom, förekommande i samma mening som en inf. *settia* (»Badh Mattz Hindrichszon honom ock settia til bordz, och när the een tijdh haffua settit, begynte åfftabe:te Lars begära ...»; I:149, 1625). Av sammanhanget framgår tydligt, att *settii* = 'suttit', och *settia* förefaller att vara inf. av samma verb. Beträffande ett par liknande sup.-former: *sättit* från Ärkebisk. Abr:s räfst 1596 (s. 132) och *undsättit* i SUFinlH 1600 (1:12, kungligt brev) har Holmberg (under vb. *sätta*: Studier 22—23) räknat med kontamination med det till form och betydelse närbesläktade *sitta* (detta vb har i västgerm. språk även betytt 'sätta sig'; Hellq. a.a. 914a). Han har observerat ett fall i Ådom 1633, där — som han säger — de båda verben fullständigt förväxlats: »så hafuer M. Nills kommit till sängien och suttit sigh hoos honom» (s. 111). Häremot har Åkerlund (Bidrag; i Nysv. stud. 13, s. 60—61) gjort invändningar och i första hand velat betrakta de nämnda sup.-formerna som motsvarigheter till ett *i*-supinum (ett sådant förekommer i västmanl. dial.: *sætti*, *satti*; jfr Holmberg, a.a. 173), detta även med hänsyn till att från Ärkebisk. Abr:s räfst 1596 (s. 35) föreligger en form *läte* (tydligen av *lätit*; jfr Lundberg, Studier 130). Därefter har Åkerlund hänvisat till y.fsv. *besetith* 'fastställt, bestämt' i FM 1510 (s. 502) — jfr pret. part. (neutr.) *besätit* i Bib. 1541 (2 Mos. 9:24; jfr SAOB, B 1436) — som han jämfört med mlty. *setten*, vilket kunnat ha temat *settede*, (*ge*)*settet* och vartill ett *untsettet* kan ha bildats, som direkt gett den ä.nsv. formen *undsättit*. Vid prövningen av de olika möjligheterna måste den omständigheten tillmätas betydelse, att Hdom-fallet *settii* står i direkt förhållande till inf. *settia* i samma mening. En sådan form (*settja* 'sitta') finnes i Övre Västerdalarnas dial. (utvecklad ur en *i*-form; Levander, Dalm. I:138), och därtill hör ett sup. *setti(t)* lika naturligt som ett *sittit* till inf. *sittia*. Om dial.formen *settja* ej legat till grund för Hdom-skrivningen, få vi lov att ansätta en lånordsform, för vilken förutsättningar tyckas ha funnits. (Jfr även adjektiveringingen *besetin* ca 1540 hos Olaus Petri,

besetne 1548 hos Muræus samt *besettna* 1533 och *besetten* 1547 i G. I:s reg., former, vilka se ut att stå i relation till mlty. (inf.) *beseten*; SAOB, B 1783).

Av *läsa* äro följande former belagda i Edom: inf. *Vpläsa*, *oplässa*, imperat. *lääs*, *läs*, sup. *läsät* och pret.part. (neutr.) *opläsät*, *opläsätt*, *wpläsädt* (I:1 s. 5, 20, 23, 35, 79, 82, 196; I:2 s. 108). De förete intet särskilt anmärkningsvärt vid jämförelse med det kända ä.nsv. formskicket. För inf. *oplässa* (1644) t.ex. jfr en *s*-gemination i NT 1526 (SAOB, L 1732; jfr VII, Peder Sw. 83). De två imperat.-skrivningarna stå i samma protokoll, i olika satsställning: *lääs* (»gåå heem och lääs i Maal rätt-tans tyska book»), *läs* (»läs tu i Maal-rättans book»; I:1 s. 196, 1655). Något pret. har inte påträffats, men vi våga antaga, att det hade betecknats *las* liksom i NT 1526 eller *lass* som hos Olaus Petri 1525 (SAOB, L 1733) och inte *laass* scm i Ådom 1638 (s. 82; jfr denna form hos Swart 1561, VII, Peder Sw. 83 o. SAOB, L 1733). Detta därför att man i våra dagar observerat en kvantitetsskillnad hos vokalen i nyl. och åb.dial.: i Nyl. genomgående *las* (Freud. Nyl. 72; Wm. Sl. I:498b), i stora delar av Åb. liksom på Åland *läs* — undantag Finnby, som haft endast *las*, och Nagu, som haft båda formerna med övertag för den långa, yngre (Thurman, Pargas 168, Nagu 133; VII, Finnby 262; medd. Wm.). Wessman har vid en specialundersökning funnit, att *k*, *p*, *s*, *t* som slutkonsonanter gynnat vokalkorthet beträffande *a* i nyl. mål, medan ursprungligt kort *a* framför kort slutljudande konsonant i Åb. i regel förlängts (i Finnby är denna förlängning ännu inte fullt genomförd) (Wm. Urspr. 12, 22). Allt tyder på att det korta *a*-et i fsv. *las* i Nyl. bevarats oförlängt genom tiderna. (En annan uppfattning hos Hultman, Ösv.dial. 131). I Edom:s inf.- och pret.part.-sup.-beteckningar kunna vi se motsvarigheter till en gammal kortstavighet, som ännu äger bestånd i Nyl. (nu inf. *lesa*, sup. *lesi*; Freud. Nyl. 72 o. Wm. Sl. I:498) — ett gott exempel på pret.part. är det hos Lundström upptagna *öframlesin* 'okonfirmerad' (Karis; Nyl.synt. 109). Beträffande den i Ådom 1638 förekommande förkortade presensformen *lääss* (»detta sade han sigh så wäll kunna erhålla som han lääss Fader wår»; s. 74) anteckna vi, att en liknande skrivning återfinnes hos Olaus Petri (1529) och hos Rudbeckius (1667), att BtÅboH 1621 (2:155) uppvisar formen *lässes* i pres.ind.sing. pass. (Jfr SAOB, L 1733) och att — såsom framgått — pret. i Ådom 1638 skrivits med *s*-gemination efter lång vokal.

Det är trots dubbelteckningen och trots belägget av 1621 antagligt, att *lääss* avser att återge förlängd vokal i dåtida åb. dialekt. (Jfr Wessmans regel, att urspr. kort vokal framför kort slutljudande konsonant i västra Åb:s dial. oftast är förlängd, varvid konsonanten är kort; Urspr. 26).

Av vb. *dräpa* endast ett *drepit* (»hafua de wilia såm drepit honom»; Edom I:2 s. 194, 1673). Vid närmare påseende befinnes det vara ett fall med dubbelsupinum, utan slut-*t* i *wiliat*. I Edom förekommer en hel del dubbelsupiner med *williat* eller *welat* som första komponent, t.ex. *williat gååt*, *welat hafft* och *welat legat* (I:1 s. 250; I:2 s. 138, 143, 146; jfr Ljunggren, Sup. och dubb.sup. 39—40: »Konstruktionen vanlig») — dubbelsupinerna äro ovanliga nu i nyl.dial. (Lundström, a.a. 112). Utan *t* i ändelsen ha vi sup. *williat* på ett annat ställe i Edom (»att dee hafwa willia sättia det i Arrest»; I:1 s. 252, 1659). Sup. *drepit* — i Ådom 1624 *dräpid* (s. 30), i ä.nsv. i regel beteckning med *ä* (med *e* i Holof. 9, ca 1580 och i UrkFinlÖ 1597; SAOB, L 2269; jfr VII, Peder Sw. 83) — tycks f.ö. markera ett slutet ä-ljud (landsmålsalf. *a*) i 1600-talsspråket i Nyl., en vokalisem som ännu kännetecknar dial. i denna del av sv.Finl. (sup. *drepi* — jämte *dräft* — till inf. *drep(a)*; samma starka sup. även i Pargas, Nagu och Korpo; Freud. Nyl. 71, Wm. Sl. I:133a; Thurman, Pargas 168, Nagu 133; medd. Wm.) och som återfinnes i stockholmskan och i eg. uppländskan i allmänhet (Danell, Sv. ljudlära 74).

Av vb. *äta* ett enstaka sup. *Vpätit* (Edom I:1 s. 270, 1660). En öb. skrivare betecknar på samma sätt: *ätit* (1665) till en inf. *äta* (1662, Mdom) — jfr y.fsv. *æthit* i Jöns Buddes bok (Hultmans edit. 187) och *opätit* i Sträng Tänk (s. 70). Man undrar, vilken vokalisem talspråket haft i detta ord i Nyl. på 1600-talet. En diskussion har förts om förhållandet mellan nyl.dial:s inf. *eta* och *ita*, sup. *eti* och *iti* (Jfr Freud. Nyl. 71), varvid Wessman hävdar, att stavvokalen i *eta* kan vara gammal och formen *ita* endast en analogibildning efter andra ord med *i*, såsom *sita*, *vita* m.fl. (Wm. Växl. *i*~*e*, *ä* 141). Om detta är riktigt, är *e* i *eta* inte en öppning av *i* i *ita* (Jfr Pipping, Inledning 116) — som fått denna vokalisem från sup. *iti*, vilket tilljämnats ur en form *äti* — utan en slutning av äldre kort *ä* (Jfr Pihl, Överkalix 72—73). Och det slutna ä-ljudet kan tänkas ha en ansenlig ålder. Även Finnby, Pargas, Nagu (sup. *etti* hos Thurman, s. 133 är tryckfel eller misstag) och södra Korpo uppvisa *eta* — *eti*, Finnby dessutom *jet(a)* — *jeti*, norra

Korpo *ita* — *iti* (Vll, Finnby 360, Thurman Pargas 168, Wm. Finl.sv. folkm. 113).

Av det i protokollspråket (särskilt i pret. och pret.part.-sup.) mycket ofta använda vb. *giva* ha vi i Edom de i ä.nsv. vanliga formerna: *gifua* (pres. *gifwer*) — *gaf* (*til kenna*), *gaff* (*effter*), *gåfuå* — *gifuit*, *giffwen* (I:1 s. 4, 5, 8, 84, 137, 186; I:2 s. 57; jfr SAOB, G 442—443, Vll, Peder Sw. 83 o. Lindqvist, Ref. bib. 51—52). Men dessutom ha vi den tydliga sällsynta, även i SAOB registrerade skrivningen (inf.) *göffwa* (»och Magistren hafuer låtit dem göffwa maat och drick»; I:1 s. 258, 1660), kortformen (pres.) *geer* (»och geer migh faan när iagh något taalar för Rätten»; I:2 s. 127, 1668) samt sup. *geffwitt* (»och dher på Hendrich och sÿn förlÿckningz skriffte geffwitt haffwer»; I:1 s. 84, 1645). Den förstnämnda (ö-formen i inf.) torde, såvida den inte är en felskrivning, få betraktas som en dialektföreteelse. Den ser ut att markera en biform till det tydligen gamla *geva*, som Freudenthal anför för nyl.dial. (jämte *gē*; Nyl. 25, 71) — inf. *gev(a)* är bevarad i Sibbo, Borgå och Mörskom; i öNyl f.ö. *djev(a)*, i vNyl *jev(a)*, *jē*, i Finnby (*d)jev(a)*, *jē* (Wm. Bidrag 162—163 o. muntl. medd.; Vll, Finnby 211) — och som har sin motsvarighet i ä.nsv., särskilt i 1500-talslitteraturen (*geffua*; jfr Hesselman, Kort *i* och *y* 78, not 2; SAOB, G 442 f.; SträngTänk 16). Wessman har för Nyl. konstaterat, att många personer, särskilt i norra och södra Sibbo, överallt använda kort *ö*, där hsv. har *ä* (slutet *ä*-ljud; Bidrag 220). Edom:s pres. *geer*, som är känt från den äldsta nsv. (G. I:s reg. 1522, 1:41; SAOB, G 442), kan även det anses avspegla ett uttal i Nyl., helst som det användes vid återgivandet av en till rådstugan instämnd borgares vresiga uttalande (Jfr Hellquists förklaring, att *ge(e)* fullständigt trängt igenom på 1680-talet; Studier 71—72). I Ådom 1638 ha vi en härtill ansluten sup.-form: *gädt* (»4 d:r. som Gottfredrich hade för honom hoos s. balberaren i borgen gädt»; s. 122; jfr Hellq. Studier 72) och i ConsAc AboP 1661 (2:313; jfr SAOB, G 443) en — som det förefaller — ännu tydligare beteckning: *geet sig* (uttalet kan ha varit *gēt* liksom i våra dagars nyl.dial., t.ex. i Sjundeå; jfr Freud. Nyl. 71 o. medd. V.W.). Edom:s sup. *geffwitt* slutligen är en form, som inte ofta påträffas i ä.nsv. (Jfr ett *geffuit* i Messan 1535, anf. hos Palmér, Starkton. 11, och *begeffuit* hos Ludvigsson ca 1550, Norman 35; SAOB, G 443). Den kan tänkas ha sitt *e* från det synkoperade *geffne*, som ofta förekommer (inte minst i sammansättningar) och vars *e*-vokalism tydligen

utvecklats ur *i* framför *ff+n* (Palmér, a.a. 10—11). Vi böra emellertid observera, att Freudenthal för nyl.dial. uppgett endast *e*-formen *gevi* i sup. (jämte *gēdd*, *gētt*) och att denna vokalism efter *g* är bevarad i Sibbo, Borgå och Mörskom, i sup. liksom i inf. — i öNyl f.ö. *djevi*, i Finnby (*djevi* jämte *jivi*, i Pargas *gevi* (Freud. a.st., VII, Finnby 211, Thurman, Pargas 168; medd. Wm.). Dessa omständigheter tyda på att sup. — måhända i ett tidigt skede — påverkats av inf. vad vokalkvaliteten beträffar, och det är därför inte helt uteslutet, att Edom:s *geffwitt* haft stöd i talspråket. Sup. i vNyl är våra dagar *jivi* (jämte *jëtt*, i Sjundeå *gëtt*; medd. Wm.).

För vb. *bedja* ha vi, när det står som enkelt ord, inf. *bidia*, pres. *bedher*, *beder* (flera belägg), pret. *badh*, *bad*, *bodo*, sup. *bidit* (många belägg) och *bedhitt*, *beditt*, *bedit* (Edom I:1 s. 47, 96, 97, 104, 113, 168, 198, 202, 237, 257, 271; I:2 s. 12, 25, 40, 98, 168, 185, 192, 217). Denna uppsättning kunde anses vara vad man har att vänta med hänsyn till skriftspråkstraditionen (Jfr SAOB, B 563—564; VII, Peder Sw. 83, 192; Lindqvist, Ref.bib. 54—55). Här är dock en sak, som väcker ens undran, nämligen den väl belagda förekomsten av både *i*- och *e*-former i sup. Äro dessa former endast godtyckliga varianter hos skrivarna? När man granskar deras ställning i satssammanhanget, ser man, att *bidit* (och endast det) i 4 fall står i en förbindelse med vb. *komma*: »at Joen hafuer bidit demm komma medh sigh» (I:1 s. 237) — »när Samuel hafuer bidit skreddaren komma till Måltidh» (I:1 s. 257) — »huruledes såm änchian haffuer bidit henne ko[m]ma heem medh sigh» (I:2 s. 98) — »och bidit effter ko[m]ma för hans landz köp shull» (I:2 s. 185). Kan detta bero endast på tillfälligheter? Det ser inte så ut. I ett femte fall följer på *bidit* en att-sats (I:1 s. 198), och detsamma gäller för ett *bidit* i Hdom (I:135, 1623). I två fall användes åter *bedit*, när en person anropar Gud om hjälp. Det ena (»Vtan bedit sigh så gudh hielpe at hon saning:ⁿ Reet witnet hafwer»; I:1 s. 104) är ett betydande vid rättegång av det slag, som redan fsv. ger prov på (Jfr SAOB, B 571—572). Så ha vi *e*-formen i ett fall med okvädande och i ett framför en sats med det explanativa *nämligen* (i föregående mening det nyss berörda *bidit* framför att-satsen). Det är tydligt, att ordet *bidit* i de nyss anförda sammanhangen varit relativt oaccentuerat, och det kommer en att tänka på, att det kan ha motsvarat en vanlig form i talspråket (ett *bidi*; denna form hos Freud. Nyl. 71, jämte *bëtt*, *bëdd*) och därför fallit sig så naturligt vid nedskrivningen. I

mera betonad ställning var eftertanken större, varvid en annan känd skrivform tillgreps. Så kan man resonera. Adolf Noreen har anmärkt, att de finl. dial. inte berörts av den depalatalisering *i > e* i öppen stavelse, som genomfördes på olika håll från och med ca 1400 (Altschw. Gramm. 107). Enligt detta vore Edom-beläggen i pres. och sup. (*bedher*, *bedhit* o.s.v.) att betrakta som rena skriftspråksformer. Men det förhåller sig faktiskt så, att Sibbo- och Borgå-målen ha *bedär* — *bedi*, men i inf. *biddja* (jänte *bē*; Wm. Bidrag 135—136, 167 o. muntl. medd.), och pres. *bedär* är inte främmande för mÖb:s dial. (Kvevlax) — jfr även sup. *bedi* i estl.sv. (Rågö-Wichterpal; Freud.-VII, Ob. estl.sv. 21b). Huruvida *e*-formen i pres. och sup. funnits även i vNyl, undandraget sig vårt bedömande. Edom uppvisar i varje händelse inte någon inf. *bedia* — analogiformen med *e*-et från pres. (Jfr Hesselman, Kort *i* och *y* 130—131) — vilket är fallet med Ådom 1638 (även *bediandes* här; s. 31, 96; jfr kökarmålets *bedja*, Karsten 143 o. Hultman, Förel. 132). Hos Freudenthal upptages som nyl. inf. *bid* (jänte *bē*; Nyl. 71). — Att Edom hos komposita av detta vb uppvisar endast *i*-former, t.ex. inf. *af bidia*, pres. *afbider* (1668), sup. *ombidhit*, *af bidit* (I:1 s. 32, 159, 186; I:2 s. 121), beror kanske främst på en övervägande frekvens för sådana former i sammansättningar i äldsta nsv. — Lindqvist har i bibelsvenskan påträffat endast en *e*-form för *tilbidhia*, nämligen ett *tilbedhia* i Uppenbarelseboken (a.a. 54—55). På 1600-talet tyckas dock *e*-formerna ha kommit i bruk i sammansättningar med *bedja* (Jfr SAOB, A 106—107 under *afbedja*). — Ett anmärkningsvärt specialfall, som bör beaktas här, är ett *bades* i Edom 1663. Meningen lyder: »Ehrkenner rätten, Margitta Klinck, sätias i stadsens gömo i några dagar; och bades henne wachta sigh bäter annor gång» (I:2 s. 36). Att *bades* utgör pret. av vb.dep. *bedas* (med aktiv betydelse), är inte svårt att upptäcka, ehuru den starka formen i första hand gör en tveksam. Ofta påträffas ju i ä.nsv. böjning efter sv. II — ett par belägg i Hdöm: *beeddez*, *beddes* (I:164, 220; jfr VII, Peder Sw. 90, 192 o. SAOB, B 561). I Sv. riksrådets prot. 1638 och i yngre urkunder från samma århundrade ha vi dock starka pret.-former att jämföra med (SAOB, B 573). Det ovanliga i Edom-belägget är dess betydelse. I stället för 'begära, tigga' eller 'bedja (för sig)' (Jfr VII, Peder Sw. 90, 192) ha vi här betydelsen 'uppmåna, tillsäga'. Då dep. *bedas* i betydelseavseende har anslutit sig till vb. *bedja* och detta ibland använts för att beteckna en (vänligt och uppmuntrande eller i förtretad

ton given) uppmaning, tillsägelse (SAOB, B 561, 572), kan man försvara även denna passus i Edom. Det är möjligt, att ett *bādes* liksom ett *bēddes* funnits i nyl.dial. för 300 år sedan. Wessman framhåller, att pret.pass. i vNyl och mNyl också ofta utgår på *-des*, *-tes*: *byggdes*, *fanndes*, *ljustes* (jämfte former på *-das(t)*, *-dis(t)* och *-tas(t)*, *-tis(t)*) hos svaga verb; Bidrag 41—42).

Hos vb. *ligga* ha vi utom den kända ä.nsv. växlingen *liggia* (pres. *ligger*) — *lāgh*, *lāgo* — *legatt*, *legat* (Edom I:1 s. 27, 46, 112, 203, 216, 233, 240, I:2 s. 126; jfr Noreen; Altschw. Gramm. 184, 438—439; VII, Peder Sw. 83; SAOB, L 653) pret.plur. *lagh* (»om Capteen och hustrun lagh i hopa»; I:1 s. 216, 1657) och sup. *ligat* (i samma mening). En skrivning *lagh* är inte så överraskande, då en sådan finnes hos Olaus Petri (1524) och (i plur.: *lago*) hos Per Brahe d.ä. (ca 1585; SAOB, L 653). Men man undrar, huru ett så stavat ord på sin tid uttalats. Det var samma skrivare (Bertill Wulff), som en gång (1657) skrev *lagh*, men en annan gång (1658) *lāgh*, i vardera fallet till plur. subjekt vid återgivande av ett vittnes utsago (I:1 s. 216, 236) — jfr Kocks synpunkt, att det stundom kan vara tvivelaktigt, om ett i äldsta nsv. med *a* eller *aa* stavat ord uttalats med *a*- eller *å*-ljud (Sv ljudh. I:396). Något pret. *lāg* är inte heller känt i finl.sv.dial. (Medd. Wm. — i gotl.dial. finnes *lag*, plur. *lagu*: Säve, Dalskan o. gotl. 13; jfr Rz 402a). I samma mening som *lagh* ingår i Edom — som nämnt — sup. *ligat*, vilket vi på goda grunder kunna godtaga också som gammal talspråksform i Nyl. (*liga*; jfr Freud. Nyl. 72). Kort *i* framför kort konsonant (annan än *d*), som efterföljes av *a*, motsvarar nämligen i hela landskapet äldre kort *i* — jfr fsv. *lihat*, bl.a. i Svartboken, och en *i*-form i G. I:s reg. 1521 (1:6) (Wm. Bidrag 139; Sva 118, 186; SAOB, L 653). Något uttal *lega* i sup. förekommer inte i Nyl., men i korpomålet har det funnits (Fagerlund, Ko-Ho 138). Så återstår en sak att dröja vid, nämligen ett *liggia sikh* i Edom (»haffwa dhe draghitt att liggia sikh i Peter Törwöstens Schutha»; I:1 s. 89, 1644). Såvida inte felskrivning föreligger, kan denna form möjligen bero på att en person uttryckt sig så. Det var stadsfogden Hendrich Maales dotter Anna, som inlämnade en skrivelse, vars innehåll refererades, och det är intressant att konstatera, att en annan medlem av släkten *Maal* bevisligen ägt en tysk bok, vilket kan tyda på utländskt påbrå (Jfr ett ovan, s. 18 citerat ställe: »gåå heem och lääs i Maal rätt-tans tyska book»). I Wichterpal-målet har funnits ett vb.dep. *liggiäs*

'lägga sig', i andra estl.sv.dial. däremot ett *läggias* med samma betydelse (Freud.-VII, Ordb. estl.sv. 126a, 134a; jfr Wm. Sl. I:465b) — vb. *lägga* anses vara kausativum till *ligga* (Hellq. Sv. etym. ob. 606a). På ett par ställen i Edom ha vi den väntade *e*-vokalismen: *legge sigh* (1628) och *gåå lägg sigh* (1667) (I:1 s. 16; I:2 s. 100).

Hjälperbet *vara* är naturligtvis väl belagt i Edom. Vi ha här inf. *Wahra, Vahra* (I:1 s. 167; I:2 s. 30), men också ett *wehra* (»säm än skule wehra borto»; I:1 s. 206, 1656). Sistnämnda form har haft sin motsvarighet i åtskilliga sv.dial. (Jfr Rz 795a), men i finl.sv.dial. är den inte känd (Medd. Wm.). Vilken utbredning *ä*-formen haft förr i tiden, är inte lätt att säga. T.ex. rimkrönikorna och läke- och örteböckerna visa, att y.fsv. behållit en sådan i viss utsträckning jämte *a*-formen (Kock, Sv. Ijudh. I:237). Ett enstaka belägg i Edom är kanske endast en arkaistisk skrivform eller ett skrivfel. I pret.ind. i Edom: *war, Wahr, wohro, Worro* (1644), i två fall även *Wahr (vahr)* till plur. subjekt (I:1 s. 2, 81, 138, 166, 171, 236; I:2 s. 58; jfr VII, Peder Sw. 84, Lindqvist, Ref.bib. *6 o. Kock, a.a. V:202); i pret.konj. *wäre* (I:1 s. 13, 1628) — i Hdom samma form (II:157; jfr beträffande vokalkvaliteten Kocks utredning, a.a. I:405). Det ytterst vanliga sup. betecknas på olika sätt: *waritt, waridt, wahritt*, en gång *warrit* (1641) o.s.v., alltid med *a* i stamstavelsen (I:1 s. 3, 27, 53, 156) — i nyl.dial. genomgående sup. *vari* (Freud. Nyl. 72; egen kontr.). Ett gott finl. exempel på följsamheten i beteckningen från det område, där även annan vokalism förekommer i sup., är en skrivning *wūrit* i Mdom 1664 (Jfr beträffande öb.dial. Kvevlaxmålet 12—13). Slutligen i Edom ett pret.part. *waren* (»Och är b^{tt} dråpare fast taghen straxt oppå färska gärning och sedhan fängzligh waren»; I:1 s. 72, 1643). Att formen är konstruerad, är ganska tydligt. Det i meningen framförstående pret.part. *fast taghen* har måhända i det nyl. 1600-talsspråket liksom i våra dagars dial. uttalats utan slut-*n*, trots att det är mask. (Jfr *Snikkarn bleij å fasttaiji* ävensom *Påitjin va tihända, säm va bårttkåmi*, anförda av Lundström från Pyttis, Nyl.synt. 109 samt pret.part. och adj. *illataiji* 'misslynt, som tagit illa upp' i Nagu; Wm. Sl. I:316a — beträffande bortfallsföreteelsen hos pret.part.fem. i sv.dial. jfr Hesselman, Sveam. 30, 41 o. Lundberg, Studier 130). Med den första satsen (i vilken *fast taghen* ingår) ville skrivaren — kunna vi tänka oss — kort och enkelt samordna den andra. Han ville få fram en betydelse 'har varit', då dråparen suttit fängslad sedan den dag, då han utförde sitt

dåd, och hade då det (i talspråket tydligen) *t*-lösa sup. *vari* att tillgå. Han jämställde det med talspråkets *t*- och *n*-lösa *taiji* (Jfr sup. *tagi* i ConsAcAboP 1658, 2:135, anf. även hos Lundberg, a.a. 130, ävensom sup. *teyi* i Bröll.dikter på dial. 7, Gävle 1676) och tvekade inte att applicera det som pret.part. med *-en* i ändelsen uti skrivformen liksom i *fast taghen*. När syndicus strax därpå i samma protokoll ville framhålla betydelsen 'har blivit', blev stiliseringen en annan: »Och Effter dett att b.^{tt} Sighfred Hend(r)ichssån wppå färska gärning är grippen och fängzlig wårdhen» (I:1 s. 72).

Det oregelbundet böjda *se* har i Edom följande i ä.nsv. vanliga former: inf. *see*, pres. ind. *seer*, pret. *sågh* — i ett fall till plur. subj. (1658) — sup. *sedt*, *seett*, *seedtt* (I:1 s. 7, 14, 62, 216, 237; I:2 s. 28; jfr VII, Peder Sw. 84, 342 o. SAOB under *bese* och *förse*). Dessutom: imperat. *see* (i ett yttrande av »Kyrcke Herren»; I:2 s. 59, 1664) till skillnad från Vdoms *sij* (vilket förekommer i ä.nsv. bibelspråket; jfr VII, a.a. 84 — enligt Kock har det »väsentligen inlånats från nht. imperat. *sieh*»; Ark. I:383 o. Sv. ljudh. I:88). Slutligen i Edom sup. *sijt* och pret.part. refl. *för sijt sigh* (I:1 s. 204; I:2 s. 25), som motsvara sup. *sijtt* i Gensw. 58 (anf. hos VII, a.st.; jfr Emmy Hultmans förklaring: »Emedan vissa delar av originalet skriva y och ij fullkomligt lika, andra åter, som icke göra det, ofta förblanda dem, brukas här genomgående för båda en typ *y*.» I:1, Företal VII). Jfr nyl.dial. *sidd*, *sitt* i sup., Finnby *sidd*, Pargas *sitt*, det övriga Åb. liksom Åland *sitt* (Freud. Nyl. 72; VII, Finnby 296; Thurman, Pargas 168, Nagu 133; Fagerlund, Ko-Ho 138—139; egen kontr.; jfr Hesselman, Sveam. 55 angående lång vokal framför dubbelkonsonant eller konsonantgrupp: »isynnerhet i östsv.; Uppl.»). I Bröll.dikter på dial. (Gävle 1676) påträffas också *i*-former (»Nog sijr hon bleker vth» och »Men om ni ha få sitt»; s. 9; jfr Rydqvist, Sv.spr.lag. I:119).

I ett stadssamhälle har vb. *väga* hört till de ofta brukade orden. Främst har det nyttjats i handel och vandel, när det gällt en varas vikt, ofta i sammansättningen *uppväga* — nästan alla belägg i Edom äro av detta slag. Men dessutom ha vi den i rättegångsspråket ofta förekommande formen *överbäga* (redan i fsv., bl.a. i Svartboken från 1400-talet; översättningslån från mlty. *overwegen*; jfr Sva 350, 353, 532; Hellq. Sv.etym. ob. 1383a o. Sv. ordf. åld. II:493, 696). *Väga* böjdes regelbundet starkt i ä.nsv. (med något undantag; jfr Lundberg, Studier 169—170), och i Edom ha vi mycket riktigt endast starka for-

mer: inf. *up wäga* och *öfuer wäga*, pret. *wogh*, *up wogh*, sup. *wägith*, *up wägith*, pret.part. (neutr.) *owäghitt*, *up wäget* (I:1 s. 96, 124, 244, 251, 253; I:2 s. 125; jfr Magnus Erikssons Stadsl. 199: *owæghit*; VII, Peder Sw. 86, 395, 409; SthTänk 1592, s. 8; Kock, Sv. Ijudh. I:88). Anmärkningsvärt väl har den starka böjningen bibehållits i sydfinl. dial. (däremot ej i öb. folkmål). Hos Freudenthal för Nyl.: *vega* — *vög* (jämte *vegd*) — *vegi* (jämte *vegd*) (Nyl. 73); i nagumålet samma starka former (jämte sup. *vëkt*; Thurman, Nagu 133), på Åland *wäga* — *vög* — *wägith* (Wm. Sl. I:555a; på Vårdö *viégi* jämte *viëgd*, egen kontr.). I våra dagar är det starka pret. *vög* försvunnet i nyl.dial., medan ett sup. *vegi* är allmänt — för Pernå har Gudrun Lundström uppgivit ett pret.part. (neutr.) *oppvedji* (Nyl.synt. 110; jfr houtskärmålets *vidji*, Fagerlund, Ko-Ho 141). Hos vb. *väva* se vi samma nyl. utveckling: hos Freudenthal pret. *vöv* (*vevd*), sup. *vevi* (*vevd*) (a.st.), nu endast svagt pret., i sup. dock *vevi* (Jfr Lundström, a.a. 92, 107) — i pernamålet pret.part. (neutr.) *heimvevi* (D:o s. 110). Lundberg har beträffande den — som han säger — våldsamma decimeringen av 5:te och 6:tte klassernas verbmaterial i centralsvenska mål framhållit som primärorsak det tidiga bortfallet av pluralböjningen och därjämte som en inte oväsentlig faktor förekomsten av det s.k. *i*-supinet hos verb av 2:dra svaga konjugationen (Studier 177, 179). Man har kanske den känslan, att våra dagars nyl. sup. *vegi*, *vevi* äro sekundära liksom t.ex. sup. *bygggi* och *stelli*, men då bevisligen ett starkt pret. kvarlevat hos de förstnämnda till slutet av 1800-talet, bör också gammalt starkt sup. ha kunnat bibehållas. Men man kan förstå, att dettas kvarlevande nu har ett starkt stöd hos *i*-supinerna av 2:dra svaga konjugationens verb. (Beträffande *i*-supinområdets utsträckning i Sverige och Finland jfr VII, Ob. XLII och Hesselman, Sveam. 37). Vi våga m.a.o. tro, att nyl.dial. *vegi*, *vevi* äro gamla språkminnen, som nedärvt från generation till generation — att de motsvara de anförda sup.-formerna i Edom, vilka äro »äkta» starka former med sin rot i fsv. formskick. (Lundberg har gjort tydligt, att *i*-supinet på sitt utbredningsområde varit allmänt redan under 1600-talets första hälft; a.a. 135, 175; jfr ovan s. 11 under *förnimma*).

Sjätte avljudsklassen. Vb. *fara* företer den regelrätta växlingen *a:ō:a*, men de belagda formerna ha speciell betydelse: inf. *fort fara* (*medh wärcket*) (Edom I:1 s. 252; jfr SAOB, F 1186—1187), pres. *fahr* (*medh*) ung. 'påstår, vill låta påskina' (I:2 s. 177; jfr SAOB,

F 279), pret. *foor* (så illa medh mitt stodh) (I:2 s. 84; jfr SAOB, F 279), sup. *för farit* (stöflarna) (I:1 s. 157; jfr fsv. *forfara* bl.a. i betydelsen 'förstöra', av mlty. *vorfaren*; SAOB, F 2646—2647). I nyl.dial. nu: *far(a)* — *för* — *fari* (Jfr Freud. Nyl. 73 o. Lundström, Nyl.synt. passim). Pret. bör i talspråket ha varit diftongerat. Vi sluta oss till detta av skrivingar med *ou*, *âu* och *au* i nyl. bynamn på 1500- och 1600-talen (Jfr Wm. Växl. i *~e, ä* 150—151 o. Saxén, Fi. lånord 44). Att man i Edom och andra finl. domböcker ser så få spår av diftongeringen (t.ex. ett *sig förfougat* i Hdom 1637, I:226 — jfr ett i SAOB, F 1034 anfört *fouga* — och ett sup. *skountt* 'skonat' i Ådom 1624, s. 34) kan bero på att skrivarna medvetet undvikit en beteckning, som ej ansetts officiell i protokollstilen. Som exempel på diftongformen i texter av annat slag kunna nämnas ett *moudron* f. def. 'modern' i en »godh recept för denn som rörder är aff en stohr siukdom» från öNyl (Pernå), mitten av 17:de årh. (Förh. o. upps. XIV: 214 f., utg. av Reinh. Hausen) och *traor* 'tror', *draog* 'drog', *faolt* 'fort' och *staolt* 'stort' i en ål. bröllopskrift (Föglö) från 1691 (SNF XXII, 2, s. 15). Under 1800-talet användes diftongen *áo* på olika håll i Nyl., och den brukas ännu i Hitis, Kimito och Pargas liksom i sÖb och mÖb (Wm. Bidrag 389). Ett ord, som ofta skrivits med diftong i domböckerna, är *fogde* (Edom I:1 s. 213, Hdom 1623, I:137, Ådom 1638, s. 53, Mdom 1663, SträngTänk 8, 27 och talrika exx. från Finland och Sverige för ä.nsv. i SAOB, F 1043; jfr även Kvevlaxmålet 51 betr. *Fougde* i Malax). Kock har förklarat saken så, att ordet utom under formen *fōghate*, *fogdhe* inlånats i svenskan under en form med diftong: fsv. *fougde*, *fougte* etc. — jfr mlty. *vougt*, *vout*, *faugt*, *faut*. »Ordet torde i fsv. och ä.nsv. hava kunnat uttalas med diftongen *au* eller med en denna nära liggande diftong.» (Sv. ljudh. II:256; jfr Hellq. Sv. ordf. åld. II:526, 570, 807). — I Hdom ha vi bl.a. pret.part. *fahrin*, *hem-fahrinn* (II:199, 1643), i Mdom 1665 pres. konj. *fari*, en form, som Lundström gett exempel på från Pernå (a.a. 93; jfr Levander, Dalm. II:166).

Beträffande det vanliga *taga* observeras först utom temaformerna *taga* — *togh* — *tagit* (*taghit*, *tagitt* etc.) (Edom I:1 s. 6, 14, 15, 20, 58) 2:dra pers.plur.imperat. *tager* (1639) och pres.ind.sing. *tager* (I:1 s. 48; I:2 s. 97; jfr betr. imperat.-formen VII, Peder Sw. 74 o. Wennström, Sv.spr. hist. 114: danskt-norskt inflytande). F.ö. en hel del komposita och avledningar med speciell betydelse: sup. *aftagit* (»en hustru ...

den Jören i Pärsoö hafuer aftagit Salt»; I:1 s. 159; jfr SAOB, A 644); pres. *antager* 'tager (varor i kvarstad)', till plur. subj. (I:2 s. 174; jfr SAOB, A 1846 o. Hellq. Sv.ordf.åld. II:774) — i Hdom ett pret. *anntogho rådet* (rådet subj.; II:203); sup. *betaget* 'fräntagit, berövat' (I:1 s. 168; jfr VII, a.a. 190 o. SAOB, B 1923 — fsv. *betaka* liksom da. *betage* efter mlty. *benemen*); inf. *Emot tage*, sup. *emottaget* (I:1 s. 7, 159; jfr SAOB, E 525); pret. *förtogh* 'överbaskade' (»efter Wintern förtogh»; I:1 s. 22, 1631; jfr samma betydelse hos Petreius 1614 och i ett ål. fall — sup. *förtagit* — i BtFinIH 1666, 2:263; SAOB, F 3383). I Hdom ett *ville förtagat* 'ville förhindra det' (I:218, 1637; jfr SAOB, F 3381—3382; jfr även »så må I tagatt» i Ådom 1638, s. 5 och exx. på tillfogat *t* hos VII, a.a. 66). I syntaktiskt avseende intresserar ett *tagitt*, använt som sup., fastän det föregås av pres. utav hjälp verbet *vara*: »så är b.^{tt} Johan Turr tagitt till flychten» (Edom I:1 s. 72, 1643). Det följer strax efter den mening, som innehåller det ovan (s. 24) under *vara* behandlade *waren*, och kan sägas ansluta därtill med sin *är*-konstruktion (*är ... fast taghen* — (*är*) *fängzligh waren* — *är ... tagitt till flychten*). Denna anslutning har — tydligen — känts naturlig för skrivaren (som här refererat ett vittnesmål), då pret. part.- och sup.-formerna i talspråket haft likadant ordslut (*fastitaiji* — *vari* — *taiji*). Men en skrivkutym kan också ha varit bestämmande vid stiliseringen. Vi se t.ex. vid ett studium av Gustav Vasas brev, att omskrivningen med *vara* och pret.part. i stället för *hava* och sup. inte är sällsynt i ä.nsv. (Jfr Hellq. Studier 182). Man kan undra, om nyl.dial. på 1600-talet liksom senare haft formen *taiji* och inte *tagi* (Jfr sup. *tagi* i ConsAcAboP 1658; ovan s. 25). Den förstnämnda har ansatts i framställningen nyss bl.a. med hänsyn till förekomsten av ett *schlaij* (av L. v. Falkenberg) i Oxenstiernas brevväxling 1626 (11:547) ävensom till Hofs upplysning om *taji* och *slaji* som vulgära uppsvenska former (Dial.Vestr. 61; jfr Beckman, Bidrag 67 o. Lundberg, Studier 130, not 2). Freudenthals tvetydiga förklaring: »*Slagi* förekommer mest i de socknar der *g* framför veka vokaler uttalas som *j*, alltså: *slaji*. Likaså *taji*.» (Nyl. 73) gav Hultman anledning att meddela, att de i »Nyland» II ingående sagouppteckningarna från mNyl konsekvent iakttaga den olika behandlingen av de båda slagen av sup.-former: *slajji*, *tajji*, *draggi*: *flugji*, *stigi* etc., varför man har skäl att förmoda, att de anförda formerna (*slagi*, *tagi*, *dragi*) — sådana även hos Fagerlund för Korpo (Ko-Ho 140) — äro oriktigt uppkonstruerade

efter *flug*, *stigi* (Ösv.dial. 137, not 3). Hultmans dom inbegrep också den fagerlundska beteckningen och det tydligen med rätta. En äldre korpobo anger som socknens uttal: *taije* och tror inte, att ett *tagi* funnits (Medd. Olga Lindholm). (Jfr Wm. Bidrag 94, 127, 380).

Av vb. **mala** anträffas i Edom endast sup. *malit* (I:2 s. 160, 1670); i Hdom inf. *mala*, pass. *till malas*, pret.part. (neutr.) *omalit* (I:233, 1638) — det sistnämnda hänför sig till ett neutr. subst. *spanmoll* (Jfr fsv. *spannemål* n.; Schlyter, Ob. 586b; jfr ytterligare VII, Peder Sw. 358). *Mala* böjdes regelbundet starkt i ä.nsv. — undantag pret. *malade* hos Schroderus (1635) och Rudbeck (1672), *malde* hos Rudbeck (1698); vanligen *mo(o)l* i detta tempus (SAOB, M 116—117; jfr Lundberg, Studier 170). I nyl.dial. torde stark pret.-form ha använts ännu under 1800-talet. Jag citerar här en visa, som i varianter upptecknats i olika socknar. I Ekenäs lyder första strofen som följer:

»Jag mol i fjol, jag mol i år,
Ingen tull tog jag då.
Silkesvippa, krusadt hår,
Silke var min möda.»

(Lagus, Nyl. folkvisor II:107).

Man har här liksom i de andra varianterna (Pojo, Lappträsk, Strömfors och Pyttis; Lagus, a.a. 108 o. medd. Wm.) undvikit diftongen *åo* (Jfr ovan, s. 27), vilken funnits i pargasmålet i pret. av detta vb: *måol* (Thurman 168). (Beträffande stark böjning av *mala* i sv.dial. jfr Rz 426a o. Lundberg, a.a. 165—166). Med hänsyn till omständigheterna har man anledning att tro, att Edom:s *malit* är ett gammalt sup., som i ortens talspråk på 1600-talet haft formen *mali*. Någon sådan form är inte känd i våra dagars Nyl. — vb. böjes enligt sv. II både i dial. och i finl.sv. för övrigt (Jfr sup. *malat* hos Topelius 1853, Fältsk. ber. 1:178; jfr SAOB, M 117 o. Bergroth, Finl.sv. 71). Angående orsaken till den svaga flexionens dominans hos *mala* och en hel del andra verb i centralsvenskt språk jfr Lundberg, a.a. 170 f., speciellt 178. I estl.sv.dial. ha både pret. och sup. framvisat starka former (Dagö, Nuckö-Ormsö; Freud.-VII, Ordb.estl. sv. 147a).

För **draga** den normala böjningen: *draga* — *drog*, *drogh* — *dragit*, *dragitt*, *draget* (Edom I:1 s. 8, 46, 106, 159, 163, 168, 178; I:2 s. 95, 120, 169); pres. *drager sigh wndan*, ett pret. *drogh bort* till plur. subj. och pret. part. (neutr.) *dragit* (I:1 s. 9, 205; I:2 s. 170; jfr SAOB, D

2015). Märkligt nog användes vb. här — när det är enkelt — nästan enbart i betydelsen 'begiva sig, förfoga sig; fara, resa', t.ex. »så drogh Oluf Clemetsson ifrån Thenala och till Eknäs» (1625) och »när Pojö bönderna skule till skären draga» (1652) — i Hdom ha vi fall, då det avser endast en kort förflyttning, t.ex. »To drogh Claas medh siin hest till Berttils gårdh» (I:153; jfr SAOB, D 2021). Bland sammanställningarna: sup. *sigh till dragit(t)* (I:1 s. 62, 86) — i Hdom som motsvarighet härtill: *Och ähr saken så tildragit* (I:130, 136; 1623); jfr gda. *tildrage*=y.fsv. *tilldraga sig* (VII, Peder Sw. 376). Ytterligare en även i SAOB registrerad sup.-form av dep. *hårdragas* (»dher dhe sedan hafua Hår draghess medh huar andra» och »och så hade dee hår drages sÿn emillan»; I:1 s. 66, 1642; I:2 s. 54, 1664; jfr SAOB, D 2015, H 1811 o. ovan, s. 22—23 under *bedja*). Någon tydlig anvisning om huru denna och övriga i Edom belagda former av vb. *draga* på sin tid uttalats, ger oss inte beteckningen. Såsom i det föregående framgått, bör pret. *drogh* ha motsvarats av en diftongform och sup. *dragit* etc. av ett *draiji*. Det i BtFinlH 1552 (2:107) figurerande pret. *drug* (Jfr SAOB, D 2015) — i en saköreslängd från tinget i Hammarland — står i proklitisk anslutning (»for thet the toghe båthen från them som drug nott ij Marsunth»), vilket ser ut att ha bestämt skrivarens beteckningssätt (Jfr Kock, Sv. ljudh. II:70—71).

Vb. *häva* uppvisar endast stark flexion i Edom: pret. *hoff neder*, sup. *häfwit neder* 'lyfte (lyft) ned' (I:2 s. 87, 1666); inf. pass. *wp häfwas*, pret.pass. *up hofz*, pret.part. *uphäfuen*, (neutr.) *upphäffwit*, *uphäfwit* (I:1 s. 256, 262; I:2 s. 27, 96, 153). Två av dessa sistnämnda former ha en betydelse 'uppskjuta' (»Vthan up hofz till Neste Rådstuffw», 1660 och »Alt så bleff dette uphäffwit till annor Rådhestuffw», 1667; jfr Hellq. Sv.ordf. åld. I:247), som inte tycks vara allmän i de finl. domböckerna — dessa innehålla i sådant sammanhang vanligen ett *up shutit*, *upskutit* o.likn. (t.ex. Edom I:2 s. 126, 127; Hdom I:132, 139; jfr ovan, s. 5—6). I ett fall brukas *upphäva*, när rätten dömt, att ränta (»intresse») inte skall utgå enligt avtal — ett liknande i Ådom 1638 (s. 77). I Mdom 1664 stöta vi på ett oväntat pret.part. *ophafwen* (»shwar medh deres yttermera twist blef aldeles ophafwen»; jfr SAOB, H 2193 under *häva* i betyd. 'häva en tvist, strid' och beträffande vokalismen — såvida inte skrivfel föreligger — fvn. *hafenn*, Noreen, Altisl. Gramm. 336 samt ett pret.part.plur. *vphaffde* i 1500-talets bibelspråk, Dan. 5, anf. hos VII. Peder Sw, 85). Också *häva* böjdes i regel

starkt i ä.nsv. Ett av undantagen är ett finl. sup. *häfft*, i ConsAcAboP 1680 (5:29; jfr SAOB, H 2188 o. Lundberg, Studier 169). Vi torde dock ej behöva räkna med att den svaga böjningen i ett tidigt skede blivit förhärskande i finl.sv. I dial. ha vi tydliga spår av den gamla starka flexionen: i Nyl. på Freudenthals tid pret. *hōv*, sup. *hevi* jämte *hevd* (Nyl. 73), i nagumålet *hō* — *hevi* och i pargasmålet *håo* — *hevi* (Thurman, Nagu 133, Pargas 168), i Vörå *håov* — *hivi* (Freud. Vörå 83a). (Jfr betr. sv.dial. Rz 286a).

Det i domstolsspråket i många sammanhang använda slå är med sina former i Edom föga märkligt, på ett par undantag när. Utom inf. *slåå*, pret. *slogh*, *Slogo* och sup. *slagit*, *slaghitt*, *slaget* (I:1 s. 7, 15, 60, 134, 189; jfr VII, Peder Sw. 85, 355) må nämnas dep. *slååss* (»det anders skule hafua mant honom till sigh, Och slååss»; I:1 s. 228, 1658), vilket föregås av det *och* (=att), som finl.sv. vardagsspråk ännu uppbevarar (Bergroth, Finl.sv. 110—111; jfr SAOB, A 2581), och vilket i beteckningen sammanfaller med nutida nyl. uttal (*slåss*; Wm. Sl. II:247a; jfr betr. det dubbelskrivna slut-s-et Rydqvist, Sv.spr.lag. I:131, not ** och Dalin, Ob. II:400b, anm.). I ett annat fall föreligger skriftspråkets infinitivmärke och s-lös form: *slåå* (»Och der med äro De komne m[edh] huar andra till adt slåå»; I:1 s. 134, 1649). Vidare ett *slagen*, samordnat med ett sup. (»det dee shule honom illa trachterat och slagen»; I:2 s. 194, 1673). Det är troligt, att vi här ha att göra med en enklitisk form av pers.pron. *han* (också i ack. *han*, *an*, 'n i nyl.dial., enklitiskt anslutna; jfr Lundström, Nyl.synt. 59—60), med ett *slage(t)*-*'n*, där sup. av vb. (*slaget*, använt flera gånger av Bertill Wulff i början av 1670-talet) kanske endast är skriftspråksform (Jfr ovan, s. 28 under *taga*) och förbindelsen som sådan haft stöd i ä.nsv. språkbruk (Jfr Hellqvists påstående: »Dylika förbindelser stodo under 1600-talet säkerligen en grad högre på rangskalan än nu.» Studier 97 — här anföres bl.a. ett *getten* hos Brasck, Ap. gärn. 155). Det kan emellertid inte undgå en, att ett ansättande av en talspråksform *slage* (och inte *slaije*, vilket i våra dagar höres i Sjundeå och Korpo; medd. V.W. o. Wm. — i kökarmålet *fläjje*; Karsten 144) på enklaste sätt skulle förklara skrivningen *slagen* i föreliggande fall. Bland sammansättningarna med *slå* i Edom förtjäna beaktas pret. *slogh aff* i betydelsen 'avstod ifrån (att fullfölja en resa)' (I:1 s. 64; jfr SAOB, A 542) och sup. *upslaget*, *wpp slagit* 'öppnat (ett kärl med fisk)' (I:1 s. 156).

Vb. stå ingår i en del komposita, där det är relativt oaccentuerat, vilket tycks ha påverkat skrivarna. Vi ha t.ex. inf. *stå till rätta* och *för ståå* (Edom I:1 s. 82, 89), sup. *ståt effter* och *effter stååt* (I:1 s. 31; I:2 s. 188). Bland formbeläggen märkas f.ö.: ett par fall av pres.konj. *stående* och pret.part. (neutr.) *Laghståndit* (I:1 s. 42, 105; I:2 s. 47; jfr Rydqvist, a.a. I:133) samt pret.konj. *förstoo* (»om i förstoo eder saaker båter»; I:2 s. 24; jfr pret. ind. *tillstoo* i Mdom 1662—63, *stoo* i Sträng Tänk, s. 23). Det *stög*, som Vendell (Ob. 959a) uppgett för nutida vNyl (enligt Freudenthal *stō* i Nyl.; a.a. 73) och Finnby (Hitis *ståog*), återfinna vi som skrivform: *stoog op* i Hdom 1623 (I:133; jfr Rydqvist, a.a. I:135, VII, Peder Sw. 85 o. SAOB, F 3261). Ett *staadh på* i Hdom (»såsom och staadh på adt vilia bevijsa»; I:138, 1623) föregås av flera samordnade sup.-former och torde därför få uppfattas som sup. — att det inte avser pret., framgår också av en stilisering i protokollet, berörande samma person, som *stoodh på och ville beviisa* (I:137; jfr betr. betydelsen Hellq. Sv.ordf.äld. I:461). Denna *a*-form i sup. motsvarar möjligen ett uttal med *a* vid denna tid. Den förekom i nyl.dial. på 1800-talet (*stått*) och stod i relation till en inf. *stā*, som tydligen bevarat sitt *a* genom anslutning till *a*-et i *stannda*, *stānda*, former som kvarlevat i socknarna öster om Borgå fram till våra dagar — inf. *stā* ha vi ännu i Sibbo, Borgå och Mörskom, och den har bevisligen använts också i mNyl och vNyl under äldre tider (Freud. Nyl. 73 o. Wm. Bidrag 181). I betydelsehänseende är ett par av sammansättningarna i Edom av intresse: *ståt effter* 'ivrigt önskat' (»adt Borgmestaren haffwer ståt effter hans argestha»; I:1 s. 31, 1634), jämförbart med ett »som vår ... skadhe och fördärfv effterståå» i G. I:s reg. 1548 (19:157; jfr SAOB, E 241); pres.pass. *bestoss* med negation, ung. 'befinnes icke vara tillfredsställande' (»edert Vitne bestoss intet i denne Sacken»; I:1 s. 80, 1644), ironiskt om ett vittne, som avlidit (Jfr SAOB, B 1685).

Av *svärja* slutligen ha vi inf. *suäria*, pres. *swär*, *Swer* (det senare till plur. subj.), pret. *swor*, sup. *sworit*, *sworet* (Edom I:1 s. 6, 7, 20, 89, 166; I:2 s. 50, 55). Dessa belägg ansluta sig på det hela taget väl till känt ä.nsv. formskick (Jfr Kock, Sv. Ijudh. II:92, VII, Peder Sw. 86, 367, Palmér, Starkton. 140, SthTänk 1592 o. SträngTänk, passim). En i Hdom förekommande beteckning med *å* i stamstavelsen: pret. part. *svåren*, sup. *svårit* (I:129, 131, 143, 1623; 1624; jfr *swårit* hos Gustav II Adolf, anf. hos Kock, a.st.) ger oss anledning att överväga,

om talspråket i mNyl på 1600-talet haft ett å-ljud jämte och till skillnad från ett slutet o-ljud i detta ord. Saken ser ut att bli förklarad därmed, att beläggen med å avse svuren ed («een svåren eedh» och »offentligen för rätta svårit») och med sin vokalism kunna föras tillbaka till mlty. *eitsworen* (da. *edsvoren* — jfr även subst. *edsvorner* 1649 'edsvuren' och *gesworner* 1646 'edsvuren tjänsteman', som båda vittna om det utländska inflytandet; SAOB, E 53—54 o. G 348). Den synkoperade formen *edhsworne* (Jfr SAOB, E 53—54) har måhända överallt i äldre tid uttalats med å-ljud, vilket gjort, att detta ljud överförts till osynkoperade former. (Jfr även *saren lagman* i FM 1505, anf. hos Sdw. Ob. II:575a — dess *a* torde avse långt å-ljud; jfr Rydqvist, a.a. I:168 för vokalismen i *swaro*, *svårit*). Troligen har dock osynkoperad o-form (kort slutet o) förr liksom nu varit utmärkande för mNyl och vNyl (i öNyl nu u-form). I de finl.sv. dial. ser man över huvud inga spår av å-vokalism i sup. (Jfr Wm. Lab. II:83). Om — vilket vi redan i annat sammanhang antagit (ovan, s. 6) — vNyl på 1600-talet haft slutet o-ljud i stället för u, har det tydligen för skrivarna i Ekenäs fallit sig naturligast att beteckna med bokstaven o i detta fall (*sworit*), då denna beteckning dessutom varit den traditionella. Orsaken till dess kvarstående i ä.nsv. anser Palmér vara den, att pret.part. påverkats inte endast av synkoperade kasus, utan även av det långa o-ljudet i pret.ind. (a.a. 140). Lindqvist förutsätter ett åtminstone alternativt uttal *svōrit* (slutet o), influerat av pret.ind., ett uttal, som förekommer i Dalarna (Ref.bib. 64, not 4; jfr Levander, Dalm. I:290). Även för Nyl. kan antecknas ett (någon gång hört) långt o i sup.: *svōri* (Medd. Wm), men denna form har sannolikt införts i sen tid (under påverkan av pret. *svōr*). Det vanliga i Nyl. är kort vokal: *svori* eller *svuri*. Ett annat av pret.part.-beläggen i Hdom: *min svoren broor* (*broder*) (I:168, 217; 1629, 1637) ger ett uppslag, när det gäller att utgrunda, huru det märkvärdiga *min Sworen faar* i Edom (I:2 s. 73, 1666) tillkommit. Av sammanhanget framgår, att det förstnämnda åsyftar ett slags trohets- eller fostbrödräförhållande (Jfr »om han är ei swren brodher a androm gillom» och »twe sworna gillesbrödher» i Stadga för ett S:t Görans gille vid Kopparberget, från slutet av 1400-talet; Sdw. Ob. II:575a). I analogi med *svoren broor* kunde Edom-förbindelsen tänkas ha uppstått, ehuru det tydligen här är fråga om *svårjar*. En annan förklaring är dock mera bindande, nämligen att *Sworen faar* är ett sammansatt subst., vars

förled (såsom ofta skett i Edom) särskrivits — stavningen med stort *s* beror i så fall därpå. En sådan sammansättning kan vara bildad enligt tyskt mönster (Jfr mlty. *sworenschap* f. 'Verschwörung' m.fl. betydelse; Schiller-Lübbers, Mitt.nied.deut. Wb. IV:501b), och ett uttal med *å* har då givetvis förekommit i detta ord. Det var en adelsman Anders Bljloth som påstod, att hoppman Hendrich Greelson var hans *Sworen faar*, men detta tycks han ha gjort i bedrägligt syfte, när han ville få en hästhandel till stånd. Enligt July Ramsays uppgifter fick nämnde Bljloth år 1667 kungl. majestäts tillstånd att gifta sig med Maria Mattsdotter, ofrälse (föräldrar kapt.löjtn. Matts Persson och Hebla Blåfjeld) (Frälsesläkter i Finl. 31—32).

Reduplicerande verb, andra klassen. För vb. *hugga* i Edom inf. *hugga* (*Masten*) *Vth*, pret. *Sijnder hugh* (1625), *högg* (*fensterna*) *sönder* (1652), sup. *hugget*, *huggit*, *huggitt*, pret.part. *huggin* och (neutr.) *aff huggitt* (I:1 s. 9, 15, 61, 70, 161, 174; I:2 s. 52.) Dessutom beteckningen *huggi* ... i sup. (I:1 s. 15), vilken beror på att ordet står sist på raden i handskriften och att papperets kant avnötts, så att *t*-et blivit osynligt (Kontroll i FRA) — strax efter i texten står ett sup. *hugget* och ett *huggit*. Det torde inte behöva betvivlas, att vNyl:s dial. på 1600-talet liksom i våra dagar haft att uppvisa ett starkt sup.: *hoggi* (Jfr Freudenthals uppgifter för 1800-talet: *hugga* — *högg*, *huggd* — *huggi*, *huggd*; Nyl. 72; egen kontr.). Vittnesbörden om svag flexion hos detta vb i ä.nsv. (bl.a. ett pret.pass. *hugdes* i BtÅboH 1658, 11—12:20; jfr SAOB, H 1321 f.) äro få. De vore sannolikt flere, om svagböjningen varit mycket utbredd. Av de uppräknade beläggen i Edom tilldrar sig pret. *Sijnder hugh* vårt intresse. Det är inte den enda *u*-formen i urkunden. Vi ha här också ett *hugg* med enklitisk form av pers.pron. *han*: *huggn* (»för dett han huggn»; I:2 s. 14, 1662; jfr Lundström, Nyl.synt. 59—60 o. ovan, s. 31 under *slå*), ett fall, som kommer en att tänka på, att pret. *hugg* (*hogg*) kan ha funnits i ortens dialekt (med *u*-vokalismen från inf.), att det inte endast varit en skrivning enligt mönster i y.fsv. och ä.nsv. (Jfr pret. *hugh* i BtFinlH 1508, 1:164, 167; Sdw. Ob.I:513a; Noreen, Altschw. Gramm. 445; VII, Peder Sw. 88, 263; SthTänk 1592, s. 7) — jfr pret. *hugg* i Ore-målet, Dalarna (Levander, Dalm. II:230). För det bl.a. i Kyrkslätt, öNyl, Dagö, Gammalsvenskby, Ormsö och Pedersöre-Purmo uppvisade pret. *hågg* (Jfr för sv.dial. Rz 234a) gäller Hultmans förklaring, att det motsvarar fsv. *hiog*, vars *i* avlägsnats i anslutning till verbet

övriga, *i-lösa* former på samma sätt som i nsv. *föll*, "hölt", *högg* av fsv. *fiol*, *hiolt*, *hiög* (Ösv.dial. 119; jfr Noreen, a.st. och Kock, Sv. ljudh. II:383—384; medd. Wm.). I detta nu är svagt pret. dominerande i största delen av de finl.sv.dial. (Wm. Lab. I:69—70).

För vb. *löpa*: inf. *Löpa* (*Hemm*), pres.ind.sing. *löper* (*bort*), pret. *Lopp* (*till dörs*), *Lopp* (*wth*), *lupå*, sup. *luppit* (*effter*), *bort lupit* m.fl. (Edom I:1 s. 63, 70, 173, 225, 240; I:2 s. 36, 99). Av dessa belägg har *lupå* (2 ggr i samma mening) den speciella betydelsen 'segla, fara' (om fartyg): »de Lupå till Reeffle» och *sicke lupå först till Sand Hampn*» (Jfr SAOB, L 1877 o. Dalin, Ob. II:63b). Dessutom i Edom olika former av *belöpa* (*sig*) 'uppgå till' (visst antal, viss summa etc.; jfr SAOB, B 1098) och *förlöpa* 'lämna, rymma' etc. (bl.a. pret. *för lop*: »att hon för lop sijn tjänst» och sup. *för luppitt*: »säm ifrå Ryttmästaren för luppitt Haffuer»; I:1 s. 59, 93) ävensom fallet *för lupit sigh* (*på honom*) 'överfallit (honom)' (I:1 s. 175) (Jfr SAOB, F 2919, 2921—22). På det hela taget ansluter sig Edom:s formuppsättning väl till det kända ä.nsv. språkskicket (Jfr SAOB, L 1865—66 o. VII, Peder Sw. 88, 298) samtidigt som den vad pret.sing. och sup. beträffar ser ut att återge det språk, som talats i Nyl. under stormaktstiden. I sup. torde landsdelen då liksom senare ha haft formen *lupi* (vNyl *lopi*) — samma form flerstädes i Åb. och Öb. (Jfr dialektmonografierna) — vilken nu emellertid här framstår som en relict av gammalt språkbruk (användes t.ex. i Sibbo endast när det är tal om hundars och kattors »löpande» i parningstider; medd. Wm. o. Sl. I:501b — jfr SAOB, L 1872 o. Dalin, Ob. II:63b) vid sidan av *i-sup.*-formen *löpi* (Borgå *lēpi*) och det svaga *lōpt* (t.ex. i Pojo), *lōft* (t.ex. i Sjundeå) (Egen kontr.). Skrivningen *luppit* i Edom är kanske även den en beteckning för dialektuttalet med kort vokal+kort konsonant (Jfr ovan, s. 4). Pret.part. *öffuerlopen* i Hdom (I:198, 1634) har måhända sin *o*-vokalism i anslutning till en skrivform i ä.nsv. (Jfr *inlopen* i Olaus Petris Sv. krön. 47 och *vtlopen* i Var.rer. 8, anförda hos Palmér, Starkton. 140, 234). En i Hdom belagd synkoperad form uppvisar *u*-vokalism: *förlupne* (I:143, 1624; jfr *lupne* i FM 1507, s. 308, i brev från borgmästare och råd i Stockholm, och det hos Lindqvist upptagna *förlupne* i Ap. gärn. 21:4; Ref.bib. 62), likaså flera osynkoperade former: *aflupen*, *aflupin* (Hdom II:157, 174, 177) — i Ådom ett antal liknande (1624, s. 28; 1625, s. 118; 1638, s. 35). Ett ordstäv i Nagu: *Ütlāpi sām Blektāns biki* 'Utrunnet som Blektons beck' (Blektion ett

öknamn; medd. Wm.) vittnar om att pret.part. i dial. kunnat ha långt *å*-ljud — tydligen från ett pret. *lāp* (Jfr pret. *lāp* och pret.part. *ōutlāpi* 'utlöpt, uttröttad, utgammal, ålderdomssvag, impotent' i Petalax-målet samt pret. *lāp* i Nuckö-målet; Wm. Sl. I:501b o. Lab. II:82). Men något pret. *lāp* är inte känt från nyl.dial. Här har gammalt folk sagt t.ex. *An lāp ikrigg* (Egen kontr.) — jfr pret. *lāpp* i Finnby (VII 263). Edom-beläggen ovan passa här i stycket. För Nagu-målet (liksom för Sibbo-dial.) har också antecknats ett *ūtlu^upi* 'utrunnen', för Kimito och Pargas ett *ūtlo^upi* (Wm. Lab. II:82).

Reduplicerande verb, tredje klassen. Det väl belagda vb. *få* uppvisar ett ordinärt ä.nsv. formskick: inf. *fåå*, *få* (*igen*), pres. *fåår* (*igen*) och *fåår* till plur. subj., pret. *fick*, sup. *fååt*, *fåått*, *fååth* (*igen*), *fått* m.fl. skrivningar, pret.part. (neutr.) *fånghitt* (»rätt fånghitt godtz», 1645) (Edom I:1 s. 42, 54, 61, 67, 80, 96, 186, 246, 257; I:2 s. 28, 100; jfr SAOB, F 1936, 1943 o. VII, Peder Sw. 86—87, 228). Hos en av sup.-formerna märkes en betydelse 'lyckats rycka (av), berövat' (»och fååt yxen af honom» — vid ett slagsmål; I:1 s. 15, 1628; jfr SAOB, F 1937 f.). Hos pret.part. (neutr.) *hond fångit* (I:1 s. 5, 1624) bet. 'givit, överlämnat' (Jfr SAOB, H 307), till skillnad från t. ex. *handfangitt* och *handfångitt* i Ådom 1638 (s. 142, 159), där vi ha en bet. 'mottagit' (Jfr SAOB, H 307 och betr. *a*-formen *-fangitt* ett sådant, osammansatt sup. i G. I:s reg. 1521, 1:33; SAOB, F 1936). Beteckningen med långt *å* i sup. (*fååt*, *fåått*, *fååth* — jfr *fåått* i G. I:s reg. 1523, 1:124, *fååt* i NT 1526, Ap.gärn. 15 — SAOB, F 1936 o. VII, Peder Sw. 87 — och hos Olaus Petri, Sv. krön. 78 ävensom en stavning *footh* liksom *stooth* i Hdom 1637, I:229) är i Edom så pass framträdande, att den kan antagas ha sin grund i ett motsvarande uttal. Detta våga vi så mycket hellre förutsätta, då just *fått* (och *fådd*) är utmärkande för våra dagars nyl.dial. (Medd. Wm. o. egen kontr. — även Pargas har haft formen *fått*; jfr Thurman 169). I Nyl., östra Åb. (fr.o.m. Pargas), Östersjöprovinserna, norra och mellersta Öb. (t.o.m. Replot och Korsholm) ha förbindelser med ursprunglig lång vokal framför dubbelkonsonant och konsonantgrupper inte undergått ljudlagsenlig förändring i kvantitativt avseende (Hultman, Ösv.dial. 176 f.; jfr motsvarande förhållande i Uppland; Hesselman, Sveam. 32). Freudenthals beteckning för sup.: *fådd*, *fått* (Nyl. 72) avser också *fådd*, *fått*.

Formbeläggen för *gå* (*gånga*) bjuda på mera av intresse. Utom de till

temat hörande *gå, gåå* — *gick, gick (wth)* — *gååt, gååth, gått* (Edom I:1 s. 12, 13, 89, 93, 236, 239; jfr SAOB, G 1417—18) anteckna vi att börja med pres.part. *gångande* (1625) och *gåandess* (1642) ävensom (använt som prep.) *angoande* (1644) (I:1 s. 9, 62, 79) — för det mellersta av dessa jfr en snarlik form hos Messenius 1611 (Dram. 16), för det sista en i RARP 1660 (7:3): *angående* (SAOB, G 1417 o. A 1445). Vidare ha vi i sup. ett *ingadt* (»Och igenom fänstredt ingadt»; I:1 s. 82, 1644), som av allt att döma är en talspråksform, inte en felskrivning. Några socknar i öNyl (Sibbo, Borgå och Mörskom — liksom Öb., delar av Åb. och delar av det estl.sv. området) ha intill våra dagar bevarat inf. *gā* och *stā* (Jfr förklaringen beträffande *stā*, ovan s. 32). Freudenthal anförde i sup. *gått, gådd* (d.v.s. *gådd*) och *gangi* (Nyl. 72), inte *gått*, som nu är vanlig form i mNyl och vNyl (Egen kontr.). Hos sup.-komposita i fast sammansättning påträffas i Edom både långa och korta former i efterleden: *Vthgångit* (1667), men *Hemmgååt* och *Misgååt* (I:1 s. 173; I:2 s. 99, 196); *till gångitt* jämte *tillgått* (I:1 s. 7, 62; samma förhållande i Hdom I, s. 149, 151, 165). I sistnämnda fall föreligger sup., ehuru *vara* står som hjälpverb — ett undantag i Hdom (»Och haffuer så tilgååt»; I:165, 1629). Denna egendomlighet är inte specifikt finländsk och inte begränsad till sammansättningen *tillgå* 'ske'. Den återfinnes hos *gått, gångit* i olika kombinationer under 1500- och 1600-talen, och i danskan förekommer samma användning av vb. *gaa* (SAOB, G 1418; här citeras ett typiskt exempel i Hdom I:131, 1623: »Sedan är Michill gååt till foot»; jfr ovan s. 5 o. 28 under *skjuta* och *taga*). Också fastän subj. står i plur., praktiseras denna sup.-konstruktion med *vara* som hjälpverb: »ähre för dhen skuld desse godhe män gååth i Borghen» (Edom I:1 s. 94, 1645) och »Men liikavist ähro Per Olufszons tienare fhörr uthgååt» (Hdom I:133, 1623). Fallet »hon shule der effter förgätz barn» (Edom I:2 s. 194) har stöd i ä.nsv. — *hon* är eg. indirekt obj., men har även uppfattats som subj. (SAOB, F 2715). Ytterligare märkes ett dubbel-supinum med *welat* som första komponent (»haffuer han welat gååt bort»; I:2 s. 83, 1666; jfr ovan s. 19 o. Ljunggren, Sup. o. dubb.sup. 39—40). Ett äldre konstruktionssätt, som finl.sv. länge hållit fast vid (men vilket vi tack vare Bergroth begynt försöka utmönstra; jfr Bergroth, Finl.sv. 110—111), representerar Edom:s imperativiska »gåå heem och shälla» (I:2 s. 168, 1671; jfr ovan, s. 31 under *slå*).

Vb. *falla* är i Edom ordinärt nsv. i böjningen (*falla* — *föll* — *fallit*;

I:1 s. 121, 253; I:2 s. 10, 98) — även i sammansättningarna — måhända delvis beroende på att beläggen äro så fåtaliga. Något spår av sup-former sådana som *fullidt* (1623) och *föllit* (1636) i Ådom (s. 5 resp. 104; jfr SAOB, F 139 — för *fullidt* jfr pret. *full* i Ådom 1626, s. 10 och Ådom 1627, s. 24) påträffar man inte, men det är kanske inte att vänta, då nyl.dial. så påfallande entydigt demonstrera ett sup. *falli* (Freud. Nyl. 72; egen kontr.), liksom de åb. och ål., men i motsats till de öb.dial. (Jfr Kvevlaxmålet 16—17; egen kontr.). Det enda vi ha anledning att dröja vid är ett pret.part. *fallidt* i Edom (ven gammull Kanno den Wthe förgylt war som hennes frudöme i arf efter Saligh Tönne Jörensso[n] fallidt war»; I:1 s. 3, 1624). Att participet (hänförande sig till ett femininum) betecknats på detta sätt, beror möjligen närmast därpå, att skrivaren rättat sig efter det föregående *förgylt*, som med sin *t*-form kan motsvara fsv. pret.part. *forgylt(er)* (Sdw. Ob. I:285; jfr även fsv. *gylter* adj. 'förgylld'; Schlyter, Ob. 243a) liksom *fält* 'fäld' hos Chronander (Surge 73) och *stält* 'ställd' hos Messenius tydligen motsvara fsv. *fællt(er)* och *stællt(er)* (Hellq. Studier 119, 160).

Med mera färg och variation lyser det gångbara **hålla**: inf. *Vthålda*, *Vtholla*, *wppe hålda* m.fl. skrivningar, pres. *håller*, imperat. *Hållt*, pret. *hölt*, *hult* (1628), (pass.) *hölttes*, sup. *hollit*, *hållitt* m.fl. (Edom I:1 s. 1, 9, 14, 22, 41, 46, 96, 187; I:2 s. 44, 142). Märkligast synes här det bevarade, oassimilerade *ld* i inf. Det tycks inte vara vanligt i 1600-talsurkunder — i samlingen av svenska ordspråk (1604) anträffas det i pres. *holder* och i pret.part. *hålden* (SAOB, H 1736, 1742; jfr Rydqvist, Sv.spr.lag. I:164). Finländska skrivare ha uppenbarligen för sin beteckning haft stöd i dialekterna, som ännu så gott som genomgående uppvisa denna arkaism (Jfr Hultman, Ösv.dial. 163 o. Hesselman, Sveam. 26—27; dialektmonografierna; Wm. Bidrag 43 o. egen kontr.). Inf. av vb. *hålla* lyder i vNyl mNyl Sibbo *hålld(a)*, annorstädes i Nyl. (även i Sibbo) *håld(a)* och *halld(a)*; i sup. åter vNyl mNyl Sibbo *hålldi* och *hålld*, f.ö. i Nyl. *håldi* och *halldi* eller *håld* och *halld* (Wm. Sl. I:298). Även vb. *behålla* uppträder i Edom med vissa oassimilerade former (jämte assimilerade), t.ex. sup. *behåldit* (I:1 s. 178, 1653 — jfr pret.part.neutr. *beholdit* hos Tegel 1622, GI 2:386; SAOB, H 1731). Slutligen ha vi av *anhålla* ett pret.part. (plur). *anhåldne* (Edom I:1 s. 73, 1643 — jfr *annhåldne* hos B.S. Justen i HSA 1579, 36:174; SAOB, A 1454). De svaga pret.-formerna i Edom: *hölt*, *hult* äro ju inte sällsynta i ä.nsv. (den senare t.ex. hos Olaus

Petri 1528, Tb. 211; SAOB, H 1731), men de intressera ändå, främst därför att vNyl:s dial. ännu i vår tid ha liknande former: pret. *höltt*, *hållt* jämte *holld*, vars *d* får anses vara analogiskt överfört från andra former av verbet (Wm. Lab. I:123 o. Bidrag 45, Anm. 1) — redan i den äldsta nsv. stöter man på en sådan *d*-form i pret.sing. (*behöld* hos Svart 1560, Åhr. 69; SAOB, H 1731). I detta sammanhang passar det att beakta förekomsten av både *d*- och *t*-former i pret.plur. i finl. (och ål.) 1500-talsurkunder: *huld* (BtFinH 1532, 3:16), *hulttom* (D:o 1553, 2:118), *huldde* (D:o 1545, 2:41), *hultte* (UrkFinÖ 1597, I.2:102) (Jfr SAOB, H 1731).

Reduplicerande verb, fjärde klassen. För vb. *låta* (*låta*) ha vi en mängd former och belägg, bl.a. inf. *leta*, *latha*, *lathe*, *låtha*, imperat. *Lätt*, pres.ind. *låter*, pret. *lätt*, *lät*, *lett*, *Leet*, sup. *Latit*, *latitt*, *lathit*, *låthit*, *låtidh*, *låtet* (Edom I:1 s. 5, 6, 13, 14, 16, 19, 20, 38, 42, 242, 252; I:2 s. 49, 56, 84). På tre undantag när ha alla dessa en funktion som hjälpverb. Undantagen äro *a*-former: *latha* (»Intedh will iagh latha dätt Stodet Vnder 22 D» och »oh Badh Hindrich Swensk att latha honom i kiston»; 1628; jfr betr. betydelsen SAOB, L 1475) och *Latit* (»J thett han hafuer Latit Eske S Bertill i Sköllargården till sigh med betalningh»; 1628 — tydligen bet. 'låtit komma'). Ett protokoll från februari 1631 upptar i ett stycke inf. *lathe ringe* och *låtha Ringja*, ett annat sup. *lathit tagha* och *låthit föra*. Det råder intet tvivel om att beläggen med *a* och *å* i Edom äro växelformer med anknytning till äldre skrivvanor (Jfr Palmér, Starkton. 112—113 o. Lindqvist, Ref.bib. 33—35, 136—137). Också i Hdom ha vi en hel del *a*-former: inf. *latha*, pres. *lather sigh*, sup. *latit*, *lathedh*, alla i hjälpverbsfunktion (I:129, 135, 189, 191, 203, 220, 224, 227); dessutom ett refl. *sig* .. *inlatit* (I:215; jfr liknande *a*-former från 1500-talet av detta vb, anförda i SAOB, I 633—634 ävensom *efterlathe* och *efterlata* hos A. Oxenstierna 1613 o. 1647; SAOB, E 180 — i Edom endast *å*-former av vb. *efterlåta*). Just av vb. *inlåta* föreligger i Edom ett par märkliga fall. Det ena är ett pret.part. *inlåtit*, som hänför sig till ett subst. i plur. (»Bållarbÿ Fruns saaker såm är inlåtit hooss Mickell hindrichson»; I:2 s. 18, 1662). Utom den omständighet, som ovan (s. 28, under *taga*) antytts (skrivkutym), ha vi här skäl att beakta, att en talspråksform (*inlåti*) — pred. står ju i sing. — kan ha påverkat skrivarens beteckning. Uttalet av denna form har tydligen sammanfallit med det för sup. Om vb. *inlåta* förekomme i våra dagars

vNyl.dial., skulle vi i anförda fall kunna ha ett uttal: *Säkren e inläti* liksom *Säkren e inbori* (Medd. Wm.). Jag har för Pojo antecknat ett sup. *läti* jämte ett *leti* (Medd. H.W.). Så ha vi i Edom av vb. *inläta* ett *inlätett* (»Och någrna tunnor inlätett hoss hanss Syster»; I:1 s. 64, 1642). Av sammanhanget (i de följande satserna) framgår, att det är en sup.-form (Jfr sup. *lettett* i BtFinlH 1566, 2:190; SAOB, L 1472 — i en ål. saköreslängd; t.ex. i Vårdö- och Saltvik-målen nu sup. *lätti* jämte *å*-form: *loäti, läti*; egen kontr.). Det har fått sin *ä*-vokalism från inf. och pres. ind. (Jfr det anförda inf. *leta* i Edom, 1628 och pres. *läter* hos Forsius 1621, Fosz 269; SAOB, L 1484 — fsv. inf. *læta* är en analogiform efter det *i*-omljudda pres.ind. *læter*, vars *æ* anses ha stadgats och lättare överförts till andra former under inflytande av pret. *læt*; Noreen, Altschw. Gramm. 449, 472; Kock, Sv. ljudh. III:101, 105; Palmér, a.a. 115 och Lindqvist, a.a. 33, 137), och det har sannolikt haft sin motsvarighet i nyl.dial. under 1600-talet (hos Freudenthal inf. *leta*, sup. *leti*; Nyl. 72, not — *ä*-formens dominans i ösv.dial. är exemplifierad hos VII, Ob. 582b—583a). Utom *leta* i Edom kan i detta sammanhang påvisas en inf. *läta* i Ådom 1624 (s. 61) och *läta op* 'öppna' i Ådom 1638 (s. 187; jfr SAOB, L 1471—1472). Beträffande Edom-beteckningarna med enkel vokal framför dubbelkonsonant i pret. sing. (*lett, lätt* — i Ådom 1626, s. 12 ett *lett*, i Hdom 1629, I:165 ett *lätt* och samma skrivning i Ådom 1638, s. 105, alla i hjälpverbsfunktion) är förklaringen enkel nog. När verbet nästan alltid använts som hjälpverb och ofta i relativt oaccentuerad satsställning, har kort vokal i uttalet gett syndicus anledning att beteckna med enkel vokal. Det har sitt intresse att konstatera, att Freudenthal som nyl. pret.-form uppgett endast *let* (kort vokalljud; a.st.), medan Vendell upptagit även *læt* (Ob. 583a; beträffande vokalkvaliteten i denna ställning har Wessman gett detaljuppgifter: i vNyl slutet *ä*-ljud jämte *æ*; Bidrag 159—160). I de fall, då pret. i Edom skrivits med dubbelvokal framför enkel konsonant (*leet*), är satsställningen sådan, att accentueringen i uttalet säkerligen inte varit minimal. Särskilt tydligt framträder detta, då pret.-formen står sist i en sats: »och sedhan hederlighen begraffwa leet» (I:1 s. 42, 1638 — i Hdom 1639 ett liknande fall: »som sigh tubba leeth»; I:240). Även den omständigheten, att sammansättningen *efterlätt* i Edom oftast fått dubbelvokal i senare leden: *effter leet* (I:1 s. 200, 210, 220), visar, att talspråkets accentuering bestämt beteckningen i denna urkund — i två av de här beaktade

fallen står sammansättningen dessutom sist i satsen. (Jfr »migh samme skuldt nodigest tilgaff och äptärleet» i FH 1558, 4:360; SAOB, E 181).

Svaga verb

Första konjugationen.

För vb. **arbeta**: sup. *arbetadh* (1624), *arbetatt*, pret.part. (fem.) *arbetat* (»af den Kannan som för ähr arbetat», 1624) (Edom I:1 s. 3, 4, 98). Beträffande ändelsen hos den första formen jfr ovan (s. 8—9) under *bryta*. I det sista fallet åter tycks föreligga en beteckning för dialektisk övergång *dh*>*t* i slutljud, sådan (beteckning) som y.fsv. och ä.nsv. ofta uppvisa (Jfr Kock, Ark. 16:265 o. Hellq. Studier 77, 119). Motsvarande talspråksform saknade av allt att döma konsonant i ändelsen i nyl.dial. på 1600-talet (Jfr »Hon heel garnera war mä ban den lea fiälla» i Bröll.dikter på dial. 7, Gävle 1676 och öNyl *Så va grinnden fastspika*; Lundström, Nyl. synt. 109). Hellquist har betecknat bortfallet i pret.part. och adj. *bedröfwa*’, *beröfwa*’ hos Börk (Darius 8) som ungt (Studier 76).

begära: bl.a. pres.ind. sing. *begiärer*, *begärar*, *begerer*, *begäär* (1667; jfr *begär* hos Rudbeck 1670, Bref 1:51; SAOB, B 810), pret. *begerede*, *begärädhe*, *begäradhe*, *begärte* (1659; jfr en likadan form hos Messenius ca 1616, Christm. 253; SAOB, B 810), sup. *begäret*, *begerat*, *begäratt* (Edom I:1 s. 3, 13, 14, 42, 59, 87, 226, 252; I:2 s. 20, 67, 96). I Hdom och Ådom 1638 böjning enbart efter sv. I (Jfr Hellq. a.a. 153). I Ekenäs-dial. användas fortfarande sådana svaga former, t.ex. pres. *bejärar*, likaså i öb.dial. (Medd. Wm. o. Sl. I:41b).

benåda: pret.part. (mask.) *benådat* (»att Philip Bendtson är benådat»; Edom I:2 s. 184, 1672) — jfr »Bleff Messeni[i] sohn benådatt» i RP 1640 (8:62), men också ett plur. *benådde* i samma handlingar (8:165; SAOB, B 1190; jfr VII, Peder Sw. 186). I Hdom flexion efter sv. II: pret.part. (mask.) *benådth*, (neutr.) *benåddt* (I:128—129, 1623); även i Ådom 1624 ett mask. *benådth* (s. 36) (Jfr SthTänk 1592, s. 24).

beskylla: pret.part. (mask.) *beskjyllat* (»säm Madtz Erichson ähr beskjyllat före»; Edom I:1 s. 177, 1653), sup. *beskjyllat* (I:2 s. 202, 1673). I Ådom 1638 däremot flexion efter sv. II: pret. *beschylte* (s. 96), likaså i Mdom 1665: pret.part. (mask.) *beskyt* (Jfr SAOB, B 1519—1521). Vb. *beskylla* är ovanligt i nyl.dial. Man använder i

samma betydelse *skulld(a)*, *skull(a)* eller *skyll(d(a))*, *skyll(a)* (VII, Ob. 836b, 844a; Wm. Sl. 218a o. medd.).

besvåra: sup. *besuäret* (intr.) (»Och aldenstundh de för^{de} gode härrar hafuer besuäret öfuer ...»; Edom I:1 s. 5, 1624 — jfr »Bönderne här i Lähnet besuerede om the Borgleger» i Fin.urk. 1597, I.2:135; jfr SAOB, B 1822) och pret. *besuäret sigh* (»Ehn kom fram Wällachtadh Johan Jacåbsson och besuäret sigh»; I:1 s. 7, 1625). SAOB ger vid handen, att detta vb oftast böjts efter sv. I i ä.nsv. — ett av undantagen finnes i Ådom 1637: pret. *beswärhde* (s. 187; jfr SAOB, B 1810 f.). Det nyss anförda pret. *besuäret sigh* i Edom tilldrar sig intresse, enär det jämte liknande skrivformer hos andra verb av denna klass ger oss en uppfattning om en etapp i talspråkets utveckling. Följande fall äro jämförliga: *betÿgad* (»huilcket och Hans med sÿn Edh å book lade och betÿgad, adt ...»; I:1 s. 160, 1652); *hantterat* (»det hantterat iagh»; I:2 s. 109, 1667); *klareradh* (»att han icke up kom och klareradh»; I:2 s. 189, 1672); *låfuadh* och *låfuat* (»det han och låfuadh», 1658 och »Han låfuat sökia up sÿn Sal^e faders Räkningar», 1663; I:1 s. 227; I:2 s. 31); *stoppat* (»Och så gick iagh aff och till och stoppat Rÿss i Ruddams balckarna», 1658 och »der stoppat han gården igen», samma protokoll; I:1 s. 236—237); *wachtat* (»tå stodh hans dreng Matz hindrichson, och wachtat i en tÿska book»; I:1 s. 196, 1655) samt *ongrad* (»Och Sedhan ongrad Christer sitt kiöp»; I:1 s. 78, 1644). Dessa former (Jfr ett pret.plur. *låfwad* i Ådom 1624, s. 35 samt *sompnad in* hos Wivallius och *rankad' af och til* hos Stiernhielm, anf. hos Kock, Ark. 25:22, 25) se ut att beteckna ett mellanstadium i uttalet: mellan en pret.-form på *-de* (t. ex. *helsade*, Edom I:1 s. 8; *hämpnade*, I:1 s. 13; *lömnade*, I:2 s. 125; *suarade*, I:1 s. 5) och en form på *-a*: *fråga* (»Tÿ hans hollender war hoos mich i mårgons och fråga migh till Råd»; I:1 s. 13, 1628); *laga* (»då laga moor sängh ot bråffwe och faar»; I:1 s. 216, 1657); *lömna* (»han lömna sÿn Mantel quar»; I:2 s. 143, 1669) samt *mörda* (»Simon Skragges Pÿga i Nÿen shantz mörda eet barn»; I:2 s. 109, 1667). Jfr bl.a. *bruka* i Bröll.dikter på dial. (»Den anra bruka mun», Gävle 1676, s. 6) och av Hellquist anförda belägg ur Putzdrummel och andra 1600-talskällor (Studier 73). Edom-beläggen *mörda* och *hantterat* stå på samma rad i texten. Formerna på *-t* ha tydligen framgått ur sådana på *-dh* liksom pret.part.-former på *-t* ur *-dh*-former (Jfr ovan under *arbeta*, *benåda* och *beskylla*).

bruka: pret.part. (fem.; adj. anv.) *brukader* (»att sama änggh hörer

till västerby, och till förrene brukader och Hööbärgader worden af twenne bönder i västerby»; I:2 s. 160, 1670). Vi ha här, i *brukader* och *Hööbärgader*, en egendomlighet, som kan tänkas ha sin grund i dialekten. Sättet att låta ett pret.part., som hänför sig till ett femininum, sluta på *-er* torde inte vara vanligt, när det gäller den äldre svenskan (Jfr Rydqvist, Sv.spr.lag. I:442). När för mask. använts sådan form i nyl. folkmål (i synnerhet i mNyl och öNyl) och när man utan åtskillnad tycks nyttja sekundärformen på *-agär* både för mask. och fem. (t.ex. i Karis för fem.: *Ja add on äppslepagär på vinn* och *Men nåk fikk an on ämendragär*; Lundström, Nyl. synt. 42; jfr VII, Ob. XXXIX), torde vi ha skäl att förutsätta analogipåverkan i talspråket i ett tidigare skede (från formen för mask.) (Jfr adj. *viger* som predikativ, hänförande sig till fem. subj., i Bröll.dikter på dial., s. 6, Gävle 1676 och flera liknande fall hos Stiernhielm, anf. hos Hellq. Studier 133, not.) När det strax efter i Edom-texten talas om en äng, står som ensamt predikativ därtill *ohööbärgat*, men något senare i samma ställning ett *brukader* (I:2 s. 160), vilket visar, att nämnda påverkan varit starkast hos det vanliga vb. *bruka* (Jfr ett pret.part. för mask. *bruckader* hos Per Brahe d.ä. ca 1585: »Endoch at han wdj bockelige och andra konster icke synnerligen war bruckader wdj»; Kr. 2; jfr SAOB, B 4337 — i 1500-talssvenskan för övrigt t.ex. *förargader* och *tvingader*, beaktade av Vendell; Peder Sw. 52).

döda: sup. *dödat*, men även pret.part. (fem.) *dödat* (1661) (Edom I:2 s. 5, 106). Kock meddelar i redan nämnda uppsats (Ark. 16) en mängd belägg ur Bibeln 1541 på pret.part. (fem.) på *-t* i stället för gammalt *-dh* (*ödmiwkat*, *borttorkat*, *kallat* m.fl.) och nämner, att han i »Örta-Book» (1642) av Arvid Månsson Rydaholm liksom i Petrus Parenii »Regni muschovitici sciographia» (1615) påträffat liknande former. Han framhåller, att också former av typen *taladh* (med urspr. kort rotstavelse) på analogisk väg fått en ändelse *-t* (s. 265—267; jfr Hellq. Studier 119). Vi ha härmed en bakgrund för bruket av pret. part. (fem.) *arbetat*, *ohööbärgat* och *dödat* (ovan) — i Edom ytterligare fem. *gillat* (I:1 s. 212, 1657), i Hdom *endat* (I:239). Pret.part.-former för mask. med samma ändelse påträffas oftare än former på *-adher* (Jfr Hellq. a.a. 119, 160 o. VII, Peder Sw. 74) — i Edom utom *benådat* och *beskjillat* (ovan, s. 41): *till frågat*, *för seglat* och *Straffat* (I:1 s. 28, 84, 254; jfr *begynnät*, *betalat*, *hyllat*, *mördat*, *reknat*, alla pret.part. för mask., hos Olaus Petri, Sv. krön. 44, 55, 60, 73, 86, 90). En skriv-

ning *förderffua* i Hdom 1640 (»... hade iag icke henne kunnadt undlöpa, så hade hon slagit mig alt förderffua»; II:152) kan (vilket ovan s. 41 förutsatts) ha sin grund i att talspråket i Nyl. på 1600-talet saknat konsonant i ändelsen. Även pret.part. plur. är i ett fall i Edom belagt med en ändelse *-t* (»oh Botnarna hafuer Waridt forspickat»; I:1 s. 81, 1644).

fråga: bl.a. pres. *fråger* (*effter*), pret. *frågade*, sup. *Fråghatt åth* (»haffwer Malin Fråghatt åth anna»; 1644) (Edom I:1 s. 7, 89; I:2 s. 11). Sistnämnda sammansättning (Jfr fsv. *atspyria* 'åtsporja, tillfråga'; Sdw. Ob. I:68a) är i våra dagar en säregenhet i vNyl:s talspråk (Jfr Wm. Sl. I:191b). I Edom ha vi också en stor uppsättning former av **fråga** (enligt SAOB sannolikt från mlty. *vregen*; F 1638 — jfr Hellq. Sv.etym.ob. 242a), bl.a. pres. *Fråger*, pret. *Frågade*, (pass.) *Frågades* (*ått*) (»Frågades fördenskuld af rätten ått Madz Hindersson om han wiste»; 1644), *Fragedis*, men även *frägde effter*, sup. *fräгат*, *frägt* (I:1 s. 77, 82, 103, 137, 144, 188, 216). Detta t.ex. i NT och av Bureaus använda vb (Jfr SAOB, F 1638; VII, Peder Sw. 226) har haft en stark förankring i finl.sv.dial. — även i en hel del sv.dial. och i no. (Jfr VII, Ob. 233a; Rz 164a; Torp, Nyno. etym. ob. 134). I vNyl är uttalet: *fræg(a)* (landsmålsalf. \bar{a}), i öNyl *fräg(a)* (\bar{a}) (Medd. Wm.).

hämta: pret. *hämptade* i den genom inflytande från finskan uppkomna betydelsen 'komma med l. hava med sig (ngt till ngn); bringa (ngn ngt)' (»begynte han banna på honom att han icke hämptade honom betalningen»; Edom I:1 s. 13, 1628; jfr SAOB, H 1975) samt sup. *hemptad* (I:1 s. 84, 1654; jfr sup. *hemptadh* i Hdom 1637, I:225 — beträffande ändelsen *-d(h)* jfr ovan s. 8—9 under *bryta*). Om bortfall av slutkonsonanten kan en skrivning *ärna* anses vittna (»eet gästeduh haffua dee ärna giffua migh»; I:2 s. 81, 1666 — likväl strax före i texten: »haffua ärnat migh»; jfr ovan, s. 8). Ett annat fall med *ropa* är tvetydigt (»då hafuer hon lupit Vth, och ropa sÿn mågh inn»; I:2 s. 214, 1674). Här kan ju *och* vara=*för att* och *ropa* inf. (Jfr ovan s. 31 o. 37 under *slå* och *gå*). En talspråksform i sup. motsvarar utan tvivel ett *borga* i Bröll.dikter på dial. (»Han henna lika feck, fast han ha länghi borga»; s. 5, Gävle 1676).

lykta: sup. *lyftat* (»tå lågh Hustrun på sängen, och hafuer medh det sama lyftat baka»; I:1 s. 240, 1659). Fallet är av intresse bl.a. därför, att vb. *lykta* 'sluta' enligt Wessman är okänt i nyl.dial. (förekommer

däremot i öb.dial.; Wm. Sl. I:486b — fsv., isl. *lykta* är en avledning av fsv., isl. *lykt* 'slut', av germ. **lukipō-*; Hellq. Sv. etym. ob.600a o. SAOB, L 1313). Det har funnits även i estl.sv.dial., i Wichterpal i formen *lift*, pret. och sup. *lifta* (Freud.-VII, Ob.estl.sv. 125b; jfr betr. utvecklingen *k > f* framför *t* i estl.sv. Hultman, Ösv.dial. 271—272, 283 o. Förel. 253). Skrivningen *lijftat* i Edom kan avse en *i*-form (Jfr Emmy Hultmans förklaring om användningen av typen *ÿ*; ovan s. 25 under *se*). Ett i BtFinIH 1558 (3:384) förekommande sup. *liffthatt* (»Sedhan the hade liffthatt handla med köpmannen»; jfr SAOB, L 1313) ingår i ett klagomål, som en invid Ekenäs bosatt man vid namn Erik Eriksson framförde till höga överheten — riktat mot fogden över Raseborgs län Henrik Tysk. Den person, vars uttalande återgetts i Edom 1659, var Herr Hindrich, d.v.s. kyrkoherden Henricus Petri (kapellan i Ekenäs redan 1635, sedermera rektor vid stadens pedagogi och från den 11 juni 1658 kyrkoherde; Takolander, Ekenäs stads hist. I:163). Han tycks ha burit släktnamnet *Maal*, och hans dotter Margitta berättas år 1655 ha ägt en tysk bok (Edom I:1 s. 196). Då en annan ekenäsbo med tillnamnet *Maal*, stadsfogden Hendrich Erichson, hade en dotter Anna, vars år 1644 till rätten inlämnade skrivelse refererades med användande av inf.-formen *liggia sig*, som vi jämfört med wichterpalmålets *liggias* (Jfr ovan s. 23—24 under *ligga*), få vi lov att konstatera, att Edom-språket i två fall tycks visa beröring med en estl.sv. dialekt. (Jfr Takolanders upplysning om inflyttning av ester och tyskar; a.a. I:118). — Även i ål. och åb.dial. har *k* kunnat bli *f* framför *t*, vilket framgår av (det etymologiskt inte hithörande) *löfftå* f. 'lykta' i Kökar-målet och av *lyfftstaka* m. 'ljusstake i lykta' i Nagu-målet (VII, Ob. 570b; Wm. Sl. I:486b).

restera: Pres.plur. *Rästere* (Edom I:1 s. 22, 1631) liksom plur. (subst.) *Räster* (I:1 s. 53) har möjligen ett budskap att ge oss beträffande vokalkvaliteten i första stavelsen i tidens västnyl. talspråk. Vanligen betecknas detta länord — också i Edom — med en *e*-form i denna stavelse (t.ex. inf. *Restera*, pres. *Resterar*, pres.part. *Resterande*; Edom I:1 s. 99, 156, 214; jfr Hellq. Sv.etym.ob. 830b). Vissa tecken tyda emellertid på att allmogen i vNyl förr i tiden (bevisligen i norra Kyrkslätt och norra Sjundeå ännu på 1850-talet) använt ett »brett» *ä*-ljud i synnerhet i närheten av *s*-ljud (Wm. Bidrag 177—178) — i Öb. är denna företeelse framträdande i en hel del socknar, t.ex. i Kvevlax just i ordet *rest*: *rässt* liksom i *präst* (Wm. Öb. sv. folkm.

399—400, 403; jfr pres. *räster* hos S. Brasck 1648: »Ney, här räster een läxa än»; Dahlgren, Gloss. 677b).

segla: inf. *bort sigla* (1659—60; vid samma tid i Edom prep.uttr. till *segels*), men pres. *segler bort* (1671; på samma rad neutr.plur.def. *seglen*) (I:1 s. 250, 251, 259; I:2 s. 168). Dessa belägg förefalla att motsvara gamla talspråksformer i vNyl. I inf. ha vNyl och öNyl nu *siggla*, *sigla* (vNyl också *seila*), mNyl och Sibbo *seggla* (tidigare *siggla*) (Jfr Wm. Sl.II:151b o. Bidrag 168; medd. Wm.), och *i*-formen är säkerligen ursprunglig — jfr fsv. *sighla*, fvs. *sigla*. Då en *e*-form var utvecklade redan i y.fsv.: *segla* (*e-et* från subst. *segel*; Kock, Sv. ljudh. I:221) och då Edom hos subst. har *e*-form (*segel*), är det inte osannolikt, att även ett pres. *seglar* funnits nyl.dial. på 1600-talet.

skaffa: Utom inf. *skaffa*, pres. *shaffar* och sup. *skaffat* (Edom I:1 s. 181; I:2 s. 41) märkes en inf.-form *skaf* (»du skalt betale migh nu strax eller oh skaf migh lyfts män för digh»; I:1 s. 14, 1628). Här föreligger utan tvivel en talspråksform av det slag, som nyl.dial. så ofta uppvisa — liksom estl.sv., åb., ål., uppl., norrl. och öb.dial. (Jfr Freud. Nyl. 70, not och Hesselman, Stav.förl. 59, not 2). Det var härom Freudenthal på sin tid (1870) utsade: »Intet annat än den talandes godtycke och större eller mindre brådska vid meningens framsägande tyckes afgöra om ändelsen skall bibehållas eller bortfalla ...» (a.a. 70—71). Saken tillrättalades bättre av Hultman (1894), som framställde tesen, att — från och med Pargas till och med Pernå, Liljendal och Mörskom — den »med ändelse försedda» infinitiven användes i relativt starktonig ställning i satsen, den »ändselösa» åter i relativt svagtonig. »Sannolikt förhåller det sig så», fortsatte han, »att denna senare växling, ljudlagsenlig hos de kortstafviga verben, från dem på analogisk väg öfverförts till de långstafviga (som genomgående hade förlorat infinitivändelsen). En inskränkning lider nämnda princip så till vida, att infinitiven ej blott under svag satsaksent, utan ock framför enklitiska ord är ändselös.» (Ösv.dial. 262—263). När Hesselman (1902) kom in på frågan, medgav han, att Hultmans förklaring möjligen var riktig, men han spärrade i sin text »framför enklitiska ord är ändselös», därmed understrykande denna synpunkts betydelse. Apokoperingens uppkomst (ungefär samtidigt på båda sidorna av Bottenhavet) ansatte han förslagsvis till slutet av medeltiden (Stav.förl. 57—60). Wessman har (1925 i Sl. I:XXX—XXXI och utförligare i den otryckta delen av sina Bidrag) i detalj komplet-

terat Hultmans förklaring. Bl.a. framhåller han, att i vissa trakter (bl.a. i vNyl) alltid saknas *-a* efter lång rotstavelse och att *-a* alltid saknas både efter kort och lång rotstavelse i Pyttis, Lappträsk och norra Strömfors (Medd. Wm.). (Jfr ovan s. 15 under *komma*).

Andra konjugationen.

begynna: sup.pass. *begjntas* (»Vthan så hafuer det begjntas», 1669 och »huru den trätan haar begjntas», 1672; Edom I:2 s. 142, 179). Detta vb har använts i den nyl. allmogens talspråk, vilket man kanske i första hand inte är böjd att tro. Att så varit fallet, framgår av de i vNyl:s dial. (t.ex. i Ingå) kvarlevande (av äldre personer använda) formerna *bynn(a) på* (med ngt) och *bjynn(a) (på)* — t.ex. *De ska no fol bjynn regna.* (Medd. V.W.). Dessa äro tydligen kortformer av **bygynna* eller **bigynna* — i Edom och Hdom liksom i Sva förekommer en del skrivingar på *bi-* av vb. *betala* (Sva 212, 218 etc.; Edom I:1 s. 40; Hdom I:140) — (Jfr fsv. *bygynna*, Sk. Sörb. Fryksd. *bynna*; VII, Ob. 39a o. SAOB, B 777—778). Det här upptagna Edom-belägget *begjntas* är också det en dialektform, som har motsvarigheter hos andra vb i nutida folkmål. Bland Gudrun Lundströms exempel ha vi ett sup.pass. *byggdas* från Tenala och ett *sattas* från Karis (Nyl. synt. 97). Enligt Freudenthal bildas passivt sup. i sv. II i nyl. dial. genom att ändelsen *-st* medels bindevokalen *a* förenas med de aktiva sup.-formerna på *-d* och *-t*, t.ex. *byggdast*, *ljystast* (Nyl. 82). Men även hos andra belägg i Edom är ändelsen endast *-s*: (dep.) *för ljichtas* (»dee hafua för ljichtas»; I:2 s. 32, 1663, 2 ggr — inf. *förlickis*: »Der De sigh emillenn eÿ förlickis wille»; I:1 s. 105, 1646; nu inf. *förlikas* i vNyl; Wm. Sl. I:206a; jfr sup. *förlikts* i UrkFinlÖ 1593, II.1:124; SAOB, F 2853); (dep.) *kändas wedh* (I:2 s. 63, 1665); (dep.) *skildas åt* (I:1 s. 189, 1654) samt (dep.) *tordas* (I:1 s. 251, 1659). För sistnämnda sup.-form anger Wessman ett nutida nyl. uttal *tärrdas(t)* (Sl. II:437a), alltså även med en ändelse *-s*. Hos ett par vb av sv. I visar Edom samma förhållande: sup. (dep.) *fatas* och *färdas* (I:1 s. 202; I:2 s. 46), ej former på *-st*, som Freudenthal antecknat (Nyl. 82). I Ådom 1638 ha vi ett *talas weder* (s. 180). Hesselman har om de ösv. (och smål.) passivformerna på *-st* framhållit, att de äro analogibildningar av tydligen ungt datum — *-t* i ösv. pret. och sup. *kallast* är preteritimärke (Sveam. 26, not 2). Freudenthal var (1870) inne på samma tankegång: »Måhända får man snarare anse *t'et* endast som ett nytt praeteriti-

märke, hvilket till yttermera visso blifvit fogadt till det redan färdiga praeteritum.» (Nyl. 82). Wessman har här gjort ett tillägg genom att säga, att *t* som tempustecken sannolikt först slagit igenom i verb av sv. I, i vilka det fogats direkt till passivstammen. »De andra konjugationernas *st*-former ha sedan analogiskt bildats efter dessa. Att märka är jämväl, att *t* i alla övriga utom I. konjugationens verb också kan saknas ...» Detta är särskilt fallet i mNyl, där pret. ofta också utgår på *-des, -tes* liksom i vNyl: *byggdes, fanndes, ljystes* (Wm. Bidrag 41—42). Med sistnämnda former kan en skrivning i Edom 1660 jämföras: sup. *taltes widh* (»ehurw dee hafua taltes widh»; I:1 s. 262) — vb. *tala* här böjt efter sv. II. (Jfr pret. *bades* ovan s. 22—23 under *bedja*).

betala: Genomgående böjning efter sv. II, med ett undantag: sup. *betalat* (Edom I:1 s. 225, 1658; jfr förklaringen i SAOB, att flexionen *-te -t, -t* i 1600-talslitteraturen synes ha varit den vanligaste, i motsats till förhållandet i fsv. och äldsta nsv.; B 1933). Detsamma gäller vb. *tala* — undantaget här: pret.part. (neutr.) *taalat* (Edom I:1 s. 161, 1652). Hdom uppvisar ungefär lika ofta sup. efter sv. I som efter sv. II (I:167, 224, 229; jfr VII, Peder Sw. 372). — **bevisa:** enbart efter sv. II, likaså hos det enkla *visa* (Edom I:1 s. 96, 124; I:2 s. 127, 153, 179) — i Hdom efter sv. I: pres. *uthvisar* (I:136; i ä.nsv. stor frekvens för båda slagen av former; jfr SAOB, B 2304 f.; Rydqvist, Sv.spr.lag. I:60—62; VII, Peder Sw. 92—93, 191, 400). — **dela:** sup. *delt*, liksom *meddelt* (Edom I:1 s. 7; I:2 s. 152) — Hdom och Ådom visa också de enbart denna böjning. (Jfr SAOB: Formerna på *-te, -t* tyckas under 1600-talet ha varit åtminstone lika vanliga som de på *-ade, -at*; D 601). — **gästa:** endast efter sv. II; pres.ind. *gäster*, sup. *gäst* (Edom I:2 s. 46, 177; redan i fsv. sådan flexion; jfr Noreen, Altschw. Gramm. 458 och för ä.nsv. SAOB, G 1647 f.). — **kära:** pret. *kärde* (Edom I:1 s. 8; lika i Hdom I, s. 151 och i ConsAcAboP 1669, 3:362; jfr SAOB, K 3705) — i Hdom dock även pret. *kärade* (I:127, 128). — **mana:** sup. *mant, maant* (Edom I:1 s. 228; I:2 s. 25, 158; *mant* även i Hdom 1626, I:154 och i Ådom 1638, s. 14 — i BtFinlH 1654, 2:174, i ål. saköreslängd pret. *manthe*; SAOB, M 206; jfr Rydqvist, a.a. I:59—60, 296 o. VII, a.a. 94, 299). — **mena:** pret. *meente, mente, meent*, sup. *mentt, meent, ment*, men pres. *menar* (Edom I:1 s. 70, 236, 250, 253, 259; I:2 s. 6, 44, 138, 158, 167, 168; i ConsAcAboP 1679, 5:17 pret. *mente*; jfr SAOB, M 773 f. och VII, a.a. 94, 302). Det anförda pret. *meent* (1671) ser ut att motsvara en talspråksform i Ekenäs under

stormaktstiden; pret. *mēnt pā* 'tänkte som så, yttrade som så' är vanligt i Nyl. jämte *mēna pā* (Sibbo och öNyl även *meina pā*; Wm. Sl. I:517; medd. Wm.). — *mista*: pres. *mister*, sup. *mist* (Edom I:1 s. 8, 46, 47, 165; dessa former redan i fsv. samt t.ex. hos Olaus Petri 1524, i NT 1526 o. i G. I:s reg. 1523; jfr Schlyter, Ob. 441a, SAOB, M 1116 o. VII, a.a. 94, 304). — *spara*: sup. *spart* (Edom I:1 s. 82); i Hdom samma form ävensom pres. *spaar* (I:173, 229) — jfr det nyl. talesättet *Snāl spār å fān tār*. (Jfr Dahlgren, Gloss. 788: böjning efter sv. II i 1500-talssvenskan o. Dalin, Ob. II:426a). — *störta*: pret. *störte*, sup. *stört* (Edom I:1 s. 259; I:2 s. 124). Denna flexion var allmän inemot år 1800 (Jfr Dahlgren, a.a. 827a o. VII, a.a. 92, 365).

böta: pret. *bööt* («Anders Nilson bööt till dee fatiga 8 dal:»; 1665), sup. *bööt* (Edom I:1 s. 137; I:2 s. 71, 137; jfr »mz hött är inte bööt» i ConsEcllAboP 1658, s. 245; SAOB, B 4924 — efter »Domare Regler»; jfr Sveriges Rikes Lag 1734, s. 335). Att pret. *bööt* utgör en beteckning för en talspråksform *bött* torde inte behöva betvivlas, då pret. i fsv. var *bötte* (Jfr Noreen, Altschw. Gramm. 182) och då en förbindelse av ursprungligen lång vokal med följande lång konsonant i (bl.a.) nyl.dial. enligt Hultmans (ovan s. 36 under *få* berörda) regel inte undergått någon ljudlagsenlig förändring i kvantitativt hänseende (Jfr Ösv.dial. 176—177). Vi ha en jämförbar skrivning för vb. *möta* i Edom: pret. *mööt* («och Lars Zachrýsons hustru mööt henne wedh Halt Mickels»; I:2 s. 117, 1668 — nyl.dial. *mött*; medd. Wm. o. V.W.). Även Edom-skrivningen *bööt* i sup. kan och bör ha haft sin grund i vNyl:s talspråk, i ett *bött*. Enligt SAOB är beteckningen (sup.) *bö(ö)t* belagd i ä.nsv. litteratur för tiden 1620—1693 (B 4923) — även vissa centralsvenska dialekter (bl.a. de uppländska) ha bibehållit ursprunglig lång vokal+lång konsonant (Jfr Hesselman, Sveam. 32 o. Lindqvist, Ref.bib. 193). Sup *bött* i Mdom 1663 liksom *mött* i Edom (I:2 s. 24, 25) få vi av allt att döma betrakta som en anslutning till en utbredd ä.nsv. skrivkutym (skrivningen *bött* i sup. enligt SAOB belagd i litteraturen 1546—1923; B 4923; sup. *mött* (-dt) i Bibeln 1541 och i yngre litt ; SAOB, M 2155)

följa: inf. *fölia*, pres. *fölier*, imperat. *fölgh*, pret. *fölgde*, (dep.) *fälgdcss*, sup. *fölgdt*, *fälgdt* (Edom I:1 s. 14, 62, 158; I:2 s. 14, 73, 99, 155, 168) — i Hdom bl.a. imperat. *fölgh*, pret. *fölgde* och sup. *fullfölgdt* (I:129, 150, 185, 195), i Vdom 1671 bl.a. pres. *fölger*, pret. *fölgde* och sup. *fölgdt* (i samma prot.). Om vi här speciellt beakta förekomsten av *g* framför

d i pret. och sup., konstatera vi, att detta beteckningssätt överensstämmer med en ortografi, som hållit sig kvar i ä.nsv. — ja ännu under 1700-talet, såsom framgår t.ex. av pret. *fölgde* hos Eurén (1794; SAOB, F 2245; jfr Holmberg, Studier 212), vid sidan av andra former (Jfr SAOB, F 2239 f.). Axel Holmberg har i sin undersökning (1931) med bestämd kritik av Axel Åkerblom (Runii svenska rim, 1913) hävdad, att varken skrivformerna i litteraturen eller grammatikernas uttalanden ge tillräckligt stöd för en slutsats om ett allmänt bevarat uttal med *g* vid slutet av den ä.nsv. perioden. »Att i några fall ur litt. verkligt *g*-uttal kan förutsättas», framhåller Holmberg, »vill jag emellertid ej förneka men håller dock före, att detta snarast varit av dialektal art.» (Studier 212—224). Vad beläggen för *följa* i de finl. domböckerna beträffar, ha vi att anteckna, att i nyl.dial. (hela landsdelen) förekommer en *g*-form i pret. och sup.: *fölgd* (Borgå *felgd*), liksom i estl.sv.dial. (*fölgd*, *felgd*), i Pargas-målet (*fötgd*) och i vissa ål.dial. (*fålgd*) — däremot i andra ål.dial. ett *fätd*, i öb.dial. *fält*, *fötd* och i Nagu-målet *fält*, *fötd* (VII, Ob. 247a; Freud.-VII, Ob.estl.sv. 50b, 63b; Thurman, Pargas 170; Freud. Vörå 75b; VII, Pe-Pu 94; Wm. Sl. I:202b o. medd.; jfr Hultman, Förel. 231—232). Man kan invända, att Holmberg underskattat det dialektala uttalets roll. Åtminstone vis-à-vis den »bildade» talsvenskan i Finland är det ganska tydligt, att den uppstått rätt sent. På 1600-talet existerade knappast någon sådan i vår tids mening (Jfr Karsten, Sv. och fi. i Finl. 65), ja ännu i början av 1800-talet »talades Nyländska dialekten mera allmänt till och med av Ståndspersoner» (Hipping, Om sv. språkdial. i Nyl. 1079). Att inf. i Edom inte (lika litet som i Hdom, Ådom, Vdom och Mdom) är en *g*-form (Jfr fsv. *fylghia*, *fölgia*), beror synbarligen därpå, att talspråksformen i Nyl. i detta ord med lång rotstavelse i alla ställningar saknat slut-*a* (inf. *fötg*; jfr Wm. Bidrag 112 och ovan s. 46—47 under *skaffa*) och att skrivaren velat undvika en beteckning efter uttalet, som så klart hade avvikit från gängse skrivkutym — han använde i stället en i ä.nsv. ofta sedd beteckning för inf.: *fölia* (Jfr SAOB, F 2239 o. VII, Peder Sw. 95, 229). Pres. skrev han i anslutning härtill utan *g*-form (även i Hdom så: *föllier*; I:225), men fallet *fölger* i Vdom 1671 visar, att en finl. syndicus beträffande pres. inte haft samma anledning att undvika *g*-formen (mÖb:s dial.: inf. *fötg*, pres. *fötgär* t.ex. i Vörå; i Kvevlax pres. *fötljär*; medd. J.I.). Allra minst uppstod tvekan, när det gällde imperat.: i

Edom 1628 och i Hdom 1625 (I:150) *fölgh.* — Den här förutsatta nyl. 1600-talsformen *fö'lg* innehåller kakuminalt *l*, enär — såsom Wessman klargjort (Bidrag 61—62, Anm. 5) — ett sådant *l*-ljud funnits även i Nyl. under äldre tid.

fördröja: sup. *för drögdt*, pret.part. *fördrögdt* (Edom I:1 s. 27, 164; I:2 s. 90). Den för hsv. utmärkande övergången av spirantiskt *g* till *j* mellan vissa palatala vokaler och *d* har inte berört de finl.sv.dial., det äldre språket (Hultman, Ösv.dial. 174; jfr beträffande nyl.dial. Wm. Bidrag 109 och för uppl.dial. Hesselman, Sveam. 31). Därför ha vi i vNyl en form *drögd* 'dröjde' (Jfr pret.pass. *drögdes* i ConsAc-AboP 1676, 4:334; SAOB, D 2279) och i öNyl ett *nögd* 'nöjd' (Wm. a.st. o. medd. V.W. — i Edom 1673 sup. *förnögdt*; I:2 s. 200; jfr SAOB, F 3036—3037). Ett pret. *plögde* i Hdom 1623 (I:135) kan förstås även det med avseende på *g*-et betraktas som en skrivning efter uttalet.

kräva: inf. *kreffia*, *kräfwia*, pres. *kräfwer*, pret. *kräfde*, sup. *kräftt*, pret.part. *kräfd* (Edom I:1 s. 125, 164, 165, 189, 214; I:2 s. 5, 27, 126, 195). Även i Ådom 1638 (s. 107) och i Mdom 1663 stöta vi på *a*-former. Dessa utgjorde det regelbundna i skriftspråket intill slutet av 1700-talet. Holmberg presenterar en statistik, som för 1500-talet upptar 22 *a*-exempel mot 4 *ä*-exx., för 1600-talet åter 18 *a*-exx. mot 2 *ä*-exx. (Studier 51). Frågan huruvida Edom-beläggen med *a* haft stöd av talspråket i Nyl. är inte lätt att besvara. Det ursprungliga pret. (*a*-form) uppvisa vissa dalmål (Levander, Dalm. II:234) och — enligt Holmberg — på sina håll dial. i Hälsingland, Västerbotten och Finland (a.a. 107) — vilka finl.dial. han åsyftar, framgår inte. Wessman framhåller, att ordet sällan användes i nyl.dial. (man nyttjar vb. *fordra*), men *ä*-formen är den man hör (Nyl. i pret. *krevd*). Att denna form blivit mest brukad i ösv.dial., torde sammanhånga med att den varit allennarådande i det centrala Svealand och i norra Götaland och från och med slutet av 1700-talet starkt övervägande i högsspråket (Jfr Holmberg, a.a. 107).

råda: inf. *rada tigh* (»du måste rada tigh een Pungh såm du shall låta Peningar Vthj»; I:2 s. 222, 1675). Motsättningen *rada* — *låta* i denna mening låter en *ana*, huru *a*-formen skall uppfattas. Den kan knappast vara annat än ett gammalt beteckningssätt, sådant som y.fsv. allmänt uppvisade — jfr pres.ind. *rader* (*om*) hos Rondeletius 1614 (»tu rader ther ey om»), för vilket Kock förutsätter infortis-ställning som orsak till vokalförkortningen, såvida inte tryckfel före-

ligger (Sv. ljudh. I:361). I Edom ytterligare sup. *Råådtt* och *rådt* (I:1 s. 59; I:2 s. 108), det senare i betydelsen 'hävdadt, gjort havande' (Jfr i ä.nsv. även ett *råden*, pret.part. till *råda* i den fsv. betydelsen 'få makt med' el. dyl.; Hellq. Sv.ordf.åld. I:446) — jfr *Tamman blei rådd å ja blei rådd* 'Tammelin blev förrådd åt ryssen och jag blev hävdadt' (en gammal kvinnas berättelse, ingående i en sägen, som upptecknats av Wessman i Ingå, Utanåker; jfr Hist. sägner 120; medd. Wm.). Även Hdom innehåller verbet i denna betydelse: sup. *rådd*, *rått* och dessutom *berodt* (I:127, 134, 178, 214; jfr för det sistnämnda SAOB, B 1361, ett fall från Växiö 1749 — fsv. *beradha* av mlty. *beraden*). I Edom slutligen: *med berådth Modthe* (I:1 s. 85, 1645; jfr SAOB, B 1361—1362). — Med hänsyn till att i Edom förekomma endast svaga former, har vb. *råda* tagits upp under sv. II (redan y.fsv. framvisade delvis svag böjning av *råda*, och det har i nsv. både som enkelt och sammansatt länge gått efter sv. II; jfr Noreen, Altschw. Gramm. 449 o. Rydqvist, Sv.spr. lag. I:164). Det *rådi* i sup., som höres i nyl.dial. liksom i ål.dial. (Egen kontr.), är uppenbarligen ett *i-supinum*. Frågan om sistnämnda bildning har i det föregående berörts i olika sammanhang (Jfr ovan s. 11 o. 26 under *förnimma* och *väga*). Enligt Hultman (1894) var *i-supinföreteelsen* i slutet av 1800-talet vad Nyl. beträffar speciellt framträdande i landskapets mellersta del (Ösv.dial. 266). Femtio år senare förefaller den att vara lika utpräglad och omfattande i det övriga Nyl. (Jfr Lundbergs konstaterande, att den synes vara stadd i utbredning; Studier 138). Det har sitt givna intresse att efterspana tecken på tidig förekomst av *i-supinum* i finl. urkunder. Lundberg har visat på ett ål. fall: *sleppitt* i BtFinlH 1555 (2:135, i saköreslängd). I Edom har jag inte kunnat upptäcka flera än ett någorlunda tydligt exempel: *besökie* («Dhär hoos blef oh för^{de} gulsmeth förbudit till förenne arbeta något för ähn som han sigh hoos höga öfuer heten besökie oh förklarar hafuer»; I:1 s. 4, 1624).

Tredje konjugationen.

bo: inf. *boo* (och *bjggia*), pres. *boor* (även till plur. subj.: *de boor*, 1628), sup. *boott* («Den Clas haffuer i boott i fäm års tjd», 1647), *boot* och *påboodt* (Edom I:1 s. 13, 41, 111, 117, 138, 186; I:2 s. 90). Någon pret.-form är inte belagd, men den hade sannolikt skrivits *boodde* (Jfr denna form i NT 1526, i Bib. 1541 och hos Spegel 1685;

SAOB, B 3650, 3653 — den fanns redan i handsk. »Jöns Buddes bok» 1487—91; påpek. av E. Olson i Ark. 1913, s. 217). Då förlängningen av preteritimärket redan mot slutet av medeltiden anses ha gripit omkring sig i de mellansvenska landskapens språk (Olson, a.upps. 219—220) och då (såsom ovan s. 36 o. 49 under *få* och *böta* konstaterats) en förbindelse av ursprunglig lång vokal med följande lång konsonant i (bl.a.) nyl.dial. inte undergått någon ljudlagsenlig förändring i kvantitativt avseende, ha vi skäl att betrakta även Edom-beteckningarna i sup. som motsvarigheter till tidens nyl. talspråksformer — fränsett diftongeringen, varom tidigare varit tal (Jfr ovan s. 27 o. 30 under *fara* och *draga*) — nu i pret. *bödd*, sup. *bött*, *bödd* (Jfr Freud. Nyl. 79—80). Måhända beror den ovanliga skrivningen *båå* (inf.) 'bo' i HFInlKamF 1531 (I:134; jfr SAOB, B 3650) på en diftong *åo* (Jfr inf. *boua* i Cod. Bur., s. 144 — påvisad av Rydqvist, Sv.spr.lag. I:122 — och Hugo Pippings antagande på tal om nygutniskans *åu*, att diftongeringen av långa vokaler i icke ringa utsträckning varit genomförd redan i mitten av 1400-talet; Gotländska studier 91). — För vb. *ro* i Edom: pres.part. *roendes*, sup. *root* (I:1 s. 163, 239); i Hdom pret. *roode* (I:186). — För vb. *tro*: sup. *trodtt* och för *betro*: pret.part. *betrodtt*, *Betrodtt* (Edom I:1 s. 43, 97, 167) — dock pret.part. *betroodtt* i NT 1526 (flerstädes) och i G. I:s reg. 1554 (24:361) ävensom pret. *betroodde* i Bib. 1541, flerstädes (SAOB, B 2067—2070).

Verba præterito-præsentia

kunna: pres.ind.plur. *kunom*, *kunen*, *kann* (3:dje pers.plur.), pret.ind. *kunne* (1661), *kunde*, sup. *kunet*, *kunedtt*, *kunadtt*, *kunat*, *kunnat* (Edom I:1 s. 5, 15, 25, 27, 47, 199; I:2 s. 10, 89, 154, 226). Fränsett förekomsten av den ursprungliga pret.-formen *kunne* (Jfr Noreen, Altschw. Gramm. 467 och — för ä.nsv. — belägg, anförda hos VII, Peder Sw. 100; även Hdom 1643 uppvisar pret. *kunne*, II:195, men denna form är belagd i litteraturen så sent som hos Linné ca 1760, Skr. 2:293; SAOB, K 3201) är det främst den nästan genomgående stavningen med enkelt *n*, som tilldrar sig uppmärksamheten. Den tycks inte förekomma ofta i ä.nsv. för övrigt (Jfr sup. *konet* i Axel Oxenstiernas brev 1642, 4:37 och 3:dje pers.plur.pres. *kone*, D:o 1624, 1:353; SAOB, K 3201) och har synbarligen sin grund i talspråket. I nyl.dial. ha vi nu: inf. *kuna*,

kona, pret. *kund*, *kond*, sup. *kuna*, *kona* (Jfr Freud. Nyl. 84), former, som inte äro av i dag (Jfr *kuna* i inf. och sup. i estl.sv.dial.; Freud.-VII, Ob.estl.sv. 116b). Åb.dial. uppvisa: inf. *kuna*, *kona* — sup. *kuna*, *kona* (Finnby, Nagu, Korpo; Houtskär sup. *kono*,) Pargas-målet enligt Thurman: *kunna* — *kunna* (d.v.s. *konna* — *konna*; sannolikt har även denna socken haft *kona* — *kona*) (VII, Finnby 250; Thurman, Pargas 171, Nagu 136; Fagerlund, Ko-Ho 150). I ål. dial. *kunna* — *kunna* (Jfr Hallin, Sv.folk. 318; egen kontr.). I öb.dial.: Närpes *kunn* — *kunna* (pret. *kunna*), Malax *kunn* — *kuna* (pret. *kuna*), Kvevlax *konn* — *konna* (pret. *konna*), Vörå *kon*, *konn* — *kona*, *konna* (pret. *kona*, *konna*), Pedersöre-Purmo *kona* — *kona* (pret. *kond*) (Freud. Närpes 112; Klockars, Malax 58; Nygren, Byrallor II:39; Freud. Vörå 49, 92; VII, Pe-Pu 195; egen kontr.). — Bland finl. skrivformer märkas ytterligare pres.plur. *kunnom* i ConsEccAboP 1652 (s. 281) och *kunom* hos Frese 1728 (Pass. 116) (Jfr SAOB, K 3200, 3205).

skola: pres. *du skalt*, plur. *skåla*, (*de*) *shall*, pret.sing. *skull* (»dätt skull du hafua tänckt tigh om», 1628), *skolle* (Edom I:1 s. 14, 15—16, 78, 79, 81, 112; I:2 s. 205). Även i Mdom 1663 praktiseras (2 ggr) skrivningen *skolle*, som tycks vittna om ett uttal med slutet *o* (Jfr ovan s. 6). Frågan är emellertid, om *skolle* — hela ordet — använts som talspråksform i Nyl. och Öb. på 1600-talet — det verkar osannolikt. Edom-fallet *skull* ger oss en antydning om att en förkortad form varit brukad av detta ord, som så ofta som hjälpverb stått i relativt oaccentuerad satsställning. Pret. *skull* för *skulle* påträffas även annorstädes i ä.nsv. prosatext, t.ex. i BtFinlH 1665 (2:261, ål. saköreslängd: »hwarföre skull[e] man, när sådant præsumerades, gifwa boskapen mallt och sallt»; jfr Th. Hjelmqvists uppgifter i Språk och Stil VII:124). Också i vers från stormaktstidevarvet är apokope av slutvokalen hos hjälpverb rätt vanlig, t.ex. hos nylänningen Sigfrid Aronus Forsius (i »Speculum vitæ» av 1620, bl.a. ett *skuld*: »Jag skuld i Kyrkian stånda»), närkingen Wivallius (både *skull* och *skuld*, t.ex. »Willbråd skull' han bekomma»), stockholmare Lucidor (»Skull Posten ej ha Löhn?») och dalkarlen Samuel Columbus (en lång förteckning av fall hos Kock, Ark. 25:19, 22, 28, 31—32). Hjelmqvists åsikt, att ifrågavarande form *skull* är att betrakta som analogibildning efter pres. *skall*, kunde Kock inte omfatta — orsaken till vokalbortfallet är enligt den sistnämnde ordets ställning som relativt oaccen-

tuerat i satsen (a.upps. 34). Pres.plur. *skåla* i Edom (i Hdom *skole*, *skåle*; I:135, 174 — *å*-former belagda också på annat håll i ä.nsv., bl.a. hos Messenius) få vi anse som en ren skriftspråksbeteckning. Den representerar enligt Kock den ljudlagsenligt utvecklade fsv. fortisformen (Sv. ljudh. II:137).

vilja: inf. *wela* (1625), pres.ind. *will*, *wij welle* (1667), pret. *wilde* (1652), *wille*, *wele* (1647), sup. *welat*, *weelatt*, *williat*, *willia* (1659), *welliat* (1648) (Edom I:1 s. 8, 22, 59, 68, 124, 168, 191; I:2 s. 23, 54, 96). Huruvida inf. *wela* (denna form t.ex. hos Schroderus 1641 och hos Lind 1749; jfr Kock, Sv. ljudh. I:27) haft stöd i nyl. talspråk, är inte lätt att säga. Förutsättningen härför är väl främst, att ett sup. *wela* förekommit i folkmålet (Jfr Palmér, Starkton. 30). En *e*-form (sup. *wela* jämte *völa*) har funnits i Korpo-dial. (i Houtskär sup. *velo*; Fagerlund, Ko-Ho 150) — jfr inf. *wela* och *wella* i Ådom 1638 (s. 3, 78, 178). Uppe i Öb. skyltar Närpes med inf. *vël*, pret. och sup. *wela* (Freud. Närpes 113), och Wessman har antecknat sup. *wela* också i Malax (Växl. *i~e*, *ä* 155; hos Klockars *vila*, Malax 58) — jfr inf. *wela* i Mdom 1663. Detta är vad vi ha att tillgå i finl.sv.dial. Dialektförhållandena i våra dagars Nyl. (inf. och sup. *vila*) tala inte för förekomsten av en *e*-form i det äldre språket (Jfr Wessmans regel, Växl. *i~e*, *ä* 146). Det kan dock ha sitt intresse att konstatera, att syndicus i Ekenäs är 1645 i ett protokoll vid återgivandet av borgmästarens vittnesmål skrev *williat köpa* och strax därpå i referatet av grannhustruns förklaring: *welat köpa* (I:1 s. 86). Sup. *welliat* av 1648 är troligen en kontamination av dessa två former (Jfr Palmérs antagande beträffande uppkomsten av formen *Wij welie* hos Olaus Petri 1526; a.a. 30), framkallad av osäkerhet hos skrivaren, då *welat* i varje händelse var en vanlig skrivform (den oftast använda i Edom; jfr VII, Peder Sw. 101 för äldsta nsv. ävensom Rydqvist, Sv.spr.lag. I:280) och ett sup. *villia* tycks ha uppburits av talspråket (i Edom 2 ggr: sup. *villia sätia* och *wilia sãm drepit*; I:1 s. 252; I:2 s. 194; jfr ovan s. 19 under *dräpa*). Sup. av vb. *vilja* intar en särställning såtillvida, att det är så gott som den enda hjälpverbsform, som i Edom brukas som första komponent i dubbelsupina (Jfr Ljunggren, Sup. och dubb.sup. 39—40: »Konstruktionen vanlig.» ävensom exemplen ovan, s. 19). En klar kontinuitet signalerar i Edom pret. *wilde* — i fsv. denna form och i nyl.dial. *wild* (Jfr Freud. Nyl. 84). I verser hos Forsius (1620) ha vi just *wild*:

»Almus wild iagh ey gifwa»;

»Min synd wild iagh ey böta»;

»Hwadh iagh wild göra stodh i min hand».

(»Speculum vitæ», A 8, s. 2; B, s. 2; jfr Kock, Ark. 25:19).

Sammanfattning.

När det gäller att sammanfatta iakttagelserna i och intrycken av översikten, är det naturligt att börja med en kort framställning om stadsskrivarna i Ekenäs under ifrågavarande period, 1623—1675. Det är på dem vi återfört dombokens språkskick och det med rätta, enär allt tyder på att protokollföringen i regel utförts av en särskilt tillsatt syndicus. Följande sex skrivare äro kända till namnet: *Thomass Skrifuare* (omtalad som extra rådman 13/1 1624; Edom I:1 s. 3; jfr Takolander, Ekenäs stads hist. I:99); *Matz Simonsson* (nämnes som innehavare av tjänsten 10/5 1632 och tycks — med vissa avbrott — ha skött den till 25/8 1642, då han valdes till borgmästare; Edom I:1 s. 27, 34, 37, 41, 44, 49, 60; jfr I:1, Företal VI och Takolander 100); *Mårthen Andersson* (godkänd som stadsskrivare 25/8 1642, avsatt för lönskaläge 4 år senare efter att ha skrivit med avbrott år 1644; Edom I:1 s. 60, 67, 76, 92; jfr Företal VI o. Takolander 284); *Anders Larsson Östgiöthe* (omtalad som skrivare 31/10 1646, skild från tjänsten 27/5 1647 efter avsägelse; Edom I:1 s. 107, 112; jfr Företal VI o. Takolander 285); *Erijk Jöranson* (utsedd 27/5 1647, tycks inte ha skrivit de tre följande åren, men väl 1651; Edom I:1 s. 112; jfr Företal VI); *Bertill Wulff* (enligt Takolander, s. 285 stadsskrivare från och med 1650 till 1685, enligt Emmy Hultmans slutsats med ledning av handstilarna från och med 1652; Företal VI; jfr Wulffs egen uppgift år 1670, att han betjänat staden i 21 år; Edom I:2 s. 148). Emmy Hultman har räknat med minst 10 olika handstilar (Företal VI o. Edom I:2, Företal II) — vilka de 4 vikarierna eller biträdena varit, är inte lätt att säga.

Beträffande skrivarnas kompetens föreligga just inga direkta uppgifter. Det är troligt, att de inte hade inhämtat mycket bokligt vetande utöver det som stadens pedagogi (inrättad 1603, endast en lärare) kunde ge. Kontraktsprosten skrev år 1658 efter en inspektion i skolan, att djäknarna »icke annat kunna än läst catechesmum, svenska».

Härtill svarade kapellanen-skolmästaren Henricus Petri bl.a., att de mera bemedlade både i stad och omnejd höllo privatlärare för sina barn. (Takolander 99, 164—165, 399). Sistnämnda omständighet är kanske förklaringen till Bertill Wulffs relativt stora förfarenhet i skrivandet — han hörde ju till en av stadens främsta köpmanssläkter. Inom släkten Wulff hade (före hans framträdande) en varit borgmästare i Ekenäs (bevisligen skrivkunnig) och flere rådmän, och själv blev Bertill vald till rådmän 1671, var tullnär i hemstaden (åtminstone 1673) och stadens representant vid riksdagarna 1672, 1678 och 1680 (Edom I:1 s. 32 o. I:2, Företal II; Takolander 95—98). Vid ett tillfälle 1664, när han satt och drack med kyrkoherden och denne försökte övertala honom att se till hans bästa i rätten, skall Wulff ha sagt: »pass mahn inthet på, iagh haffuer pennan i Handen, iagh gör huadh iagh will» (Edom I:2 s. 59). Att han kunde uppsätta stadens postulater, framgår indirekt av en anteckning i domboken 1669 — det omtalas, att borgmästarens son skrev dem i stadsskrivarens frånvaro. Det bör i detta sammanhang bli nämnt, att (enligt Takolanders antagande; a.a. I:99) syndicus i Ekenäs måhända också bistått borgmästare och råd som ett slags juridisk rådgivare. Utgivaren av Edom, professorskan Hultman, har karakteriserat skrivarnas språkbehandling som »ytterst ofullkomlig» (Edom I:1, Företal V; jfr Takolander 99 o. ovan, s. 2). Man kan invända, att deras strävan ofta varit att ordagrant återge vittnenas uttalanden, vilket medfört ojämnheter och inkonsekvenser i beteckningen. Att — såsom Emmy Hultman gjort — tala om »de ovanligt talrika felen mot den allmänna svenska grammatikens regler» (Företal V) är redan med hänsyn härtill föga lämpligt. Det är emellertid i regel allt annat än enkelt att i enskilda fall avgöra, om syndicus återger vittnets eller sitt eget talspråk.

I många sammanhang ha vi haft skäl att fastslå, att verbformerna i Edom visa skrifttraditionellt inflytande, t.ex.:

— pret.part. *förleden, framledhin, Bleffwen, skrefuet* m.fl. (ovan s. 4);

— hos verb av 2:dra avljudsklassen, bl.a. pret.plur. *bruto* (s. 8);

— sup. och pret.part. på *-d(h)* (s. 8—9);

— hos de vanliga verben *brinna, finna, vinna, binda, dricka, sticka* och *slippa* (s. 10);

— hos vb. *sitta*, bl.a. pret.plur. 1:sta pers. *sätthe* (s. 16);

— uteslutande *i*-former hos komposita *arbedja* och *ombedja* (s. 22);

— beläggen för verben *svärja* (s. 32), *löpa* (s. 35), *få* (s. 36), *falla* (s. 37—38);

— växelformerna med *a* och *å* av vb. *låta* (s. 39).

Dessa liksom en hel del andra exempel ge vid handen, att anslutningen till skriftspråkstraditionen i Edom är särskilt påfallande hos mycket vanliga, vid protokollföringen ofta använda verb — ett förhållande, som är helt naturligt. I vår undersökning har intresset ofta varit inriktat på oregelbundenheterna och det speciella, enär sådant tarvar en utförligare förklaring och kan ge värdefull orientering beträffande utvecklingen i en språkprovins. Men det bör understrykas, att det enhetliga draget (likheterna med det allmänna ä.nsv. formskicket) inte är det minst framträdande i Edom. (Jfr Palmérs deklaration om sitt förfaringssätt; Starkton. 250—251).

Att svenskan i Finland bevarat äldre språkdrag — i en del avseenden bättre än svenskan i de centrala delarna av riket Sverige — är ju en omvitnad sak (Jfr t.ex. Bergroth, Finl.sv. 11). Denna konservering berör inte sällan just verbens böjningsformer. Vi ha i Edom fall sådana som:

— sup. *bruggidt*, som (frånsett konsonantslutet) troligen också motsvarar en talspråksform i vNyl på 1600-talet och senare (s. 9—10);

— den starka böjningen hos verben *hjälpa* och *stjälpa* (s. 10);

— inf. *bidia*, sup. *bidit* (nyl.dial. *biddja*, *bidi*) (s. 21—22);

— sup. *ligat* (fsv. *lighat*, nyl.dial. *liga*) (s. 23);

— den starka flexionen hos vb. *väga*: pret. *wogh*, sup. *wägith*, former som intill våra dagar kvarlevat i nyl.dial. (men ej i öb. folkmål) (s. 26);

— pret. *hoff* (*neder*), sup. *häfuit* (*neder*) — i nyl.dial. *hōv*, *hevi* ännu hos Freudenthal (s. 30—31);

— pret. *Lopp* (*uth*, *till dörs*), sup. *bort lupit* — nyl.dial. *låp ikring*, *lupi*, *lopi* (s. 35—36);

— inf. *Vthålda* (finl.sv.dial. uppvisa så gott som genomgående oassimilerat *ld* hos detta verb) (s. 38—39);

— böjning efter sv. I hos vb. *begära* (så ännu i vNyl, t.ex. pres. *bejärrar*) (s. 41);

— sup. *för drögdt*, pret.part. *fördrögdt* — den för hsv. utmärkande övergången av spirantiskt *g* till *j* mellan vissa palatala vokaler och *d* har inte berört de finl.sv.dial., det äldre språket (s. 51);

— pret. *wilde* — nyl.dial. *vild* (s. 55).

När det gäller dessa och andra mer eller mindre klara belägg på bevarade gamla verbformer (vilka Edom signalerar), måste man besinna, att den bildade talsvenskan i Finland uppstått rätt sent — på 1600-talet existerade knappast någon sådan i vår tids mening (Jfr ovan s. 50 under *följa*). Stadsskrivarna i det lilla Ekenäs under perioden 1623—1675 stodo av allt att döma liksom borgerskapet i gemen i talspråkhänseende nära nog på allmogens nivå. De skrivare, som tjänstgjorde en längre tid, voro dock i tillfälle att öva upp sig, att lära känna och använda termer och uttryck, som tillhörde stadsförvaltningens, handelns och hantverkets begreppssfär, och detta bör ha medfört en viss urbanitet i deras sätt att tala.

Vi ha i översikten beaktat en mängd uppenbara talspråksformer, och några av dem anföras här på nytt:

— inf. *kom* (i *kiston*) — avsaknad av *-a*, när ordet står relativt oaccentuerat (ingår i en fras) (s. 15);

— pres. och pret.plur. *kom*, *lagh* och *lâgh*, *Wahr*, *Swer*, *fåår*, *boor* (s. 15, 23, 24, 32, 36, 52);

— pres. *geer* (s. 20), som dock inte behöver vara speciellt nyl. (Jfr Hesselman, Kort *i* och *y* 76);

— pret. (dep.) *badés*, sup. (dep.) *taltes widh*, sup. pass. *begjntas*, sup. (dep.) *för lÿchtas*, *kändas wedh*, *skildas åt*, *tordas* (s. 22—23, 47—48);

— sup. *ingadt* (s. 37);

— pret. *lät* (*lätt*, *lett*), *leet* (s. 40—41);

— inf. *skaf* (*migh*) (s. 46—47); ett i det föregående inte beaktat fall: inf. *lägg sigh* (»medh eet ordh hafuer hon bidit honom gåå lägg sigh i fällbäncken»; Edom I:2 s. 100, 1667) ingår i en förbindelse (*gåå lägg sigh*) med inf. utan partikel, som inte verkar främmande för nutida nyl. talspråk (Jfr t.ex. *An jikk såva utan mât*, Tenala; Lundström. Nyl. synt. 102—103);

— pret. *meent* (s. 48—49), pret. *mööt*, pret. och sup. *bööt* (s. 49);

— nästan genomgående stavning med enkelt *n* i former av vb. *kunna* (s. 53—54).

I ett och annat fall synes det antagligt, att en form på 1600-talet varit använd i det nyl. talspråket, ehuru den inte nu är känd, t.ex. ett pret. **bööt*, motsvarande den nyss anförda skrivningen *bööt*. Detsamma gäller sup. *willia* (Jfr ovan s. 19, 55). — Att Edom är talspråkspräglad även i formskicket hos andra ordklasser, är vad man har att vänta, och denna sak vore intressant att undersöka. Som exem-

pel, iakttagna i förbigående, må här nämnas: pers.pron. fem. *hoon* (I:1 s. 10, 29; uttalet *hōn* utmärker i våra dagar dial. i vNyl; i Sibbo, Houtskär o. estl.sv. *hān*; jfr VII, Ob. 350a); konj. *sām* i stället för *än* (»Länger sām till Peersz bööl», »tu är werre tÿff sām iagh», »aff een bäter Karl sām han är»; I:1 s. 130, 197; I:2 s. 168 — däremot i ett fall *än sām*: »icke meer än sām twenne Rådmänn», I:2 s. 143, 1669 och i ett annat *sosom*: »att hon eÿ större hade warÿt sosom en quÿge Hudh», I:1 s. 115, 1647, vilka tillsammantagna ge *än såsom*, varav det nämnda *sām* tycks vara en förkortning; jfr Lundström, a.a. 43); sättet att använda ett pers. pron., t.ex. *han* som bestämning framför ett egenamn (»att han Berendt haneman det aldrih giort hafuer»; I:2 s. 214), en företeelse, som Freudenthal omnämnt, åberopande norskan för jämförelse (Nyl. 102—103). Dessa tre här påvisade nyl. dialektdrag äro sådana, som en österbottning (mÖb) reagerar för, då han på sitt håll inte är van vid dem.

Här bör också bli nämnt, att man skönja ett visst tyskt inflytande i ordvalet uti Edom. Utom det (ovan s. 33—34) diskuterade fallet *Sworen faar* ges följande exempel: uttrycket *medh gewalt* 'med våld' (I:1 s. 7; I:2 s. 26; jfr *gewalt* i samma betydelse i G. I:s reg. 1534, 9:125 och i Ådom 1623, s. 9; SAOB, G 362 — ordet förekommer ännu i en liknande förbindelse i nyl. och åb. dial.; VII, Ob. 265a o. Wm. Sl. I:215b); adv. *lange* 'länge' (I:1 s. 69) och subst. *geburdz breff* (och *Pass*; I:2 s. 38, 1663 — det var Hanss Wulff som utbegärde dessa papper av borgmästare och råd). För hela den nyl. kustbygden och inte minst för dess städer var det närbelägna Reval den stora stapelstaden. Dit seglade bondeskeppare och stadsborgare med egna skutor, och därifrån kommo tyskar över till vår sida. I Karl IX:s frihetsbrev för Ekenäs av den 20 mars 1604 inskräptes stadslagens stadgande, att inga främmande köpmän hade rätt att vistas i staden längre tid än sex veckor utan att betala skatt — en omständighet, som tyder på att utlänningar hade för vana att tränga på. Sedan Ekenäs år 1614 hade förlorat sin rätt till passiv utrikeshandel, begynte köpmän bl.a. från Reval handla och vandla med allmogen i stadens omgivningar (»medh alln, lodh, quintin och byssman») utan att betala tull. (Tako-lander 63, 66, 68—71). En av de tyskar från Reval, som slog sig ned som borgare i Ekenäs, var Jochim Fiekie, som den 11 juli 1646 avlade sin ed för att vinna burskap (Edom I:1 s. 106). (Jfr framställningen ovan s. 45 under *lykta* om medlemmar av släkten *Maal*).

I en del fall av syntaktiska egendomligheter visar Edom ett samspel av olika krafter (anslutning till skrivkutym, analogiinflytande och talspråksförankring), vilkas styrka kan vara svår att bestämma. Det märkligaste i den vägen har skrivaren Märthen Andersson (1643) stått för, när han utformat följande: »Och är b^{tt} dråpare fast taghen straxt oppå färska gärning och sedhan fängzligh waren, Och enär dhen andra stalp till Jordhen, så är b^{tt} Johan Turr tagitt till flychten» (I:1 s. 72; jfr ovan s. 24—25, 28).

Återstår så frågan om ändelsevokalen hos pret. part. och sup. av starka verb — av praktiska skäl har den inte behandlats i översikten. Av 53 beaktade verb (i Edom) uppvisa 48 ändelsen *-it* i sup. och pret.part. neutr., därav 32 efter kort rotstavelse och 16 efter lång; 14 av de 53 uppvisa ändelsen *-et*, därav 8 efter kort och 6 efter lång rotstavelse. De kortstaviga på *-et* äro följande:

— sup. *draget* (I:1 s. 106, 163); jfr denna form hos Gustav Vasa (Edén 57), skrivningen *draghet* i »Een nyttwgh wnderwijsning» (anf. hos Palmér, Växl. *-it:-et* i ä.nsv. 21) och *dragedh* hos Axel Oxenstierna 1624 (2:702; SAOB, D 2015);

— pret.part. *för fluthett* (I:1 s. 68; jfr *för fluten* i Edom 1648; I:1 s. 128);

— pret.part. *skrefuet* (I:1 s. 150); jfr *forschreffuet* i Sva 1403 (s. 223, skrivet i Svartsjö) och Hesselmanns förklaring beträffande *e-et* både i stammen och ändelsen (götiskt och sydsvenskt drag; Giöta Kiämpa-wisa, Språk och Stil VII:229);

— sup. *slaget*, *beslaget*, *upslaget* (I:1 s. 106, 156, 175, 189, 191; s. 156 även *Wpp slagit*, s. 189 även *slagit*); i Hdom sup. *slagett* (I:149), i Ådom 1638 *slaget* (s. 59; i samma mening *slagit*); jfr *slaget*, *slaghet* och *beslaget* hos Olaus Petri, *slaget* hos Gustav Vasa, i Angermannus' »Kyrkiostadgar» och hos Stiernhielm 1668 (Palmér, a.a. 12, 14, 23; Sv.krön. 23, 38; Edén 79; Kock, Vokalbalans i ä.nsv. 9);

— sup. *slötet* (I:2 s. 141); jfr pret.part. *slutet* hos J. Celsius 1687 (anf. hos Palmér, a.a. 23);

— sup. *sworet* (I:1 s. 89); jfr *svoret* redan i VG I (s. 5), *suoret* i VG II (s. 87), *soreth* i Sva 1464 (s. 481, Åbo) och *besvoret* i Sva 1483 (s. 546, Åbo), *svoret* hos Gustav Vasa (Edén 38), *swored* i Ådom 1624 (s. 26);

— sup. *taget*, *uptaget*, *emottaget*, *betaget* (I:1 s. 105, 151, 159, 160, 168, 171; I:2 s. 41, 91; I:1 s. 159 även *aftagit*); *taget* i Hdom (I:191)

och Ådom 1638 (s. 47); jfr *wndhertaget* i VSj (s. 397), *taget*, *taghet* hos Olaus Petri (Sv.krön. 3 o. Palmér, a.a. 12, 14), pret.part. *vptaget* hos Laurentius Petri och Angermannus (Kock, a.a. 7, 9);

— pret.part. *up wäget* (I:1 s. 253, 2 ggr).

I Hdom ha vi ytterligare sup. *affskurett* och *besviket* (I:182, 209), i Ådom 1624 sup. *wardet* (s. 34), i Ådom 1638 sup. *bleffwet*, pret.part. *förbudet* och *påbudet*, *ophäfwet* och *vphäfwedt* samt sup. *lijdet* (s. 6, 47, 58, 67, 80, 125, 179).

De långstaviga på *-et* i Edom äro: sup. *på fallett* (I:1 s. 29; jfr för ä.nsv. Palmér, a.a. 12, 22—23); sup. *funnedt* (I:1 s. 29, 2 ggr — samma form i Ådom 1638, s. 33; jfr Sva 115, 395, 464, 550 och för ä.nsv. Kock, a.a. 3, 7, 9 o. Palmér, a.a. 23); sup. *hugget* (I:1 s. 15 — på samma sida sup. *huggit*); sup. *kommet*, *komet*, *bekommet*, *-komet*, *förkommet*, *-komet*, pret.part. *effter kommet* (I:1 s. 137, 142, 143, 145, 153, 155, 164, 169, 232, 241; I:2 s. 63; jfr *komet* i Sva 115 o. 509 och för ä.nsv. Kock, a.a. 7, 9, o. Palmér, a.a. 12—14, 21—23); sup. *lätthett*, *låtthett*, *låtthet*, *låtet*, *oplåtthett* (I:1 s. 68, 70, 97, 98, 151, 242, 251; I:2 s. 31, 84, 185, 191, 216; även i Ådom 1638 *låtet*, s. 64; jfr för ä.nsv. Kock, a.a. 3—4 o. Palmér, a.a. 23); pret.part. *wårdhett*, *wordet* (I:1 s. 91, 92; I:2 s. 95 — i Hdom *vårdet*, I:144; jfr för ä.nsv. Kock, a.a. 3, 7 o. Palmér, a.a. 13—14, 21—22). — Dessutom i Hdom sup. *druckett* och *innehollet*, *behållet*, *förhållet* (*sigh*) (I:163, 176, 183, 187) och i Ådom 1638 sup. *gånget*, *inneholledt*, pret.part. *stucket*, sup. *stuckett* (s. 36, 57, 66, 85).

Med hänsyn till den övervägande frekvensen för formerna på *-it* både hos kort- och långstavingarna (vilka former kunna jämföras med de allmänt förekommande sup.-formerna på *-i* i finl.sv.dial.) och till de många formerna på *-et* hos kortstavingar är det ganska klart, att växlingen *-it: -et* i Edom (och i andra finl. urkunder från ä.nsv. tid) inte reglerats av vokalbalans. Edom kan hänföras till grupp II (den största) i Palmérs indelning, en grupp, omfattande skrifter, som författats av personer härstammande från de riksdelar, vilkas dialekter ännu uppvisa ändelsen *-i* (<*-it*) i sup. och pret.part. neutr. efter både lång och kort rotstavelse (Palmér, a.a. 21—22, 31—32; jfr Hesselman, Sveam. 29—31). De anförda formerna på *-et* ha troligen inte haft någon grund i nyl.dial. (annat än kanske undantagsvis; jfr resone-mangent ovan s. 31 under *slå*), utan äro att betrakta som yttringar av skriftspråkspåverkan. Åtminstone delvis torde de stå i relation till formerna på *-en* hos pret.part. i mask. och fem. (Jfr t.ex. *för fluthett*,

ovan s. 61 med *för fluten* i Edom; *behållet* i Hdom I, ovan s. 62 med *behollen* i Hdom II:173; *wårdhett*, ovan s. 62 med *wårdhen* i Edom, I:1 s. 72; jfr Kock, Sv.ljudh. IV:112). I Edom är ändelsen *-en* den oftast förekommande i mask. och fem. — liksom i de till grupp II i Palmér's indelning hörande skrifterna (a.a. 23; jfr synpunkten, att den allmänna försvagningen av ändelsevokalerna har framskridit längre framför *-n* än framför *-t*; Kock, Fsv. ljudlära 277, Palmér, a.a. 20 och Kocks uppgift, att *-in* är mindre vanligt under 1600-talet; Sv. ljudh. IV: 120—121). Hos former med lång rotstavelse förekommer *-in* endast i ett fall i Edom: *sultin* (I:1 s. 77, 1644) — i Hdom i 4: *niderfallin*, *gångin*, *uhgångin*, *kommin* (Jfr denna form i Ben. Olais läkarebok, anf. av Palmér, a.a. 19 och *kummin*, *åfkummin* i Bröll.dikter på dial. 6,7), *oppståndin* (II:183, 184, 193, 194, 199), i Ådom 1638 i 2: *förhulpin* (Jfr *hulpin* i Ben. Olais läkarebok, Palmér, a.st.) och *lagståndin* (s. 108, 198) — jfr ytterligare *bundin* i SträngTänk 78. Hos verbformer med kort rotstavelse är *-in* belagt i 4 fall i Edom: *framledhin*, *op Skutin*, *Stulin* (Jfr *stulin* i Mdom 1663) och *aff wridin* (I:1 s. 2, 28, 53; I:2 s. 107), i Hdom i 2: *hemfährinn* och *aflupin* (II:177, 199; jfr *öfwerlupin* i Ådom 1638, s. 35 och *bort lupin* i SträngTänk 68), i Ådom 1638 i 8 fall (s. 24, 33, 35, 46, 92, 99, 108, 113). (Jfr Kock, Sv. ljudh. IV:121—122 beträffande orsaken till att *-in* vida oftare kvarstår i adj. och pret.part. av starka verb än i andra former).

De finl. formerna på *-in* ha säkerligen haft stöd i dialektförhållandena (Jfr Freud. Nyl. 71 och t.ex. *öfarin* och *öframlesin* i vNyl; Lundström, Nyl.synt. 42, 109) — proportionen mellan dem på *-en* och dem på *-in* tycks ge oss en måttstock för bedömningen av skriftspråksinflytandets omfattning. Frekvensen för *i* som ändelsevokal i pret.part. och sup. (både efter kort och lång rotstavelse) visar tydligare än mycket annat den sydfinländska språkprovinsens samhörighet med centralsvenska bygder — en samhörighet, som i den ovanstående undersökningen direkt eller indirekt blivit belyst i olika sammanhang. (Jfr Gunvor Kerkkonens konklusion angående förhållandena i Nyl. under tidig medeltid: »I väster en småningom insilande bebyggelse, ett utflöde från uppsvenska, åländska och åboländska svensksbygder», Västnyl. kustbebygg. under medeltiden 276—277 ävensom Hesselmanns försiktigt utformade tes: »De uppländska folklanden — jämte Södermanland — få väl, historiskt sedt, betraktas som stamland för de svenska bosättningarna öster om Ålands haf ...», Sveam. 52 samt ytterligare Wm. Lab. I:312).

Särskilda förkortningar: Anton Karsten, Kökar = Kökarsmålet. Ljud- och formlära. H:fors 1891. — ArbTänk = Arboga stads tänkebok. Utg. av E. Noreen o. T. Wennström. Uppsala 1935—40. — Ark. = Arkiv för nordisk filologi. Kristiania o. Lund 1883—. — Beckman, Bidrag = Natanael Beckman, Bidrag till kännedomen om 1700-talets svenska etc. Lund 1895. — Bröll.dikter på dial. = Bröllopsdikter på dialekt från 1600- och 1700-talen. Utg. av Bengt Hesselman. Nord. texter o. unders. Uppsala 1937. — BtFinlH = Bidrag till Finlands historia. Utg. av Reinh. Hausen. I—V. H:fors 1881—1917. — BtÅboH = Bidrag till Åbo stads historia. I. 1—2. H:fors 1884—85. — Chr. = Konung Christoffers Landslag. Schlyters edition. Del. XII. — ConsAcAboP = Consistorii Academici Aboensis äldre Protokoller. Utg. av Fi. Hist. Samf. I—III. H:fors 1884—98. Protokoll. Utg. av Helsingfors Universitet. IV—. Hfors 1912—. — ConsEcclAboP = Consistorii Ecclesiastici Protokoller. I—II. Utg. av Fi. Kyrk. hist. Samf. Borgå 1899—1902. — Den öb. byn = Den österbottniska byn. En samling minnesbilder, utg. av hembygdsföreningen Svenska Österbottningar i Helsingfors. H:fors 1943. — Edén, Gustaf Vasa = Nils Edén, Gustaf Vasas Valda Bref. För skola och hem. Sthlm 1901. — Fagerlund, Ko-Ho = L. W. Fagerlund, Anteckningar om Korpo och Houtskärs socknar. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. H:fors 1878. — FH = Handlingar till upplysning af Finlands häfder. Utg. av A. I. Arwidsson. I—X. Sthlm 1846—58. — FM = Nya källor till Finlands Medeltidshistoria. Utg. av E. Grönblad. Köpenhamn 1857. — FRA = Finlands Riksarkiv. — Freud. Nyl. = A. O. Freudenthal, Om svenska allmogemålet i Nyland. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. H:fors 1870. — Freud. Närpes = Ueber den Närpesdialekt. H:fors 1878. — Freud. Vörå = Vöråmålet. Ljud- och formlära etc. Sv. Litt.sällsk. i Finl. H:fors 1889. — Hagfors, Gamlakarleby = Gamlakarlebymålet. Ljud- och formlära etc. H:fors 1891. — Hellq. Studier = Elof Hellquist, Studier i 1600-talets svenska. Skrifter utg. av K. Hum. Vet.samf. i Uppsala. Uppsala 1902. — Hesselman, Giöta Kiämpa-wisa (Språk och Stil VII). — Hesselman, Kort *i* och *y* = De korta vokalerna *i* och *y* i svenskan. Uppsala Universitets årsskrift. Uppsala 1909—10. — Hesselman, Skiss över nsv. kvant.utv. (Språk och Stil I). — Hist. sägner (utg. av V. E. V. Wessman. Sv.Litt.sällsk. i Finl. 1924). — HFinlKamF = Handlingar till belysande af Finlands kamerala förhållanden på 1500-talet. I. Utg. av Fi.Hist.Samf. 1892. — Hipping, Om sv. språkdial. i Nyl. (Acta Soc. Scien. Fenn. 1847). — Holmberg, Studier = Studier över *ja*-verbens nysvenska formutveckling. I. Lund 1931. — Hultman, Förel. = Föreläsningar över de ösv. dialekterna. Efterlämnade skrifter II. Sv. Litt.sällsk. i Finl. 1939. — H.W. = Hugo Winberg, bonde, Esbo. — J.I. = Johannes Isakas, folkskollärare, Grankulla. — Karsten, Sv. och fi. i Finl. (Folkmålsstudier I. H:fors 1933). — Klockars, Malax = Malaxsmålets ljud- och formlära. Folkmålsstudier I. — Kock, Ark. 16 = Till de nordiska språkens historia. Ark. 16, 1900. — Kock,

Ark. 25=Anmärkningar om 1600-talets svenska verskonst. Ark. 25, 1909. — Kock, Vokalbalans i ä.nsv.=En form av vokalbalans i äldre nysvenskan. Ark. 26, 1910. — Lagus, Nyl. folkvisor (»Nyland», utg. av Nyl. avd. V. H:fors 1893—1900). — Lindqvist, Ref.bib.=Natan Lindqvist, Studier i reformations-tidens bibelsvenska. Antikv. Tidskr. för Sverige. Sthlm 1919. — Ljunggren, Sup. och dubb.sup. (Ragnar L., i Uppsala Universitets Årsskrift 1934). — Lundberg, Studier=Studier över andra starka verbalklassen i nysvenskan. Lund 1921. — Lundström, Nyl. synt.=Gudrun Lundström, Studier i nyländsk syntax. Sthlm 1939. — Mdom=Mustasaari dombok 1662—1666. FRA ss 1. — mNyl=mellersta Nyland. — mÖb=mellersta svenska Österbotten. — Ndom=Närpes dombok 1625. FRA mm 2. — Neuman, Studier i NT 1526 (Ark. 44, 1928). — Nygren, Byrallor (Folklivsbilder på öb. folkmål. II. Borgå 1890). — Nyl.=Nyland. — nyl.=nyländsk. — nÖb=norra svenska Österbotten. — Olson, Ark. 1913=Till frågan om uppkomsten av den s.k. tredje svaga konjugationen i svenskan. Ark. 29. — Palmér, Starkton. = Studier över de starktoniga vokalerna i 1500-talets svenska. Lund 1917. — Palmér, Växl. -*it-et* i ä.nsv. (Ark. 26, 1910). — Rz=J. E. Rietz, Svenskt dialekt-lexikon. Lund 1867, 1877. — sFinl=södra Finland. — SNF=Studier i nordisk filologi. Sv. Litt.sällsk. i Finl. H:fors 1910—. — SthTänk 1592=Stockholms stads tänkeböcker från år 1592. I. Utg. av Daniel Almqvist. Sthlm 1939. — SträngTänk=Strängnäs stads Tänkebok för 1590-talet. Utg. av Isak Fehr. Bidr. till Södermanlands äldre kult.hist. Strängnäs 1903. — SUFinH=Samling af urkunder rörande Finlands historia. I—III o. IV—V. Utg. av J. E. Waaranen. H:fors 1863—66 o. 1874—78. — Sva=Åbo Domkyrkas Svartbok. Utg. av Reinh. Hausen. H:fors 1890. — Sv. krön.=Olai Petri Svenska krönika. Utg. av G. E. Klemming. Sthlm 1860. — sÖb=södra svenska Österbotten. — Thurman, Nagu=Nagumålet. Sv. Litt.sällsk. i Finl. 1929. — Thurman, Pargas=Pargasmålet. Ljud- och formlära. H:fors 1898. — UrkFinlÖ=Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet av 16:de och början av 17:de årh. 1—2. H:fors 1843—56. — Vdom=Vasa rådstuvurätts protokoll för 1669. FRA. — VG I—II=Äldre och Yngre Västgötalagen. Schlyters ed. Del I. — VII, Finnby=Herman Vendell, Ordlista över det svenska allmogespråket i Finnby kapell av Bjärnä socken i Åbo län. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. H:fors 1890. — VII, Ob.=Ordbok över de östsvenska dialekterna. Sv. Litt.sällsk. i Finl. 1904. — VII, Peder Sw.=Språket i Peder Swarts Krönika etc. H:fors 1905. — VII, Pe-Pu=Ordbok öfver Pedersöre-Purmåmålet. Ljud- och formlära etc. H:fors 1893. — Wm. =V.E. V. Wessman, professor, Sibbo. — Wm. Bidrag=Bidrag till kännedomen om de nyländska folkmålen med särskilt beaktande av sabbåmålet. Folkmålsstudier XI—XIII, 1945—48. — Wm. Finl.sv.folkm.=Bidrag till kännedom om finlandssvenska folkmål. Tillägg till H. Vendells och V. E. V. Wessmans ordböcker. Folkmålsstudier VI, 1939. — Wm. Lab.=De finlandssvenska dialekternas labiala vokaler. I—II. Folkmålsstudier IV—V, 1936 o. 1938. — Wm. Sl.=Samling av ord ur östsvenska folkmål. I—II. Sv. Litt.sällsk. i Finl. 1925—32. — Wm. Urspr.=Ursprungligt kort vokal framför kort slutljudande konsonant i finlandssvenska folkmål.

Folkmålsstudier VIII—IX, 1940 o. 1943. — Wm. Växl. *i* ~ *e*, *ä* = Växlingen *i* ~ *e*, *ä* i de finl.-sv. dialekterna framför kort konsonant + *a* och framför kort slutljudande konsonant. Folkmålsstudier V, 1938. — Wm. Öb.sv.folkm. = Bidrag till kännedomen om Österbottens svenska folkmål. Folkmålsstudier IV, 1936. — vNyl = västra Nyland. — VSj = Visby sjölag. Schlyters ed. Del VIII. — V.W. Viktor Westerlund, folkskollärare, H:fors. — Åb. = svenska Åboland. — åb. = åboländsk. — Åkerlund, Bidrag = Bidrag till nysvensk form-lära. Nysv. stud. 13. Uppsala 1933. — ål. = åländsk. — öb. = österbottnisk. — Öb. = svenska Österbotten. — öNyl = östra Nyland.

Innehåll

Inledning. S. 1. — Materialet i översikt. Starka verb. Första avljudsklassen. S. 3. — Andra avljudsklassen. S. 5. — Tredje avljudsklassen. S. 9. — Fjärde avljudsklassen. S. 13. — Femte avljudsklassen. S. 16. — Sjätte avljudsklassen. S. 26. — Reduplicerande verb, andra klassen. S. 34. — Reduplicerande verb, tredje klassen. S. 36. — Reduplicerande verb, fjärde klassen. S. 39. — Svaga verb. Första konjugationen. S. 41. — Andra konjugationen. S. 47. — Tredje konjugationen. S. 52. — Verba præterito-præsentia. S. 53. — Sammanfattning. S. 56.

EVERT SALBERGER

Elisioner på Rökstenen.

De runföljder på Rökstenens baksida, som enligt von Friesens indelning brukar benämnas flock 13 — motsvarande mittpartiet i avdelning *d* i Bugges system — lyder i vedertagen transkription:

**þatsakumþritauntahuariRt
uairtikirkunukarsatintsiuluntifia
kurainturatfiakurumnabnumburn(i)
Rfiakurumbruprum.**

De enskilda runorna är klara och tydliga; forskarna är också eniga om att läsa ramstreckets som i i förbindelsen **burniR**. Sophus Bugge översätter runpartiet i *Der Runenstein von Rök* (1910) s. 151 med: »Das sage ich zum dreizehnten, welche zwanzig Könige von (nur) vier (verschiedenen) Namen, von vier Brüdern geboren, vier Winter in Siulund (d. h. Seeland) (ruhig) sassen». Otto von Friesen i sin monografi *Rökstenen* (1920) s. 88 med: »Detta säger jag som det trettonde, hvilka de tjugo sjökonungar voro som bodde på Själland (eller: i Sillende) i fyra år, kända under fyra namn, söner till fyra bröder». I *Runorna i Sverige* (1928) s. 34 har sistnämnde forskare tagit bort parentesens: i Sillende. »Det säger jag för det trettonde, vilka de tjugo konungar (obs!) äro som sutto på Själland i fyra år, kända under fyra namn, söner till fyra bröder.»

Flock 13 hör till de partier på Rökstenen, som tolkats relativt enhetligt av olika forskare. De ovissa faktorerna inom denna flock utgöres framför allt av de båda runföljderna **satint siulunti** och **fiakuraintura**. Om dessa har den skarpaste striden stått, och det är just en av dem, nämligen **satint siulunti**, som även här skall bli föremål för granskning. Vid denna runföljd har man företrädesvis diskuterat

siulunt ur betydelsesynpunkt och **satint** ur formsynpunkt. Namnproblemet **siulunt** får dock i denna framställning lämnas åt sidan för formproblemet **satint**.

De flesta forskare från Stephens och Hildebrand har uppfattat nämnda rungrupp som 3 pers. plur. pret. konj. av verbet *sitia* och återgivit den med 'sutto'. T-runan har emellertid vållat svårigheter av formell natur, då ifrågavarande verbform i fisl. heter *sæti* och i fsv. *satin*. Dessa har man sökt undkomma väsentligen på två vägar, varvid några forskare velat hävda, att *nt* vore en digrafisk teckning för *n*, medan andra med hjälp av haplografier sökt läsa ut en prep. framför **siulunt**. Den förra åsikten har omfattats av bl.a. Sophus Bugge, Erik Brate och Otto von Friesen, den senare av Viktor Rydberg, Axel Kock och Adolf Noreen, varjämte Hugo Pipping laborerat med även andra förslag.

Bugge, vars mening på denna punkt inte undergick några förändringar, förfäktar redan i sin första avhandling (s. 56 f),¹ att **t** i **satint** inte kan vara ursprungligt, hur man än skall förklara den fsv. ändelsen *-in* i (*satin*) 3 pers. plur. konj. Han ser i **int**, som torde återge uttalet *-in*, närmast ett olyckligt försök till ålderdomlig skrivning. Som stöd anför han efter Stephens liknande *nt*-skrivningar från andra nordiska runinskrifter t.ex. **sint** på Langåstenen i Nordjylland och Ekala-stenen i Uppland jämte skrivningar som *bierint* (var. *bierin*) *pair* ur Gutalagen. I Rök II s. 30 frågar sig Bugge, som observerat att sista **t**-runan i **satint** har kvisten alldeles skild från huvudstaven, även om den säkerligen är åstadkommen av människohand, om runristaren velat skriva **satini siuluntifiakurauintur**. Tolkningen blir dock densamma, och betydelsen hos *sitia* fattas som 'at opholde sig paa et Sted'. I Rök III underbygger Bugge sin förklaring med delvis nytt material från runinskrifter och skärper den ytterligare under kritik av Axel Kocks förslag, varom senare.

¹ Bugge, Sophus: Tolkning af Runeindskriften på Rökstenen i Östergötland. Antiquarisk Tidskrift för Sverige V. Sthlm. 1878. (cit. 'Rök I'). *Dens.*: Om Runeindskriifterne paa Rökstenen i Östergötland og paa Fonnaas-Spænden fra Rendalen i Norge. K. Vitt. Hist. och Ant. Akademiens Handlingar N.F. 11:3. Sthlm 1888. (cit. 'Rök II'). *Dens.*: Der Runenstein von Rök in Östergötland, Schweden. Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von der K. Akademie der schönen Wissenschaften, Geschichte und Altertumskunde durch Magnus Olsen unter Mitwirkung und mit Beiträgen von Axel Olrik und Erik Brate. Sthlm 1910. (cit. i regel som 'Rök III').

Otto von Friesen, som i Rökstenen (1920) s. 55 f tager upp Bugges mening, sammankopplar pret. formen **satint** med part. formen **kultint**. En anmärkningsvärd parallell finner han i den sörmländska Gåsingenstenens former: **suit** för fvn. *Sveinn*, men **suain** för *Svein*, samt **sit** för fvn. *sinn* och **hats** för *hans*. T-runan återger här tydligen det långa dentala n. Von Friesen anser det emellertid inte alldeles säkert, att samma företeelse uppträder på Rökstenen. Denna har nämligen **satint** pret. konj. plur. = fvs. *sātin* = fsv. *sæti*, där n är kort. Dessutom anmärker han, att nd och nt på Rökstenen inte skrives med t utan med nt: **stānta**, **strāntu**, **pritaunta**, **siulunti**, **uintur**, **kunmuntar** i samtliga fall, vilket innebär, att den homorgana nasalen i förbindelsen nt inte som på flera andra runstenar saknar egen runa. Enligt von Friesen bör skrivningarna **satint** och **kultint** kanske snarare sammanställas med assimilation av nd > nn efter svagtonig vokal med åtföljande förkortning > n, jfr t.ex. *ænd* > *æn* 'och, men', som skrives in, vilken assimilation torde tillhöra äldre vikingatiden. Runristaren kan ha känt till och begagnat båda skrivningarna: in och int för uttalet **ænn*. Formerna **satint** och **kultint** kan enligt von Friesen svärigen förstås på annat sätt.

Siulunt(i), som ej ens vid en formell tolkning helt kan avkopplas från **satint**, uppfattas av Bugge något olika. I Rök I s. 61 är han snarast benägen att läsa **siulunti** (även **siulunti** i med dubbelläsning av i) och förstå i som en postposition till **siulunt**, även om han medger, att nämnda i kan förbindas med det följande **fiakura uintur**. Rök II bringar intet nytt på denna punkt och Rök III står på samma ståndpunkt som Rök I. **Siulunt** kan möjligen vara ack. obj. till **satint**, då *sitia* i fisl. ofta i rumsbetydelse förbindes med ack. t.ex. *sitia hús*, *iprd*, *sali*, vartill dock fsv. inte har motstycken. Även de båda andra möjligheterna: i som prep. till **fiakura uintur** och postposition till **siulunt** upprepas. Otto von Friesen anser i Rökstenen (1920) s. 69 **siulunti** böra syntaktiskt skiljas från **fiakurauintur**, varvid det kan uppfattas på tre olika sätt: 1) **siulunti** 2) **siulunti** i 3) **siulunt i**. Då **Siulunt** allmänt antages beteckna Själland, torde det vara tillåtet att åtminstone använda denna betydelse som en arbetshypotes. Den äldsta formen för Själland är *Selund*, vilken återfinnes i gamla skaldevisor. Denna uppträder dels som fem., dels som neutr., vilket har konsekvenser för Rökstenens vidkommande. Om **siulunt** är fem., bör vi enl. von Friesen läsa **siulunti** som **siulunt i**, men om det är neutr.,

bör läsningen bli **siulunti** i. Alldeles utesluten finner samme forskare ej heller läsningen **siulunti**; verbet *sitia* kan i poesi någon gång stå med enbart dativ i lokativfunktion, t.ex. Rigsp. 47: *sat kvisti ein*.¹

Stephens och Viktor Rydberg var de första, som kom på tanken att ur *int*-uppkommet genom dubbelläsning av **i** — läsa ut en preposition. Så läser den förre **sati int** och översätter **int** med *in* 'i'. Därmed är dock svårigheterna inte ur världen; det återstår att förklara formen **sati** för fsv. *sätin* och n-ljudets skrivning med **nt**. Axel Kock fortsätter i Arkiv XIV(1898) s. 247 f. på den av Stephens och Rydberg inslagna vägen. Att antaga en felristning av **t**-runan för en åsyftad **i**-runa finner han inte vara berättigat, men däremot säger han sig vänta att finna en prep. framför **siulunt**. Han menar sig lösa problemet genom en dubbelläsning av **in** i **satint** under hänvisning till liknande utläsningar av runföljderna **sakumukmini** som **sakum mukmini**, **uaRinumnaR** som **uarin numnaR**, **ituituaki** som **itu uituaki** etc. och utläser sålunda **satintsiulunt** som **satin int siulunt**. Detta innebär dock i motsats till de av Kock anförda exemplen en dubbelläsning ej av en enskild runa utan av två runor i följd, alltså en regelrätt haplografi. Förb. **int** fattar Kock som *ind* d.v.s. *ynd* 'under' i analogi med Bugges utläsning **ind goanaR hosli** (härom mera längre fram). Kock erinrar om, att prep. *under* i både äldre och yngre nord. språk kan ha betydelsen 'vid', då det är fråga om öar. I *Níalásagan* heter det t.ex. »*halda þeir nú eptir Níalssonum ok leita þeira ok finna þá undir eyiu einni*» (Fritzner² III, 784 sp. 2). I nysv. förekommer alltjämt uttryck som *ligga under en holme*, 'ligga i skydd av en holme', *segla under land* 'i närheten av land'. Till de stilistiska stereotyperna i folkvisornas språkform hör ett uttryck som »under ö». Utifrån denna förklaring översätter Kock: »det berätta vi som det trettonde, hvilka tjugo konungar (d.v.s. sjökonungar, vikinga-hövdingar) sutto under (lågo i närheten av) Seland i fyra vintrar».

Adolf Noreen upptager Axel Kocks läsning i *Altschwedische Grammatik* (1904), s. 492 f, där han utläser runföljden **satintsiulunt** som **satin (in)t siulunt**, transkriberar den på klassisk fornsvenska med *sätin ynd Seolund* och översätter: *in der Nähe von Seeland sich*

¹ Jfr Lindquist, Ivar: *Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. Ett svenskt runmonument från Karl den stores tid. Upptäckt 1937. Ett tydningsförslag.* Lund. 1940. särsk. s. 60. med ytterligare belägg.

aufhielten. Däremot kan han inte godtaga Kocks fonetiska förklaring av *int*, jfr *sunir*, *urpi*, *umisum* etc., att nämnda form skulle ha uppkommit av ett äldre *undi* genom äldre i-omljud, vilket han anser stranda på formen *trąki*. Noreen antager, att y-ljudets avvikande teckning med i-runan i förbindelsen *int* — normalt tecknas det med u-runan i partiet med svensk-norska runor på Rökstenen — torde bero på att det på grund av den följande förbindelsen n+kons. fått ett mera slutet uttal. Noreen erinrar därvid om hur æ-ljudet i motsvarande ställning tecknas ej med a utan med i och e. I Rök III s. 68 f. avvisar Bugge Axel Kocks läsning *satint* och tydning 'unter Seeland' under hänvisning till att verbformen *satint* betyder 'sassen (oder wohnten) in Ruhe, hielten sich ruhig auf' ej som hos Kock 'i fyra år svärmade omkring och slogo sig ned på ön Seland'. Uttrycket 'unter Seland' låter inte förbinda sig med 'fyra år'.

Hugo Pipping har slagit in på olika nya vägar, merendels framkomliga endast med hjälp av haplografier och därför tvivelaktiga. I Studier i nord. filologi 2 (1911) s. 13 ff. utgår han från det fvn. verbet *setiast*, som enl. Fritzner² III sid. 213b kan betyda 'slaa sig til Ro paa et Sted eller i en Stilling', och söker med stöd av citat från lagtexter göra troligt, att *satints* motsvarar 3 pl. pret. konj. *sattinz*=fvn. *settiz*. På så vis och genom en dubbelläsning av runföljden si kommer Pipping fram till en läsning: *satints*(=*sattinz*) i *siulunti*, förslagsvis ersatt med: *satints* i *iulunti* eller utan någon som helst haplografi med *satints* i *ulunti*, vilket alternativ översattes med: »Det säger jag för det trettonde, vilka tjugo konungar som underhållit fientligheter i fyra vintrar». Det finns ingen anledning att här gå närmare in på Pippings olika alternativ, då han själv för längesedan har uppgivit dem. I regel bygger de på alltför många osäkra och godtyckliga haplografier, konstruktioner, språkformer och ordbetydelser.

I Om runinskriften på Rökstenen i Acta societatis fennicæ 49 (1919) s. 29 f. presenterar han en ny läsning, som bygger på haplografien *int*, nämligen s *atin tints* i *ulunti*, vilket transkriberas med: (*huarir tuair tigr kunungar*) 's *ąttin tynz i olundi* (*fiagurra uintura*) och översattes med: vilka tjugo konungar, som omkommit i en fyraårig fejd. Även denna tolkning har Pipping senare uppgivit och det lönar ej heller mödan att närmare granska den.

I studien Zur Deutung der Inschrift auf dem Runenstein von Rök tryckt i Acta Philologica Scandinavica (1929) s. 254 f. ansluter sig

Pipping till Axel Kocks utläsning av int och läser med rikliga haplografier:

sat̄in int̄ siulunti i ulunti fiakura uintura,

vilket transkriberas:

sat̄in ynd̄ S̄jiulundi i olundi fiagurra wind-wrā-a.

och översättes: am Syio skogher sassen in einer Fehde nach allen vier Himmelsrichtungen. Pipping arbetar här med nytolkningar av **siulunti**, vilket sammanställles med det östgötska sockennamnet Sya, och **uintura**, vari han ser en plur. gen. av *wind-wra* 'Windecke d.h. Himmels-
 richtung'. Uttrycket *Syio skogher* är belagt i ett brev från 1382. »Götstaff Mattisson lemnar sin frände (magh) Jonis Franceiis qvitto på köpeskillingen för föliande gods: Moo i Harghx (v. Hargs) socken, en half attung i Ezlösa och en skogslott i Syio skog». Inte heller denna tolkning är Pippings slutgiltiga. I Rökstensinskriften en rättsurkund i Studier i nordisk filologi 22 (1932) s. 46 f. återvänder han ännu en gång till **satint**-problemet och läser med bindruna och alternativa haplografier: **sat̄in t̄isi** (i **siulunti**) i **ulunti**, vilket transkriberas: *saddin Disi i S̄yio lundi i olundi* och översättes: förskaffat valkyrian hennes lystmäte i Syio skog, i en fejd. Verbformen **sat̄in** fattas här som pret. konj. av verbet *sedia* 'mätte, stille en tilfreds ved at lade ham faa nok af hvad han begjærer' (Fritzner III s. 195) och motsvarar fvn. *seddin* och fsv. *saddin*. T-runan utläses som bindruna=**t̄i** och **t̄isi** som ack. sing. av *Dis* f. 'en valkyria', i *siu lunti* tolkas fortfarande som 'i Syio skog'. Sya är ännu i våra dagar namn på en socken i Östergötland vid Svartån, som ligger helt nära Rök. Även om ett och annat i denna tolkning t.ex. Syio skog kan vara synnerligen fantasieggande, torde den som helhet betraktad inrymma alltför många osäkra moment, däribland haplografier, bindruna och ordbetydelser för att i längden kunna upprätthållas. Därtill är den för svagt grundad.

Något nytt försök till lösning av **satint**-problemet har veterligen inte senare varit synligt i tryck, vilket likväl inte behöver betyda, att runföljden **satint** inte fortfarande utgör ett olöst textproblem. T-runan häri kan inte anses tillfredsställande förklarad genom Bugges och von Friesens antagande, att **nt** är en digrafisk teckning för långt dentalt n, som kunnat förkortas i svagton — anförda paralleller från andra runinskrifter och lagtexter är knappast relevanta till Rökstenens ljudform. Ej heller vinnes en plausibel förklaring genom Kocks och

Noreens prepositionssubstitution, vilken grundar sig på en osäker haplografi. Alla Pippings förslag arbetar ännu mer med godtyckliga dubbelläsningar, okända konstruktioner, konstruerade språkformer och ovissa ordbetydelser och blir fördenskuil föga övertygande. Ej sällan utplånas den konsonantiska alliteration, som uppkommer, om man läser *satint siulunt*. Dessa omständigheter gör det fullt berättigat att söka efter en annan förklaring. Att *satint* verkligen är pret. konj. 3. pers. plur. blir högst sannolikt vid en översikt av analoga verbformer på Rökstenen.

Flock 1. **Sakum ukmini ... uaRintuaR ... uaRinumnaR** (pret.konj.)

Flock 2. **þat sakum anart ... urþi** (pret.konj.)

Flock 5. **Sakum ukmini ... si** (pres.konj.)

Flock 6. **Sakum ukmini ... uaRi** (pret.konj.)

Flock 13. **þat sakum þritaunta ... satint** (pret.konj.)

Den något varierade flockingressen *sakum ukmini* och *þat sakum anart* etc. efterföljes i regel av pret. konj. — flock 5 har dock pres. konj., vilket troligen hänger samman med siffermagien eller med växlingen mellan konjunktivformerna vid detta verb. Flock 12 är alltför osäkert tolkad för att excerperas. Av särskilt intresse är de båda runföljderna *uaRintuaR* 'voro två' och *uaRinumnaR* 'blevo tagna 1. togos', vilka båda har formen *uaRin*, pret. konj. 3 pres. plur. av *vera* — deras subjekt är *ualraubaR tuaR þaR* (pl. fem. nom.). Synnerligen viktig är runföljden *uaRinumnaR*, som säkerställer formen *uaRin* — någon t-runa finnes ej i närheten — och berättigar oss att utan dubbelläsning upplösa *uaRintuaR* i *uaRin tuaR*. Därefter bjuder konsekvensen att upplösa *satintsiulunt(i)* i *satin tsiulunt(i)* och, om man fasthåller vid *siulunt(i)* 'Själland', vidare i *satin t siulunt(i)*. Den ensamma t-runan kräver såväl en förklaring som en komplettering. Det ligger nära till hands att antaga en elision — en vokal har av en eller annan anledning blivit utstött — och insätta t.ex. *a*, då texten blir: *satin<a>t siulunt(i)*, vilket är pret. konj. av fvn. *sitia at e-u* »være saaledes tilstede ved noget, at man er sysselsat dermed» (Fritzner² III s. 251 sp. 2).

Några belägg på denna betydelse må anföras: *þórolfr lézt eigi mundu sitia at fé sinu* (Laxd 79) *jólaaptan, er Haraldr sat at mat* (Ágr. 4¹⁰) *er konungr sat at matbordum* (OH 237²⁷) *þat var engi siðr, at sitia lengr en þrijár nétr at kynni* (Eg. 82) *Sátu þeir at drykkiu til miðrar nétr* (Eg.).

Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis (2. Udgave 1931) s. 497 upptager under fisl. *sitia at e-u* en specialbetydelse 'residere, styre', t.ex. *sitia at Iórvík* (Sigv 10,1), *sitia at Jómi* (Jóm s. 6), *sitia at landi*, *ládi* (Arbj 4, Ott 2, 18) *sitia at jörðu* (Eskál Lv 1) *sitia at Urðarbrunni* (Eil 3), *sitia at Danmörk einni* (Bj H 6). I Neckels Eddaglossar (1936) s. 150 återfinnes frasen *sitia at landi* 'in der Herrschaft sitzen, sein Land regieren', vilken närmast hänför sig till en mening i prosainledningen till Grímnismál: *En Geirröðr, fostri minn, er konungr ok sitr nú at landi* — men min fosterson Geirröd är konung och härskar nu över ett land. Flock 13 på Rökstenen har exakt samma fras **kunukaR satin<a>t siulunt(i)** som Grímnismál 'konungr ok sitr ... at landi'. Översättningen av motsvarande runföljd på Rökstenen torde böra modifieras till 'vilka tjugo konungar som härskade över (Själland?)'. Vid fraserna *sitia i* och *sitia á* är betydelsen rent lokal, medan den vid uttrycket *sitia at* är både lokal och final. På tal om sistnämnda fras må även erinras om subst. *atsitiandi* 'härskare', som bl.a. förekommer i första helmingen i den strof i dróttkvætt Egil Skallagrímsson kvad, då han i Arinbjörns följe som skeppsbruten en stormig kväll trädde inför konung Erik Blodys:

Kominn emk á ió Iva
 angrbeittan veg langan
 öldu enskrar foldar
 atsitiandi at vitia.

som kan återges med: »Kommit har jag på skeppet (eg. Ives häst) böljans långa svårkryssade väg att besöka den engelska jordens härskare».

Läsningen **satin<a>t siulunt(i)** raserar alla v. Friesens alternativ: 1) **satint siulunt** i 2) **satint siulunti** i 3) **satint siulunti**, den eliminerar tidigare förklaringsförsök, som antingen laborerar med digrafisk ljudbeteckning eller haplografisk prepositionssubstitution, och skapar på ett par punkter klarare ordgränser. Därvid förintas visserligen Bugges och Schücks postposition och versindicium **satint siulunt i**, medan allitterationen blir bevarad, även om man med elision läser **satin<a>t siulunt(i)**. Formerna **uaRin** (2 ggr) och **satin** ur resp. runsättningar: **uaRin tuaR**, **uaRin** (n)umnaR och **satin<a>t siulunt(i)** skingrar dunklet kring verbformens utseende i pret. konj. 3 pers. plur. Den ändas i Rökstenens språkform konsekvent på *-in* och tecknas också

genomgående **-in**. Den enhetliga utläsningen av dessa former synes vittna om tolkningens evidens.

Det parti äldre runor, som återfinnes i form av två ramband — det ena nertill och det andra till vänster — på Rökstenens baksida, går i von Friesens indelning under benämningen flock 5, vilket motsvarar avdelning *f-g* i Bugges ordning. Hos den förre transkriberas den med äldre runornas ljudvärden:

SAGWMOGMENIf³ADHOARIGOLD
GAOARIGOLDInDGOanARHOSII

och med de yngre runornas ljudvärden:

sakumukminiþathuaRikult(i)
kauaRikultintkuanaRhusli

Innebörden är på det hela taget synnerligen oviss; von Friesen översätter i sin monografi över Rökstenen s. 88: Jag säger den unge mannen, hvem af Ingevalds- (eller: Ingvilds)ättlingarne som blef hämnad tack vare en hustrus offer (till makterna).

Trots att mycket redan skrivits om flock 5, kan den ingalunda anses vara slutgiltigt tolkad; åtskilliga sak- och formproblem återstår att lösa. Här skall uppmärksamheten i görligaste mån begränsas till runföljden **kultint kuanaR husli** och framför allt riktas mot formproblemet vid **kultint**. Denna form har av de flesta forskare uppfattats som nom. sing. av part. pret. *guldin* (fvn. *goldinn*) av fsv. *giælda* fvn. *gialda* 'gälda, betala, lämna i vederlag'. I Rök II, där Bugge först sysslade med flock 5 utan att dock komma särskilt långt med tolkningen — svårigheterna var också mycket stora med lönnrunor och ljudsubstitution — uppfattas *int<ind* som prep. *under*; på detta antagande bygger Axel Kock sedan sin förklaring av **satint**. Noreens framställning i Altschwedische Grammatik och Bugges egen i Rök III bringar intet nytt på denna punkt och kan därför förbigås — rungruppen *int<ind* i **kultint** fattas fortfarande som 'under'. Viktiga framsteg göres däremot av Erik Brate i hans bidrag Zur Deutung der Röcker Inschrift, publicerad i Rök III s. 294 f. Han tycks vara den förste, som utbyter transkriptionen av flock 5 med de äldre runornas ljudvärden mot en sådan med de yngre runornas, vilket öppnar vägen för värdefulla nytolkningar, gjorda främst av honom själv. En preposi-

tion **int**<**ind** 'ynd' finner han osannolik och läser i stället **kultint**, som han uppfattar som pret. part. av *gialda*; själva språkformen — dess skrivning med **-nt** i stället för **n-** inger dock formella betänkligheter. Brate ser i denna en parallellform till **satint** och nöjer sig med att hänvisa till Bugges behandling därav. Formen **kuṇaR** fattar Brate som gen. i betydelsen 'der Ehefrau' och **husli** som dat. sing. till fisl. *húsl*, *hunsl* fsv. *húsl* (neutr.) got. *hunsl* med betydelsen 'Opfer'. Hela flock 5 översätter Brate med: Lasst uns dem Volke die Erinnerung erzählen, für welchen von den Ingwalds-Sprösslingen durch das Opfer der Ehefrau Wergeltung wurde. På denna ståndpunkt står i huvudsak — speciellt vad **kultint** beträffar — även von Friesen. Han sammanställer i likhet med Brate formerna **satint** och **kultint** och söker förklara deras **-nt** som en digrafisk teckning av dentalt långt **n**, som kunnat förkortas i svagton.

Hugo Pipping finner däremot i uppsatsen Nytt om Rökstensinskriften i Studier i nord. filologi 3. (1912) s. 4 formen *guldinn(t)* misstänkt. Han uppfattar runföljden **di(ti)** som en haplografi samt utläser i-runan dels som **i**, dels som **y** och **d**-runan dels som **t**, dels som **d**, varigenom följande transkription blir möjlig:

hwar Ingoldinga wāri Ingoldi tynþ kwānar hūslī

d.v.s. 'vem av Ingolds ättlingar, som omkommit för honom genom ett hustruoffer'. I arbetet Om runinskriften på Rökstenen i Acta societatis 49 (1919) s. 34 upprepar Pipping sin kritik av ordformen **kultint** — denna får ej läsas *guldinn*, alldenstund namnet *Varin(n)* skrives **uarin**, ej **uarint** — och vidhåller sin tidigare tolkning av flock 5. Sedan Magnus Olsen i studien Til Rök-indskriften i Arkiv för nord. filologi 33 (1921) s. 221 visat, att **kultint**<**goldind** kan uppfattas som en äldre participform **goldint* för *goldit* jfr **ṇart**>*annat*, har Pipping t.ex. i Zur Deutung der Röker Inschrift i Acta Philologica Scandinavica (1929) s. 256 f. ej längre några betänkligheter att translitterera urn. **d** med **t**. Tidigare hade han i opposition mot Brate substituerat urn. **d** med **þ**. I nämnda uppsats diskuterar han vidare von Friesens betydelsealternativ 'als Sühne dargebracht' eller 'gerächt' vid **kultint** och stannar för översättningen: wer von der Sippe Ingewalds durch das Opfer einer Gattin als Sühne dargebracht wurde. Neutralformen *guldint* finner han korrekt, fastän det troligen här är tal om en kvinna, som frivilligt offerar sig själv.

Än en gång återkommer Pipping till **kultint**-problemet, närmare bestämt i översikten Rökstensinskriften en rättsurkund i Studier i nord. filologi (1932) s. 77 f. Då han kommit till övertygelsen, att offret utgjorts ej av en kvinna, utan av en man, ser han ej längre i likhet med Magnus Olsen neutralformen *guldint* i **kultint** utan maskulinformen *guldin*. Hustrun fattas ej längre som den offrade utan som den offerande. T-runan utläses som bindruna med ljudvärdet *ti*, dat. sing. av gudanamnet *TIR*=fvn. *Tyr*. Pipping läser alltså nu: **kultin ti kuḡnaR husli**, och översätter hela flock 5: Jag förtäljer den ovanliga händelsen, vem bland 'ingyellingarna' som lämnats i vederlag åt (1. hemburits) Tir, offerad av sin egen maka.

Något senare försök att lösa formproblemet vid **kultint** tycks inte ha framkommit, fastän sista t-runan i **kultint** lika litet som i **satint** kan anses tillfredsställande förklarad. Vid en återblick på det sagda, märker man, att de båda formerna ofta har sammanställts. Samma forskare har sysslat med dem och i stort sett bestått dem enahanda förklaringar. Brate och von Friesen har sökt hävda digrafiska ljudbeteckningar (nt för långt n), medan Pipping laborerat med haplografier och bindrunor. Då ingendera vägen synes vara framkomlig, skall participialformen **kultint** här söka förklaras på samma sätt som preteritalformen **satint**. Runföljden **uaimsiburiniR**, som ingår i flock 6, innehåller synbarligen **burin**, part. pret. nom. sing., vilket syftar på **uaim**, dat. mask. sing. Detta **burin** är analogt med **kultint**, som ej kan vara annat än part. pret. nom. sing. och syfta på **huaR**, nom. mask. sing.+t. Utläsningen: **kultin t kuḡnaR husli**, blottar en sannolik elision och bör troligen kompletteras till: **kultin<a>t kuḡnaR husli**. Betydelsen vid såväl **kultin** av fsv. *giælda* fvn. *gialda* som *husli* dat. sg. av fsv. *hüsl* fvn. *hüsl*, *huns*l got. *huns*l n. är emellertid synnerligen omstridd, varför det är vanskligt att prestera en översättning. Vi har här att göra med en passivkonstruktion (pret. konj.+part. pret. nom. sing. mask.), vilken som sådan tycks vara mera fristående gentemot ett ev. efterföljande prepositionsuttryck. Detta innebär, att även andra prepositioner av allt att döma kan uppträda efter passivkonstruktioner än sådana, som smälter samman med det aktiva verbet till stående förbindelser. Vore det inte också naturligare att tänka sig: **uaRi kultin+prep.+kuḡnaR (gen)+husli (dat. styrd av prep. at)** än **uaRi kultin+kuḡnaR (gen.)+husli (dat. utan prep.)?**

Hur man än skall förklara det slutande **t** i **kultint**, kan man utgå

från, att det inte låter förbinda sig med efterföljande **kuṇaR**. Ansätter man i analogi med **burin** formen **kultin**, utesluter bindrunor och haplografier, kan det näppeligen finnas någon annan möjlighet att förklara det isolerade **t** än genom elision. Själva betydelseolkningen må lämnas därhän på grund av de osäkra faktorerna **kultin** och **husli**; åtskilligt i von Friesens första och av honom själv förkastade alternativ bör dock ånyo övervägas: hvem bland Ingvalds ättlingar, som blev brakt som försoningsgård (för ett dråp, som någon eller några av ätten vållat) tack vare det offer hustrun (till den dräpte — förmodligen) anställde (för att af makterna utverka hämnd). Viveka Heyman kommer i en liten uppsats Till Rökstenens »**kult(i)ka**» i Arkiv för nord. filologi (1942) s. 318 ff med utgångspunkt från sagorna om Vanlande, Visbur och Agne (Ynglingasagan kap. 13, 14 och 19) fram till liknande tankegångar och översätter utifrån von Friesens första alternativ: vilken av Ingvalds ättlingar som blev föremål för hämnd därigenom att hans hustru offrade honom». Det skulle inte förvåna, om den rätta tydningen vore att söka i den riktningen på grundval av en text: **kultin<a>t kuṇaR husli**, som liksom **satin<a>t siulunt(i)** har allitterationen i behåll.

Det runparti, som följer omedelbart efter själva dedikationsformeln — flock 1 i von Friesens och mittpartiet av avdelning *a* i Bugges beteckning — har olika forskare transkriberat något olika, beroende på läsningen av den stympade sista runan i linje 4 på Rökstenens framsida; den har lästs såväl **r** (Bugge m.fl.) som **u** (von Friesen). Sålunda translittererar Bugge både i Rök I och senare:

sakumukminiṭpathuariaRualraubaRuarintuaR
ṭaRsuaṭtualfsinumuaRinumnaRtualraub^r
baṭaRsamṇamṇumisumṇum

och översätter likaledes i Rök I s. 91: 'Jeg fortæller om min søn, hvilke to valrov han tog tolv gange, begge på en gang fra forskjellige mænd'. I runföljden **tualraub^r** ser han (a.a. s. 29) ett förkortat **tualraubar** och i detta senare ett haplografiskt **tuaR ualraubar** — att läsa **numnaRt ualraubar** och förstå **numnaRt** som **numnaR** finner han osannolikt. Mot Bugges text skulle man kunna invända, att slutrunan i runföljden **tuaRualraubaR** på linje 3 alldeles ovanför är **R** och ej **r**. Bugges läsning, **tualraub^r** — motiverad av bristande utrymme i slutet

av raden — blev emellertid allmänt antagen. Så läser han själv även i Rök II och Rök III, där han dock påpekar, att den sista runan är osäker men kan vara r. Så läser Adolf Noreen i *Altschwedische Grammatik* (1904), Henrik Schüek i *Bidrag till tolkning af Rök-inskriften* (1908), von Friesen i *Runorna i Sverige 2. uppl.* (1915), Erik Brate i *Östergötlands runinskrifter* (1918) och Hugo Pipping i *Om runinskriften på Rökstenen* (1919).

Först i sin monografi över Rökstenen (1920) s. 35 ff. tog von Friesen på ett framgångsrikt sätt åter upp problemet tua<Rua>lraub(a)R. Han påvisar, att det vid slutet av rad 4 inte står r utan en huvudstav, från vars övre ända utgår en kort bågböjd linje, som lika väl kan kompletteras till ett u och som ett r. Runans placering behöver dock inte innebära, att en föregående runa skulle vara utelämnad; en sådan förkortning vore enligt von Friesen utan motstycke i runskriften. Däremot skulle en haplografisk felristning kunna tänkas. Själv söker han sig dock fram på andra vägar. Sista runan i rad 4 läser han som u och får då fram den välbekanta dativformen ualraubu till valrauf. Han analyserar: »Men hvad är t? Här måste ett fel eller en förkortning föreligga. Det närmast föregående ordet är numnaR. Dess näst sista runa är a och den möjligheten föreligger, att ursprungligen ristats numnatualraubu med haplografiskt öfverhoppande av R, som därpå införts. De avsedda orden skulle alltså vara at ualraubu. Härmed må emellertid vara hur som helst, säkert är, att den enda otvungna uppfattningen af det efter °raub stående skadade tecknet är att läsa det som u, och den enklaste kompletteringen af det mellan numnaR och ualraubu stående t, som ej tillsammans med föregående eller efterföljande tecken ger något känt och i sammanhanget användbart nordiskt ord och därför måste vara en spillra af ett defekt ord, vinnes genom att framför t inskjuta ett a.» von Friesen påpekar, att en fras *nema at valraufu* har sin fulla motsvarighet i det likabetydande fvn. *taka at herfangi*, som är belagt i *Fornmannasögur VII*, 8²⁵ och *Grágás II*. 158. Prep. *at* har ofta funktionen 'såsom'.

I studien *Zur Deutung der Röker Inschrift* (1929) s. 249 accepterar Hugo Pipping von Friesens läsning av slutrunan i rad 4 som u men han kan däremot inte gå med på att läsa t som at. Han uppfattar följande u-runan som bindrunan med ljudvärdet iu och läser runföljden tu som tiu. Pipping fattar vidare b-runan i bapaR, vilket följer omedelbart efter tualraubu, som tecken för mb och läser tiu walraubum.

Det aritmetiska uttrycket *twalf sinnum tiu walraubum* på tal om de tidigare nämnda två krigsbytena (**ualraubaR tuaR**) och olika erövringar av dessa skulle enligt hans mening passa bra i en romantiskt färgad skildring som den på Rökstenen. Även i ett senare arbete Rökstensinskriften en rättsurkund (1932) s. 15 f. hävdar Pipping denna tolkning, fastän han där ej läser u-runan med ljudvärdet **iu** utan i stället t-runan med ljudvärdet **ti** som bindruna. Hans översättning av flock 1 blir: Jag förtäljer den ovanliga händelsen, vilka de två valrov varit, som genom tolv gånger tio likplundringar tagits båda på en gång (i tur och ordning) från olika män.

Von Friesens läsning och tydning av **tualrabu** som <a>t **ualraubu** 'tagna som valrof 1. byte' bör dock avgjort föredragas framför Pippings mera komplicerade, som tagit hjälp av såväl bindruna som haplografi. Utläsningen <a>t **ualraubu** ur **tualrabu** kommer emellertid i en helt annan belysning efter utläsningarna **satint**<a>t **siulunt(i)** av **satint siulunt(i)** och **kultin**<a>t **kuṇaR husli** av **kultint kuṇaR husli**. Den är ingalunda att anse som en felristning men väl som en förkortning och avsiktlig elision. Flock 1 på Rökstenen är snarast att enl. von Friesen översätta med: Jag säger den unge mannen, hvilka de tvenne stridsbyten voro som tolf gånger togos som byte, båda på en gång från man efter annan.

Det återstår att efterforska motivet till elisionerna <a>t, som här sökt uppvisas i runföljderna **satint**, **kultint** och **tualrabu** — möjligen finnes ytterligare någon på Rökstenen. Varför har ingen tidigare räknat med denna möjlighet? Detta beror säkerligen till icke ringa del på att tolkningarna av Röktexten i alltför stor utsträckning laborerat med haplografier, vilka nog kan sägas ha fört forskningen på avvägar. Även om både elisionen och haplografien utgår från att texten är fragmentarisk, är de ändå varandras motsatser som tydningssprinciper. Man kan vidare fråga, om det på Rökstenen finns andra kontraktionsföreteelser än elisionerna vid <a>t. Härvid skulle man ur flock 1 och 12 kunna anföra runföljden **suap**, som utgör en kontraktion av **sva at**. Genom dubbelläsning av a-runan skulle man visserligen få **sua ap**, men detta är dock mindre troligt. Samma företeelse har man exempelvis — Sophus Bugge har redan gjort sammanställningen i Rök III s. 247 — i Vafpr. 22.

hvaðan máni um kom, svát ferr menn yfir,
eða sól it sama.

och även i Vafpr. 36.

hvaðan vindr um kœmr, svát ferr vág yfir.

Cod. Reg. har på anförda ställen *sva at* och Cod. AM. *sa ær*. Rökstenens *suap* användes liksom i stroferna ur Vafpr. som relativpron. jfr framställningen i Gustaf Lindblads Relativ satsfogning i de nordiska fornspråken (1943) s. 132. Hur man än har att tänka sig saken, elisionerna måste förklaras som någon slags *licentia runica*, om inte *poetica*.

En överraskande belysning även åt elisionerna ger den siffermagi, som enligt åtskilliga forskare återfinnes på Rökstenen. Mest ingående behandlas denna av Bugge i kap. Zahlenverhältnisse auf dem Röker Steine i Rök III (1910) och av Pipping i studien Om runinskriften på Rökstenen (1919), men redan i Rök I (1878) s. 95 skriver Bugge: »Dr. Wimmer skylder jeg den bemærkning, at det neppe er uden hensigt, at der i hver af de to linjer med den længere rækkes runer ligestom også i hver af de tre tværlinjer oventil på bagsiden er 24 runer.» Denna tanke har sedan utvecklats av Magnus Olsen hos Bugge i Rök III; jfr hans banbrytande studie Om Troldruner (1917) samt Hugo Pipping och omfattats av alla senare forskare. Just i ett av de nämnda banden med äldre runor, för övrigt det av dem, som säkert innehåller 24 runor, står runföljden *kultint*. Går vi sedan till flock 1 på stenens framsida, vari bl.a. rungruppen *tualraubu* ingår, visar sig denna innehålla $96=4 \times 24$ l. 6×16 runor, d.v.s. multipler av talen 16 och 24, som ansågs vara särskilt magiska; de utgjorde också antalet runor i resp. yngre och äldre futharken. Runföljden *satint* slutligen återfinnes på Rökstenens baksida i flock 13, som innehåller $104=8 \times 13$ runor, vilken jämte flock 14 bildar en talserie, vilken innehåller 192 (eg. 190)= 8×24 runor. Även von Friesen, som i övrigt intagit en starkt kritisk inställning till särskilt Pippings talmagi, anser denna kunna vara åsyftad. Siffermagiens talserier ger sålunda en bakgrund och motivering åt elisionerna; utan dessa hade de förra blivit övertaliga. Det finns alltså på Rökstenen en *licentia poetica* av magisk karaktär.

Sedan är det en dröm att det en gång — när tillräckligt många fasta

hållpunkter vunnits framför allt i fråga om de ännu mångenstädes oklara ordgränserna — skall gå att uppvisa också en verklig *poetica licentia* och — utöver **þiaurikR**-strofen¹ — icke blott poesi utan även vers på Rökstenen.

¹ Om versmåttet senast Ivar Lindquist: Religiösa runtexter II. Sparlösa-stenen. Lund 1940. särsk. s. 157 f, 165 o. 170.

DIDRIK ARUP SEIP

Veraldarsaga.

1.

Veraldarsaga er en kort verdenshistorie på norrønt mål. Den er overlevert bare i islandske håndskrifter noen fra 13. hundreår, og noen yngre. Fyldigst er sagaen overlevert i AM 625,4°, et islandsk håndskrift skrevet av 3 hender i annen halvdel eller i slutten av 13. hundreår. Det ble i sin tid utgitt meget godt av Konr. Gíslason i »Fire og fyrretyve Prøver af oldnordisk Sprog og Literatur» (Kbh. 1860; s. 64—103, sml. samme forfatters Frumpartar s. LVII ff.). Håndskriftet er utgitt på nytt av »Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur» ved Jakob Benediktsson (København 1944); som i en innledning gir god innføring i de problemer som knytter seg til teksten.

Benediktsson drøfter dateringen av håndskriftet (s. XXIV). Mens Gíslason satte håndskriftet til »seint á 13. öld» (Frumpartar s. LVII), og Kálund regnet det for å være skrevet ca. 1300 (Alfr. ísl. II s. CXCv), mener Benediktsson at »en datering til første fjerdedel af 14. aarh. er maaske det sandsynligste». Hovedgrunnen for Benediktsson synes å være at *ð* ofte er brukt for *ǰ*, og sammenblanding av *ð* og *ǰ* blir ikke vanlig i isl. før et godt stykke ut i 14. hå. — Imidlertid er det sannsynlig at denne bruk av *ð* for *ǰ* har en annen grunn og skriver seg fra et eldre islandsk forelegg. I isl. håndskrifter fra omkr. 1200 fins ikke sjelden *ð* for *ǰ*; således er *ð* regelmessig brukt for *ǰ* i AM 677,4° A, Prospers epigrammer, ikke mye yngre enn 1200 (sml. MM 1945 s. 13 ff.). I AM 677,4° B, Gregors homilier og Gregors dialoger, av omtrent samme alder, er ofte brukt *ð* for *ǰ* (ANF 58 s. 137 ff.). I begge disse tilfelle synes grunnen å være den at de isl. avskrifter har hatt norsk forelegg med *ǰ*, som så er gjengitt med *ð* mot vanlig islandsk skrive-

skikk med *p*. Fra et slikt isl. forelegg kan AM 625,4° ha bevart *ð* for *ð*. — Forelegget må ha hatt både *p* og *ð* for *ð*. Benediktsson viser (s. XIV). at hånd A blander sterkt disse to tegn og dessuten etter sin samtids skikk bruker *ð*. Hånd C, som skriver et par sider, har oftest *p* (*mapr* o.l.), men én gang *Aðrir* og én gang *hvilð* (Benediktsson s. VIII).

Både i dette håndskrift og i andre håndskrifter fins *ð* stundom i framlyd; slik skrivemåte blir i regelen regnet som feil eller som tegn på usikkerhet hos skriverne, og *ð* blir derfor rettet av utgivere, således også av Benediktsson (s. XIV). Forholdet er imidlertid sikkert å forstå på annen måte. I AM 625,4° forekommer *ð* i framlyd 12 ganger; derav står de 8 i ord som etter framlydskonsonanten har *r*+vokal eller vokal+r: *ðyrþar* 5¹⁷; *ðrotunn* 8¹⁵; *ðrocnvdr* 12⁹; *ðrotin* 19¹⁵, 20¹⁵; *ðravndi* 20⁴; *ðravna* 21⁵; *ðrucnadi* 49⁸. Det er klart at forelegget har hatt *ð*+et forkortingstegn for den følgende forbindelse. Ordet *dróttinn* ble i eldste norsk ofte skrevet *.ð.* for drottinn. I AM 677,4° A, som bruker *ð* for *ð*, blir *ð* brukt også i dette ordet (MM 1945 s. 14). — En parallell til denne skrivemåten finner vi i AM 243bα, det norske hovedhåndskrift av Konungs skuggsjá. For *draga* er skrevet *ðragha* (Celander Om övergången etc. s. 25; Hægstad VM Tillegg s. 67).

Foruten i de 8 tilfelle som er nevnt ovenfor, har AM 625, 4° *ð* i framlyd 4 ganger til. Av dem er tre ved ordet *dagr*: *ð.* for *degi* 4¹⁰, for *dagr* 6¹⁶, i *skepmoðagar* 10¹⁶. Denne skrivemåten skyldes også sikkert forkortet skrivemåte i forelegget. I forkorting for lat. *dies* ble *ð* brukt i europeisk skrift (Lindsay, Notae Latinae s. 424, Capelli, Lexicon Abbrev². s. 87). I norske håndskrifter fins ikke sjelden *ð* i dette ordet: *friaðægi* Tüb. Me II (NgL. 5 s. 4); *idag*, *arðegis*, *ðaga*, *ðag* (Celander, Om övergången etc. s. 35; Hægstad VM, Tillegg s. 105). — I Jöfraskinna er brukt *.ðð.* for *daga* (F. Jónsson, De bevarede brudstykker af skindbøgerne Kringla og Jöfraskinna pl. III, 2³²). Alt Celander har uttalt at *ð*-tegnet skyldes tverrstreken i en forkortet skrivemåte i forelegget (Celander, Om övergången etc. s. 43, s. 47). — Hit hører rimeligvis også skrivemåten med *ð* i ordet *bardagi* i norske håndskrifter, som altså rimeligvis ikke har noe lydlig grunnlag som jeg har tenkt meg før (MM 1945 s. 14 f.). — I AM 686 B, 4°, isl håndskrift fra begynnelsen av 13 hå., en homilie visstnok med norsk forelegg, står *ðege* (Bjarnarson, Leifar s. 178³²). Hit hører da skrive-måtene med *ð* i dette ordet i AM 625,4°.

I AM 625,4° står ett eksempel til med *ð* i framlyd: *ðarða* 50¹. Her kan

jeg ikke påvise eksempler med forkortet skrivemåte; men i GkS 2365,4°, codex regius av eldre Edda, er én gang skrevet *daupa*. Dette håndskriftet har også strek over *ǰ* i forbindelse med følgende *r* eller *v* (se Wimmer- Jónsson's utg. s. xxxii f.). Det er rimelig at det foreligger en forkortet skrivemåte også for dette ordet i forelegg for AM 625,4° og GkS 2365,4°.

Benediktsson skriver at håndskriftet AM 625,4° »maa antages at være afskrevet efter et meget gammelt forlæg» (s. xxiv f.). Det er sikkert riktig; på det tyder nettopp bruk av *p* for *ǰ*. Dessuten har Benediktsson (s. xvii) med rette pekt på skrivemåten *landaskipfti*, som utvilsomt stammer »fra forlægget og maa betragtes som et stærkt indicium paa dettes høje alder». Slik innskutt *s* i forbindelsen *pt* er karakteristisk for en del av de eldste isl. håndskrifter, skrevet før og litt etter 1200. (sml. Hoffory ANF II s. 10 ff.; Helgason i Bibl. Arn. I s. 74). Skrivemåten *landaskipfti* i AM 625,4° må skrive seg fra et gammelt islandsk forelegg. Men skriveren følger ikke alltid forelegget; det er hans egen skriveskikk som viser seg når han bruker tegnet *ǰ*. Som ellers i isl. etter 1250 blir *æ* og *œ* blandet sammen, med minner om eldre skriveskikk (Benediktsson s. xii). — Et yngre islandsk drag er også forekomsten av svarabaktivokalen *u* noenn få ganger: *angvrsemi*; *kallður* (for *kalladur*) og omvendt skrivemåte *vndirstoðr* for *vndirstoður* (Benediktsson s. xiii). Vi kan altså regne med et islandsk håndskrift, som jeg med Gíslason vil sette til siste del av 13. hå., og et eldre isl. forelegg, som ikke kan være yngre enn 1200, men godt litt eldre. Det gamle islandske forelegg for Veraldarsaga i AM 625,4 må ha hatt et norsk forelegg. Både paleografiske og språklige forhold viser det klart.

2.

Av paleografiske forhold som tyder på et eldre norsk forelegg, nevner jeg først at vi finner *n* for *r*, ordet *arangr* m. »åring» er først skrevet *anangr* (22⁹), og siden er *n* rettet til *r*. Det tyder på at det isl. forelegg har hatt *anangr*, som i så fall rimeligvis er en mistydning av et forelegg med insulær *r*, som lignet tegnet for *n*. Dette tegnet er brukt i to av de eldste norske håndskriftene, AM 655 Ix,4° og NRA 73. I det norske håndskrift AM 619,4° (Norsk homilieboek) fins stundom *n* for *r*, som viser at forelegget har hatt insulært tegnet.

Insulær *f* er brukt i AM 625,4°; i annen halvdel av 13. hå. hadde dette

tegn trengt inn i isl.; så det viser ingen ting om forelegget. Men et enkelt sted er tydelig *f* i forelegget mistydet som *p*: *nopn* for *nofn* hos hånd C (36¹¹); denne feilskrift må ha funnet sted i isl., da *f* enda ikke var mye brukt; lignende misskrift fins i andre isl. håndskrifter med norsk forelegg; således *ep*, *navpn* i AM 655 x,4°, Mauritius saga; *acaflega* for *acaflega* Isl. hom. (Wiséns utg. s. 93).

I noen tilfelle har håndskriftet en påfallende bruk av *y* for *v*: *leidarijisi* 26⁴; *kyevdi* for *kveykdi* 7¹³. Benediktsson (s. XII) tenker seg at det skyldes »fejlæsning af angelsaksisk *v* i forlægget»; en slik feillesning mener Benediktsson også kan være grunn til skrivemåten med *y* for *u* (i forelegget skrevet med insulær *v*) som *lyto* o.l. Insulær *v* er lite brukt i eldste isl. håndskrifter, og det fins også ellers eksempler på at insulær *v* er gjengitt med *y* (sml. Studier tillägnade Rolf Pipping s. 21).

I håndskriftet forekommer *farði* 69¹¹ én gang der andre håndskrifter har *færði* = *færði*. Benediktsson (s. XXIV) oppfatter formen som fortid av *ferja*. Forklaringen er visstnok en annen. For *æ* ble i eldste norsk stundom brukt ligatur av *a+v*: *a*; den fins i NRA 81 a; dessuten AM 325 II,4°, *Ágrip*, som har mange norske merker. Avskriveren av forelegget for 625,4° har oppfattet tegnet som *a*.

3.

Norske målmerker fins det mange av i AM 625,4° Ikke alle er like bevisende; men samlet peker de sikkert mot et eldre norsk forelegg.

Når det gjelder i-omlyd, er *baði* 743 for *bæði*, som ellers er brukt i håndskriftet (Benediktsson s.x), et sikkert norsk målmerke. Formen er kjent i norsk i 2. halvdel av 13. hå. og første fjerdedel av 14 hå. (Nsph. s. 151 og 241); formen er også brukt i AM 114 a,4°, homilie om imbredagene (se Holtsmark ANF 46 s. 261 og 265). Senere forekommer formen (også *baden* Nsph. s. 280) vesentlig i østnorsk. I isl. fins formen i «ventyret »Af þrim kumpanom» i håndskrift fra 14. hå. (Gíslason, Prøver s. 412³²), sikkert med norsk grunnlag; dessuten hos hånd I i AM 122a fol., Sturlungasaga, som også har hatt norsk forelegg.

I noen tilfelle er u-omlyd ikke gjennomført: *all skepna*, *annor*, *hafðv*. I noen tilfelle er først skrevet *a*, som så ved en overskrevet *v* er rettet til *av*: *avll*, *skavpuð*, *vavtn* pl. (Benediktsson s. x). Det kan neppe være tvil om at manglende u-omlyd skriver seg fra forelegget, og at

skriveren i noen av tilfellene er blitt oppmerksom på det som fra isl. synspunkt var galt. Det viser at forelegget var norsk.

Diftongforenkling: For *ei* forekommer flere ganger *e*. Benediktsson (s. XIII) nevner 9 eksempler på diftongforenkling i verbet *heita*; dessuten *perra*, *per*, *hrenlifis*, *bettu*, *rensadi*, *hemi*, *led* (for *leid*). Dessuten kan nevnes *vett* for *veit* pres. 10³. Sannsynligvis skal *heinv* 14⁴, 43⁴ oppløses *heminvm* og ikke *heim(i)vm* som Benediktsson gjør; sml. skrivemåten *hemi*. For *au* forekommer *o* i *brot* pret. for *braut* 5 ganger; og *logv* for *laugu* dat. av *lauga* f. Benediktsson (s. XII f.) mener at her foreligger omvendt skrivemåte da *o* kan bety *av=ø*; dette er mulig, men usikkert. Forenkling av diftongen må foreligge i *siv* for *siauv* tallord 11¹³, eldste forekomst av denne form. — Slik diftongforenkling finner vi også i en del gamle islandske håndskrifter fra omkr. 1200. Jeg henviser til eksempelsamlingen i L. Larssons artikkel i ANF 5 s. 142 ff. og mine opplysninger i MM 1943 s. 121 f., ANF 58 s. 148 f. Det norske grunnlag må være sørøstnorsk.

Privativt prefiks er i regelen skrevet *o*, men fins 4 ganger skrevet *v* (Benediktsson s. XI), en skrivemåte som må stamme fra forelegget. — Hægstad har undersøkt bruken av *u-* eller *o-* i eldste islandsk. I de skrifter som ligger til grunn for Larssons »Ordförrådet», fins *o-* 649 ganger og *u-* 2 ganger. Det ene av eksemplene fins i Rm VII, dvs. en linje innskutt i tiden 1242—47 i Reykjaholts måldagi, en linje som utvilsomt er norsk; dessuten én gang i Physiologus III 19⁶ (ca. 1200), »som ogso elles syner norsk påverknað i skrifti»; dessuten har han påvist *u-* i isl. brev fra 1245 (PA I. 47), i Dipl. Isl. II. 159 (1295) og Dipl. Isl. II. 484 (1341); ellers aldri *u-* i diplomene. Hægstad slutter at *u-* i isl. er en norvagisme (se Hægstad, Innl. s. 11; Rygj. merkn. 33; Isl. s. 2, 8, 44). — Til disse eksemplene fra Hægstad kan vi nevne *u-* én gang i Gregors homilier i AM 677,4^o B; dette håndskriftet har sikkert norsk grunnlag (sml. ANF 58 s. 147); likeså én gang i Prospers epigrammer i AM 677,4^o A: *vmilldo* (MM 1945 s. 19), også med norsk grunnlag. — I norsk er prefikset *u-* særlig brukt i sørøstnorsk og sørvestnorsk.

Konsonantbortfall. Der er flere eksempler på konsonantbortfall av forskjellig slag: *ð* er bortfalt etter *f* i *horfv* pret. 13¹²; at *hof* står for *hofðu* 34⁷, er mindre å legge vekt på. Slikt bortfall er det eksempler på i norsk alt i AM 619,4^o og stadig siden (Nsph. s. 174; 275. Studier i nsph. s. 81). Også i Isl. hom. (Wiséns utg. 96³²) fins *hafi* for *hafði*, også sikkert med norsk grunnlag.

Også etter *r* har AM 625,4° stundom *d*-bortfall *iarlig*, *varveizlo*, *skvrgoð* (Benediktsson s. XXII). I norsk hadde *d* en usikker stilling her, og eksempler på bortfall fins ofte i tekster fra 13. hå. (Nsph. s. 174; Studier i nsph. s. 77 ff.). Et sted er skrevet *harlða* for *hardla* 5⁸; dersom det skyldes forelegget, tyder det på østnorsk kakuminalisering (sml. Nsph. s. 187).

Foran *d* kan *g* falle: *langfedar* 14¹⁶; *brudrit* pts. 18¹⁴. Slikt bortfall finner vi i norsk i 13. hå. (Nsph. s. 176; Studier i nsph. s. 8 ff.).

h er oftest bortfalt foran *l*, *r*, *n*, stundom bevart. Benediktsson gir (s. xv) en oversikt over bruken; *h* er bevart 7 ganger foran *l*, 1 gang foran *n*, 1 gang foran *r*, men ellers bortfalt. Det kunne skyldes en almen norsk innflytelse, men synes snarest overført fra forelegget. Av betydning er her at det et par steder synes å foreligge norsk stavrim med bortfalt *h*: *lysa lydni ok litillæti við guð*. 7⁹; sml. i *þan lvt lanzins* 16¹⁴. Stavrim fins det ellers mange eksempler på i Veraldarsaga, f.eks. *fegri oc frídare* 5⁶; *af goðvilía oc gæzko* 9⁴ m.fl.

Det er også mulig at stavrim viser bortfall av *h* foran *v*; slikt bortfall må være gammelt i sørøstnorsk (sml. Stud. tillagnade Rolf Pipping s. 23; NTS xv s. 356 ff.) I Veraldarsaga heter det: *god hvildiz af vilom verkom* 6⁹; *i iordina hverfa oc at molldar avka verpa* 8¹³. Et slikt stavrim må ha grunnlag i sørøstnorsk (sml. om *vr—r* nedenfor s. 162).

Håndskriftet har mange eksempler på bortfall av *j* (Benediktsson s. XXII). Således etter én eller to framlydskonsonanter: som i Norsk homiliebook mangler *j* stundom i tallordet *forar* og *forda*; dessuten i *stornur*, *viðsmorskvið*, *fralso*, *safar*. Slikt bortfall fins det mange eksempler på i norske skrifter i 13. hå. og senere (Nsph. s. 177, 279) og i isl. skrifter med norsk grunnlag f. eks. i Gregors homilier og dialoger i AM 677,4° B (ANF 58 s. 148). — Dessuten er *j* falt i etterlyd. Benediktsson nevner: *vhamingo* og 4 ganger *hofðingar*. Også i eldste norsk fins slikt bortfall, f. eks. *hofðingar* AM 619,4° (No. hom., uriktig gjengitt i Indrebøs utg. 137²¹). Om slikt bortfall i norsk ellers se Nsph. (s. 177 og 279); likeså i isl. håndskrifter med norsk grunnlag: *Ágrip* har *høfþingar* 54⁵; om AM 677, 4° B se ANF 58 (s. 148), andre slike eksempler er nevnt i Svenska landsmål 1949 (s. 90). — Denne tilbaketrenging av palataliteten hører særlig hjemme i sørøstlandske og sørlandske kystmål. — Mulig hører hit (*klyfada asna*) for *klyfjada*. Benediktsson peker på at på tilsvarende sted i fragment B står det

kliufapa; men det må være en uriktig form, visstnok en »hyperislandsk» stavemåte.

Bortfall av *v* fins i *sa* for *svá* 18¹. Dette bortfall fins i norsk i 13 hå., således i hovedhåndskriftet av Konungs skuggsjá (Holm Olsens utg. s. 105¹⁸), ofte etter 1300 (Nsph. s. 263 og 285). Fire eksempler fins etter Larsson (Ordförrådet) i Isl. homiliebook, som har norsk grunnlag. Ellers fins det ingen eksempler i de eldste isl. skriftene. — Benediktsson oppfatter (s. XXIII) *kykenði* 11² for *kykvendi* som en ren skrivfeil; men bortfall av *v* i dette ord fins ofte i norsk (se NgL V).

Omvendt er *v* mulig bevart foran *r* dersom det er tilsiktet stavrim i *hann vissi sik fra (v)rekin* 7¹¹. Dette er naturligvis usikkert; men *vr* var bevart i sørøstlandsk og sørlandsk.

Prep. *við* er fire ganger skrevet *vit* (Benediktsson s. xviii). Dette blir regnet som en særnorsk stavemåte (Noreen, Altisl.⁴ § 238 f.); skrivemåten er stundom brukt i eldste isl., således én gang Petri saga i AM 645,4^o (norsk grunnlag) og fire ganger i Gregors dialoger i AM 677,4^o B (norsk grunnlag), se nærmere ANF 58 s. 134, 138.

Av konsonantassimilasjoner som viser norsk forelegg, nevner jeg *fys(s)t* for *fyrst* 8 ganger (Benediktsson s. xvii); *hvesv* 18⁷. — For *kt* er skrevet *tt* i *pvilitt* 21¹³; denne overgang er kjent fra norsk fra første halvdel av 14 hå. (Nsph. s. 294).

Et sørøstnorsk drag viser seg i overgangen *tn > dn*: *ofmeþnaþar* 38⁸; her må forelegget ha hatt **ofmeðnaðar*, hvor etter vanlig isl. skikk omkr. 1200 *ð* er ombyttet med *p*. Overgangen *tn > dn*, *nn* kan sikkert påvises i norsk før 1200, og flere isl. avskrifter etter sørøstnorsk forelegg vitner om den. Eiendommelig nok finner vi i AM 619,4^o, Norsk homiliebook, skrivemåten *ofmenaðe* for *ofmetnaðe* (sml. MM 1943 s. 122 f.; med henvisninger). Også i homilien om imbredager i Isl. hom. er skrevet *ofmenaþar* (Wiséns utg. 36³⁶); denne homilie har norsk grunnlag og er også bevart i norsk overlevering. (Holtmark ANF 46 s. 259 ff.; der *ofmettnaþar*); dessuten fins homilien i Hauksbók, som har *ofmetnaðar* (s. 174).

I substantivbøyningen er det flere avvikende ting.

Nom. -r (m. sg.) mangler i flere tilfelle. Benediktsson nevner (s. xxiii) *myrk*, *ofrið*. Dessuten forekommer (*Gyþinga*) *lyð* for *lyðr* 19⁴. Slikt bortfall er vanlig alt i de eldste norske håndskrifter (NTS IV s. 401).

Gen. -s mangler i noen tilfelle. Benediktsson nevner (s. xxiii) 7 eksempler på *guð* for *guðs*; slik skrivemåte forekommer ofte i no.

helt fra de eldste håndskrifter av; i isl. synes bortfallet i regelen å ha sammenheng med norsk forelegg (NTS IV s. 462; Larsson Studier s. 65).

Bestemt genitiv mangler *s* i *arins* for *ársins*. I norsk fins flere eksempler på slikt bortfall tidlig i 13 hå., f. eks. i Strengleikar og senere i Barlaams saga og Thomas saga (se Bugge, Norsk sagafortælling i Irland s. 32; Hægstad VM Tillegg s. 9 og 19; Nsph. s. 179, 192, 283 f., 316). — I isl. skrifter fins det eksempler på det samme, særlig når det er grunn til å regne med norsk forelegg, således ofte i Isl. homiliebok, som etter L. Larsson har *dagens*, *heimens*, *nafnens*, *musterens*, *þopins* o.fl. I AM 677,4° B er brukt *sveinins*, *smípins* (ANF 58 s. 149). I Matteus saga i AM 645,4° er brukt *konvngens* (Larssons utg. s. 71¹⁴). Men sikkert kan vi ikke regne med dette målmerke, da eksempler fins også i skrifter som vi ikke kan si har hatt norsk grunnlag; i »Biskop Þorlaks jærtegn» i AM 645,4° er brukt *kerens* skrevet med forkortings-tegn for *er*) for *kersens* (Larssons utg. 5¹¹); i dette skrift er det også andre norvagismer, men noe norsk grunnlag kan det ikke ha. I GkS 1812,4°, eldste del, står *tunglens* for *tunglsens* (Larssons utg. s. 37¹⁴), som i senere isl. avskrifter er rettet til *tunglsens* (Alfr. isl. II s. 59); det er mulig at dette stykket i GkS 1812,4°, som bygger på Beda, har norsk grunnlag.

Norsk synes å være utelatelsen av *gen-s* i et av to sammenstilte ord som skal ha denne endelsen: *hvers kyn* 53²²; *in fyra Constantini* 67²¹; *in mikla keisara* 70¹².

Bortfall av endevokal i dat. sg.: *i ollvm heim* 65¹¹; *a því land* 24¹; *sini hend* 58². Slikt bortfall finner vi norsk i 13 hå. (NTS IV s. 403).

Benediktsson nevner (s. xxiii) akkusativformen *modir*, som han regner for skrivfeil. Han minner likevel om at slike former fins i isl. i 15. hå.; det kan nevnes at bruk av *i* eller *e* for *u* fins alt i No.hom. og i andre gamle norske skrifter (NTS IV s. 463; sml. Marstrander om *totir* for *totur* i runeinnskrifter fra Man, sst s. 386).

Påfallende er noen pluralformer på *-ier*: *sakier* 10⁶; *ovinie* akk. 32¹². Det ligger nær å sammenligne dem med noen former som er påvist i svensk og østnorsk, karakterisert ved *sönjer* eller *sönier*. Hesselman har behandlet fenomenet utførlig i »Studier tillägnade E. Tegnér 1918» (s. 337 ff.). Fra norsk er nevnt flertallsformer *skulje*, *skölje* (Østerdalen); *grænier*, *sönier* (Solør; sml. Larsen, Solørdial. s. 97). Hesselman nevner spor etter slike former også i Gudbrandsdal. Senere har Reitan gitt opplysning om formene: *sönjer*, *vänjer* (oftest *ovänjer*) Tynnset (Ny-

trøndsk ordforkortning s. 64, Tynnsetmålet s. 34); *sónja* i gammelt mål i Herjedal (Vemdalsmålet s. 82). — I diplomer fra senmiddelalderen fins disse formene av og til, således to ganger *synir* i diplom fra Sarpsborg 1487 (DN 11:255; men *synir* enklittisk i forbindelsen *Siofarsynir*); én gang enklittisk i brev fra Sarpsborg 1488 (DN 8:417); *sønjer* i diplom fra Jemtland 1506 (DN 14:220). — Forklaring på disse formene er gitt av Hultman alt i 1894 i »De östsvenska dialekterna» (s. 229), av A. B. Larsen, Hesselman og Reitan i de skrifter som er nevnt ovenfor. — Formene må ha oppstått i en dialekt som hadde både *-ir* og *-er* i pl., vokalharmonisk bestemt. Ved vokalreduksjonen fikk *-er* overmakt, fordi ord med lang rotstavelse har fått denne endelsen. Et ord som *vin* har da fått vanlig endelse lagt til akk. formen: *vinie*. Ordet *søk* skulle i pl. hett *saker*, men ord med kort rotstavelse fikk ikke reduksjon og vokalen har her vært en annen i *skåler*; derfor har også det fått ny endelse: **sakær* eller *sakier*. Kan vi bygge på formene i Veraldarsaga, må dette forhold være eldgammelt. De kaster i så fall et særskilt lys over selve strukturen i de norske dialekter som har hatt dem.

Tidlig møter vi i norsk en del synkoperte former i pret. og pts. av verber som regelrett har *-ada*, *-adr*. Foruten dem som er nevnt fra Strengleikar og Barlaams saga i Nsph. (s. 149), nevner jeg *grundu* fra norsk håndskr. af Fagrskinna (F. Jónssons utg. s. 121¹⁴), *scampisc* i Konungs skuggsjá (Jónssons utg. s. 173¹⁰). For senere tider henviser jeg til Nsph. s. 238. — I isl. skrifter med norsk grunnlag kan også slike former finnes, f. eks. *hon scampisc* i Gregors dialoger i AM 677,4° B s. 45¹⁰ (Leifar 80¹). — I AM 625,4° er av verbet *kalla* brukt følgende 3 synkoperte former: *kallði* 6²; *kallði* 105⁸; *kallður* 20⁹ pts. med nyutviklet *u* (se foran s. 158). Synkope finner vi også i et av de eldste norske håndskriftene AM 619,4°, No. hom., som har *calldr* (Indrebøs utg. s. 103⁹) i en homilie som hører til eldste del av boken, »In inventione Sancte crucis sermo», og som synes å ha sørøstnorsk forelegg.¹ I en homilie i Isl. homiliebok, engleprekenen, hentet fra Gregors homilier med sørøstnorsk grunnlag står *peir ero rétkalpaper* (Wiséns utg. s. 90³¹). I en annen homilie, som sikkert også har norsk grunnlag, står *callpapr* (Wiséns utg. s. 138²⁸). Formene i Isl. hom. synes å være en kontaminasjon av synkoperte former i forelegget og usynkoperte former i skrive-rens eget språk.

¹ Det har visstnok hatt svarabhaktivokal *a*; derfor blir genitivformen *máttar* mistydet og gjengitt med *mátr* (Indrebøs utg. s. 104²⁰).

I personbøyningen er å merke at *a* fra 1 person er brukt i 3 person: *hafða*, *blindaða*. Benediktsson (s. xxiv) mener de »snarest» skyldes skrivfeil, men han peker på at slike former fins i norsk (sml. Nsph. s. 168 f.). — For *fellr* er brukt *fell* pres. 5¹². Benediktsson oppfatter dette som ren skrivfeil (s. xxiii); men i norsk fins ikke sjelden former uten *r* i 3 pers. pres. (sml. Nsph. s. 179).

Singularis for pluralis: *er* for *erv* 4⁶; *leð* for *liðu* 48¹. I norsk fins slik sammenblanding tidlig (Nsph. s. 150 og 195); *er* i pl. er brukt i Prosperers epigrammer og i Gregors homilier i AM 677,4^o (MM 1945 s. 28 f.).

Det fins et uttrykk i Veraldarsaga som synes å vise at boken er blitt til i Norge. Guds ord til Adam 1 Mos. 3.19 blir referert slik *vnz hann mvinði i iordina hverfa oc at molldar avka verpa* 8²¹. Setningen har tydelig rytme, og det er fristende å regne med stavrim: (*h*)*verfa* — *verpa*. Er dette riktig, må uttrykket ha sørøstlandsk opphav (se ovenfor s. 161). Men dette blir ikke annet enn en gjetning, og jeg tør ikke dra noen slutninger av det. Imidlertid er det andre ting som avgjort peker mot Norge når det gjelder uttrykket »at moldarauka verða». I Norsk homilieboek heter det: *pvi sculum vér oc aller sem Adams menzkir menn at moldauca verða* (Indrebøs utg. s. 101). — Uttrykket »at mold(ar)auka verða» virker som det er oversatt, men jeg har ikke kunnet finne tilsvarende uttrykk på noe annet språk. — Magnus Olsen har gjort meg oppmerksom på at uttrykket er brukt i det norske runedikt, hvor det heter *maðr* (Y) *er moldar auki* (Småstykker s. 5). Vi kan ikke sikkert avgjøre hvor uttrykket er brukt først; men det har vært kjent i norsk miljø i første halvdel av 12. hå. Det kunne kanskje ligge nærmest å tenke seg at uttrykket er skapt av ham som har diktet runediktet, og at det diktet har vært så kjent at uttrykk fra det har gått inn i litteraturen.

Dessuten er uttrykket brukt i et par andre verker som vi kjenner fra isl. håndskrifter. Først nevner jeg at det står i »Páls saga postola» i AM 234 fol. (ca. 1325): »*Saducei skildu sva at menn skylldu at molldarauka verða sem kykvendi*», i samme form i avskrift av Codex Scardensis (Postola sögur s. 258). Men denne apostelsaga er sikkert blitt oversatt i Norge i 12 hå.; der er fullt av norvagismer i isl. håndskrifter av den; uttrykket her er ett av dem.

Særskilt må merkes at uttrykket forekommer i det dikt i Hervarar saga ok Heiðreks konungs», som i nyere tid er blitt kalt Hunnerslagdiktet eller Hlōðskviða. Her står det om Arngrims sønner at de »miok» er blit *at molldar auka* (Helgason, Heiðreks saga s. 23). Om alderen

på dette diktet rår forskjellige meninger. F. Jónsson mener (Litteraturhistorie II s. 160) at det på grunn av »genklangene» fra andre dikt ikke kan være eldre enn fra 12. hå. Andre gjør diktet eldgammelt (f. eks. Genzmer ANF 42 s. 130, 134; sml. A. Johannson AphS 57 s. 98 f.) Det riktige synes å være at diktet har eldgamle deler, som har fått ny tildikning (sml. Helmut de Boor i H. Schneider, Germ. Altertumskunde s. 394). Men uten hensyn til spørsmålet om hvor gammelt dette diktet er, kan vi med visshet si at uttrykket var kjent i Norge i første halvdel av 12. hå. (Runediktet; Norsk homiliebok). Og det synes sikkert at uttrykket brukt om Adam i Veraldarsaga har sammenheng med samme bruk i Norsk homiliebok.

De norske målmerkene er så mange at vi må regne med et norsk grunnlag. Men håndskriftet må ha hatt et isl. forelegg fra 1200 eller før. Men dette isl. forelegg har igjen hatt et norsk forelegg. De norske målmerkene viser flere ganger hen til et sørøstnorsk forelegg, særlig nevner jeg eksemplene på diftongforenkling; skrivemåter som *hofðingar*, *ofmeþnar*; mulig bortfall av *h* foran *v*; bøyingsform *ovinie*.

Veraldarsaga er også overlevert i andre håndskrifter. Det fins to fragmenter fra begynnelsen av 13. hå AM 655 VII,4° og AM 655 VIII,4°. Begge to inneholder store utvidelser av teksten, som inneholder allegoriske forklaringer, rimeligvis til bruk i preken. Fragmentene er utgitt i Gustav Morgensterns »Arnarnagnæanische Fragmente» s. 35—44 (1893) og det er gitt opplysninger om dem, og de er dels trykt dels brukt i variantene i Benediktssons utgave. Også i disse fragmentene fins det norske merker i skrift og språk.

Fra AM 655 VII,4° (Morgensterns utgave s. 37—42) nevner jeg følgende norske målmerker. Diftongforenkling forekommer i *leidr* for *leiddr* 40¹⁸; *druma* for *drauma* 39³⁰. Bortfall av *d* etter *r*: *uerleika* 37¹³; *hirvistar* 40¹². — Assimilasjon *rl>ll*: *byllans* for *byrlans* 40¹⁷. — Skrivemåten *óscyngdisc* 39¹³ viser visstnok til et forelegg med østnorsk assimilasjon *gn>gn*.

AM 655 VIII,4° er skrevet av to hender. Av første hånd (trykt hos Morgenstern, s. 35—37) er bare bevart en defekt stump. Fra norsk forelegg stammer visst 4 ganger bruk av insulær *v*, mens alminnelig *v* ellers er brukt i fragmentet. — Assimilasjonen *rl>ll* i *callmanen* viser også norsk forelegg.

Annen hånd (trykt hos Morgenstern s. 42—44) bruker mest *w* for *v*, men har tre eksempler på insulær *v*; den har vanlig *é* eller *ê* for *æ*, men

fire ganger *æ* eller *é* (Benediktsson s. xxxiv), som visstnok stammer fra forelegget. Der er eksempler på assimilasjon *ng > ŋn* *singning* 43^a; *singningena* 43^b; dessuten er først skrevet *wþrtueggio*, som så er rettet till *hwórtueggio* (42²⁰, med opplysn. s. 52). Bortfall av *h* foran *v* er sørøstlandsk, og det fins flere merker etter slikt bortfall i isl. skrifter med norsk grunnlag (NTS XV s. 356).

I begge fragmenter er der altså en del forhold som peker mot et norsk forelegg. Da disse fragmentene er fra tiden omkr. 1200, er det naturlig å regne med et norsk forelegg fra 12. hå.

4.

Om hovedhåndskriftet av Veraldarsaga kan vi altså av paleografiske og språklige grunner slutte at det har hatt et isl. forelegg, rimeligvis eldre enn 1200, og at dette forelegget igjen har hatt et eldre norsk forelegg med flere sørøstnorske målmerker. Av de to gamle fragmentene kan vi slutte at de har et norsk grunnlag.

Er det noe i innholdet som kan gi oss nærmere opplysning om når den er skrevet i Norge, og når den er avskrevet på Island?

Boken inneholder en kort utsikt over verdenshistorien; foruten på bibelen bygger den på flere utbredte kildekrifter, Beda, Isidor, Dares Phrygius (*De excidio Trojæ*) o.fl. — Det er naturlig å sammenligne den med *Ágrip*, som gir en kort utsikt over Norges historie, også i en form som gjorde den høvelig til lærebok. Derfor er den rimeligvis så kortfattet. — I fragmentene er Veraldarsaga utvidet med fortolkinger o.l. I den form kunne boken høve på et høyere skoletrinn, hvor elevene lærte å gjøre bruk av stoffet til prekenes.

Boken slutter med følgende opplysning: »Konraðr var keisari er Gizurr Hallz son var suðr. En þvi næst (B:nver) Fridrekr». Derved får vi vite at boken er skrevet før keiser Fredrik Barbarossa døde 1190. Men denne setningen, som stikker sterkt av fra teksten ellers, har naturligvis ikke stått i det norske forelegget. Avslutningssetningen forteller oss med sikkerhet at boken har vært avskrevet på Island før 1190.

Vi skal nå undersøke om innholdet ellers kan hjelpe oss til å få vite når boken er skrevet. I den siste del av den gir forfatteren opplysning om tyske keisere og deres regjeringsår. Han kaller alle for keisere selv om de bare var tyske konger, og der er atskillige feil og sammenbland-

inger. Således lar han Otto I (936—73) være den keiser som »brot Danavirki ok kvgaði Haralld Gorms son til at taka við cristni» (s. 71) istedenfor Otto II (973—83). Han lar Knut den mektige følge Henrik III (1039—1056) til Roma, mens Knut i virkeligheten var i Roma 1027 med Henrik III's far Konrad II, konge 1024—39, keiser fra 1027; at forfatteren regner Konrad som keiser i 15 år, skyldes altså at han regner etter hans år som konge. Med rette forteller han at Henrik III »brot Romaborg af missæti þeirra Gregorius pafa ins setta með því nafni». Det sikter til synoden i Sutri, hvor Henrik III fikk avsatt tre paver (deriblant Gregor VI) som kjempet om pavenavnet, en strid som forfatteren kort karakteriserer som »missæti þeirra Gregorius pafa ins setta með því nafni». Det er med urette Benediktsson mener (s. 72) at her er siktet til keiser Henrik IV og pave Gregor VII. Forf. forteller at Henrik III »let gera Mariv kirkiv i Spiru» dvs. i Speier. Dette er helt riktig. Det var Henrik III som hadde grunnlagt domkirken i Speier, og hans lik ble bisatt der 1039 (se f. eks. David Müller, *Geschichte des deutschen Volkes*, 1905, s. 95). Det er ikke Henrik IV han mener her, slik som Jan de Vries antar *Altnordische Literaturgeschichte* (II s. 78; sml. Benediktsson s. LV). — Henrik IV er i det hele falt ut av listen. Derimot er Henrik V (1106—25) omtalt som keiser i 17 år; det blir riktig fortalt at han døde i Trekt, dvs. Utrecht. — Etter Henrik V blir Lotharius omtalt. Han ble konge 1128. Lothars Roma-tog 1132 er nevnt, da han førte Innocens II til pavestolen igjen og selv ble keiser. Om Lotharius heter det at han var keiser i 3 år.

Her har rimeligvis forelegget for den islandske skriver sluttet. Når Lothars regjeringstid er satt til tre år, er det rimelig å slutte at skriftet er sluttet i Lothars regjeringstid. Han var konge i 12 år og keiser i 5 år. Det kunne tyde på at boken er skrevet omkr. 1135.

Det er ikke rimelig at den opprinnelige forfatter har hatt noen samlet tysk fremstilling å bygge på. Da kunne ikke Henrik IV så helt forsvinne av listen. Naturligvis er det tenkelig at han er forsvunnet ved avskriften. Men det rimeligste er at boken er skrevet sammen i Norge omkr. 1135, og at forfatteren ikke har hatt skriftlige kilder for den siste tiden. Det har ført til sammenblanding av keiserne med navnet Henrik.

Da den islandske avskriver gjorde boken ferdig, la han til det han visste om utviklingen etter Lothar (sml. Benediktsson s. 2). Han vet at Lothars etterfølger var Konrad (1138—52) og at nå var Fredrik

Barbarossa keiser (1152—1190). Derimot visste han ikke nøyaktig regjeringstiden. Derfor opplyser han det han vet og som leserne selv kunne vurdere: »Konradr var keisari er Gizur Hallz son var svðr. En nu er Friðrekr».

Gissur Hallsson var på reise nettopp under Konrad, som ellers aldri ble keiser. Gissur vendte tilbake i 1152. Hermed har den islandske avskriver gitt så sikker opplysning han kunne gi om Konrads regjeringsår. Han vet ikke når han døde; men han vet at nå er Fredrik keiser. Han ble konge 1152 og keiser 1155. Sannsynligvis er den islandske avskrift skrevet ikke lenge etter at Fredrik hadde tiltrådt, ellers hadde avskriveren visst bedre beskjed.

Det rimeligste er da at den islandske avskriver har skrevet av Veraldarsaga på et sted der Gissur Hallssons reise var kjent og levende, så han kunne aktualisere stoffet ved å nevne hans reise. Det fører oss til Skálholt omkr. 1160. Dette blir en gjetning, men vi vet med visshet at den var skrevet før 1190. Og vi kan med stor sannsynlighet slutte at det var en norsk skolebok fra 1130-årene, som da ble ført å jour på Island. Derved blir det godt samsvar mellom det vi kan slutte av språkformen, og det vi kan slutte av innholdet.

Men slutningsordene om Fredrik har ulik forming i B-håndskr. og i A, dvs AM 625,4°. I B står uttrykkelig om Fredrik »nv er», må altså være skrevet før Fredriks død 1190. I A står »þvi næst». Det synes å vise at det er foretatt en ny avskrift etter Fredriks død 1190, og at denne avskriver enda ikke vet hvem som nå var keiser. Det kan tyde på at denne avskrift er blitt til ganske kort etter 1190; og det er den som ligger til grunn for AM 625,4°.

Tillegg om verbet *heita*: På s. 160 er nevnt 9 eksempler på diftongforenkling i verbet *heita*; denne utvikling må ha foregått når verbet ble brukt trykksvakt. Nå viser forholdet i de fleste østnorske dialekter at diftongforenklingen her må være gammel, eldre enn reduksjonen av *a* til *æ* etter lang rotstavelse. Verbet er nemlig behandlet som verber med kort rotstavelse og heter vanlig *hetta* (sml. MM 1938 s. 98, 186; Ingeborg Hoff, Skjetvemålet s. 78, 161, 243). Da reduksjonen etter lang rotstavelse synes å ha funnet sted alt omkr. 1100 (Nsph. s. 111; sml. T. Knudsen MM 1936 s. 194; Norges Innskrifter m. d. yngre runer I s. 50), må diftongforenkling i dette ordet ha vært gjennomført i flere østnorske dialekter i første halvdel av 12. hå. Eksempel på *e* for *eí* i dette ordet fins også i Gregors dialoger i AM 677,4° og ofte i senere gammelnorsk.

I eksemplene ovenfor er bruket *ǣ*, i håndskriftet er bruket *ð*.

CARL IVAR STÄHLE

Det saknade bladet i Vidhemsprästens anteckningar.

I den bekanta västgötahandskriften Cod. Holm. B 59 sitter mellan fol. 53 och 54, mitt i det parti, som skrivits av den s.k. Vidhemsprästen, ett fragment av ett blad, som i övrigt dels skurits, dels rivits bort. Skadegöraren har, tydligen för att skydda det till samma ark hörande fol. 53 från att falla bort, börjat med att skära bladet nedifrån ungefär $2\frac{1}{2}$ cm från innersta kanten; när han hunnit vid pass halva bladets längd, har han skurit snett in mot ryggen fram till denna och därefter slitit bort resten, dock så oförsiktigt, att fol. 53 fått en lång reva. På den kvarsittande remsan av bladets nedersta hälft återstår av texten på rectosidan en smal rand, bestående av de i regel 3 eller 4 första bokstäverna i de 14 sista raderna. På versosidan är fragmentet blankt; nedre delen av denna sida har alltså icke varit skriven.¹

De omgivande bladen, fol. 53 och 54, innehålla ett utdrag ur Östgötalagens edsöresbalk.² Framställningen löper i obruten följd, varför

¹ Se Börtzells och Wieselgrens fotografiska utgåva av Cod. Holm. B 59 (1889) och jfr Hugo J. Ekholms beskrivning i hans gradualavhandling Vidhemsprästens och Johannitmunkens anteckningar (1915), s. 4 ff.

² Tryckta av Ekholm aa, Bihang I, s. 2 ff. I Collin-Schlyters utgåva av Västgötalagen anföras endast varianter ur denna uppteckning (»D»); som textcodex har Cod. Holm. B 58 använts (s. 230 ff.). — Den förste som identifierat texten med Östgötalagens edsöresbalk är Joh. Bureus, som överst på fol. 53 r skrivit »är tagit af Östgöta Lagen» och överst på fol. 54 r »Af Östg. Lagen». Förhållandet är av ett visst intresse, eftersom det ser ut som om denna text varit känd för utgivaren av Östgötalagen 1607. Bland »varietates» på utgåvans sista blad finns nämligen ett långt tillägg till Edsöresbalken 10, vilket i övrigt endast är känt från B 59; se Collin-Schlyter Östgöta-Lagen s. 35 not 80 under jämförelse med Westgöta-Lagen s. 236 not 51. Avvikelserna mellan de båda

det är uppenbart, att det avlägsnade bladet icke hört omedelbart samman med närmast angränsande partier.

Den ende, som mer ingående diskuterat frågan om vad som stått på det förlorade bladet, är Hugo J. Ekholm, som även beskrivit skadan och avtryckt den bevarade texten.¹ Han framhåller, att denna visar, att detta blad liksom de föregående och efterföljande varit skrivna av Vidhemsprästen, och anser, att texten »troligen handlat om edsöret, att döma av de få återstående orden och av att fragmentet sitter inne i kap. XXIII (om edsöreslagarna)». Alternativt framhåller han möjligheten, att »Laurentius i misstag skrivit en text, som inte utgjort fortsättning på det föregående, märkt det först när en sida var fullskriven och då slitit bort bladet».

Det saknade bladet har varit det tredje i ett lägg om fyra blad (nu fol. 52, 53, fragm., 54). Texten på läggets första blad utgör en omedelbar fortsättning från föregående lägg, fol. 48—51,² som innehåller lagmans-, kunga- och biskopslängderna; den sistnämnda avslutas nämligen överst på fol. 52 r. Resten av detta blad upptages av de bestämmelser om tjuvnad, som efter denna handskrift tryckts

texterna äro icke större än att de möjligen skulle kunna tillskrivas utgivaren — vi veta ju icke efter vilka principer och med vilken noggrannhet denna gått tillväga. Anmärkningsvärd är också varianten »littlo» i flock 1:2 (Östgöta-Lagen s. 29 not 41) som i övrigt endast återfinnes i västgötatexterna (litllo» B 59; »litlo» B 58), av vilka man vid tiden för utgivningen dock knappast haft B 58 tillgänglig (se Gödel, Sveriges Medeltidslitteratur, s. 193 och där cit. litt.). Förhållandet kan ha sin betydelse för den omstridda frågan, vem som stått för lagutgåvorna 1607—1609. Se härom senast A. Nelson i *Lex Helsingiae* (Corp. cod. Suec. 8 1948) s. XII ff., som anser att mannen bakom verket är Johannes Bureus, ej Jonas. — Om textens förhållande till Östgötalagen se Wessén i *Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar* 5, s. 398 ff. och där cit. litt., särskilt K. G. Westman, *Svenska rådets historia*, s. 202 f. Ett tungt vägande språkligt skäl för att det verkligen är Östgötalagen i den redaktion vi känna den som ligger till grund för de västgötska edsöresbestämmelserna är dessas mycket starka frekvens av »Nu», som karakteriserar Östgötalagen mer än någon annan fornsvensk lagtext (se de Boor, *Studien zur altschwedischen Syntax*, s. 90 f., Carl Larsson, *Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiska fornspråken*, s. 42 f.); i västgötska texter har det — fränsett edsöresflockarna — kommit till användning i ganska ringa utsträckning.

¹ Aa, s. 4 f.

² Detta »lägg» består av lösa blad, icke av ark; fol. 49—51 ha sytts fast vid fol. 48. Den omständigheten, att de tre bladen omslutas av fol. 48 och resten av det ark, till vilket detta hört, kan dock motivera benämningen lägg.

som IV:18 i Collin-Schlyters utgåva av Västgötalagen (s. 308 ff.) och väsentligen svara mot flock 1—11 i yVGL:s tjuvabalk, så som denna föreligger i den enda kända handskriften, Cod. Holm. B 58. Stycket avslutas längst ned till höger på fol. 52 v mitt i motsvarigheten till flock 11 i yVGL. Den sista bestämmelsen utgör dock språkligt och innehållsligt en avslutad enhet; man kan sålunda icke anföra den omständigheten, att denna flock är ofullständig, som skäl för antagandet, att fortsättningen gått förlorad eller att skrivaren avsett att fullborda detta parti men av någon anledning avbrutit arbetet. Fol. 53—54 innehålla som nämnt edsöresbestämmelserna, som avslutas i följande lägg.

Fol. 48—52, sålunda längderna och tjuvnadsflockarna, synas vara skrivna i en följd utan avbrott, sannolikt efter samma förlaga. Karakteristiska för detta parti äro de skrymmande paragraftecknen — dock utan de långa vimplarna, som känneteckna dem i landamäres- och allmänningslistorna fol. 44—45 r. Överst på fol. 53 r, där edsöresflockarna börja, ändrar stilen karaktär. Bokstäverna äro här mindre och mer kvadratiska, men återtaga snart nog sin normala storlek. Paragraftecken saknas helt; deras funktion fylles av versaler, främst »N» i det karakteristiska »Nu».¹ Det ser ut, som om Vidhemsprästen här gjort ett uppehåll i sitt arbete; då det återupptagits, har det sannolikt skett efter en ny förlaga.

I fråga om skriftens karaktär företer det lilla fragmentet avgjort större likheter med fol. 52 än med fol. 53—54. En närmare undersökning visar, att de få bevarade resterna också i avseende på innehållet lättare låta sig sammanställas med tjuvnadsbestämmelserna än med edsöresflockarna.

Bestämmelserna om tjuvnad på fol. 52 svara som nämnt mot flockarna 1—11 (mitten) i yVGL:s tjuvabalk. Denna är en utvidgning av motsvarande balk i äVGL, vilken i stort sett svarar mot flockarna 18—58 i yVGL; tilläggen ha alltså insatts i balkens början.² Handskriften B 59 saknar sålunda av dessa nyheter i tjuvabalken endast flockarna 11 (mitten) — 17. En jämförelse mellan dessa flockar och fragmentet visar, att de sparsamma textrester, som detta bevarat, till större delen återfinnas i flockarna 16 och 17 i yVGL. Fragmentet har följande utseende:

¹ Se föreg. sida, slutet på långa noten.

² Se Wessén i Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar 5, s. 320.

1. æ(r?) ¹	6. hete	11. a.
2. þætt(æ) ²	7. saklø	12. før
3. mað	8. fyr	13. inn
4. wæ	9. ffar	14. sidæ
5. stýl	10. æll	

Om man ställer upp flockarna 16 och början av 17 i yVGL så, att man låter motsvarigheterna till fragmentets bokstavsgupper börja raderna, får texten följande utseende:

- 1.
- 2.
3. þet fæ er tua öræ er
4. vært æller meræ at enne
5. stild. böte fullæ þiufsböter. oc
6. hete gör þiufuer. I allum þiuftum skal bonden
7. saklös vara. at han gömer sin þiuf. æn þo at han eig
8. för. æn han dræper han æller saghær. væri þet vgilt en han
9. faar han meþ fuldre þiuft. Eig ma þiuf hengiæ
10. æller hustrykæ vtan han ær dömder
11. a þinge meþ herezhöfþinge lofue. vil eig hærezhöfþinge þing haua. þa
12. före han til hans garz. æller til þes hans vmbuþ hauir
13. i hæraþþyno. oc late þær lösen han at saklösö. ok
14. abyrghe hanum han þær

Det synes icke kunna råda något tvivel om att fragmentet innehållit motsvarigheten till yVGL:s tjuvabalk 16 och större delen av 17. Att sammanställningen ger vid handen, att överensstämmelsen icke varit fullständig, är helt i sin ordning. Vidhemsprästens text av tjuvabalken på fol. 52 representerar en version, som beträffande flockarnas ordning och formulering, någon gång även i fråga om innehållet, företer starka avvikelser mot den i B 58.³ De avsnitt, där de båda texterna följa varandra ordagrant, äro i själva verket föga omfattningsrika. Här föreligga snarast två skilda redaktioner, ej blott

¹ Av andra bokstaven syns endast nedre delen av en stapel.

² Av femte bokstaven syns endast nedre vänstra delen av ett tunt tvärstreck.

³ Se Wessén i aa, s. 322 f, noterna 10, 11, 14, 15, 17, 20 och jfr hänvisningar till parallellställen under texten i Collin-Schlyter, Westgöta-Lagen, s. 162 ff, 308 ff.

två olika handskrifter, av samma lag. Vidhemsprästens förefaller på vissa punkter att vara den ålderdomligare: halv marks värde som gräns för full tjuvnad i B 58 (flock 3) motsvaras i B 59 av två örrars värde, och bestämmelsen om 40-markersbot för falsk beskyllning för stöld (B 58 flock 4) saknas.¹

Det är under sådana förhållanden givetvis alldeles utsiktslöst att med ledning av B 58 i detalj söka rekonstruera den förlorade texten i B 59; den ledning det lilla fragmentet ger är ganska obetydlig. Det ser emellertid ut, som om avvikelserna mellan de båda texterna icke varit alltför stora. Normalradens omfång i det bevarade partiet av tjuvabalken i B 59 är omkr. 50 bokstäver, om mellanrummen mellan orden medräknas; paragraftecknen upptaga ett utrymme av omkr. 5 bokstäver. Rad 12 motsvarar en dylik normalrad, och detsamma gäller raderna 6 och 9, om man räknar med att paragraftecken funnits före »I» och »Eig».² Dessa tre rader kunna antagas ha haft väsentligen samma lydelse som i B 58. Raderna 7 och 8 ha likaledes normalt omfång, men detta förhållande är här mindre vittnesgillt, då texten på motsvarande ställe i B 58 är defekt³ — det lönar sig knappast att söka gissa, hur den lytt i B 59. Rad 10 är för kort och rad 11 för lång; tillsammans uppta de emellertid omkr. 100 bokstavsutrymmen och bilda alltså två rader av väntad längd. Avvikelserna kunna bero på flera omständigheter, kanske annan ordföljd. Om man t.ex. antar, att stället lytt *»vtan han ær meþ herezhöfpinge lofue // a. þinge dömder», få båda raderna normalt omfång. Rad 13 har börjat med »innæn» (B 58 »i») och rad 14 med ett »sidæn» utan motsvarighet i B 58. Det senare kan lämpligen antagas ha stått mellan »ok» och »abyrghe» (se sammanställningen ovan), och även rad 13 får då väntad längd. Raderna 3—5 äro förvånande korta, och det förefaller orimligt, att motsvarigheten till flock 16 i yVGL här haft en så avsevärt vidlyftigare formulering. Förhållandet torde enklast kunna förklaras med antagandet, att pergamentet här haft ett hål, som sträckt sig över minst tre rader och som alltså funnits, när arket togs i bruk. Flocken måste f.ö. i B 59 ha börjat *»Stiæl maðer ...» (se rad 3 i fragm.), medan

¹ Se Wessén, a.st., noterna 11 och 13.

² Vidhemsprästens text har en mer genomförd flockindelning än den i B 58. De 13 flockarna i B 59 svara mot 10 i B 58 (flock 4, som helt saknas i B 59, frånräknad).

³ Se Collin-Schlyter, aa s. 165 not 30, Wessén i aa, s. 307.

motsvarande flock i B 58 har subjektlös konstruktion — närmast föregående flock 15 i samma handskrift har subjektet »maper» utsatt.

Vad som stått på raderna 1 och 2 är ovisst. Bevarade äro endast bokstäverna »æ(r?)» och »þætt(æ)», av vilka åtminstone den senare följdén icke låter sig infogas i närmast föregående flock 15 i den form denna har i B 58. Att vidare spekulera över det förlorade är under sådana förhållanden lönlöst, särskilt som flockarnas ordning och avfattning som nämnt visa stora skiljaktigheter i de båda redaktionerna.

Den övre, helt bortrivna hälften av sidan bör ha innehållit motsvarigheterna till yVGL 11 (mitten) — 15, ovisst i vilken ordning och form. Med en beräkning av ungefär 50 bokstavsrum på varje rad skulle dessa flockar i den form de ha i B 58 upptaga vid pass 17 rader i B 59. Detta stämmer förhållandevis väl med omfånget av det förlorade, som det kan beräknas med ledning av föregående blad. I partiet fol. 48—52 innehålla de fullskrivna sidorna i medeltal omkr. 28 rader.¹ Om man räknar med att det bortrivna bladet haft detta radantal, skulle flockarna 11 (mitten) — 15 kunna ha rymts på de 16 översta raderna (14 + raderna 1 och 2 i fragmentet).²

Versosidan av det avlägsnade bladet bör ha innehållit slutet på flock 17, troligen 3 rader. Med denna flock har Vidhemsprästen säkerligen avbrutit sitt arbete — fortsättningen av balken överensstämmer ju väsentligen med texten i äVGL, som redan fanns tillgänglig i lagboken. Såvida icke någon senare anteckning funnits på den återstående delen av versosidans övre hälft har sålunda resten av denna sida varit blank.

Att Vidhemsprästen infört flockarna 1—17 ur yVGL i sin handskrift är ett utslag av den strävan efter att komplettera och modernisera denna, som är ett av de utmärkande dragen i hans verksamhet. Genom denna åtgärd fick han praktiskt taget en fullständig uppteckning av gällande tjuvnadsrätt.

¹ Fol. 48 r och 51 r har 27 rader, fol. 49 v, 50 v och 52 v har 28, fol. 51 v har 29 och fol. 48 v har 30 rader.

² Till denna obetydliga skillnad kunna många förklaringar tänkas; bladet kan t.ex. i själva verket ha innehållit 29 rader eller också kan någon flock ha haft en avsevärt kortare formulering än motsvarigheten i B 58. Det är också att märka, att något utrymme i B 59 skulle gå bort, om den ovan antagna defekten i pergamentet berört även raderna ovanför 3—5; skillnaden blir då större.

Orsaken till att det avlägsnade bladet haft en så egendomlig placering i handskriften torde helt enkelt vara, att arket blivit felvikt, så att slutet på tjuvnadsbestämmelserna och den senare utskrivna början på edsöresflockarna vid inbindningen kommit att byta plats. I detta förhållande ligger också utan tvivel förklaringen till att bladet senare rivits bort: någon senare läsare — säkerligen icke Laurentius själv — har i irritation över att sammanhanget i edsöresflockarna brutits av en helt ovidkommande text avlägsnat denna utan att tänka på att han därigenom stympade den närmast föregående texten av tjuvabalken.¹

¹ Om bladet haft ett hål, kan detta möjligen också ha varit en bidragande orsak.

INGEBORG HOFF

Vilkårene for brytning av germansk *e* till *ia*, *io* i vestnordisk.¹

I

I de seinere årene har den urnordiske overgang av germansk kort *e* til en diftong som bestod av en kort *i* og en kort velar vokal, *a* eller *o*, atter vært emne for teoretisk drøfting. I de foregående årtier var diskusjonen om dette fenomen, som i den målvitenskaplige litteraturen tidlig fikk navnet brytning, stilnet av, og den vanlige lære om overgangen bygde stort sett på det grunnlaget som ble lagt i forrige århundre, først og fremst av Axel Kock, med visse modifikasjoner og særoppfatninger hos andre granskere. Kock gir i »Umlaut und Brechung im Altschwedischen» (Lund 1916—18) et utsyn over de sluttresultatene han kom fram til.

I 1944 gav John Svensson ut »Diftongering med palatalt forslag i de nordiska språken». Her kom han med et kraftig angrep på Kocks brytningsteori. Boka vakte livlig diskusjon. Mange av påstandene i den ble motsagt av Bengt Hesselman i »Omljud och brytning i de nordiska språken», Uppsala 1945. Seinere har mange andre granskere uttalt seg om spørsmålet. Assar Janzén gir i Arkiv LIX en viktig modifikasjon av Svenssons teori, som han ellers slutter seg til. På kongressen for nordiskfilologer i København 1946 var Svenssons teorier emne for drøfting; innleggene her, bl.a. av Natan Lindquist og Valter Jansson, er trykte i referatet fra møtet, »Nordistmødet i København 1946». De tildels svært ulike oppfatninger som her kommer til syne, og den forvirring som synes være det alminnelige resultat av den-

¹ Prøveforelesning I for den filosofiske doktorgrad, noe omarbeidet og utvidet.

ne diskusjonen, frister en til å ta opp det overleverte materialet til ny undersøkelse fra grunnen av. Her skal jeg forsøke å legge fram resultatet av en slik undersøkelse av det vestnordiske materiale.

II

Det kan ikke være nødvendig å gi noen framstilling av hovedpunktene i Kocks, Hesselmans og Svenssons teorier for leserne av dette tidsskrift, i særdeleshet da diskusjonen om dem for det meste er ført her. Jeg skal derfor bare minne om at det særlig har vært omstridt, hvordan den manglende brytning i korte stavelser som var fulgt av synkopert eller stående *a* skulle oppfattes i vestnordisk. Som kjent har Kock framsatt en eldre teori, som går ut på at virkningen av den svunne nasal på endevokalen hindret brytning i tostavede kortstavelseord, og en yngre teori om at det var de særskilte kvantitetshøve og derav følgende trykkhøve som gjorde det. Stående *a* fikk nemlig større trykkstyrke etter kort stavelse enn etter lang. Kock mener altså at de ikke brutte former er lydrette ved stående *a*, og må ved synkopert *a* ty til alle slags analogiske bortforklaringer. Bengt Hesselman holder i Västnordiska studier, 1912, på at det omvendte har vært tilfellet. Det er etter hans mening lydrett brytning ved stående, men ikke ved synkopert *a*. Svensson og Assar Janzén har også ulike oppfatninger om den manglende brytning. Svensson mener at den vokal som skal brytes må ha hatt en åpen karakter, og at dette ikke var tilfellet i de kortstavede ord i vestnordisk, idet flere ting tyder på at *e*-lyden var en noe høyere og strammere lyd foran enkel konsonant enn foran en konsonantforbindelse. Etterfølgende *u* har endret dette forholdet, idet den før brytningen har virket på foregående *e* i kort stavelse, slik at den ble en noe åpent og rundet lyd. I motsetning til dette mener Janzén at det er vokalens høge, trange karakter som gjør brytning mulig. Dette høver unektelig bedre med tanken om brytning ved palatalt forslag, d.v.s. utskilling av et høgt, fremre element. Det er da den etterfølgende *a* som har hindret brytningen ved å virke åpnende på *e*. Her spør man seg riktig nok uvilkårlig hvorfor ikke *u* har samme åpnende virkning, men kan slå seg til ro med den kjensgjerning at *u* har høyere artikulasjon enn *a*. De fleste som slutter seg til Svensson godtar Janzéns tillegg til teorien. Vi skal merke oss at ingen av disse granskere kommer

utenom en viss innvirkning fra den etterfølgende vokal, selv om denne bare blir godkjent i korte stavelser, og bare i vestnordisk.

Hos de eldre granskerne er det et gjennomgående drag at de ikke rekner med noen vesentlig målgeografisk variasjon i gjennomføringen av brytningen. Selv i sitt siste verk hevder Hesselman at reglene for brytningen er de samme over hele Norden. De må da forklare den målgeografiske variasjonen, som alle kjelder bærer bud om, ut fra ulike tendenser til analogiske utjamninger. De yngre granskerne, først og fremst Svensson, er fullt klare over at en må ta omsyn til den målgeografiske forskjell i framvoksteren.

Kocks brytningsteori fører med seg mange »kors for tanken». Det er underlig at både denne teori og teorien om *i*-omlyden i korte stavelser har stått så lenge som den alment godkjente løsningen av problemene. Vi har derfor all grunn til å være takknemlige mot John Svensson fordi han har tatt spørsmålet opp, og hans kritikk av Kocks teori vil bli stående som et fremragende arbeid. Svensson legger vekt på at det ikke er ført bevis for, ja at det knapt fins noe som taler for at brytningen er gjennomført i flere atskilte perioder. Tvert om har de eldste brytningsformene på runesteinene ofte brytning foran stående vokal. Videre hevder Svensson at epenthesen fonetisk sett er vanskelig å skjønne, og at parallelle utviklinger ikke fins i nordiske mål i eldre eller nyere tid. Her er da Svensson etter mitt skjønn inne på den største vansken ved Kocks teori. Det skulle ikke være så umulig å tenke seg at en svinnende vokal kunne sette merke etter seg i artikulasjonen av vokalen i foregående stavelse. Helt uten paralleller er vi heller ikke, da vi kan jamføre den nordnorske, trøndske og nordsvenske cirkumflekterte vokal i apokoperte ord. En mener jo i alminnelighet at denne cirkumflektering av vokalen i hovedstavelsen skyldes selve bortfallet av endelsens vokal. Selv om dette ikke er en direkte parallell, kunne en vel tenke seg at en slik tvetoppet vokal kunne utsettes for differensiasjon av de to artikulasjonstoppene, slik at resultatet ble en diftong. Derimot er det meg helt umulig å skjønne hvordan en stående vokal i annen stavelse skulle kunne virke på denne måten.

En annen viktig ting, som har voldt tilhengerne av epentheseteorien mye bry, er at østnordisk og trøndske og østlandske håndskrifter i mange høve har *iæ* eller *ia* som resultat av brytningen ved stående *u*, også i tilfelle der en ikke skulle vente den ulabialiserte diftongen i

noen bøyningsform, f. eks. i gtr. *fiatur* mot gno. *fiotur*, fl. *fiotrar*. Den ikke labialiserte form fins også i gammeløstnorsk. Til forklaring må en gripe til H. Pippings og O. F. Hultmans teori om at *ia* i alle høve er det opprinnelige resultat av brytningen, mens *io* er oppstått ved vanlig *u*-omlyd. Kock måtte forkaste dette synet, som lite høver med epentheseteorien, men Svensson kunne slutte seg til det. Etter ham er det dog et *iæ* som blir labialisert til *iø* først. Han mener videre at brytning er en spontan overgang til diftong uten omsyn til etterfølgende vokal (eller konsonant), dog med unntak av de korte stavelserne i vestnordisk. Den eldste form av diftongen er *iæ* og *iø*; de er oppstått av et åpent *e* med »palatalt forslag», det vil si segmentering av en høg, fremre vokal. De vestnordiske former *ia*, *iø* er oppstått ved »diftongdissimilasjon» (et unøyaktig uttrykk for diftongdifferensiasjon.)

Det er framsatt mange innvendinger mot Svenssons hypoteser. Hesselman peker på at de mange unntak fra brytningsregelen ikke kan forklares på forsvarlig vis. Han fører fram en mengde ting som taler for at brytningen ikke finner sted andre steder enn foran urnordisk *a* eller *u*. Lydrette unntak for brytning finner han foruten etter *r*, *l*, *w* også etter konsonant + *n*, men ikke etter de andre »omlydsfiendtlige» konsonantene. Mangelen på brytning i kort stavelse ved etterfølgende synkopert eller stående *a* kommer av »omlydsveksling», en rent teoretisk tilgang som det er vanskelig å føre bevis for eller mot. Den synes å være vanskelig å forstå for de fleste som har ytret seg om den. John Svensson har i Arkiv LX satt fram en skarp og, som det vil synes, velgrunnet kritikk av denne teorien.

Det ville ført for langt å ta til motmæle mot alle disse teoriene her. Det er framkommet atskillig kritikk av Svensson, foruten hos Hesselman først og fremst hos Valter Janson og Natan Lindquist i »Nordistmødet i København 1946.»

For mitt eget vedkommende kan jeg vise til min anmeldelse av Svenssons bok i Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap 1948, s. 315 ff. Hovedinnvendingen mot Svensson synes å være at han jamfører tilganger som ikke kan sammenliknes — ulike fenomen, oppstått i ulike måltyper med vidt forskjellig karakter og lydsystem. Han jamfører urnordisk med nå levende målføre som fikk sin utforming på 15-1600-talet, altså mål med ulik struktur, skilte fra hverandre ved flere århundrer. Han sammenlikner voksteren til gamle lange vokaler med

brytningsdiftongen, altså en opphavlig *kort* vokal, som vedble å være kort etter brytningen. Det siste syner den østlandske tiljamning, som behandler brytningsdiftongen fullstendig som vanlig kort vokal i alle østlandske dialekter. En kløyving av en lang vokal er fonetisk sett lett å skjønne. Den kommer av manglende evne til å holde nøyaktig samme artikkelasjon oppe under en lengere tidsvarighet. En kløyving av kort vokal til en diftong med samme varighet som vanlig kort vokal, må ha andre fonetiske forutsetninger.

Ut fra Svenssons teori er det som nevnt ikke mulig å forklare de mange unntakene med ikke brutt sideform eller ingen brytning i det hele. Det eneste som kan føres fram er manglende overgang under svakere trykk, innflytelse fra andre nærskyldte ord eller ord innafor samme bøyingsklasse. Det siste vil særlig være brukbart for de sterke verbene. Hertil kommer den nevnte særforklaring av tilhøvet i kortstavelsesord i vestnordisk. Da dette ikke er tilstrekkelig til å forklare alt, må Svensson ty til en utvidet teori om brytningshindrende konsonanter. Til disse rekner han framlydende (kons+) nasal og delvis også *t*, *p*, *s* samt *st* og velarene *g* og *k*. Ved de siste gjør deres palatalisering foran høg vokal til *ç*, *ǰ*, *ǰ̥*, *ǰ̥* o.l. at de i de fleste mål ikke kan se om det er brytningsdiftong eller *e* som opphavlig fulgte. Dette forhold gjelder ikke i islandsk, men når det gjelder norske håndskrifter, må en vise forsiktighet i vurderingen av disse formene. Dette gjelder særlig for trøndske og østnorske håndskrifter, og alle yngre håndskrifter, samt også for østnordisk.

Etter de konsonantene Svensson kaller »*j*-fiendtlige» eller »delvis *j*-fiendtlige» er det i vestnordisk talrike eksempler på brytning. Det kan derfor være av interesse å se hvilke ord brytning opptrer i, og hvilke som ikke har den etter disse konsonantene. Etter *k* og *g* er brytning det normale. Det vises til materiallistene s. 12 ff, s. 28. Etter de andre »*j*-fiendtlige» konsonanter og konsonantforbindelser, *t*, *p*, *s*, *st*, *n*, *m* er det brytning i følgende ord med etterfølgende *r* eller *l*+konsonant:

1. Foran synkopert eller stående *a*: *tialdr* m., *tiald* n., *tialga* f., *tialda* v., gno. *tiarn* n., jfr. nyno. tjern n., *tiarga* v.; *tiasna* f. har etter Magnus Olsens etymologi engang hatt *rs* og reknes derfor med her. Videre i *pialmi* m., *Pialfi* navn, *piarfr* adj., *piarka* f.; *stiarna* f., *stiarfi* m., *stiarfr* adj.; *sialfr* pron., *sialdan* adv.; *mialtr* adj., *mialtir* fl., *sniallr*

adj., no. dial. snjall, snjell, snell, jfr. gsv. snælder. I alt er det brytning i 19 ord. Dessuten er det brytning i st. n. Mjelde.

2. Foran synkopert eller stående *u*: *mioll* f., *Niordr* m., *niorfi* m., *tiorn* f., i alt i 4 ord, og dessuten i det etymologisk uklare stadnavnet *Siorn*.

Veksling mellom brutte og ikke brutte former fins i *stertr* m., nyno. mlf. stert, stjert, stjart, stjort, nyno. mlf. telg og tjæg, tjag m.(n)., *miorkvi* og *myrkvi* m. I alt vakler 3 (ev. 2) ord. I alt fins brytning i 16 enheter, vakling i 3. (Se nedafor; om begrepet »enhet», se s. 13).

Ikke brutte former fins i *meldr* m., *merð* f., bare i sammensetningen *stafmerðarveidr* (Hægstad), nyno. mlf. merd, i øst brutte former (Hedmark, Solør) som i svensk, *snertr* m. og de sterke verb *snertra*, *serða*, *melta*, *gnella*, nyno. smelta, smella, snerpa, snerka, i alt i 10 ord — om en regner telg / tjag med i denne gruppen, fordi de brutte variantene bare er kjent fra vikværsk og Solør, er det 11— og i 9 enheter, av dem 6 sterke verb. De sterke verb har sine egne analogimuligheter, og en finner i samme stilling ubrutt form eller ubrutt sideform også etter *b*, *sp*.

I korte stavelser er det brytning foran stående eller synkopert *u* i disse ordene: *miol* n., *miodr* m., *miodm* f., *miolk* f., *miok* adj. n., *miotuðr* m., *siot* f., *siotull* m., *stioir* m., *tiosull* m., veksling i *smior* / *smør*. Den siste form kan muligens være utviklet av den første; *smær* Tinn, Telemark¹ kan likevel kanskje være en ubrutt form uten labialisering (»*w*-omlyd»), da Telemark ellers er rikt på ikke *w*-omlydte former. En bør da kanskje helst forklare tilhøvet mellom *smior* og *smør* som en veksling mellom en brutt og en ikke brutt men labialisert form; dog kan *smør* mange steder være oppstått av *smior*. At den skulle være oppstått i dativ alene, synes jeg er lite sannsynlig.

Vi kan ikke godt dra inn eksemplene med etterfølgende stående eller synkopert *a*, da den alminnelige mangel på brytning her ikke bare kan skyldes foregående konsonant. I de tilfeller der brytning forekommer, fins den også etter de omtalte konsonanter: *tiara* f., *stiaki* m., og i østnordisk hindrer dentalene og *n* ikke brytningen, jfr. sv. käle=Romerike *ʃjæʎa* < **piæla*, sv. mjäle=Romerike *mjæʎa*, sv. själ m.=no. sel, gsv. *miæta*, *sticæla* v. Derimot er brytning etter *n* ikke å finne i denne ordtypen; selv Dalarne i Sverige har *näve* m.=*hnefi*.

Det går fram av denne oversikten, at dental ustemt okklusiv og spirant ikke er har motvirket brytningen når *r*, *l*+kons. følger vokalen,

¹ Også i gno., f. eks. Hægstad Isvl II. 1. s. 71 f.

eller i korte stavelser når *u* følger eller fulgte. Såvidt vi kan dømme av eksemplene gjelder det også *st*. Derimot kan spørsmålet reises for nasalene. Den labiale nasal *m* kan ikke *i* og for seg ha noen brytningshindrende evne, det ser vi av de talrike eksempler på brytning i korte stavelser. I lang stavelse foran *r* og *l*+konsonant står *mioll* f., *mialtr* adj., *mialtir* f. fl. (av et **miolt*), *miorkvi* m., *Mjælde* st. n. mot *-merdr* f. (brutt form i Solør o. fl. østlige bygder), *meldr* m., *melta* v.; eksemplene viser at det ikke var noen hindring for brytning når *u* fulgte. Derimot beviser de ikke at brytning kunne skje foran *a*. *Mialtir* er fl. av et ikke overlevert **miolt* og kan være analogisk. *Mialtr* adj. »som kan mjølkes» blir alltid brukt i hunkjønn ental og flertal; flertalet kan være analogisk. En bøyning *miolt* - **meltar* fl. ville kreve utjanning etter vanlig mønster. *Mjælde* st. n. kan ha eldre former med labialisert vokal: *Miælde* 1331 Haus, N.G. XI s. 302, jfr. N.G. XVI s. 202. Etter Magnus Olsen er det en gl. kortstaving med synkopert mellomvokal *u* og kan ikke regnes med her. På den andre sida veier de ord som ikke syner brytning lite; *merð* er et lån av ukjent alder og fins bare i sammensetning i overleveringen. *Meldr* er en maskulin *a*-stamme som etter sin tyding bare kan brukes lite i flertal. Som vi skal se siden kunne det ha vært *i*-st., og da hatt *i*-omlydt *a*.

Det er sparsom representasjon av eksempler der *n* gikk foran *e*. Når *u*, *w* fulgte *r*+kons. ble det brytning: *Niorðr*, *niorfi*. Ved etterfølgende *a* ble det brytning i *sniallr* adj, men ikke i *snertr* m., *snerta* v., *gnella* v., nyno. *snerka*, *snerpa* v. Eksemplene uten brytning er sterke verb, derav to nynorske, og et sterkt maskulinum i nær slekt med det ene verbet. En må legge vekt på at *snjall* ennå fins i norske målføre (*snjall*, *snjadd* Telem., *snjell* Voss) og at nyno. *snell* (f. eks. Sogn *sned'l*) er den naturlige framvoksteren av *snjell*, da *snj* er et konsonant-samband som bare fins i konservative mål. Som adjektiv skifter dog *snjallr* mellom former med *a*- og *u*-brytning og den *a*-brutte form kunne tenkes oppstått i analogi med dem som hadde *u*-brytning. Foran *r*+kons.+*a* er det ingen eksempler med brytning, men materialet tillater ikke at en derav slutter at brytning ikke var lydrett her. Muligheten står dog åpen, og ville da forklare de ikke brutte formene av genitiven til *Niorðr*¹, som fins ganske tidlig i *Nærum* g.n. Råde, Østfold, *af Nerdheimum* 1320, avskrift 1409, i *Nærdhheimum* 1445,

¹ Jfr. Svensson s. 180 med svenske eks. på det samme, oftest med *iæ* i de eldste skriveformer.

N.G. I s. 342, *Nerdrum* i Fet, Romerike, i *Nærdrine* 1396, men i *Nierdarini* 1363, N.G. II s. 229. Disse skriftformer er dog ikke så gamle at de ikke kan være oppstått ved progressiv *j*-omlyd og bortfall av *j* etter *n*.

Når annen konsonantforbindelse enn *r* eller *l*+konsonant følger, er forholdet et annet. Brytning inntreder da som regel ikke etter *n*, *s*, *p* (eks. på *t* mangler) når *a* følger eller fulgte; det er ikke brytning i navnet *Seppi*, *nefsa* v., *nefst* n., *nest* n., *sess* m., *sessi* v., *sessa* v., *segl* n., *pegn* m., *pepla* f., *gnesta* v., og de nynorske sterke verb *knetta* / *gnetta*, *smetta*, *knekka*; vakling i *setna* / *siatna* v., *Setnar* / *Siatnar* st. n., brytning i *piatzi* navn, *siafni* m. Etterfølgende *u* synes å tillate brytning: *Siofn* f., *piukkr* adj. Her er det foran *a* ubrutt form i 14 ord eller 11 enheter, av dem 4 sterke verb, vakling i 2 ord og 1 enhet, brytning i 1 enhet foran dental eller velar. Årsakene til den manglende brytning her skal drøftes seinere. Jeg vil her gjerne uttale min beklagelse over, at jeg i den nevnte anmeldelse av Svenssons bok ikke var klar over hvilket viktig punkt Svensson rørte ved, da han tok opp spørsmålet om den foregående konsonants rolle. Det hele må imidlertid oppfattes på annen måte enn Svensson gjør. Ingen av de nevnte forutgående konsonanter er i gno. tid en hindring for diftongen. Etter dem alle fins det eksempler på brytning. Det hele må sees i samband med de etterfølgende vokaler og konsonanter, og i sammenheng med brytningstendensens kraft i de enkelte nordiske mål og målføre.

Når det gjelder den eldste form av den ulabialiserte brytningsdiftongen, er det vanskelig å si noe for eller imot den eldgamle »diftongdissimilasjon» Svensson tenker seg for vestnordisk. Noe bevis for at det har vært en slik tilgang lar seg ikke føre. Valter Janson og andre har pekt på det urimelige i at *iø* skulle være den opphavlige form for den labialiserte diftongen, i det øyeblikk *io* er det regelmessige i gsv. til 1350. I gammelnorsk har vi *io* enda lenger, selv om enkelte eksempler med *iø* dukker opp etter 1300. Somme konservative norske mål (som Tinn) har enda den lyd som svarer til *io* i noen høve (detaljer i min anmeldelse, s. 336), og ved forlengelse av diftongens annet ledd foran *rā* og *rt* er det enda *jo* i en mengde nordiske mål. Røker en *io* som den eldste labialiserte form, slik som håndskriftene forteller oss, må den eventuelle differensiasjon ha gått for seg før *u*-omlyden. I min anmeldelse s. 333 ff. har jeg søkt å peke på at *ia* etter håndskriftenes vitnemål må være den eldste formen for den ulabialiserte diftong-

en *i* (i allfall store deler av) det vestnordiske området. De rester av *ja* vi har i østnorsk i ulike bygder (i framlyd, i tilfelle der forlengings-tendens har ramt diftongens siste del), må i østlandsk og østnorske dalmål skrive seg fra *ia*, ikke fra *iæ*, da åpning av *æ* til *a* ikke hører heime i disse mål. Der er også pekt på at norske målføre kan ha *jæ*, *jē* for eldre *iá*, som ikke er oppstått ved brytning. Videre blir det framhevet at *ia* i håndskriftene blir gradvis avløst av *iæ*. I håndskrifter fra forskjellige landsdeler opptrer *iæ* først i visse stillinger. Disse stillinger er om lag de samme som nå har *jē* i de norske målføre som har *ja* i de fleste høve (Indre Agder, Sætedal.) Disse konservative mål står med andre ord på samme steg som større deler av landet sto på i middelalderen. Alt dette taler for at diftongens eldste form er *ia*, og at *iæ* er vokset fram av den.

III

Det synes å være grunn til å se på alle teorier som er framsatt om brytning med en viss utilfredshet. Svensson har vist at epenthese-teorien er fonetisk vanskelig å forstå, og fører med sig atskillige kunstige sideteorier. Også Hesselmanns teori om omlydsveksling er vanskelig å bevise og fonetisk ikke lett å skjønne. Om en godtar Svenssons teori — selv med Janzéns modifikasjon — er det ikke mulig å forstå unntakene fra brytningsregelen, og den parallell han drar med seinere diftongering av lange vokaler er ikke tilfredsstillende.

Her skal derfor settes opp et annet arbeidsgrunnlag, nemlig den teori at brytningen er en spalting av den urgermanske *e* i to distinkte artikulasjonselementer, en med høg, fremre og en med velar eller senket artikulasjon. Denne spalting behøver ikke å ha gått for seg ved epenthese. Det synes rimeligere å forklare brytningen som en utskilling av et velart element under visse betingelser, som en segmentasjon.

IV

Hvordan var den germanske *e*'s fonetiske natur? Vi er så heldige at vi kan slutte oss til noe om dette. I gotisk må den ha vært en høg, trang lyd. Det ser vi av dens fonologiske — kanskje også fonetiske — sammenfall med *i*, slik at gotisk skriver begge disse lyd med tegnet

for *i*. Unntak er stillingen foran *r* eller *h*, der lyden ble skrevet med samme tegn som germansk *ai*. Også i annen germansk må det ha vært en tendens til å løfte *e* til høyere artikulasjon. Det kan vi se av den fellesgermanske overgang til *i* foran nasal+ konsonant, og av at *i*-omlyden på *e* er tidligere ute enn annen *i*-omlyd, slik at den kanskje må kalles samgermansk. Der germansk *e* er bevart i nordisk, er den oftest falt sammen med den *i*-omlydte *a*, som engang har vært en åpnere lyd. Den første islandske grammatiske avhandling skjelner dog mellom disse to lyd, og i enkelte norske målføre fins det rester av en slik skilnad den dag i dag. Tinn i Aust-Telemark har *bār* n.=got. *-basi*, men *bēr* pres. av *bōrā'* bære. I de høve der *e* ble forlenget og var lang i gno. tid har den høge, trange nyanse holdt seg i de fleste norske mål, særlig der den er lang enda: *trē*, *fē* n., *lett*, *lēt*, *litt*, *litt* adj.

I urnordisk tid hadde germansk *e* en ustø stilling i lydsystemet. Den var den eneste korte vokal som i en periode ikke hadde noen lang tilsvarende vokal ved sida av seg. Overgangen av den germanske lange *ē* til *ā* viser en trang til å avgrense talet på fremre fonemer til ett alene, nemlig *i*. Den korte *e* kunne skaffes vekk på to ulike måter, ved den løfting til *i* som vi alt har konstatert en tendens til, eller på samme måte som ved den lange *e*, ved senkning og velarisering. Dersom den velariserende tendens ble bevirket av etterfølgende lyd, skulle det kunne tenkes at den ikke helt greidde å vinne over tendensen til løfting. Det var da en mulighet for at begge tendenser kunne virke samtidig, og det skulle da kunne tenkes at det ikke lot seg gjøre å realisere begge de virkende tendenser innafor ett fonem. Resultatet skulle da bli en spalting av *e* i et fremre, høgt og et velart element.

Har vi i nordisk andre høve, der en slik spalting opptrer? G. T. Flom og etter ham John Svensson har dratt fram den østnordisk / sørnorske voksteren av *i* til *iu* foran *r* og *l*-forbindelser. Denne voksteren har gått gjennom et labialisert stadium: *hirðingi* > *hyrðingi* > juring m., jfr. I. Agder o.fl. *pyrr* > *lyrr* adj. Denne »brytning» fins foran likvid+konsonant, en forbindelse som har virket labialiserende og velariserende. Vi har i nordisk talrike eksempler på at *r*- og *l*-forbindelser virker slik (jfr. i norsk runding av *i* og *e* foran *rā* i mange målføre). Denne velarisering rammer en høg fremre vokal, i størst lokal utstrekning etter en palatalisert velar. Kravet om fremre høg artikulasjon lar seg forene med tendensen til labialisering, men ikke

med den velariserende tendens. Alle disse krav kan ikke oppfylles av én artikulasjon, og resultatet blir en diftongering, en utskilling av det høge, fremre og av det bakre, labialiserte element. På samme vis er den østnordiske overgang **singwan > siunga*, **biggwa > biugg* å oppfatte. Vestnordisk gjennomfører i stedet rundingen av den høge, fremre lyd og undertrykker velariseringstendensen. Dog fins brutte former også på vestnordisk grunn, i typen *skjurt* f. i østlandsk og sørnorsk (Agder, Telemark), i typen *sjunga* i Sogn.

De angelsaksiske brytningsdiftonger er *eo*, *ea* oppstått av *e*, *io*, *eo* av *i*, *ea* av *æ*, som svarer til nordisk *a*. Disse diftongene synes ikke å kunne ha oppstått av *e*, *i*, *æ* med palatalt forslag, og Svensson gjør heller ikke noe overbevisende forsøk på å forklare dem på denne måte. Hans jamføring av ags. *éo* (mod. engelsk oftest *î*, skrevet *ee*), tilsvarende gno. *ió*, *iú*, synes ikke å passe, da den opphavlige formen for denne langdiftongen, **eu*, ligger nærmere den angelsaksiske enn de nordiske former. I de eldste ags. tekster forekommer *eu*. Ags. *éo* kan ikke tjene som bevis for at det har vært en seinere overgang av *i* til *e*.

I angelsaksisk skjer brytning i den eldste periode for konsonanter med velariserende artikulasjon, især *r*, *h* (velar spirant), i noe mindre monn foran *l*, især ved *lh*, *lc*. En minnes her om at gotisk nettopp foran *r*, *h* har skrivemåten *ai* for opphavlig *e*, et forhold som må forklares ved den etterfølgende konsonants natur.

I angelsaksisk spiller den etterfølgende vokal etter den vanlige oppfatning ingen rolle ved den eldre brytning. Den synes også å ha gått for seg foran *i*, siden det fins *i*-omlydte former av brytningsdiftongen. En må likevel tru at slike omlydte former av brutt *e* må være oppkommet slik at den brutte vokalen ble analogisk innført i stillingen foran *i*; ellers skulle vi ventet *i*-omlyd på *e* først. Det kunne derfor vært umaken verdt for en spesialist på området å undersøke om denne læresetning holder.

I den yngre angelsaksiske brytningsperiode skjer brytning i korte stavelser, dersom den etterfølgende, stående vokal er velar, især *u*. Den mellomliggende konsonant spiller dog en viktig rolle, og brytningen fins oftest foran *l*, *r*, *f*. Utafor vestsaksisk skjer den dog også foran dentaler og velarer. I enkelte målføre fins også brytning foran andre konsonanter enn *l*, *r*, *h* i langstavede ord.

Den angelsaksiske brytnings art, resultat og gradvise utbredelse

minner så sterkt om den nordiske at en gjerne vil leite etter en felleskap her. Før 1870-årene var det den vanlige mening at de etterfølgende konsonantene spilte den avgjørende rolle ved den nordiske brytningen også. I nyere tid er det bare G. T. Flom som har tatt opp tanken (Language, 1937). Flom peker på at de aller fleste eksempler på brytning i lang stavelse i nordisk fins foran *r* eller *l*+konsonant. Han mener nordisk som angelsaksisk har hatt to brytningsperioder, en foran de nevnte konsonantforbindelser, og en yngre med brytning foran *u* i kort stavelse, men han prøver ikke denne teori på materialet.

V

Vi vil nå prøve på det overleverte materiale, om den etterfølgende konsonant har hatt noe å si for gjennomføringen av brytningen.

Foran stående eller synkopert *a* har vestnordisk brytning av germansk *e* i disse ord og i sammensetninger med dem:

Giallr, *hialdr*, *hiallr*, *hialmr*, *hialtr*, *ialkr*, *tialdr* (fuglen tjeld m.); *giald*, *gialfr*, *gialp*, *hialt*, *skiall* (hinne), *tiald* n.; *fialgr* adj. (i *glóðfialgr*, *fialgleikr*, nyno. mlf. fjelg, fjåg), *giallr*, *mialtr*, *skialgr*, *skiallr*, *sniallr* adj.; *sialfr* pron.

Bialfi, *bialki*, *hialli*, *kialki*, *skialfti*, *spialli*, *pialmi* (et slags snare), m.; *Hialti*, *pialfi* navn; *bialla* / *biollu*, *ialda* / *ioldu*, *tialga* / *tiolgu*, *kialta* / *kioltu* f.; *gialla*¹, *hialpa*, *skialfa*, *skialla*¹ st.v., *fialla*, *skialda*, *spialla*, *tialda* sv.v., *gialgran* f., *mialtir*, *spialkir* fl.; *Ialsi* fjordnavn kommer så til, jfr. *Jelsa* st.n., Rogaland.

Ved etterfølgende synkopert eller stående *u* er det i samme høve brytning i 11 ord (-*skiolf* regnes ikke med):

Gioll, *hiolp*, *hiolt*, *iolstr*, *mioll* f., *biollr*, *skioldr* m., *giolnar* fl. lepper, mule, *giolnir* m., *gioldungr* m., *kioltung* -ing f.; -*skiolf* f. i s. setn. *Hlidskiolf*, uviss tyding, men jfr. ags. *scylf*. (Heggstad).

Dessuten er det brytning ved *u* i forskjellige bøyingsformer, som n.fl. av subst. og adj. og f.sg. av adj.: *tiold* n.fl., *skiolg* f.sg. og n.fl., o.s.v.

Synkopert mellomvokal har *fiold* f., *fioldi* m., *fiolga* v., *giolta* v., *miolk* f. o.fl.

¹ Av disse sterke verb har jeg ikke funnet varianter med *e*. Svensson har s. 169 isl. *gjalla*, *gella*, *skjalla*, *skella*; det siste eks. feilaktig nevnt av meg i min anmeldelse, N.T.S. 1948, s. 320; derimot fins tilsvarende svake verb.

Foran synkopert eller stående *a* er det ved etterfølgende *r*+kons. brytning i disse 33 ordene:

Kiarkr m., *fiarg*, *hiarn*, *kiarr*, gno. *tiarn* n.; *biartr*, *diarfr*, *giarn*, *skiarr*, *stiarfr* (hardkjefta, om hest), *piarfr* adj.

Fiarski, *hiarni*, *hiarri*, *hiarsi*, *iarki*, *iarpi*, *kiarni*, *stiarfi* m.; *Biarni* navn; *iarda*, *hiarna*, *tiarga* sv. v., *biarga* st. v., *hiarta* n., *stiarna* / *stiornu*, *piarka* / *piorku* f., *fiarrafleinn* m., *fiarla* adv., *iarknasteinn* m., *Biarkan* runenavn, *giardari* m., *Hiarrandi* navn.; *iarl* m. har synkopert mellomvokal.

Ved synkopert eller stående *u(w)* er det brytning i disse 16 ord:

Biorn, *kiorr*, *Niordr* m., *biorg*, *biork*, *giord*, *hiord*, *iord*, *spiorr*, *tiorn* f.; *iorfi*, *niorfi* m.

Fiorgyn f., *Fiorgynn* m., *fiorsungr* m., *iormungandr*, — *grund* o.l.

Dessuten i de før nevnte bøyingsformer (*fiorg* fl. av *fiarg* n., *biort* f. sg og n. fl. av *biartr* adj. o.s.v.)

Brytning fins også i etymologisk uklare navn som *Siorn* Sjernarøy, Ryfylke, i *Diornum* Djønne. Disse blir ikke medreknet i den videre behandling. Synkopert mellomvokal har det vært i *fiorr*, *hiorr*, *hiortr*, *fiordr* m. Kanskje er også *Fiorgynn* og *fiorgyn* opphavlige sammensetninger med synkopert mellomvokal.¹

Vi vil nå rekne alle ord av samme rot for en enhet, f. eks. *hialpa* v. og *hiolp* f., men ikke *tiald* n. og *tialdr* m., da de etter Torp er av ulikt opphav. Ord som *tiarga* v., som står nær det kortstavede *tiara* f. regnes ikke med, opphavlige kortstavelser heller ikke.

Ved etterfølgende *l*+kons. er det brytning foran *a* i 46 ord, 21 foran synkopert, 25 foran stående *a*; av de siste er 4 svake femininer, der brytningen kan høre heime i de oblike kasus, og 9 svake maskuliner. Det er brytning foran *u* i 11 ord (2 ved stående, 9 ved synkopert *u*). I alt er det brytning i 39 ulike enheter. Foran *a* er det brytning i 33 enheter, men mange av disse har *u*-brytning i sideformer. Når *r*+kons. følger, er det brytning i 33 ord (11 foran synkopert, 22 foran stående *a*); av dem er 2 svake femininer og 9 svake maskuliner). Foran *u* (*w*) er det brytning i 16 ord. I alt er det her brytning i 37 enheter, og ser en bare på ordene med brytning foran *a*, i 21 selvstendige enheter. I alt er det ved disse konsonanter brytning i 76 enheter og foran *a* i 54 selvstendige enheter (ord med beslektede former med *io* er ikke medreknet; mange av ordene har bøyingsformer med den labialiserte diftong, først og fremst adjektiver og neutrer).

¹ J. Lundahl, Arkiv LVIII s. 13.

Både brutte og ubrutte former har *fiall* / *fell*, *spiald* / *speld*, *spiall* / *spell* n., *skialfr* / *skelfr* adj., nyno. telg / tjelg Solør, Odal, *tjag*, *tjåg* m. (n.) vikværsk (*ljekamm*, telgkam Åseral, Hægstad I. svl. II. 1. kan være av *tialga* f.), *bedl* m. bjøllekolv Sogn, men *bjell* Toten, Hægst. op. cit. s. 72, jfr. *bioltr* m., *gialda* / *gelda* v., *felmtr* m. men *felms-* og *fialmsfullr*.

Foran *r*+kons. opptreer vakling i *biarg* / *berg* (vanlig i norske hss., Hægstad Gtr. s. 60., I. svl. Tillegg s. 31 (Olav Tryggvasons saga), Nordvestl. s. 88. 112 (eldre og yngre Gulatingslov) o. fl., *kiarf* / *kerf*, *Erpr* navn men *iarpr* adj., *erfskinn* n., gno. *ierfr* m. Hægst., nyno. *jarv*, *jerv* og *erv*, gno.-isl. *stertr* m., nyno. stjert, stjart og stert (stjort Tinn), *gera* / *giarna* adv. Dertil kommer *miorkvi* m. (f. eks. Kgs.) og *myrkvi*. Nyno. har *berga*, sjeldnere *bjerga* v., men i gno.-isl. har jeg bare funnet *biarga* og kan ikke regne verbet med blant de vaklende. I alt vakler 14 enheter, men av dem har *spiall*, *skialfr*, *tjag*, *iarpr*, *bjell* nærstående brutte ord: *spialla* v., *spialli* m., *skialfa* v., *tialga* f., *iarpi* m., *bialla* f., *bioltr* m. Disse 5 enheter må trekkes fra de 78 med brytning. Enkelte ord brytes aldri: *meldr* m.; *-merð* f. har brutte former på Østlandet i de østligste bygdene: *mjäl* Solør, *mjäl* Hedmark; *snertr* m., *Bessi*, *Bersi* navn. En kunne kanskje ta med *telg* her, da de brutte former bare fins på Østlandet; *tialga* f. viser at brytning kan forekomme. Hertil kommer de sterke verb *bella*, *gnella*, *melta*, *snerta*, *sperna*, *serða* og nynorsk *smella*, *smelta*, *snerka*, *snerpa*. *Stelpa* sv. v. er kausativ til et sterkt verb, som har bevart sin infinitiv i sv. *stjälpa*; det tas ikke med her. Heller ikke tar vi med tilnavnet *Delpr* som har helt ukjent etymologi. Det kan godt ha hatt *i*-omlydt *a*.

Vi finner således brytning i $76 \div 5 = 71$ enheter, vakling i 15. Bare ett sterkt verb vakler. Brytning opptreer ikke i 13 enheter, av dem består 5 bare av gno. verb og 3 bare av nyno. sterke verb. I alt kan brytning forekomme i 86 enheter, kan ikke forekomme i 13, av dem er 8 sterke verb. Av de ord som ikke brytes er bare 4 — regnes *telg* med 5 — ikke sterke verb. Det er derfor overveiende sannsynlig at brytning foran *r*, *l*+kons. er lydrett, og at unntakene krever særforklaringer. For *merð*, *meldr* (og de sterke verb *melta* (smelte), *smella*), — med noe mindre sannsynlighet i *snertr* m. (og *snerta*, *snerka* v.) er slike særforklaringer foreslått s. 7. De bygger på at den etterfølgende vokal har hatt betydning for brytningen, og er foreløpig ikke bevist. Vår ek-

sempelsamling gjelder bare ord med etterfølgende velarvokal, stående eller synkopert. Foran *r*, *l*+kons. uten slik etterfølgende vokal fins brytning ikke; vi har få eksempler i det hele, bare de 6 sterke presensformer 2. og 3. pers. sg.) *gellr*, *helpr*, *skellr*, *skelfr*, *geldr*, *bergr*. De forandrer ikke statistikken, 86 enheter der brytning kan forekomme mot 13 som ikke kan ha den. Men de forrykker forholdet enheter med brytning / med vakling til 70 mot 18—19.

I de langstavede ord der andre konsonanter enn *r*, *l*-grupper følger, opptrer brytning ved følgende *a* i: *iafn* adj., *siafni* m.; isl. *kiappi* m. geitebukk; nyno. kjapp adj.; ny- og gl. isl. *skianni* m. skalle, gl. isl. *kianni* m. *kiannr* m. kinn, *tiasna* / *tiosnu* f.; *piatzi* navn, *iaxl* m., i alt 10 ord.

Veksling har *setna* / *siatna* v. og *Setnar* / *Siatnar* st. n. De er egentlig kortstavede, men da dette ikke skulle tale for at brytning kunne inntre, må de ikke ha vært behandlet som kortstavinger, og tas derfor med her. Vakling fins også i *kiaptr* / *kioptr* / *keptr* m.

Blandt disse ord er det flere som har uklar eller ukjent etymologi. Vi kan straks trekke fra *tiasna* f., som etter Magnus Olsens etymologi hadde *rs*. Av de andre kan *skianni*, *kianni* og *kiannr* ikke ha hatt germansk *e*+*n*+kons., da *e* her skulle blitt til *i*. Etymologien til *skianni* er helt ukjent; *kianni* og *kiannr* må være i ætt med *kinn*. Vi kan ikke rekne med noen av disse.

Foran bilabial spirant+*n* er det brytning i *iafn* adj. og *siafni* m. Det er mulig at brytning her er lydrett, men *siafni* kan være en laging etter *Siofn* f. Er det slik, kan stillingen i framlyd ha spilt en rolle. Det eneste eksempel med brytning foran velar, *iaxl*, har også **e* i framlyd. Den vestegdske form eksle kan forklares på annen vis, se seinere. Det er således en mulighet for at stillingen i framlyd kan ha vært med på å gjennomføre spaltingen — dersom en velar eller en labial+*n* fulgte *e*, altså lyd med noen, om enn ikke særlig sterk evne til å labialisere eller velarisere, men også bare da. Lignende tilhøve fins i korte stavelser, se s. 29 f. Det synes ikke å opptre brytning foran den bilabiale spirant+andre konsonanter. Hvis *keptr* skal behandles sammen med langstavelsene kan denne form, som fins i de eldste islandske håndskrifter etter Larsson, være den lydrette; *kiaptr* kan være analogisk etter *kioptr* — **kiaptar*.

Foran labial okklusiv er forholdet uklart. Etter velar — trulig tidlig palatalisert — viser brytning seg i isl. *kiappi* og kanskje i

nyno. *kjapp* adj. (da. dial. *kjæp*), men ikke i *keppr* m. Etymologien er uklar for de to første. Det er en mulighet for at *kiappi* er i slett med *keppr* m. Dette siste ord setter Torp i samband med *kippa* v., men kan også være lån (lat. *cippus*). Likeså er det uvisst om *kjapp* adj. er et brytningsord. Det har nemlig aldri overgang til *je* i norske målføre, som en skulle vente.

Foran *t*+kons. opptre brytning i det etymologisk uklare jotunnavnet *piatzi*, og i *siatna* v. som veksler med *setna*. Her er det formen *setna* som lettest kan tenkes å være påvirket av andre ord med samme rot (*setia* v., *set* n., *sete* f. o.fl.). Det er *siatna* som en må forklare. Denne form er ikke østlig orientert, men fins også i gammelisländsk. Samme veksling mellom former med og uten brytning finner vi i stadnavn som går tilbake på gno. *Setnar*, *Siatnar*, en flertalsform til nyno. *sete* m., hylle i fjellet, avsats. Alle navn fra Østlandet har *e*¹, men i Trøndelag fins det i flere bygder gardar som nå heter *Sjetnan*. Eldste skriveform er *Siatner* 1225. Det er ikke tilstrekkelig til forklaring å peke på at vi her har en eldre kort stavelse. Det er mulig at *Siatnar*, som bare fins i Trøndelag, er en østlig form, men det sikreste er vel å rekne med at brytning fant sted foran *t*+konsonant, iallfall foran *t*+*n*, også når en dental gikk foran *e*.

Foran andre konsonantgrupper enn dem med likvid kan vi bare rekne med brytning foran synkopert eller stående *a* i 6 ord — kanskje ikke det engang — og vakling i 2 ord eller i henholdvis 5 og 1 enhet., derav i 2 enheter (den ene med vakling, den andre etymologisk uklar) foran *t*+konsonant, i 2 enheter foran *fn* (der den ene, *siafni*, står seg til *siofn* med labialisert diftong), i ett ord foran velar okklusiv med *e* stående i framlyd, samt i ett ord etter velar og foran labial okklusiv (*kiappi*, dog vekslende med ikke brutt form i *keppr*. Etymologien til begge er uvis). De sikreste brytningseksempler er foran labialer og velar når *e* stod i framlyd eller etter (palatalisert) velar *o*: i tilfelle, der stillingen til *e* gjør det mulig å bevare den fremre artikkelasjon, og der de etterfølgende konsonanter hadde en viss labialiserende eller velariserende virkning. Vi minner om at *iaxl* er det eneste vestnordiske ord som har brytning føre velar.

Eksemplene uten brytning er langt mer ensartede:

De er *keppr* m., *Seppi* navn, *nefst* f., *nefsa* v., *nest* n., *sess* m., *sessa* v., *sessi* m., *gnesta* v., *segl* n., *pegn* m., *hexla* f., samt de nyno. verb

¹ F. eks. Sentvet i Trøgstad, *Sethncepuæit* 1360 (N.G. I, s. 13).

knekka, knetta / gnetta, smetta, knesta, og elvestammen *þess-*, kanskje også nyno. *test* m., i alt i 16 ord+stadnavn som innsjøen *þessir*, nå *tæssé* (Rygh., No. elven. s. 268), o.fl. og i 6 sikre enheter+5 sterke verb+stadnavnene. Det går fram av materialet at de omgivende konsonantene må ha hatt noe å si. De er avgjørende for om brytning finner sted i vestnordisk eller ikke. I disse tilfelle er de etterfølgende konsonantforbindelser ikke i stand til å hjelpe til med å skille ut det velare element i diftongen. De foregående er ikke med på å hjelpe fram eller tillate at diftongens første del blir drevet i høgde eller beholdt høg. Det blir ingen deling av *e* i to distinkte elementer. I vestnordisk vil etterfølgende *s* og velar samt labialforbindelser være til hindring for brytningen, ved de to siste dog med det unntak at brytning kan skje, når *e* stod i framlyd eller etter (palatalisert) velar. Det er en mulighet for at brytning er almen foran *fn* (*iafn*, *siafni*, mens ingen eksempler taler imot) og kanskje også foran *tn* (*siatna*, *siatnar*.) I disse høve kan det være nasalen som fremmer brytningen; jfr. at nasal i visse høve synes å hindre brytning når den står i framlyd, og jfr. tilhøvet ved *l*, *r* (s. 31 f.).

Forholdet foran de dentale okklusiver ellers er uklart, da eksemplene bare er sterke verb; *þiatzi* har brytning, men uklar etymologi. Det skulle være rimelig å trekke num. *sétti* (nyno. sette) inn her; ettersom østnordisk har den brutte form, skulle en kunne tenke seg at forlengingen av *e* i vestnordisk faller etter brytningsperioden, m.a. ord at *ht* framleis stod i denne perioden og at vnord. fikk ubrutt form, ønord. brytning foran velar etter de regler som her er oppsatt (se nedafor). Etterfølgende *s* synes å hindre brytning i alle høve i vestnordisk.

Vi merker oss videre at den foregående konsonant i alle de 6 enheter, i 4 av de sterke verb, i *test* m., *sétti* num. og elvestammen *þess-* er en dental, *n*, *s*, *þ*, altså dental nasal, sibilant eller spirant. Disse lyd har samme artikulasjonsbasis som *e*. Det skal liten forandring av artikulasjonsorganene til for å gå over fra artikulasjon av dentalen til artikulasjonen av *e*. Når så også etterfølgende konsonant ikke virker med til å trekke siste del av artikulasjonen tilbake, vil utskillingen av det bakre element vanskeligere kunne inntre. I denne forstand er det dentalen som går foran *e* er brytningshindrende konsonant, men også bare i denne forstand. Hovedbetingelsen er at den konsonantgruppe som følger etter den germanske *e* ikke virker med

til segmentering av det velare elementet. En forutgående dental okklusiv, spirant eller sibilant vil ikke på noen måte kunne hindre brytningen, dersom *r* eller *l*+konsonant følger, og ikke heller *n*, dersom *u* står eller stod etter likvidgruppen. Derimot er det som en så på s. 7 en mulighet for at *n* kan hindre brytning foran *r*+kons.+*a* (ikke foran *l*+kons.) Denne mulighet er dog ikke bevist. Foran stående eller synkopert *u* kan ingen konsonanter i framlyd være til hinder for brytningen.

I de østnordiske mål viser brytning seg også etter dentaler (*s*, *p*) først og fremst føre velar. En skulle også vente at disse bakre lyd viste minst evne til å motstå brytningstendensen. Denne vinner flere og flere stillinger i østlige svenske mål og i Dalmål. Gsv. har *þiœgn* m., gda. har også den ubrutte form, *sjœgl* n. og *tjœksla* f. fins i gutnisk og i Finlandssvensk. Det er rimelig at brytning i en del av svensk målområde har vært almen foran velar. Foran *s* fins brytning i Dalmål og delvis i østsvensk. Dalmålet har imidlertid mye av brytning også av *e*-lyd som ikke har sitt opphav i samgermansk *e* (*i*-omlydt *a*: *djasst* m.=*gestr*, *ei*: *jâgd*<**heilgd* sv. *hâlgd*, eldre lang *é*). Det er mulig at flere av disse eksempler kan skyldes utviklinger som ikke er identisk med brytning, f. eks. diftongering av *ē*<*é*, *ei*, men iallfall noen av dem synes å ha hatt brutte former, som *jâgd* med sin eldgamle forlenging av brytningsdifftongens annet ledd, jfr. Sætedal o. fl. *kâv'ē*=kalv. Dette syner at brytningsprosessen kom seint til det avsidesliggende Dalarna. Det er rimelig at disse fjerntliggende bygdene, som ble seint berørt av alle kulturrørsler, f. eks. kristendommen, og som i målet har holdt på konservative drag, som ellers er borte de fleste steder i Norden, også seint fikk en novasjon i målet, som brytningen. Dalarna ble således et intensitetssentrum for brytningen, men ikke noe utbredelsesentrum for den. Her har brytnings-tendensen sprengt de rammer som er satt for den ellers, på en måte som gjør det trulig at vi må søke en målgeografisk forklaring. Av forholdene i Dalarna kan vi lite slutte om brytningens opphavlige karakter og utbredelse innafor de andre nordiske mål.

Ved etterfølgende, synkopert eller stående *u* er overgangen uten unntak, dersom *r* eller *l*+konsonant følger; ved *rw* er det ett eksempel på variasjon, *myrkvi* / *miorkvi*. Uten tvil er *miorkvi* den lydrette brytningsform. Se s. 24. Foran andre konsonanter er det ikke lett å avgjøre hvordan tilhøvet egentlig har vært, for vi har oftest å gjøre

med ord som etter de vanlige etymologiene har vært kortstavelser. Det er tilfellet i *fiotra* v. (til *fioturr* m.), *giograr* fl., etter Torp av **gegurō*, *kioptr* m. (Torp **kefuta* eller **kebuta*; *kiaptr* kan være laget etter en analogisk gen. *kiaptar*; ordet brukes oftest i flertal, så denne forklaring er ikke sannsynlig). Ved sida står den ubrutte form *keptr*, som fins i de eldste islandske håndskriftene. Den ser ut som den er behandlet som langstavelse. En kan ikke felle noen dom over denne form, så lenge så mange ting ved den urnordiske synkope ennå ligger i mørke. Brytning i gammel kort stavelse fins videre i *mioðm* f., jfr. got. *miduma*, midte, *skioplast* (no. også *skiaplast*), jfr. *skiopuleggðr* adj., *siotlast* v. Det er ofte uråd å si om feminine laginger på *-nō* har hatt mellomvokal eller ikke; vi vet ikke hvordan det har vært i *Siofn* f., som henger sammen med gno. *sifjar* fl. svogerskap, *sifi* m. slektning og går tilbake på et **sebun-* eller **sebn-*. En eldre langstaving er vel *iostr* f., nyno. *jester* m. gjær. Vi må vel nøye oss med å konstatere brytning i lang stavelse foran stående eller synkopert *u* ved *r*, *l*+kons. og i *iostr* m., samt i *piokkr*, *piukkr* adj. føre *kkw*. Muligheten for en almen brytning foran den labiale velare vokal er dog ikke motbevist. Det er tvert om sannsynlig at det er brytning i større monn foran *u* enn foran *a*, i de lange som i de korte stavelsene. Det kan jamføres at det er en mulighet for at *m* hindrer brytning foran *r*, *l*+kons. og *n* foran *r*+kons. når *a*, men ikke når *u* eller *wa* fulgte.

Fiodr f. < **feþarō*, med synkopert mellomvokal *a* og labialisert brytningsdiftong, er kanskje et bevis for den større evne til brytning vokalen viser foran *u*. Vi skulle ikke vente brytning virket av den synkoperte *a* i kort stavelse i vestnordisk.

V.

Ved å legge vekt på konsonantenes innflytelse har vi fått en forståelig forklaring av flere ikke brutte former i vestnordisk. Derimot er vi ikke kommet stort lenger, når det gjelder å forklare de tilfelle som har ikke brutt eller dels brutt, dels ikke brutt form foran *r* eller *l*+konsonant. Vi så at det var en mulighet for at *m* hindret brytning foran *r*, *l*+kons+*a* (*meldr*, *merð*, *melta*), *n* foran *r*+kons+*a* (*snertr*, *snerða*, nyno. *snerka*, *snerpa*), men vi fant ikke at denne mulighet var bevist.

De former som veksler mellom brutt og ikke brutt vokal er det ikke

mulig å forklare ved hjelp av foregående konsonants evne til å hindre brytning. Andre forklaringsmåter må til. Vi kan se bort fra *gelda* v. Denne form fins i norske hss., i nordvestlandsk (Bergens bylov v.s.a. *giælda*, skrå for Olavsgilde i Bergen, Hægstad Nvl. s. 130, 95), i sørøstnorske lov hss. fra første halvdel av 1300-talet, Seip Sprhist. s. 243, Grøtvedt Lovhss. s. 66, også v.s.a. *giælda*, *gialda*, ikke i islandsk før 1350. Det samme gjelder *gera* adv. som fins i sørøstnorske og trønderske hss (Seip s. 243, Hægstad Gtr. s. 18). *Kerf* n. fins i Olavsgildeskraen (*kærff*), *kiarf* i Frostatingsloven. Hægstad ser her og ved *gelda* i samme lov mulighet for ikke brutte former, men islandsk har bare *kiarf* eller *kerfi* n. De norske håndskriftene har tidlig sammenblanding av velar + *ia* (overgangen *ia* > *iæ* er særlig tidlig ute etter velar) og velar + *e*. Dette gjelder særlig østno. hss., men også nordvestlandske. Denne sammenblanding viser seg dog ikke ellers i Olavsgildeskraen. Ved verbet kunne en derfor gi en annen forklaring. I infinitiver synes *e* å ha hatt lett for å trenge inn (jfr. færøysk *skelfa*, *gella*, nynno. *berga*). Svensson peker med rette på innflytelse fra parallelle svake verb med *i*-omlydt *a*. Til dette kommer virkning fra alle de verb i klassen som ikke får brytning (f. eks. *bresta*, *verpa*, *verða*, *velta*, *hverfa*, *renna*, *gnesta*, *detta* o. fl.).

Til dette vil vi regne innflytelse fra den ikke brutte presensform. Det er ikke underlig eller uventet at vi har fått ubrutt form i presens, men det kan bare forklares dersom brytning er avhengig av etterfølgende vokal. Vi må, såvidt jeg kan skjønne, følge Kock her. Det lydrette har vært *biarga*, 2. og 3. pers. pres. sg. **birgr*, med *i*-omlyd. *I*-omlyd av *e* var eldre enn annen *i*-omlyd, og eldre enn brytningen. På det tidlige tidspunkt denne omlyd gikk for seg, var imidlertid de sterke verb med *e* i presensstammen de eneste som fikk annen vokal i presens enn i infinitiv. Man må da vente at en utjamning skulle finne sted. Vi ser da i østnordisk en overgang til *i* i somme verb (briste, slippe), til *e* (*iæ*) i andre. I vestnordisk seirer *e* over hele linjen. *I*-omlyd i presens ble først gjennomført seinere, da omlyden også ramte andre vokaler enn *e*, og selv da bare i de mål som tålte mest av vokalskifte innafor bøyningmønstrene — de vestnordiske. Når *e* engang ble holdt analogisk oppe eller gjeninnført i disse formene uten velar vokal i ending, kunne den ikke brytes. Forutsetningen for overhodet å forstå de vestnordiske presensformer med ubrutt vokal er at en mener at brytning er avhengig av den vokalen som følger etter. Om en med

Svensson anser brytningen for det lydrette også i stillinger der ingen eller fremre vokal følger, skulle en enten vente brytning også i presens eller analogisk innkommet *e* også i infinitiv.

Det må være rett at *e* kan komme inn analogisk fra de nevnte kjelder i infinitiv av sterke verb, og dette skulle være nok til å forklare de ubrutte former *snerta*, *snerka*, *snerpa*, *melta*, *smella*, *bella*, *gnella*. For de 5 første kan dog en lydrett forklaring tenkes, mens den manglende brytning i *gnesta*, *knetta*, *knekka*, *smetta* etter min mening er lydrett. At *e* kan overføres på analogisk vis til verb der den i det hele ikke hører heime, viser *renna*, *brenna* v. Trøndsk og østnordisk har det lydrette *rinna*, *brinna*. En annen sekundær form med *e* er nettopp *sperna*, som fins i yngre kjelder, mens Eddadiktene har *sporna*, med nulltrin som i angelsaksisk.

Ser en bort fra verbene, der det synes å være godtgjort at analogier spiller en rolle, kan ellers vekslingen mellom brutt eller ikke brutt form vanskelig forklares fra beslektede ord med *i*-omlydt *a* eller *i*. Det synes vanskelig å forklare de vaklende eller ikke brutte former, om en går ut fra brytning uten omsyn til etterfølgende vokal. Den meget avgrensede brytningshindrende virkning vi fant mulig ved de to nasaler *m* og *n* når likvidgrupper fulgte *e*, er avhengig av etterfølgende vokal den også, i det ikke er tale om slik virkning foran stående eller synkopert *u*.

Det er neppe noen grunn til å forkaste Kocks teori om at brytningen ikke fant sted under svakere trykk, men en må være oppmerksom på at visse typer av sammensatte ord har hatt hovedtrykket på annet sammensetningsledd. I enkelte ord kan det være vi har rett til med Kock å legge vekt på at de stadig er nyttet i sammensetning (Umlaut und Brechung s. 268 ff.); *spiall* n. har brytning når det betyr »fortelling», f. eks. i Edda; sammensetningen *godspiall* rår i de eldste islandske håndskriftene. Det beror kanskje på et tilfelle at den legendariske Olavssaga har *gudspiall*, men dativ i *guð spælleno*. I betydningen »skade» fins begge former, f. eks. i Kongespeilet tre ganger *spiall*, men *sæmdarspell*. Dette ord har som Kock framhever ofte forekommet i sammensetninger: *vinspell*, *forspell* Edda, *frændsemisspell*; *iardarspell*,¹ *markarspell*, *radspell*, *veidispell* yngre Gulatingslov, Hægst. Nvl. s. 112, *sifjaspell* (*siviaspiall* Kgs), *mannspell*,

¹ Jfr. E. Lundeby i Arkiv LXII s. 50.

reidaspell.¹ Mange av dem fins i nyisl., der det usammensatte ordet har begge former i denne tyding. I sammensetning fins *berg* som 2. ledd i stadnavn overalt i vestnordisk. Det er da en mulighet for at en lignende forklaring kunne finnes for de mange sammensetninger med *Berg-* som første ledd som fins ved sida av former med *biarg-* i gammel-islandsk, gno. og nyislandsk. *Berg-* fins alltid i somme navn, som *Bergliót*, *Bergfinnr*, *Bergsveinn*, *Bergþóra*. Det kunne her ha hørt heime i de opphavlig oksytonerte navn med tostavet 2. sammensetningsledd, og så fått hevd på seg som den form en brukte ved sammen-setting av navn. Denne sammansetning gikk visstnok tidlig mekanisk for seg, uten omsyn til meningsinnholdet; dette mangler ofte i norrøne navn. Noen sikkerhet for at tilgangen har vært slik har vi dog ikke på noe vis. Hvis vi rekker med muligheten av at brytningen var avhengig av etterfølgende velarvokal, åpner det seg en annen mulighet til forklaring, Kocks teori om synkope av mellomvokal før brytningen.

Da vi drog inn spørsmålet om den ubrutte form i presens, ikke i infinitiv av sterke verb som *hialpa*, måtte vi gå ut fra at den etterfølgende vokal virket med. Det ser også ut til at brytning inntreer i flere høve foran *u* enn foran *a* i lange stavelser, og det er sikkert når det gjelder de korte. Mens det ved etterfølgende *a* fins atskillige unntak med vakling eller ubrutt vokal, er dette ikke tilfellet ved etterfølgende *u*. Resultatet av brytning foran *u* er et annet enn foran *a*. Det vanlige blant dem som ikke hyller epentheseteorien er å forklare dette resultat, *io*, ved seinere *u*-omlyd av det opphavlige *ia* eller *iæ*. Ut fra den teori at brytning er en spalting av germansk *e* i ett fremre og et velart element, er det ingenting i veien for at *ia* kan være det opphavlige brytningsresultat både foran den labialiserte og ikke labialiserte velare vokal, og at det er skjedd en videre omlyd foran *u*. Visse tilfelle fører jo brytningsdiftongen videre til *iu* (*þiukkr*, *fiugur* num. n. 4.) Det er imidlertid så at denne omlyd har videre utbredelse enn annen *u*-omlyd i østnordisk, idet brytningsvokalen i opphavlig lang stavelse foran *r*, *l*+kons. synes å ha vært labialisert til *io*, *iø* over hele Norden. Gammelsvensk har utenom de vestligste dialekter meget få spor av alminnelig *u*-omlyd, men den har mange brytningsformer med *io*, og de fleste lever i nysvensk: *björk*, *björn*, *mjök*, *sköld*, *hjörd*, *jörd*, *gjörd*, men *fjärd*. Dansk har omlag like mange,

¹ Jfr. E. Lundeby i Arkiv LXII s. 50.

men andre til dels: mælk, men fjord. Det er ikke noen vanskelighet å forklare de tilfelle der *ia* seiret som en utjamning fra andre former innafor paradigmet. Også der *io* seiret, ble den samme diftong gjennomført i alle bøyingsformer. Det hele er et utslag av den motvilje mot vokalskifte innafor entalsdeklinasjonen, som vi alt møter i dat. sg. *skialti* (for gno. *skildi*) på Røksteinen. Brytning foran *r*-, *l*- grupper har tydelig vært gjennomført på samme vis i hele Norden.

Veksling mellom former med og uten brytningsdiftong finner vi, mest foran *r* og *l*+kons., i svake maskuliner og maskuline og nøytrale *a*-stammer. Her finner en ikke den fordeling vi skulle ventet, med brutte former i øst, og ubrutte i vest. Dersom det målgeografiske forhold var det avgjørende, måtte vi fått en slik fordeling. Riktignok fins den ubrutte form *Bersi* i vest, *Biärsi* i øst, og de brutte former av *telg* er vikkværske og øst-opplandske; men gammelvestnordisk har *tialga*, gsv. *Thelvi* står mot gvnord. *pialfi*; Numedal *henne* mot gvnord. *hiarni*, da. hjerne. *Bjarg*, bjærg n. fins i våre dager i islandsk og i dansk, der formen *berg* er meget sjelden og reknes for norvagisme eller germanisme, og videre på Gotland og i Dalarne. *Berg* er eneform i Norge og store deler av Sverige. *Stertr* er den gammelnorske form, i nyno. fins *stert* i vestlandsk, men også i vikkværsk (Østfold), og den brutte formen fins mange steder i opplandsk, Nordland og Trøndelag, Hallingdal, Valdres, Sættesdal; *erv* fins i Agder, den brutte formen de fleste steder på Øst- og Vestland; navnet *Erpr* fins i Edda og i gno. brev fra Hallingdal-Valdres, men adjektivet heter *iarpr* også i gammelislandsk, o.s.v. Denne fordeling, som går tvert over de målgeografiske grensene, tvinger oss til å tru at det har vært flere former å velge mellom, at det har skjedd en utjamning innafor paradigmet.

Skjønt den angelsaksiske brytning etter vanlig oppfatning skjedde foran *r*, *l* uten omsyn til følgende vokal, er de nordiske unntak fra regelen for mange og for ujamnt geografisk fordelte til at det samme kan ha vært tilfellet. I angelsaksisk er den eldre brytning av høg alder, og visselig eldre enn den alminnelige *i*-omlyd på andre vokaler enn *e*. Det samme synes å være tilfellet i nordisk, selv om det ikke kan bevises klart. Et pek i denne retning gir kanskje Istabysteinen, ca. 650, som har *Haeruwulafir*, med en skrivemåte som tyder på brytning, men hverken *u*-synkope eller *i*-omlyd.

I absolutt tid er det sannsynligvis noe seinere brytning i nordisk enn i angelsaksisk. En kan derfor godt tru at den har gått for seg

under samme betingelser som den yngre angelsaksiske brytning. foran etterfølgende velar vokal og brytningsfremmende konsonant.

Svenssons innvending, at brytning fins i endel verbalformer uten urnordisk velar vokal i endelsen, er det ikke grunn til å legge vekt på. I denne ene klassen av de sterke verb kunne neppe en vokal som vek av fra infinitiv gjennomføres i f. eks. imperativ 2. person flertal. Derimot er det en alvorlig innvending mot teorien om den alminnelige brytning at de ikke brutte former foran *r*, *l*+konsonanter ikke får noen tilfredsstillende forklaring. Dette gjelder de svake maskuliner, gno. *Bersi* (jfr. gsv. *Biärsi*), gsv. *Thelvi* (gno. *Þialfi*), Numedal *henne*, Vest-Agder *eksle* mot andre målføre *jaksle*, kanskje også gno. *myrkvi* mot gno. *mioruvi*. I det siste tilfelle kan dog formen *myrkvi* være påvirket av *myrkr* adj. Her bør en med Kock rekne med lydrette, ikke brutte nominativsformer. Svake maskuliner har i vestnordisk meget sjelden skilnad i vokalismen mellom nominativ og oblike former. Et levende bøyningsskifte finner en ikke ved den relativt unge palatalomlyd engang. Her er den omlydte vokalen *e* blitt gjennomført i gno. *dreki* — *dreka*. Nynorsk har *drake* (og *drekil*). En må altså vente utjamning av vokalskiftet, og det har skjedd dels til fordel for den oblike form, dels for nominativsformen. Eksemplet *dreki* viser at nominativsvokalen godt kan vinne.

Bengt Hesselman har ført godt bevis for at den ikke brutte dativform har spilt en rolle for de terrengbetegnende ord *fiáll* / *fell* og *biarg* / *berg*. *Fell* er mest brukt i stadnavn i sammensetninger på Island og også på Færøyane, (f. eks. Færøyane *Gásafelli*). Men i islandsk er det som Hesselman viser i håndskrifter fra før 1300 også å finne i *undir fell*, stadnavn. Formen *fiáll* er like gammel, og vi må her ha en virkelig bøyningsskilnad.

En må også ha en viss grunn til å legge vekt på at det i somme bygder i Dalarna i Sverige ennå heter *bier* n., men dat. *beri*. (Levander, Dalmålet I s. 128). Hesselman peker på forhold i norske stadnavn som støtter den oppfatning at den ubrutte form særlig er knyttet til dativ. I det eldste islandsk (før 1350) er *biarg* å si enerådende utafor sammensetning (Hægstad).¹ I Eddadiktene fins som Hesselman viser bare *biarg* uten i dat. *berg*i (2 g.; 1 g. *biarg*i), fl. alltid *biorg*. Det viktige ved dette er at den ubrutte form på ett unntak nær bare fins i dativ

¹ En gang *bergit*. Jfr. Svensson i Arkiv LX s. 23 (210).

og i sammensetninger. Som stadnavn fins *berg* nå alltid på Østlandets flatbygder, i Telemarks vikværske bygder og i Hallingdal. Jeg har notert 49 usammensatte navn hos Rygh. Dessuten fins det 14 ganger i Trøndelag, og det er 1 eksempel hver fra Rindal, Nordmøre og fra Nordland fylke. Eldste skriveform er *Bærg* 1234, Nes på Hedmark. De samme bygder på Østlandet har også stadnavn med flertalsformer, *Berger* (i vest *Bergan*). Vi finner ofte skriveformer som viser at *berg* i sørøstnorsk tidlig må ha trengt gjennom i hele paradigmer, f. eks. *a Berghom* Solør 1312, altså også i flertal. Dette betyr likevel ikke at dette ord i sørøstnorsk ikke kan få omlyd under noen betingelser. Vi har Bjerve g.n., Hobøl, Østfold < *a Bjarvinni* 1341, Bjerva i Solum, Nedre Telemark. Den labialiserte flertalsform *biorg* begynner først i de tilgrensende bygder i Hedmark, Oppland og Telemark. Her fins den også i sammensatte navn som Høsbjør i Hedmark. Det vi skal merke oss er at *Berg* som gl. gardnavn ikke forekommer andre steder enn de nevnte. Resten av landet har bare den stivnede dativform *Berge*. Dette navn er notert 28 ganger fra Vest-Agder, Hordaland og Rogaland. Bare i annet sammensetningsledd fins - *berg*. I Vest-Agder fins på et lite område navn som illustrerer sammenhengen mellom dativformen og den ikke brutte vokal meget tydelig. Lyngdal har *Berge*, *a Bærgi* 1312, men *Bjerga* < **biargar*, Spind *Bjørja* < **biorgin* best. fl.

Dativformen alene er neppe nok til å forklare de ubrutte former som forekommer ved sida av de brutte i de substantiviske *a*-stammer. Det er nemlig, om en ser bort fra de sterke verber, innafor denne bøyningsskategorien at veksling overhodet fins. Alle rene adjektiv har gjennomført brytning, og blir her støttet av sitt flertal n., ental f. og dativ fl., som har *u*-brytning. Av neutra vakler de nevnte *spiall*, *spiald*, *biarg* og *fiall*, det siste i liten monn. Også her blir de brutte former støttet av *u*-brytningen i flertal. Av de maskuline *a*-stammer er *giallr*, *hiallr*, *hialdr*, *hialmr*, *hialtr*, *ialkr*, *tialdr* og *kiarkr* alltid brutt, *meldr* og *snertr* aldri, *erv*, *stertr*, *felmr*, *telg* har brutte sideformer, *Erpr* navn står ved sida av *iarpr* adj. Somme av de brutte kan stø seg på beslektede brutte former (*hiala* v., *Hialtland*), men langt fra alle. *Meldr* og *snertr* kan kanskje forklares lydrett. Den brutte form av *telg* kunne være østlig orientert, men det spiller liten rolle, da brytningen foran *r*, *l*+konsonant trulig har vært ens over hele Norden. Det er derfor sannsynlig at vekslingen skyldes en eiendommelighet ved bøyningen

til de sterke substantiv. Det er uheldig for oss at vi vet så lite om bøyningshistorien til de vaklende ordene. Vi vet ikke om de er opphavlige *a*-stammer eller om de f. eks. kan ha gått etter *i*-stammenes bøyning, men vi minner om at de gotiske *i*-stammer opphavlig hadde *ai* (svarende til nordisk **ē*) til endingsvokal i gen. dat. sg. (*anstais*, *anstai*; bøyningen er best overlevert i femininer) og *ē* gen. fl. (*anste*). I nordisk har fra den tid målet er kjent *a*-stammenes bøyningsmønster for en stor del trengt inn i ental av *i*-stammene. Jeg har dog ikke vært istand til å finne noe som tyder på en slik overgang ved de ord det gjelder.¹ Det skulle vi finne mellom navnet *Erpr* og adjektivet *iarpr* er verdt å legge merke til. Vi har brytning i *iarpr* adj. (og *iarpi* m.), der adjektivet står ved sida av hunkjøns- og flertalsformer med brytning. I substantivisk bruk, som navn, altså i et tilfelle der flertalsformer ikke kan ha spilt inn, vinner den ikke brutte form. Dette setter en på den tanken at de ikke brutte former skyldes en omstendighet ved entalsparadigmet til de sterke urnordiske *a*-stammer, heller enn en eiendommelighet ved brytningen foran *r*+konsonant, enda om brutt form i dette tilfelle bare er representert uten ubrutt sideform i det ene ordet *kiarkr*. Den første forklaring ville også passe for *felmr* og de to alltid ubrutte ord *meldr* og *snertr*, som begge er lite brukelige i flertal. De ubrutte former kan umulig skrive seg fra dativ alene. Det er da, trass i runeinnskriftenes overleverte *-as* i genitiv ental, fristende å minne om at gotisk ikke har *a*, men germansk *e* i genitivsendelsen: *dags*, gen. *dagis*.

VI.

Enda tidsforskjellen mellom brytning i lang og i kort stavelse er bevist i angelsaksisk, og vi der i håndskriftene, som er flere hundre år eldre enn de nordiske, kan følge hvordan overgangen brer seg til nye stillinger, er det ikke ført noe prov for at brytningen i nordisk er eldre ved lang enn ved kort stavelse. I lang stavelse skjer brytning fortrinnsvis foran *r* eller *l*+kons.+velarvokal. Det er den velare vokalen som er hovedbetingelsen for at den germanske *e* skal kunne skille ut et velart element. For så vidt er brytning en prosess av samme slag som omlyd, siden en vokal i hovedstavelsen blir påvirket av vokal i endelse. Den labiale velar *u* viser som en skulle vente større velariserende evne enn *a*. Derfor skjer brytning foran *u*, såvidt en kan døm-

¹ Uten kanskje *meldr* (gen. *meldrar*).

me av materialet, foran alle konsonanter, og blir i framlyd bare hindret av likvidene og *w*. Med *a* er det anderledes. Her kreves det i vestnordisk at den etterfølgende konsonant også har tilbakedragende evne. At *r* og *l* har hatt en slik evne, ser vi både av angelsaksisk og nordisk språkhistorie. I den angelsaksiske brytning blir 2. ledd av diftongen ikke bare velarisert, men også rundet. I nordiske mål forekommer ofte senkning av vokaler foran de nevnte konsonanter, og vi har her også den yngre østnordisk-egdske brytning. Foran andre konsonanter + *a* er brytning sjelden, og fins bare i særlig gunstige tilfelle, der en viss skilnad mellom artikulasjonen av foregående og etterfølgende konsonant er med på å tillate eller fremme artikulasjonspaltingen. Årsaken til overgangen ligger overalt i den etterfølgende vokals virkning. I østnordisk er brytningstendensen kraftigere, og de omgivende konsonanter har mindre evne til å hindre den. Dette er naturlig, hvis vi med Flom tenker oss at brytningen brer seg fra sørvest, fra det område der nordiske, frisiske og angelsaksiske stammer levde ved sida av hverandre. En slik rørsle i målet vil da rive med seg mer og mer, trenge inn i flere og flere stillinger jo lenger bort fra sitt opphavlige utgangspunkt den kommer. I angelsaksisk ser vi som i nordisk målgeografisk variasjon; brytningen er strengt begrenset i vestsaksisk, mere utbredt i andre målføre. En kan dra fram paralleller på liknende spredning av andre fenomener. I Norge når f. eks. tiljamning og apokope sin største intensitet i strøk som ikke kan ha fått disse overgangene tidlig. Tinn i Telemark har på visse områder størst tiljammingsstyrke av alle sønnafjellske mål, men det sier seg selv at den østnorske tiljamning ikke kan ha hatt sitt utgangspunkt i Tinn.

Ser en på brytningen i korte stavelser foran *a* i nordisk, er det slående hvordan en kan dra paralleller med den angelsaksiske brytning i kortstavelser foran *u*. Denne finner en i det eldste vestsaksisk bare foran *r* og *l*: *heorot*=*gno*. *hiortr*, *geolo*< **gelu*< **gelwa*. Seinere møter vi den foran *f*: *eofor*=*gno*. *iofurr*. I mindre reint vestsaksiske tekster finner vi brytning foran dentaler og velarer: *meotod*=*miotudr*. I nordisk er brytningen foran *a* ulik i omfang, med større brytningsfrekvens i østnordisk, og mere jo lenger øst vi kommer. Konsonantenes evne til å tillate brytning er omtrent den samme som i angelsaksisk. Mest brytning er det foran *l*, *f*, *r*; foran dentaler har en bare brytning i østnordisk. I korte stavelser volder *u* brytning i hele Norden, med noen få og tvilsomme unntak (da. *mel*, eldre *mjøl*, *mjæl*). Også denne

overgangen kan være gjennomført trinvis, men vi sakner midler til å følge den.

Ved etterfølgende, synkopert eller stående *a* har vestnordisk ikke brytning i disse ordene: *nef, sef, ef* n., *þefr* m.; *fet, met, set, get* n.; *þel* n., *melr, selr* m. Nyno. mlf. spel m., spile, Innh., V. Tel., nyisl. *spelur* m. sprinkelverk, men Østf. *spjǣt̃*, *hnefi, sefi* m., *þefa, efa* sv.v., *gefa* st.v.; *meðan, neðan* adv.; *eta, meta, geta*, st. v.; *geta* f; *eta* f. veksler med *iata*; *bera, skera* st. v., *beri, geri* m., *bera* f. binne, *skera* f.; *seli, þeli* m.; *fela, stela* v.; *þelamork* st. n.; *nema* st. v., *knega, mega* sv. v.; *ek* pron.

Brytning opptrer under samme vilkår i: *hial, skial* n., *iak* n., *hiala, skiala* sv. v., *Fialarr, Kialarr* navn, *Iali* fjordnavn, *giafi* m. (*Vitaz-giafi*, navn på en åker), *giafari* m., *giafyrdi* n. og andre sammensetninger med *giaf-*; *iara, fiara, tiara* f., *iaki* m., *stiaki* m., nyno. kjake kjekje m., nyisl. *bjaga* v.; *iadarr* m., *iamtr* fl., etter Noreen eg. <*iamtr*; *hiadningar* fl., nyno. hjase m., gno. *Hiæsi* tilnavn.

Når *u* følger er det i regelen omlyd, og likeså i *wa*-stammene, som i likhet med ags. en tid hadde utlyd på *u* i nom. akk. sg.:

Giof f., *miodr* m., *siot* f., *kiot* n., *fiol* f., *kiolr* m., *miol* n., *stiolr* m., *fiol-* prefiks; *fior* n. (jfr. *fiorvar* fl. menn), *gior* n. grums., *miok* adv.

Iofurr m., *giofull* adj., *skiopuleygdr* adj., *fioturr* m., *iotunn* m., *iodrurr* m., *miotodr* m., *Iolund* st. n., *tiosull* m., *iokull* m., *fiogur* num. n., 4.

Veksling fins i *smior* / *smør* (*smer*), *kior* / *kor* n.

Eksemplene på brytning føre *a* fins særlig ved *l*: *hial* n., *skial* n. *hiala, skiala* v. *Fialarr, Kialarr* navn. **Iali* fjordnavn, men *seli, þeli, m. stela, fela* v. *melr, selr, þelr* m. *þel* n. *þelamork* st. n., *spel* og *spjæl* m. i nyno.

I noen høve må brytning være lydrett. *Fialarr* har neppe fått sin brytningsdiftong ved analogi, men for *fela* v. står analogimulighetene oppe. Det er ikke tiltalende å bruke de vanlige bortforklaringer ved *hial, hiala, skial, skiala*. Jeg kan ikke skjønne at det lydmalende moment skal være mere framtreddende ved *hiala* enn ved **hela*. *Hiala* og *hial* fins alt i Eddakvadene. Innafor selve det vestnordiske målområde fins det brytning i flere ord føre *l*. Færøyane har *fiala, stiala*, Østfold *spjǣt̃* m., Romerike *hǣt̃* m., *hǣt̃a, mjǣt̃a* m. Formene med brytning ligger i utkantene av det vestnordiske området. Østnordisk kan ha brytning foran *l* i alle ord, jfr. sv. *själ* m., *stjåla* v., da. *stjæle* v., men jysk og vestlige svenske målføre følger stort sett

vestnordisk. Reglene for brytning foran *l* i korte stavelser, fulgt av synkopert eller stående *a* i vestnordisk må være den som materialet gir oss. Brytning er gjennomført etter velar, i framlyd og etter den bilabiale spirant, ellers ikke. Dersom dentaler går foran germansk *e* inntreer ikke brytning på det vestnordiske sentralområde, men tilløp fins i færøysk. Heller ikke etter *m* fins brytning. I denne forstand, at den hindrer brytningen foran *l*, er dentalen atter brytningshindrende konsonant, fordi den ikke kan gjøre noe for å holde oppe den høge artikulasjonen av det fremre elementet i diftongen. Det samme synes å gjelde for den labiale nasal, men ikke for den bilabiale spirant.

Brytning foran den bilabiale spirant synes å være inntrådt i *giafari* m., *-giafi* m. *Gefa* v. må da ha fått sin *e* på vanlig analogisk vis, som er påvist for andre sterke verb. Jfr. gda. *giæfæ* (gsv. *gefa*).¹ Flere eksempler på brytning fins ikke, er i allfall tilsynelatende så en foregående velar en betingelse for at brytning kan skje. Dette høver godt med den erfaring vi har fra brytning i de lange stavelserne, nemlig at den trulig palataliserte velar har hatt evne til å hjelpe fram utskillingen av det første, høge og fremre element i diftongen. Gda. har også brytning når *e* stod i framlyd: *iæf* n., *iæfæ* v. Ellers opptrer brytning ikke foran *f* i nordisk (etter dentaler.)

Ved *r* er det ikke råd å finne ut om det forekommer tilfelle av brytning, da *iara*, *fiara*, *tiara* alle kan være laget etter den oblike form *ioru*, *fioru*, *tioru*, og de to siste dessuten er gamle langstavinger. I *bera*, *skera* har brytning trulig aldri funnet sted, da nominativ må ha vært ubrutt. Denne formen må nemlig ha greidd å skyve unda den lydrette labialiserte brytningsdiftong i oblik kasus **bioru*, *skioru*. Ved *skera* kan *skera* st. v. (med eventuell analogisk vokal) ha virket inn, men *bera* binne kan ikke være influert av *bera* v. De lydrette oblike former finner en ikke i gno., men i norske målføre. Østlandsk har *skjuru*, *skjyru* < *skioru* med samme vokster som *tioru* > *tjuru*, *tjyru*. Sætedal har *hunbjøre* f. (Skar) = *hunbere* i andre bygder.² Gno. har *eta* og *iata* / *iotu* f., nyno. mlf. *jøta* Hordal., *eta*; *huttu* < *etu* Trøndelag. Det er mulig at *iata* er en lydrett form, med brytning i framlyd, og *eta* påvirket av verbet, som igjen fikk *e* fra andre verb i sin klasse. Men en kan og tenke seg en eldre bøyning **eta* - *iotu*, som **bera* -

¹ Også Hom. 2. hånd har *giafa*, jfr. Hægstad Nvl. s. 67.

² Hægstad I. svl. II, 1. s. 72.

bioru. Denne bøyningstype kunne ikke holde seg og er alt i gno.-isl. normalisert til en av de to normale typer: *eta-etu* eller *iata-iotu*. *Iata* kan således være en analogisk form, framtvinget for å bevare den oblike form *iotu*, som bare kunne holde seg oppe i lag med en brutt nominativ. En kan jamføre nyislandsk *kjarald* n., laget til fl. *kjöröld* for gno. *kerald-keröld*, oppstått ved at fl. *keröld* fikk samme vokster som et eldre **kioröld* ville fått.

Svensson peker på at brytning i kort stavelse fins ofte foran velar. De islandske eksemplene foran *g* kan dog ha hatt seinere innskutt *j* foran *a*. *Bjaga* v. (jfr. nyno. bæge n. hindring, bægja v.) virker dog som en gammel form, men jfr. *mega*, *knega* sv. v. Eks. foran *k* er *iak* n., *iaki* m., *stiaki* m., nyno. kjake, kjekje. De to siste kan kanskje ha hatt »peiorativt» *j*-innskott, men det synes ikke å være noen tilstrekkelig grunn til dette. Kjake, kjekje m. har i andre germanske mål oftest *a* til stammevokal, og kjekje kan være kommet både av et brutt **kiaki*, ubrutt **keki*, **keki* oppstått ved palatalomlyd av *a*. *Kjake* fins mest i øst- og nordnorsk. Det kan — også i østnorsk — godt være kommet av gno. *kialki*, som kan ha samme betydning som nyno. *kjake*. Det er bare ett ord uten brytning foran *k*, *ek* pron. Fra 1360-årene av fins brutt form *iæk* i gno., særlig østnorsk. *Ek* må ha fått tidlig apokope. I urnordiske innskrifter fra Norge fins alltid den apokoperte form, og da kan etter det som her er framført brytning ikke opptre. Vi kan altså konstatere en sannsynlighet for at brytning fant sted foran *k*, men bare i framlyd er det helt visst.

Foran dentalene og *m* fins eksempler på brytning i framlyd: *iamtr* fl., etter Noreen egentlig **iamatr*; *iadarr* m. står ved sida av *iodurr* m. som fins i Edda og i st. n. *jū'li* Brandbu, *Jodurlid* 1375, i *Joddulidh* 1414, N.G. IV. 2, s. 168. På en eller annen måte har disse formene stått i samband med hverandre. *Iamtr* og *iadarr* er de klareste eksemplene på brytning i framlyd, men også *iak* n., *iara* f., *iata* f. kan forklares slik. Det ser ut som stillingen etter *h* virker på samme vis som stilling i framlyd. Eksempler er bare *Hiæsi* gno. tilnavn, *hjase* m., no. mlf., *Hiadningar* fl., jfr. *Hedinn* navn. Til *hjase* svarer gno. *heri* (no. mlf. *hæra*). Dette regnes for en R-omlydt form av den østnordiske og vanlige norske form *hare*. Andre germanske mål har *a*, derfor er formen *hjase* vanskelig å tyde. Vekslingen mellom *r*(<*z*) og *s* viser at det har vært mulighet for avlydende vokal i den urgermanske bøyning. Jeg vil ikke lenger holde på den formodning jeg

satte fram i min anmeldelse s. 326, om at brytning i *hjase* m. kunne ha rammet en eldre *n*-omlydt *a*. Brytningen må være eldre enn *n*-omlyden.

Vi har her vesentlig funnet eksemplene på brytning i tostavede ord. Materialet av enstavelsesord er dessverre slik at det ikke kan fortelle oss om brytning har foregått under samme betingelser, men det er ingenting som taler mot det. Vi kan således ikke slå fast noen periodeskilnad med brytning foran synkopert *a*, *u* tidligere enn foran stående. Også i synet på dette vil vi følge Hesselman.

I østnordisk er det i dansk mere av brytning foran *l*, *f* og brytning fins også foran dentaler (*fiæt* n.)¹, dog ikke i ord som begynner med dental. I svensk er det omtrent samme regler. Mest av brytning fins i Dalarne i Sverige, som også har almen brytning føre *r*: *bjærå* v. *bera*.

VII

Ved det syn på brytningen som her er framlagt, lettes forståelsen av flere foreteelser. Det er lett å skjønne at brytning ikke inntrer etter *l*, *r*, *w*. Nettopp de lyd, likvidene og stemt bilabial lyd — jfr. den rolle *f* har spilt — som lettest tillater brytning når de står etter germansk *e*, og virker med til å skille ut det velare element, må hindre utskillingen av et høgt fremre element når de står foran germansk *e*. Første og siste del av artikulasjonen blir da ved senkende virkning av *r*, *l*, *w* noenlunde identisk, og betingelsene for diftongering er ikke lenger til stede.² I angelsaksisk fins brytning også etter disse konsonantene: *weorpan*=*verpa*. v. De angelsaksiske brytningsdifftonger viser i sin eldste form et første ledd som er identisk med den opphavlige vokal: *io*<*i*, *eo*<*e*, *æa*<*æ* (=nordisk *a*). Her har første del av det germanske *e* ikke vært drevet så høgt opp som i nordisk, der sluttresultatet er *i*. De foregående likvider vil derfor ikke kunne øve noen avgjørende

¹ *Giata* og *giafa* fins i Hom. 2. hånd, og kan kanskje vise trøndsk særhøve.

² Dessverre er Lauri Postis artikkel »Till frågan om brytning och omljud» (Språkvetenskapliga sällsk. i Uppsala förh. 1946—48) kommet meg i hende etter at dette var ferdigskrevet. Ut fra rent fonetiske overveielser kommer Posti til resultater som stemmer nesten på alle punkter med de slutninger jeg her har trukket av det vestnordiske materiale. Dog er Postis oppfatning av forholdet i de korte stavelser et annet. Til ovenstående punkt, jfr. Posti l. c. s. 50.

innflytelse på artikulasjonens første del. Den angelsaksiske brytning fører med seg en kraftigere velarisering enn den nordiske, og sammen med velariseringen kommer labialisering av diftongens siste ledd. Betingelsen for brytning, ulikskap i artikulasjon mellom første og siste del av den germanske *e*, er derfor fremdeles til stede. Etter den vanlige lære blir i nordisk også brytningen foran *u* hindret av foregående *r*, *l*, *w*. Eksempler som viser dette fins i kort stavelse og foran endel konsonanter, men foran *r* eller *l*+kons. er eksemplene meget få. Jeg kjenner bare *u*-stammen *verðr*, som viser manglende brytning etter *w*. Etter *l* synes brytning muligens å kunne forekomme i navnene *Ljan* og *Ljabru*, Akershus fylke, uttalt *jān*, *jā'brū*, skrevet *Lioon* R.B. (jfr. vikkværsk *bōn* < *bōrn*), *Liarnabru* N.G.L. Det er et opphavlig elvenavn. (N.G. II s. 119). Oluf Rygh foreslår uten å ta omsyn til den alminnelig godkjente brytningsregel et eldre *Liorn*, gen. *Liarnar*. Skriveformenens veksling mellom *o* og *a* krever en forklaring ut fra brytningsdiftong. Fra betydningens side høver Ryghs navneform bra. Den kan settes sammen med nyno. lera, gno. *hlera*, *hløra* lytte, og komme av et **hlernō* < *hliorn*, »den som kan høres». Elva har mange fosser.¹

Ut fra den oppfatning av brytningen som her er framsatt, kunne en også tenke seg at *iæ* somme steder kunne være en gammel form for brytningsdiftongen, i det den segmenterte bakre vokal var såpass høg at den ble identifisert med *æ*, ikke *a*. Imidlertid synes meget å tyde på at *iæ* er en yngre form enn *ia* og utviklet av denne, jfr. min anmeldelse av Svenssons bok i N.T.S. 1948 s. 330—337.

Ut fra dette syn kan vi også lettere forstå at gsv., i mindre monn gda., og gammeltrøndsk, i mindre monn gammeløstlandsk, ofte har ikke labialisert diftong foran *u* i kort stavelse, også i ord der analogisk overføring av *ia* (*iæ*) synes utelukket. Her har *u* virket ved å skille ut det velare element, men har ikke greidd å labialisere det. Det er dog også mulig at *io* overalt skyldes *u*-omlyd av et opphavlig *ia*, som da må være diftongens eldste form. En undersøkelse av det østnordiske materiale, for å få greie på om de mellomliggende konsonanter har spilt noen rolle, er nødvendig for å bli klar over dette.

Til sist skal i korthet oppsummeres det syn på den nordiske brytning idéen om de etterfølgende konsonanters medvirkning har ført til ved prøving på det vestnordiske materiale.

¹ Uttydingen av navnet skyldes arkivstyrar Per Hovda.

1. Brytning er en spalting av germansk *e* i et høgt, fremre og et velart element. Den skjer ved utsegmentering av det velare element.

2. Denne utskilling blir bevirket av en velar vokal i følgende stavelse. Denne vokal stod da brytningen fant sted.

3. Den labiale velarvokal *u* har større evne til å kalle fram brytning enn *a*.

4. Dersom *a* fulgte, var overgangen betinget av de konsonanter som fulgte etter den germanske *e*. Dersom *u* fulgte, finner brytning sannsynligvis alltid sted uten etter *w*, *r* og kanskje *l* (Jfr. dog ovafor s. 32).

5. Foran *a* i følgende stavelse skjer brytning foran *r* eller *l*+konsonant. Denne brytning hindres av foregående *r*, *l*, *w*, og kanskje også av nasalene.

6. Ellers skjer brytning foran *a* i følgende stavelse bare i særskilt gunstige høve, der foregående palatalisert velar eller stilling i framlyd virker med til å hjelpe fram den høge, fremre atrikulasjon, og en labial eller velar samtidig hjelper til å framkalle det velare element. Konsonant+*n* virker kanskje brytning i større monn.

7. Når *r* eller *l*+kons. ikke følger **e*, vil foregående dental i regelen hindre brytning, men stilling i framlyd vil hjelpe brytningen fram. Dette gjelder både lange og korte stavelser.

8. Det er ikke noen vesensforskjell på brytning i lang og i kort stavelse. Ulikskapen i gjennomføringen kommer av at en gruppe av likvid+konsonant har større evne til å hjelpe til med utskilling av det velare element enn den enkelte likvid har.

9. I kort stavelse skjer brytning i vestnordisk i regelen foran *u*, foran *a* i bare få høve, nemlig foran *l*, dersom ikke en dental eller nasal gikk foran det germanske *e*, foran *f* trulig bare etter velar, foran *k*. Forholdene foran *r* gir materialet ikke sikre opplysninger om, men ikke brutt form er vanligst. Foran dentaler og nasaler skjer brytning bare i få høve, i framlyd og etter *h*.

10. Ingenting taler mot at disse regler gjaldt både ved stående og seinere synkopert *a*.

11. Det er ikke grunn til å sette opp flere atskilte brytningsperioder med ulik virkning av stående og synkopert *a* (og *u*); men det er rimelig at brytningstendensen virket gjennom lengere tid og at brytningen også i Norden er eldst der den er best gjennomført — foran *r* eller *l*+konsonant.

12. Resultatet av brytningen er *ia* og *io*, i østnordisk somme steder

kanskje *iæ* og *io*. Ulabialisert diftong opptrer i østnordisk og trøndsk ofte for *io*, særlig i kort stavelse. Dette kan skyldes svakere labialisering med brytning i kort stavelse. Det er dog også mulig at *io* skyldes u-omlyd av *ia*. De vokalharmoniske forhold taler ikke mot dette. De østnorske tekstene har oftest *u* etter brytningsvokalen, selv om *o* også fins.

13. Brytningen fant sted etter *i*-omlyden av *e*, men før vanlig *i*-omlyd, som i angelsaksisk. Dette setter brytningstiden til et tidsrom før 600.

[Materialet til denne avhandling er hentet fra: J. Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. G. T. Flom, The Language of the Konungs skuggsjá (Speculum Regale), Urbana 1921—23. P. N. Grøtvedt, Lydverket i lovhåndskrifter fra Borgartingslag 1300—1350, Oslo 1939, jfr. Grøtvedt i Maal og Minne 1938 s. 153 ff. Gamal norsk homiliebok utg. av G. Indrebø, Oslo 1931. Ludv. Holm-Olsen, Den gammelnorske oversettelse av Pamphilus, Oslo 1940. M. Hægstad og A. Torp, Gamalnorsk Ordbok. M. Hægstad, Gamalt trøndermaal. Kr.a. 1899. M. Hægstad, Vestnorske maalføre fyre 1350. I. Nordvestlandsk. II. Indre sudvestlandsk, færøymaal, islandsk. Kr.a- Oslo. 1914—1942. L. Larsson, Ordförrådet i de älsta isländska handskrifterna, Lund 1891. Edda, utg. av G. Neckel. Heidelberg 1927. D. A. Seip, Norsk språkhistorie til omkring 1370. Oslo 1931. E. Wadstein, Fornnorska Homiliebokens Ljudlära. Upsala 1890., samt fra Nørrøn Ordboks samlinger.]

Recension.

Egil Eiken Johnsen, Sagaspråk og stil. Oslo 1942.

Den fyreloga Egil Eiken Johnsen har sett seg fortel boktitelen litt ufullstendigt um. Han vil skildra stilvoksteren i møtet millom det norrøne maal i kongesogone og det danske i reformasjonshundraaret i Noreg. Denne voksteren har individuell utforming, og syner aukande stødleik hjaa dei tri sogegranskarane Laurents Hansson, Mattis Styrsson og Peder Clausson Friis. Desse tri har ulike fyresetnader, med di dei tvo eldste var lagmenn, den siste prest. Dei eldste hadde si opplæring i norsk katolsk tid, den siste hørde heilt nyskipnaden til. Den eldste hadde vore skrivar i kongens (norske) kanselli i Danmark, den andre har kann henda havt ymse tenestor og embete i landet innan han vart lagmann og har tydeleg stade seg godt med riksstyret; den tridje har havt dansk skule i Stavanger, og har hjaa ein lagmann paa heimstaden lært norrøn maalkunnskap og sogegransking. Miljøet er daa heller ulikt hjaa desse 3 herrar. Den eldste er meir av ein opphavsmann og lyt sjølv rydja vegen. Hjaa dei tvo andre merkar ein at det nye skriftmaalet var betre tilvant. Fyrelogone deira var òg mykje ulike. Laurents Hansson tok til med ei sogeumsetjing til bruk for danske historiografar. Mattis Styrsson vilde gjeva eit aagrip av den gamle norske saga, til rettleiding for styresmennene i landet. Peder Clausson vilde gjeva aalmenta i baae rike, som gjenom den prenta utgaava av Mattis Styrssons aagrip (1594) og Saxoumsetjingi av Anders Sørensen Vedel hadde faatt historisk interesse, ei fullstendig attergjeving av kongesogone. Han vilde setja sogeboki attaat si Noregsskildring, og jamstella den gamle rikshistoria med den prenta utgaava av landslovi fraa 1604.

Baade tekstkritisk og stilhistorisk har Egil Johnsen her ei rik arbeidsmark. I stor mun lyt han tilmaata granskingsmaaten etter dei skiftande fyresetnader. Han har lagt ei sams ytre raame for arbeidet med kvar sogeumskrivar; men tilhøvi har gjort at dei tri hovudbol Kane i boki hans er rett ulike.

Best oversynleg er bolken um *Laurentis Hansson*. Her er det kjelde-kritiske hovudarbeidet undangjort paa fyrehand av Gustav Storm;

den reint historisk- grammatiske skildring har forfattaren lagt fram i hovudfagsuppgaava si, prenta i Arkiv för nordisk filologi LII; han kann i denne boki gjeva sogeumskrifti av Laurents Hansson ei reint stilhistorisk vurdering, som ei fyrebuing til utgreidingane um Mattis Styrsson og Peder Clausson.

I innleidingskapitlet legg forfattaren fram aalmenne synsmaatar for stilhistorisk gransking, og peikar paa dei problem som hans serlege emne fører med seg. Han skriv noko vidsveimt og mangordigt, og rustar seg paa ein maate med ei rekkje heilt uturvande reidskapar (s. 14—16). Det vert ikkje klaart sagt kva det 16de hundradaars stiltilhøve i Noreg er. Tenkjer ein paa dei store europeiske stilrørslor i samtidi, daa saknar ein det vidare utsyn for denne utgreidingi um ei norsk stilrørsle. Ein finn nok utpeika eit par mid i svensk og dansk historiedryfting; men dette er ikkje nok. Flest detaljar har utsynet til norsk samfundsliv og humanisme. Men det er endaa for lite av line i det. Og det er uklaart kva forfattaren meiner naar han talar um dei ulike slag av samtidig stil og maalføring som kann ha havt innverknad paa maall bruket hjaa Laurents Hansson, Mattis Styrsson og Peder Clausson. Ordi um skuleupplæring og lesnad og um litterær samferdsle er uvisse og spyrjande, stundom naive (s. 15), endaa det skulde vera raad gjera heller bindande slutningar i fleire leider ut ifraa kjeldone.

Den stilhistoriske metoden maa skifta etter tidene. Dette har forfattaren ikkje klaart syn for, i minsto fylgjer han eit heller mekanisk skjema, etter vanlege grammatiske kategorier. Naar han like vel greider faa fram eit bilete av stiltilhøvi i dei verk han granskar, so er grunnen den at arbeidet hans krev ei detaljera jamføring millom original norrøn tekst og tillempa dansk umskrift, der dei syntaktiske og fraseologiske spursmaal utan vidare trengjer seg fram og fyller dei uppsette raamone.

Av fyrste bolken fær ein godt innsyn i dei stilvanskar Laurents Hansson arbeidde under. Ein ser korleis han har leita baade etter ordi og meiningi. Han har tydeleg lagt vinn paa aa klaargjera for framande lesarar dei heimlege, levande eller tradisjonsfeste tilhøve. Men han har ofte kjent seg framand baade i det maal han sette um fraa og i det han sjølv skreiv. Slutningsordi «ikke fjern, men foreldet» synest meg like vel urettvise. Laurents Hansson er her vurderer paa stilhistorisk rang maate; samtidi er full av ting som no etterpaa kjennest arkaiske, men som daa kann ha vore brot av større levande samanheng.

Bolken um *Mattis Styrsson* er ein hovudpart i boki. Her finn me fyrst ei lengre tekstkritisk gransking, som har til formaal aa visa kvarme finn den eldste avskrift av Mattis Styrssons aagrip, og kva maalbrøytingar det er millom dei ymse avskrifter. Her er upprekna kapitli, ordbrigde (s. 48—49), døme paa styttingar eller aukingar i hovudavskriftene (s. 48—55); med godt umsyn har forfattaren etterpaa (s. 56—57) dryft spursmaalet um korleis slike ulikskapar er oppkomne,

og kva hjelp dei kann gjeva til aa spòra upp ættlinone millom avskriftene. Etter same framgangsmaaten greider han ut samhovet millom ei hovudavskrift og den prenta utgaava 1594 (s. 61).

Eit langt stykke (s. 62—81) er vigt samhovet millom originaltekstene og umskrifti eller samandraget. Paa sin vanlege maate legg forfattaren fram alle jamføringsstader i heller trøyttande lange citatrekkjor. Han meiner han kann peika ut dei norrøne handskrifter Mattis Stýrsson har nytta. Etterpaa søkjer han kjeldone til dei tillegg som Mattis Stýrsson har i sitt aagrip, utvidingar som syner at Mattis Stýrsson har arbeidt sjølvstendigt.

Næste stykket greider ut um ljod og formverk i ei av tekstene. Dette skal tena til grunnlag for ei nærmare dryfting av spursmaalet um korleis sjølve dei einskilde avskriftene er istandkomne, og um korleis samhovet har vore millom Mattis Stýrssons no ukjende fyrstetext og so avskriftene. Forfattaren legg størst vekt paa norske maalformer.

Sjølve den maalhistoriske vurdering kann det vera ymist aa segja paa. Det er uraad med forfattaren aa hevda (s. 90) at Mattis Stýrsson har vilja skriva »dansk reformasjonsmål». Sjølve denne terminus er urimeleg, dansk maalbruk var mykje skiftande i dei ulike samfundsgreiner. Og ein ser døme paa det at ein mann kann »fylgja med tidi» i maalføringi si. Mattis Stýrsson høver godt inn i maalmiljøet i Bergen, soleis som me kjenner det fraa andre bokmenn.

Dei tankar forfattaren har um maalkjensle og vane hjaa den tids avskrivarar, ser helst ut til aa vera sjølvgeevne. Men fleire av hans slutningar um skrivarindividualitetar er tvilsame. Ein har daa døme paa at same mannen gjer fleire varierende avskrifter, og forfattaren burde her ha gjort seg det umak aa sjaa etter korleis samhovet der kann vera millom fyrelegg og avskrift. Forfattaren reiser òg ein høg gard av reservasjonar ikring dei slutningar han meiner ein »sannsynligvis» torer draga av det fyreliggjande tilfanget. Like vel synest reservasjonane stundom verdlause. Og sume slutningar er ikkje rett fundera. Det framlagde tilfanget syner at det ikkje kann vera »bruken av vokaler i trykksvak stilling» (s. 92) som *avgjer* at »skriveren av L. er svensk». Uforstaaelegt er dette: »Når svarabhaktivokalen svært ofte er bevart i adj. på *-ig*, er kanskje grunnen den at man har villet sikre seg mot at g'en skulle falle bort i uttalen» (s. 93). Dømi viser at dette umsyn ikkje har havt noko aa segja.

Um denne parten av den tekstkritiske granskingi gjeld det at forfattaren tek med so mykje, avdi han meiner det trengst til aa finna korleis umskrift og avskrift er tilkomne i den form me no har dei. Det er endaa visst at ein kunde naa lenger med ein fullstendig detaljetterrøknad, helst saman med ei ordliste (indeks) og ei kritisk tekstutgaave.

Fraa ei ny side reiser so forfattaren atter spursmaalet um samhovet millom grunntekst og umskrift. Han reknar upp dei kapitel i sogehandskriftene som heilt eller i ordrag er attfortalde hjaa Mattis Stýrsson

(s. 97—103). Her saknar ein under den lange opprekningi ein kommentar som kunde rettlege oss litt um korleis Mattis Stýrsson arbeider. I staden kjem han i neste stykket *Stil* inn paa ei rekkje spursmaal i denne leid, serleg um maaten aa draga saman paa, aa attergjeva samrøddor og aa livandegjera ein episode. Han samlar døme som syner at Mattis Stýrsson sjølv gjer um indirekte til direkte tale (s. 105), eller at Mattis Stýrsson i staden for aa setja um og referera sjølv tek ordet, rettar og gjer tillegg. Mattis Stýrssons eige syn kjem fleire stader fram, og me fær paa denne maaten fleire drag av eit individuelt bilete.

Spursmaalet um *ordvalet* lyt falla annleis hjaa Mattis Stýrsson enn hjaa Laurents Hansson. Forfattaren samlar dei norrøne ord (s. 109), dei nynorske (s. 110 — utgaava 1594 slepper fleire av desse ordi); dei stader der Mattis Stýrsson sjølv forklaarar eit ord med eit anna eller i det heile fylgjer moten med tvifelde nemningar.

Um setningsbyggnad og ordfylgje er det greidt fortalt (s. 112—117). Den sluttarakteristikk som forfattaren gjev Mattis Stýrsson høver med det framlagde tilfanget; men det synest ikkje rettvist aa klandra at Mattis Stýrsson skriv «ikke sagastil», men 1600-talls fortellestil». Me har ikkje fyresetnader til aa avgjera kva 1500 talet har utforma av forteljingsstil. Og «sagastil» er her vurdera fraa notids syn.

Den andre hovudbolken talar um *Peder Clausson* og hans sogeumsetning, den som sidan Ole Worm let prenta.

Her saknar me ei innføring um skriftlege og prenta tekster. Tilvising til utgaavone er ikkje nok. Endaa meir saknar ein ei innleiding um Peder Clausson sjølv. Trass i tilvising i det Storm har skrive er det rom for ei sjølvstendig vurdering. Det tilfanget forfattaren legg fram i samband med sitt serlege granskingssemne syner at han har syn for ei slik vurdering.

Forfattaren fylgjer elles sitt skjema fraa utgreidingi um Mattis Stýrsson. Fyrst er det kjeldekritikk, med ei lang (s. 121—153) og trøyttande samanrading, diverre utan kommentar, av jamførande citat fraa paa den eine sida grunntekster (Jøfraskinna, Fagrskinna, Cod. Frisianus o. fl.) og Mattis Stýrssons aagrip, og paa den andre sida Peder Claussons attergjeving. Dei kjeldekritiske resultat forfattaren sidan (s. 153—159) kjem til, synest ikkje gjera krav paa ein so utførleg dokumentasjon. Elles maatte det vore greidare aa ha gjort upp resultat i etter kvart som ein var ferdig med aa gaa igjenom jamførande døme fraa den einskilde saga i dei ulike tekster. Dømesamlingi ser òg ut til aa bjoda paa ei rekkje einskildproblem utan at forfattaren gaar inn paa dei.

Etter nokre rett isolera døme paa norvagismar i ljod og formverk talar forfattaren um *Stil* (s. 162—195). Han gaar fram som ved Mattis Stýrssons aagrip. Me fær med døme sjaa korleis Peder Clausson brukar grunnteksti tolleg fritt; han legg til og styttar av, understrekar og rettar. Dømesamling og tolking fylgjest her. Ein fær god rettledning til

aa vurderer baade Peder Claussons syn og hans maalkunnskap. Forfattaren legg fram dømme som syner korleis Peder Clausson modererer ordlagi fraa grunnteksti (s. 172), eller korleis han nyttar andre ord til innleiing og tilvising (s. 173) eller at han ordleider nektingar paa sin maate (s. 174). Berre sjeldan skifter Peder Clausson um direkte og indirekte tale (s. 175).

Setningsbyggnaden og ordfylgja er utgreidd med mange gode dømme (s. 176—183). Det syner seg at Peder Clausson gjerne fylgjer den parataktiske ordleiing hjaa fyrelaget, men at han òg kann brigda, soleis at me merkar han lyder si eigi stilkjensle. Forvitnelegt er stykket um ordvalet, Peder Clausson brukar færre norrøne termini enn Laurents Hansson, og han skifter dei oftare ut med danske samtidsnemningar (s. 184—187). Hans bruk av tvifelde nemningar tener ofte til aa attergjeva ord som det ikkje fall lett aa tyda eller finna danske mot-svaringar til (s. 187—191). Allittererande ordlag er vanlege hjaa han, jamvel sjølvstendige rim (s. 193). Berre sjeldan mistyder han teksti.

Sluttkarakteristiken hevdar at Peder Clausson gjenom si livfulle attergjeving utifraa god kjennskap til eit enno eksisterande nærskyldt miljø har skapt det 16de hundradaars »sagastil».

Til vurdering av dette siste tener eit tillegg, der forfattaren granskar stilen i andre utgaava av Peder Claussons sogeumsetning (1757). I denne utgaava er det retta so mykje i ordleiing og ordval at den lett arkaiske daamen som fyrste utgaava har heilt er burte, og me finn ei maalføring som er heilt merkt av rokokotidi. Forfattaren gjer diverre ikkje det rette bruk av sitt tilfang av dømme paa denne umvøling. Han radar dei i staden upp i lange citatrekkjor fraa dei tri tekster (grunntekst, Peder Clausson I og II), litt mekanisk ordna i flokkar av verb paa -ere, latinske og franske substantiv og ditto adjektiv, tyske substantiv og ditto adjektiv, ei lang rekkje »andre ord» av ymse ordklassor. Deretter er det òg, mest med dømesamlingar, gjort greide for rettingar i ordfylgje og setningsbyggnad. Den dom som forfattaren gjev denne utgaava, kann ein ikkje utan vidare godtaka. Til det er jamføringstilfanget for snaudt. Her laut ein ha teke umsyn til det 18de hundradaars sogearbeid, fraa Holberg til Schøning. Som det no er, synest denne bolken berre innsett til aa setja Peder Clausson i eit flatterande ljøs. Er utgjevaren fraa 1757 ein danske, har me endaa større grunn til aa nytta arbeidet hans med varsemnd. Eg skal her som ein konjunktur nemna at Sejer Schousbølle kann ha revidera Peder Claussons tekst. Schousbølle har redigera den på lag samtidiga utgåva av Saxo i dansk umsetjing. Um målet kann ein lesa hjå J. Lollesgaard, Fremmed og hjemligt i Ordforraadet i Schousbølles Saxo-Oversættelse (Studier til Dahlerup 1934).

Til slutt gjer forfattaren ei samanlikning millom Laurents Hansson, Mattis Styrsson og Peder Clausson I. Han set upp ei liste med dømme paa ulik attergjeving av norrøne substantiv, adjektiv og verb (s. 224—228).

I den samlande teikning av serdragi hjaa kvar umsetjar byggjer han like vel mest paa anna, tidlegare framlagt tilfang.

Eg trur ogso at forfattaren med vinning kunde ha jamført med den danske umsetjing i Gerhard Schønings utgåve av Heimskringla (1777—1778). Denne er Peder Claussons I tekst, revidera i ordleggjing, noko òg i rettskriving (*ffu-v*) ved Jón Ólafsson, som og har sett um skaldeversi metrisk.

Naar forfattaren skal setja dei bilete han har vilja teikna av dei tri stilistiske individualitetar paa sine rom i *samtidi*, har han bruk for ei lang rekkje med kjeldor han ikkje fyrr har nemnt. Han nemner stutt den samtidige serleg danske historiske litteratur, og talar litt um Vedel og Huitfeldt. Sidan Vedels Saxo-umskrift (1575) har opphav i interessor som i si tid sette ogso dei norske sogegranskarar i arbeid, so burde ho ha vore nærare studera. Det er dei norske utvidingar i utgaava 1575 som har interesse her; ein vilde gjerne havt nokre ord um kjelda for dei, og um korleis Vedel arbeidde. I staden fær me nokre stilmerke, helst døme paa allittererande ordlag og rim. Langt viktugare er Huitfeldts store verk (1595—); forfattaren gjev berre nokre faa døme fraa det, som han segjer, kolossalt store tilfanget. Ein kunde ynskt at forfattaren hadde nytta ut meir sine uppteikningar herifraa under detaljgjenom-gaangi av dei tri norske umsetjingane.

Sjølvsagt var det raad setja grensone for tid-biletet mykje vidare enn her gjort. I det store og heile saknar ein hjaa forfattaren ofte utsynet og den fulle innleving i det 16de hundradaars maalføring og stil. Men forfattaren har den orsaking at arbeidet daa hadde kome til aa svella for mykje upp, og han maatte gjera so mykje tungarbeid med aa rydja sjølve den flekken han har eigna til seg, at tidi ikkje har rokke til ei detaljteikning av bakgrunnen. Endaa med denne vel orsakande avgrensing torer ein hevda at hans eige tilfang ikkje er fullt utnytta. Ein maa segja forfattaren arbeider noko tungt og umstendelegt, samstundes som han fleire stader nøgjer seg med materialsamling (s. 5). Det stilhistoriske skjema er einfelt og greidd, men kanskje vel mekanisk. Forfattaren er umtenkt og varsam, og vil ikkje gjerne byggja paa for snaudt grunnlag; men konklusjonane er stundom inngjerde av so mange reservasjonar at dei er nærmast verdlause. Maalføringi er mindre god (fleire døme i innleidingi).

Ein lyt vedgaa at den stilhistoriske oppgaaava som forfattaren har valt har eit sjølvstendig verd, og at forfattaren i det store og heile har greidd den fyreloga han hadde sett seg. Sjølve fatigdomen i dei kjeldor han granskar gjer at ein ofte saknar kritiske fyrearbeid. Det syner seg at me enno har langt att fyrr me veit kva rom skriftmaalet hadde i det 16de hundradaaret.

SIGURD KOLSRUD.

ERIK HARDING

Om den nord.-germanska vokalsynkopen och den förgermanska betoningens inverkan därpå.

Om den urnordiska och germanska vokalsynkopen har ju skrivits en hel del, t.ex. i arbeten av Walde (Die germ. Auslautgesetze), Kock, Hesselman¹ m.fl. Men alltjämt återstå många outredda spörsmål. Med hänsyn till de olika betingelser, under vilka synkopen skett, samt även på grund av de fåtaliga urnordiska beläggen m. m., komma nog ej heller alla dessa problem att bli riktigt uppklarade någon gång.

De flesta vokalsynkoperingar äro, kan man säga, förhistoriska, i varje fall förlitterära, och därför är det så svårt att följa förloppet. Lyckligtvis försvann vokalen icke alltid spårlöst. Utom det att ordet naturligtvis vid synkopen förkortades, föreligga andra och viktigare kännemärken, som den fallna vokalen efterlämnade i den föregående stavelsen, såsom omljud, brytning, ersättningsbetoning. Med ledning av dessa företeelser kunna vi dock i stora drag och även i vissa detaljer kontrollera synkopens kronologiska gång.

Allra äldst är synkopen eller, rättare sagt, apokopen av de slutljudande korta vokalerna *a*, *o* och *e*, som fallit redan i urgermanskan, innan ännu svagtonigt *e* övergått till *i*. Därom vittnar bl.a. den forneng. imper. sing. *ber* (< **bere*=gr. φέρει) eller 2. pres. plur. fhty. *beret* (< **berede*=gr. φέρετε), vilka former annars med *i*-omljud hade lytt **bir(i)*, resp. **birit*. Ävenså måste -*o* i gen. sg. urgerm. **đazeso* ha apokoperats före övergången av *e*>*i* i suffixstavelse, eftersom *e* här genom ersättningsbetoning blivit bevarat i den fhty. motsvarigheten *tages* (härom vidare Harding, Språkvet. problem 1:17). Däremot

¹ Västnord. Studier 2.

ha ursprungligt *-i*, *-u* och *-ə*¹ i gammalt slutljud hållit sig kvar längre, i tvåstaviga former t.o.m. ända in i urnord. tid och delvis senare. Detta framgår dels av *i*-omljudet i t.ex. dat. sg. fisl. *feðr* (<urn., urg. **fǣðri*=gr. πατήρ), dels av *u*-brytningen i fisl. *miok* (<**meku*, äldre **meǵə*=gr. μέγα). Beakta vidare fhty. *meri* (<**mari*) och *fihu* (<**fehu*) med fortfarande bevarat gammalt slutljudande *-i* och *-u*.

Därefter äger synkope av varje annan kort vokal rum i slutändelsen av tre- eller flerstaviga ord, både i primärt och sekundärt slutljud samt även framför vissa slutljudande konsonanter, såvida inte vokalen genom systemtvång från tvåstaviga former höll sig kvar. Det är i synnerhet vokalerna *i* och *u*, som nu gå förlorade i dylik ställning, i många fall med efterlämnande av omljud i den föregående stavelsen, där ett *e* genom *i*-omljud blir *i* och ursprungligt *o* genom *u*-omljud blir *u*. Exempel därpå äro bl.a. fisl. *yfir* (<**uðeri*), pres. sg. fsv. *brister* (<urn. **bristin*, äldre **brestiz* < **brestezi*), fhty. *birit* (<**beredi*), ack. sg. fisl. *foður* <urg. **fǣðoru*ⁿ, fhty. *hanun* <**hanonu*ⁿ, plur. fisl. *hiortu* <urg. **hertonu*; jfr vidare urn. dat. sg. *-halaiban* <**hlaiðoni*, dat. pl. *-borumR* <**borumiz*. I de trestaviga formerna urn. *haitinar*, *slaginar*, *holtijar*, *þirbijar*, *erilar*, *arbija*, *arina* m.fl. torde ändelsevokalen (*a*) ha blivit kvarhållen eller återbördad efter motsvarande tvåstaviga *a*-stamsbildningar, såsom urn. *stainar*, *horna* o.d. (jfr infinitivformen t.ex. fisl. *bera* <urn. **beran* < germ. **berana*ⁿ < **bheronom*). Att döma av *i*-omljudet i t.ex. fisl. pl. *búendr* (<urn. **buwandir*) eller av *u*-omljudet i t.ex. fisl. *hotuðr*, *glotuðr* (<urn. **glatōður*) har väl likaså *i*-, resp. *u*-vokalen blivit bevarad efter tvåstaviga ord, såvida inte synkopen här fördröjts genom att mellanstavelsen var bitonig (jfr omljudet i dat. sg. ags. *friend* < **frijondi*).

Men det var egentligen ej denna tidiga vokalsynkope utan en något senare, som skulle avhandlas.

I allmänhet har man antagit, att under enahanda förhållanden synkopen av *a* försiggått tidigare än synkopen av *i* och därefter synkopen av *u*, och detta kan ju till en del vara riktigt (se bl.a. Noreen Altisl. Gr.₄ § 153,7, Wessén Sv. Språkhist.₁ s. 6, Hesselman Omljud och brytning s. 51). I gotiska och västgerm. språk har nämligen kort *a* undergått synkope (apokope) efter såväl lång som kort stavelse

¹ Svagtonigt *ə* har tydligen på ett tidigt stadium i urgermanskan sammanfallit med *u*.

(jfr bl.a. got. *gras* < **grasa* och *haurn* = urn. *horna*; ags. *græs* och *horn* = fhty. *gras*, *horn*). Däremot har *i* eller *u* vanligen endast fallit efter lång (rot)stavelse men blir kvar efter kort: fhty. *balg* = ags. *belz* (< **balzi*) men *wini* (ags. *wine*), ack. sg. got. *naht*, *baurg* (< **borzu*) men *sunu* = ags. *burz* : *sunu* (fhty. *burg*, *sunu*). I urnordiskan äro samtliga motsvarande ändelsevokaler bevarade även efter lång (rot)stavelse: *horna*, *gasti-r*, *lapodu*, *asu-*.

Som kompositionsvokal synas dock både *a*, *i* och *u* i de flesta fall efter lång (rot)stavelse ha gått förlorade före omljuds- eller brytnings-tiden. Visserligen har urnordiskan, liksom delvis också de andra germ. språken, vokalen ännu kvar i dylik ställning, t.ex. urn. *swaba-harjar*, *staina-warijar*, *walha-kurne* (*ragina-kudo*, *hlewa-gastir*, *frawa-radar*), *sali-gastir*, *asu-gisalas*, *owlpu-bewar*, *wodu-ride* m.fl., fast det nog här, åtminstone vad *a*-stamsförlederna beträffar, torde vara fråga om analogisk återbildning (se Harding aa 1:20f., 4:68). Den senare nordiskan saknar dessutom *a*-brytning i förleden av flera gamla sammansättningar, medan simplexformen har sådan brytning, t.ex. fisl. *Berg-finnr*, *Berg-vin*, *berg-búe* (jfr annars med brytning *biarg* < **berza*), *fell-vara* : *fiáll* 'skinnfäll', *spell-virki* : *spiall* (*spell*), fno. *erf-skinn* (jämte *jerf-*), *Pest-olfr* jämte *Piæst-*, fsv. *æm-göþer*, *æm-mykit* : *iæmn* (se f.ö. Hesselman, Omljud och brytning i de nord. språken, s. 51 ff.). Detta visar, att åtminstone *a* som kompositionsfog ljudlagsenligt fallit före brytningstiden. Då brytning likväl föreligger i sådan ställning, t.ex. fisl. *fiáll-dalr*, *hialm-hötr*, *sialf-dauðr*, måste detta således bero på en senare (urn.) ombildning efter det enkla ordet.

Nordiska *u*-stamskomposita sakna alltid i långstavig förled det karakteristiska *u*-omljudet, som annars utmärker simplexformen (och kortstaviga *u*-stamsförleder), t.ex. fisl. *Ás-mundr* : *óss*, *Arn-grínnr* : *grn*, *katt-belgr* : *koþtr*, *vall-gróenn* : *völlr* (se bl.a. Noreen aa § 80,1 med hänv.). Här måste således *u* som kompositionsfog efter lång stavelse ha gått förlorat före omljudstiden men ej före brytningstiden. Det sistnämnda visa de brutna men likaledes omljudslösa förlederna i fisl. *hiart-skinn* : *hiortr*, *biarn-dýr* : *biorn*, *skiald-mér* : *skioldr* m.fl. (dock kortstavigt *fiol-mennr* < **felu-*, *Hior-leifr* < *heru-*). Nu kan det ju förefalla något egendomligt, att bindevokalen här i motsats till förhållandet hos *a*-stamskomposita framkallat brytning, likaså att brytning ägt rum men ingen omljudsverkan. Detta kan tolkas på mer än ett sätt. I varje fall måste brytningen vara äldre än *u*-omljudet.

Som kompositionsvokal var eller skulle *a* dessutom redan vara fallet före brytningstiden, medan *u* i samma funktion endast gick förlorat före själva omljudstiden. — Härav framgår emellertid inte, hur det kronologiskt sett förhåller sig med *a*- och *u*-synkopen i övriga fall. Enligt min mening annars har såväl *a*- som *u*-synkopen och även *i*-synkope inträffat ungefär samtidigt efter lång rotstavelse, eftersom assimilation av slut-*r*-et i nom. sg. äger rum (jfr fisl. *spónn* < **spānu* och *steinn* < *stainan*, *dóll* < **dōlin* och *stóll* < **stōlar*). Se vidare Harding aa 5:44.

Vi ha nu av ovanstående funnit, att *a* som kompositionsfog efter lång rotstavelse synkoperats före brytningstiden och att *u* i samma ställning undergått synkope före omljudstiden. För konsekvensens skull måste vi då antaga, att också ursprungligt kort *i* före omljudstiden fallit som kompositionsfog efter lång rotstavelse men med följande reservation: såvida icke bindevokalen under förgerm. tid bar huvudbetoningen. »Men», säger kanske någon, »gammalt kort *i* har ju hållit sig kvar i absolut slutljud efter lång rotstavelse och där verkat omljud, såsom i dat. sg. fisl. *feðr* (< **faðri*), ags. *byrʒ* (< **burzi*), *scrýd* m.fl., och då borde väl vokalen hellre ha stannat kvar som sammansättningsfog.» Ja, detta är nog så riktigt, fast då måste vi tillämpa ovanstående undantagsregel. De flesta rotnomina eller enstaviga stammar hade nämligen ursprunglig suffixbetoning i bl.a. dat. sg. (jfr gr. *πατρί, θηρί, χερί, γυρί, παιδί* m. fl.), och därför har suffixvokalen blivit bevarad till omljudstiden. Andra invändningar häremot kunna göras: *i*-omljud förekommer ju i somliga nord. kompositionsformer men saknas däremot i simplex, såsom fsv. *bryt-tugha* eller fda. *bryth-gumi* (< **brūði-*) mot annars oomlutt *brūþ*, fsv. *myl-løgh* : *mund* (jfr även fno. *bryl-laup* : *brúðr*, *vád-mál* : *vád*, fisl. *ván-ligr* : *ván*). I got. *nauði-bandi* : *nauþs* (< **nauþiz*) visar den tonande spiranten (urg. *ð*) i förleden, att betoningen en gång legat på bindevokalen, varför denna antagligen blivit kvar, och samma förgerm. betoning få vi väl då på grund av det senare omljudet antaga för urn. **brūði-gumē* osv. (jfr även fhty. *brūti-gomo* : *brūt*, got. *gasti-gōþs* : *gasts* samt betoningen i gr. *Δωσί-φρων* : *δῶτις*). Även den fhty. sammansättningen *sāmi-quec* (=gr. *ἡμί-βιος*) 'halvdöd' utgör ett stöd för ovannämnda åsikt. Att mellanvokalen blivit bevarad här efter lång rotstavelse, skulle sålunda bero på att förleden haft ursprunglig suffixbetoning (liksom i grekiskan). I detta fall fanns ju ingen mot-

svarande fhty. simplexform **sāmi*, efter vilken ombildning annars kunnat ske. Som ytterligare bekräftelse på regeln uppvisa dessutom några andra adjektiviska *i*-stammar synkope i förleden, t.ex. fhty. *gruon-speht*, *kuon-heit*, trots att adjektiven i simplex lyda *gruoni*, *kuoni* (med *-i* efter *ija*-stamsadjektiven). Dessa sista kompositionsformer ha tydligen sedan gammalt haft rotvokalen betonad. För nordiskans vidkommande, då *i*-omljud saknas i långstavig förled, t.ex. fisl. *kuán-lauss* : *kuén* (*kuán*), kan detta således bero på att betoningen legat på rotstavelsen sedan förgerm. tid och kompositionsvokalen därför undergått synkope före omljudstiden.

I forntyskan, där synkope av kort *i* annars ägt rum efter lång rotstavelse, även om den synkoperade vokalen stod i mellanstavelse (jfr fhty. pret. *hōrta* < **hauridō*, *wānta* < **wānidō*, *branta*, *stalta*, *santa* = got. *sandida*, komp. fhty. *ērro* = got. *airiza*), blir emellertid *i* allmänt kvar som mellanvokal i adjektiv- och verbalabstrakta, t.ex. fhty. *hōhida* (= got. *hauhiþa*), *ēwida*, *heilida*, *kundida*, *miltida*, *gihōrida* m.fl. I de förstnämnda orden (*hōrta* : got. *hausida*, *ērro* = got. *airiza*) visar konsonantismen i suffixet, att betoningen ursprungligen legat på rotstavelsen, och därför är mellanvokalen synkoperad i fornhögtyskan. I den sista gruppen säger oss däremot konsonanten (fhty. *d* = got. *p* < i.e. *t*), att avledningssuffixet varit betonat, varför mellanvokalen stannat kvar.¹

Vad som i ovanstående stycke sagts om *i*, bl.a. då det står som kompositionsfog eller i slutljud, nämligen att det kvarstått längre, om vokalen från början burit betoningen, gäller naturligtvis även *u* och möjligen andra korta vokaler, fast vi icke ha några direkta kännetecken därpå. För nordiskans del kunde man ju visserligen annars förklara saken på det gamla viset genom att antaga, att *a*-synkopen är äldst och delvis äldre än *a*-brytningen, därefter inträder *i*-omljudet med synkope av omljudsvokalen (*i*) och allra sist *u*-omljud, varvid dock omljudsvokalen som kompositionsfog fallit något före denna

¹ Då *-i*-eljest vanligen är bevarat också i fhty. långstaviga komparativer, t.ex. *engiro*, *hertiro*, *iungiro*, *lengiro* m.fl., torde det vara fråga om nybildning, dels efter kortstaviga former som *furiro*, dels efter superlativen i anslutning till andra komparationsformer (*eltiro* efter *eltisto* som t.ex. *hōhōro* : *hōhōsto*). — Samma förhållande möta vi i fornsaxiskan, t.ex. *spāhitha*, *diuritha*, *hēritha* men pret. *hōrda*, *sanda* osv. (här också ljudlagsenligt synkoperade komparativer som *aldro*, *iungro*, *langro* etc.).

tid. För de fty. förhållandena duger emellertid ej en dylik förklaring.

Tilläggsnot. För gammal betoning på kompositionsvokalen, som antagligen därför blivit kvar, talar också den f.d. tonande spiranten (urgerm. *đ* m.fl.) i några andra fhty. sammansättningar, såsom *giburti-tago* (< **gaburdī-*), *dulti-tago* (:got. *dulþ-s*), *eigi-leihhi* 'slagordning' (jfr även ä. ags. *ge-cyndi-líc* : *cūđ* < **kunþ-*). Troligen har bindevokalen av samma orsak stannat kvar i t.ex. fhty. *Hūni-danc*, *Erla-bald*, *Eichōna-berg*, *Gota-swind*, *Taga-bert*, *Autu-mār* m.fl.

Exkurs.

Tillägg till min uppsats »Om utvecklingen av svagtonigt kort *e* i nord.-germanskan» i ANF LXII: 174 ff.

Andra exempel, som dock troligen belysa en övergång av svagtonigt kort *e* > *i* i urnordiskan, äro fsv. *gizza* 'gissa' (< **gitisōn* < **getesōn-*), fisl. *hugsa* (< **hugisōn*), *buþkr* = fsv. *budhker* 'burk' (< **budīka-*, jfr mlty. *bodik*), fisl. *Sulke* (< **sulīkan-* eller **sulukān-*), *þurs* (< **purisa-* = fhty. *duris*, jfr däremot fisl. *þors* < **þor(a)sa-*).

SIGURD KOLSRUD

Norrön brevskipnad.

I november 1934 forsvara arkivar (no statsarkivar) i Riksarkivet Johan Agerholt sitt arbeid *Gamal brevskipnad. Eterrökjningar og utgreidingar i norsk diplomatikk. I. II* for den filosofiske doktorgrad. Han hadde då halde ei fyrelesing 30. oktober med det sjölvvalde emnet »Det sivile sentralstyringsverket: Noreg 1810—1814», og 13. november ei onnor fyrelesing med det fyrelagde emnet »Proveniensprinsippet i arkivarbeidet, historie og praktisk utnytting serleg i nordlandi». Ved disputasen 16. november var O. A. Johnsen og Sigurd Kolsrud opponentar. Professor Johnsens innlegg er prenta i *Historisk Tidsskrift* 30 (5 R IX) s. 332—338. Professor Kolsruds opposisjon fylgjer her:

1. Det *emnet* arkivar Agerholt har valt er vel verdt ei gransking. Emnet er formuleringi i norske offentlege aktstykke, fyrst og fremst dokument frå riksstyringi (kongebrev) frå tidi fyre 1387. Tilskipa etter dei ulike tilhöve skulde ei utgreiding fraa diplomatiken i seg sjölv kunna gjeva eit forvitnelegt bilete av maalvoksteren, og elles vera ei nyttug hjelp til aa verdsetja og skyna historiske og juridiske aktstykke.

I vaart land har ikkje diplomatiken havt mange granskarar. Ein tidleg representant for denne vitskapen var Gregers Fougner Lundh, som ei tid (vinteren 1830—31) heldt fyrelesingar i emnet.¹ Men det er sidan kome mange einskilde tilskot, fyrst og fremst fraa historikarar og juristar, like vel berre i samband med kjeldekritisk og rettshistorisk prøving av dokument.

Agerholt syner han er vel heime i litteraturen, han viser ofte til arbeid som her heime er lite kjende. For lesaren hadde det like vel vore nyttugt um A. hadde kome med ei innleidande oversyn over dei granskingar som gjeld norrön diplomatik, og ei problem-uppstelling. I hans bok fær me nok tak i problemi, men dei kjem spreidde og i samband med einskild-dryftingar, noko jamvel berre i eit *Etterord* til fyrste bolken.

Ikkje all litteratur er nemnd paa den staden ein ventar. Soleis finn

¹ Manuskript i Riksarkivet.

ein ikkje nemnt det oversyn Taranger i si Udsigt over den norske retshistorie I har over formuleringi i kongebrevi. Edv. Bulls hypotese (Scandia V. 75) um brevforfalskingar i 1320-aari kunde vore nemnd ved umröda s. 627 um seglet under brevet fraa Haakon Sverresson; ho er sidan nemnd og motlagd i petit'en s. 784. Jónsbók er citera s. 654 etter Norges gamle Love (NgL); her kunde òg vore nemnt den store utgaava av Ólafur Halldórsson (1904).

Avhandlingi er det fyrste större nordiske arbeid i diplomatiken. A. ser gagnet av reint formalhistorisk granskning, og gjer ho her til sitt hovudemne. Like vel arbeider han ikkje berre med formelverket, men freistar òg aa finna tydingi av det. I fyrste bolken (*I. Formelverket i kongebrev på norsk 1280—1387*, Oslo 1929, = Meddelelser fra det norske Riksarkiv III s. 395—625), held han seg mest til formlane; men han gaar òg mykje inn til deira reale grunnlag, serlag naar det gjeld segl og vitne. I andre bolken (*II. Eldre formelverk*, Oslo 1932, = Meddelelser fra det norske Riksarkiv III s. 626—813) er òg formlane utgangsemne; men den saklege uttyding kjem her betre fram.

Med dette arbeidet fær me ei nyttug paaminning um at me ikkje skal vanvyrda formlar og ceremonier korkje i maalsoga eller i den vanlege soga. Det er baade urettvist og vrangt aa tala um »tomt» eller »stivna» formelbruk eller um medviti arkaisering; det syner seg at formlane har ei stendig variering, som avspeglar ymse realitets-skiftingar.

Maalgranskarane har set paa formelfast maalbruk som noko dei mindre burde vyrda, og dei har difor lite granska dette her heime; ei innleiding til slik granskning gjev *mi* eigi utgreiding, Heidmarksbrev 1315—1560 (1914) um skrivning, formulering og utferding, og M. Hægstads fyredrag same aaret Um faste ordlag i gamalnorsk brev-maal (av meg utgjeve i *Maal og Minne* 1933).

Utgreidingi er forvitneleg og lærerik. Men den maaten Agerholt har valt til aa greida ut emnet paa, gjer det vandt aa faa oversyn, og det vert difor ikkje lett aa nytta boki slik som ein gjerne vilde. Arkivar J. Jansens sakregister til heile det bandet av Meddelelser fra det norske Riksarkiv der avhandlingi er prenta, hjelper eit stykke paa veg. Registret syner kor ofte opplysningane i Agerholts arbeid er urimeleg spreidde, t.d. det som gjeld brevutferdingi og sjölve kanselli-skipnaden. Ein orsakar det naar ein veit at arbeidet har gaatt fyre seg gjennom lengre tid, og at sjölve planen vart noko brigda etter fyrste bolken var prenta (1929).

Agerholt har ein greid og klaar stil; maalbruket er einfelt og stödig. Men han har serleg i bolk I mange leide misprentingar. Dei viktugaste er nemnde i rettingslista, men ikkje alle (i rettingi s. 420 skal elles 1331 lesast 1332!)

Citat og tilvisingar er so mange ein kann ikkje etterpröva dei. Der eg har slege etter, har eg berre paa faae stader funne mistak. Soleis er s. 515 citatet *hennar varnaði ok goz* ikkje rett; det skal vera *allañ*

annañ varnad hennar ok godzs. S. 600: brevet fraa 1372 finst DN. I. 416, ikkje 417. Olav Haakonssons 2 brev DN. I. 473—4 er fraa 1383.

Agerholt citerar ofte tungvint, soleis s. 512 — med ymse »stuttnamn» (t.d. »Skålh. 1337», eller »Mari 1322»). 5 brev er utskilde paa fylgjande maate: »Med St. flokken eller St. typen meiner me alle fem, med Stavangerbrevi berre dei tvo for korsbröderne i Stavanger!»

Brev fraa den eldre tid citerar A. etter sine listor, soleis som dei er uppsette (s. 648—59), flokkevis A—F og med nummer. For lesaren hadde det vore greidare aa ha berre vanlege tilvisingar til utgaava, t.d. NgL, DN. o.s.b.

Eit anna døme paa kor tungvint A. tek det, finn ein s. 648, der det i staden for nokre bokstavar til aa syna korleis Intitulatio er, vert sett prikkar fyre og etter Inscriptio; det er vandt aa halda greide paa dette.

Citat gjev A. helst i normalisera form, med den vanlege tillemping etter heimenorsk skrivemaate (*l, r* og *n* for *hl, hr* og *hn*; *öy* for *ey*. Her kunde vel *o* for *ø* ha fylgt med). Det vore no tryggare og ingen større vanske med citat i original skrivemaate, soleis som A. sjölv gjer for sume seine avskrifter. Normaliseringi er òg sume tider noko utrygg, som t.d. s. 448: *Magnus m. g. n. Noregs, Svía ok Skáni kgr.* — originalane har baade *Skana*, -*æ* og -*e*; s. 455 *logsókn* for *loghsogh*; jfr. her *logsagn*, som Seip citerar i Sproghist. s. 245; det viser til eit *logsgogn*; s. 462 *ek gerir* er ikkje »rein» gamalnorsk form; s. 484 *vára góðra manna* for *várra ...*; s. 569 *gørr npl*; s. 709 *gørr f*.

Historiske namn og termini er det ikkje so lett aa finna den beste form for. Formi Tunsberg burde vore nytta her for Tönsberg, og Jamteland for Jemteland. For bréfabrot er skrive brevbrot, for gridabréf »gridsbrev».

2. Agerholt gjer greide for kvifor han i bolk I har avgrensa etterrøknaden til aa gjelda *kongebrev* i eigenleg meining. Her er han so streng han skyt ut (s. 400) baade latinske og svenske kongebrev. I den fyrste bolken um kongebrev 1280—1387 tek han ikkje med dei stutte opprit or kongebrev fraa arkivregistreringi paa Akershus 1622,¹ og heller ikkje dei islenske ordrag som finst. Alt dette gjer at tilfanget for bolken 1280—1387 vert noko snaudt, og dryftingane vert ikkje fulltrygge, serleg naar det gjeld utferdingi. Naar ein ser den kunnige og samvitsfulle gransking som A. har gjeve brevupplýsingar av dette slaget for den eldre tidbolken (s. 692), saknar ein dubbelt den tilsvarende saumfaring her, m.a. for utferdarnamn og dateringar i fleire brev fraa Akershus-registreringi 1622, som ein no ikkje veit anten dei er fraa Haakon V. eller Haakon VI. Ikkje fyrr enn sist i bolk I fær A. syn for dette (s. 622—624), og han gjer daa sjölv eit par jamføringar med svenske brev. Denne avgrensingi i kjeldeutvalet gjer at den lange

¹ Akershusregisteret 1622, ved G. Tank (1916); jfr. S. Kolsrud, Registreringi paa Akershus i 1622, i Meddel. fra det n. Riksarkiv. III s. 257—286.

kongebrevlista ikkje vert so praktisk nyttug, som ho kunde vore um alle kongebrev hadde vore medtekne der.

I lista kunde det vore tilvising til dei stader der nokre kongebrev finst prenta fyrste gong (s. 506. 508. 611).

Rekkja av kongelege landsvist- og gridabrev er sett for seg (s. 600). Her vantar DN. VII. 672, eit stykke av eit landsvistbrev paa seglreimi, med heile innleiingi lesande.

I bolck II har A. ikkje den nemnde avgrensing. Her er difor for tidi fyre 1280 alle heile eller umrödde kongebrev med, baade norröne og latinske. Og her tek han òg med til jamföring noko ein ofte saknar i I: brev fraa andre stormenn, som jarl, erkebiskop, biskop; og vidare har han med ymse lover og rettarböter. Ein ser at A. sjölv s. 400 peikar paa eit arbeid som burde vore gjort: ei kritisk saumfaring av rettarbötene og avskriftene i lovbökene. Det syner seg fleire stader at A. sjölv har gjort granskningar i den leid, soleis naar han talar um korleis innförlene i lovbökene (avskriftene) har umtala inngangs- og utgangsformlane.

Eit viktugt framsteg gjer A. naar han i bolck II for den eldre tid legg større arbeid paa den saklege tyding i formlane. I bolck I tek han berre atterhald her (s. 624). Hans opplysningar um skrivning og utferding i kanselliet er so spreidde at det er vandt for lesaren aa faa noko bilete av skipnaden; mest fær me vita um innsiglingi. S. 400 og a. st. talar han um det at fraa kanselliet kunde det gaa ut skriv i fleire eksemplar, og han nemner (s. 502) nokre rettarböter, som dette kunde höva for. Det vore visst ikkje for djervt her aa ha drege slutningar attende til 1300-talet fraa tilhövi i slutten av 16. hundradaaret, daa me har stathaldar, rikskanslar og riksskrivar på Akershus, og ikkje so faa paateikningar paa dei innkomne kongebrevi som kastar ljøs over praksis og lang tids hevd.

Elles er det i seg sjölv i bolck I ikkje so reint lite av opplysningar um kanslarar, notarar og klerkar (s. 489—, s. 407—). S. 501 tvilar A. um notarius har eit fast högre embete enn klerk. Men dei döme A. sjölv straks framfyre har, peikar i den leid: Jón er klerk 1295, sidan notar; Haakon er klerk 1312, notar 1314. Jamföring med andre land kunde vore nyttug her.

Kva slag kongebrev det var som vart utferda i denne yngre tid-bolcken (1280—1387) er stutt nemnt fraa s. 611 utetter; etter gridabrev og landsvistbrev er det her tale um domar, syslebrev, vernebrev, stadfestingar, gaavebrev o.fl., og A. gjev döme paa reale og formale serdrag ved kvart brevslag. Berre for eit slag av slike brev (um grid og landsvist) fær me ei vidare utgreiding (s. 599—). Men jamvel her og held A. seg strengt til sjölvne formlane, som han fylgjer ut i dei minste skiftingar, og han prøver seg ikkje paa nokor sakleg tolking.

3. I bolck II er like lite brevi skildra etter slag, men derimot etter utferdar. S. 648—569 finn me fyrst A. latinske brev til utlandet, B. brev heime, C. norröne kongebrev, D. norröne biskopsbrev, E. andre norröne stormannsbrev, F. tekster utan tilskrift (salutatio).

Det er difor ikkje lett aa sjaa um Agerholt har samla alle dei brev han burde ha med i granskingi. Ein ser ikkje nemnt nokon grunn til det at A. her ikkje tek med brev fraa Suderöyane eller latinske brev fraa nordmenn i utlandet.

Sakgranskingi tek i denne bolken eit stort rom, og det er i innskildting ikkje ofte høve til aa mæla imot samanstellingane; men ein kunde tidt ynskt djervare og meir vidtøke jamföringar. Ein fær den tokke at A. er ein kunnig og umtenkt men alt for var varsam granskar, som nok ser problemi men ikkje gjerne dreg slutningane.

Varsemndi syner seg paa alle punkt i utgreidingi. Atterhald vert tekne der det kann vera minste grunn til tvil. Stundom gaar han svært vidt, som t.d. s. 709, der han um ein prikk framfyre ei tidnemning segjer at det »ikkje visst» er aa rekna for »punktum i vaar meining».

I utgreidingsmaaten i baae bolkar syner A. eit sterkt kasuistisk drag. Ein hadde venta aa finna ei gjenomgaaing av hovudformlane fraa byrjing til ende i brevi. I staden ser ein at A. har teke fyre seg det mest formelfaste fyrst: utgangs- og inngangsformlane, sidan granskar han sjölve tekstene men tek formlane nedanfraa oppetter. Han byrjar soleis i bolk I med »protocol initial», men tek deretter segl og datering, som høyrer til »protocol final». Over korroborasjons- og skivarformlar kjem han so til brevteksti, og der tek han fyrst sluttledene: Injunctio (paabod), Poena og Prohibitio. So stig han til sjölve Dispositio (skipan), og vidare oppetter til den fyrebuande Narratio med dei ymse Motiv: søknader, klagor m.m.; derifraa kjem han til den aalmenne grunngeving (Arenga), og endeleg til kunnigjeringsformelen (Publicatio).

Noko tilsvarande er det i bolk II. Det er tydeleg aa sjaa at A. fyrst leitar etter dei faste formlar, og sidan tek dei der det er større skifting; men nokor heil naturleg eller historisk systematisering fær me dermed ikkje.

No kjem ikkje alle formlar med i dei fyrr nemnde ledene, og difor samlar A. ei rekkje innskildmerknader i eit stort kapitel »Anna formelverk» (s. 782—798). Eg ser det slik at A. etter sjölve hovudformelgranskingi her kritisk gaar igjennom sjölve dokumenti, og at han soleis gjev oss døme paa sin framgangsmaate med kjeldekritisk utnytting av formelgranskingane.

4. Eit forvitnelegt kapitel i bolk II heiter »Bréf ok innsigli» (s. 626—644). Her kjem A. noko inn paa det viktuge spursmaalet um overgangen fraa munnleg bodsending med jartegner til brev og segl; men han let vera aa granska det mogeleg munnlege opphav til form-lane. Det er visseleg so at ein i norröne brev mykje finn att momenti fraa disponeringi i dei europeiske kanselli. Men dei norröne brevi har endaa mykje av sjölvstendig utforming. Bresslau har peika paa samanheng mellom angelsaksiske writs og dei eldste norröne kongebrevi, og A. legg sjölv (s. 811—812) vekt paa Bresslaus meining, endaa han (s. 646, jfr. s. 672) dreg tidi for denne paaverknaden utanfraa ned.

M. Hægstads fyredrag (utgjeve etter A. hadde si avhandling ferdig) gaar i same leid: »dei eldste brevmyenster er komne till oss fraa England saman med skrivekunsten i fyrstningi av 11. hundr. paa Knut den mektuge si tid og frametter». (Maal og Minne 1933 s. 97). Men me bör nok med omsyn paa formuleringi peika paa dei heimlege fyresetnader som der var i ymist slag av ceremonielt maalbruk, i talor, ved bodsendingar, tinglysingar o.dl. Difor har eg (1914) sett fram den tanke at den norrøne brevformuleringi har grunnlag i den gamle lysing, men med seinare skriftleg tilmaating og utfylling fraa latinsk brevsikk, og det ser ut til at A. sjölv har vore inne paa dette (s. 813).

Kongesogone er fulle av upprit fraa talor, bod og tingingar. Det er vel vanleg meining at desse upprit er tilmaata eller jamvel uppsette etter fyredöme som sogeskrivaren kjende frå si eigi tid. Men det er eit spursmaal um det ikkje hadde lönt seg aa granska »formelverket» i talor og tingingar fyrr ein sa noko visst um dette. Er desse oppdikta eller tilmaata, kunde ein ha trutt dei hadde vore mykje einslaga. Men no ser ein dei skifter i formulering. Det er difor trulegt at det avspeglar seg noko av ein historisk framvokster i dei. Ein kunde her kanskje læra noko av ei jamføring med den tydeleg tidmerkte og ceremonielle utforming som slike upprit av talor plar ha i yngre romantiske sogor, t.d. i Kirjalax saga eller Rémundar saga. I eldre sogeverk ser ein at uppriti har ei meir einfeld form.

Serleg for den eldre brevformulering hadde ei jamføring med det som sogone melder um munnlege bod og talor vore opplyssande. Ein ser det er skilnad paa den einfelde fraasegn og kunngjering og den som ber merke etter politisk møtesikk og talekunst. Det er greidt at det i yngre tid kjem meir av skriftleg formulering inn i talone òg. A. har sjölv eit par stader nemnt skyldskapen millom talor og brev fraa det 13de hundradaaret (s. 669 og 784). S. 670 talar A. um sendeferdi fraa birkebeinane til kong Haakon 1217, der fyremannen »mælte» soleis: *allir fornir Birkibeinar ok bæjarmenn þeir sem hér eru staddir, senda ýðr, konungsson, kveðju guðs ok sína*. A. tyder dette som döme paa munnleg bodsending. Men ordet »hér» syner oss at mannen her segjer fram ei vedteki (skriftleg) helsing fraa birkebeinane.

Det er òg eit spursmaal av serskild interesse um brevcitat i sogone grunnar seg paa originalbrev, eller dei er uttenkte etter tilhövi i samtidi aat sogemannen. Stadene er samla i *Storms Regesta Norvegica I* (til 1263). A. ser ut til aa meina at brevcitati i det heile er lite sætande, soleis s. 640 um brevsifte millom Magnus gode og Edvard confessor. Han gaar so langt i sin skepsis at han (s. 639) segjer at sogemannen stundom kann ha forma ein tradisjon um munnleg bodsending um etter skikken i si eige samtidi, daa det hadde vorte vanlegt aa skriva, eller jamvel ha dikta upp brev. Soleis segjer han òg (s. 630) at »ein sogeskrivar kunde setja inn ordi bréf ok innsigli um kjelda hans hadde ordet jartegn i onnor meining». Han har like vel ikkje lagt fram noko prov for dette. Og hans eige materiale til formelhistoria gjev ikkje

alltid grunn for slik skepsis. Det er ikkje so mange stader ein fraa brev citeringar kann gjera prøva med jamføring med fullstendige kjende skriv; for det er gjerne sjölve innhaldet som er referera og lite av formelverket. Men A. har samla fleire citat med ei slik variering i Inscriptio og anna, som ein kunde venta um brevherringane er ekte. Tidmerki kjem her fram. Til rettleiding kann ein atter sjaa korleis oppdikta kongebrev i romantiske sogor ber greide vitne um kva tid sogone er skrivne.

No staa det fast at den norröne brevskipnaden, trass i alt samanheng med den europeiske, har ei tydeleg sermerking. A. finn her (s. 800) grunnen i eldre tradisjonar i det norske kanselliet, soleis som Bresslau og Hægstad. Men naar ein ser paa eit so serlaga formelverk som det me har i landsvist- og gridabrev, so er det ikkje nok aa visa til eit grunnlag i eldre tid; for her skjér det ein framvokster og ei umforming ned gjennom alle tidbolkar. Difor maa ein tru at formlane i det heile vil laga seg etter dei ulike rettslege og administrative tilhøve i vaart land. Eg vil òg peika paa dei serdrag som A. har samla i kapitlet »Person-umtale» (s. 583—599).

5. At nordmennene kjende den europeiske eller latinske brevformuleringi som noko meir framandt, ser ein paa ymse stader: Karlamagn. saga s. 543: *Biðr fyrst herra Jón, at konungrinn sjálf muni samsetja bréfit ok skrifa sinni hendi upp á þann málshátt, sem han vissi vel gagni Romanis.*

Denne romanske formuleringi har helsing med fleire innleidande formlar og tituleringar, tilvising og kunnngjering, utgreiding og bod eller melding, krav og trugsmaal, eller vilkaar og lovnad, stadfesting med vitne, segl og jartegner, dagsetjing og stadnamn. I dette er det dertil ei mengd med serformlar etter dei skiftande tilhøvi.

Med ymse tilmaatingar finn me same skipnaden i norröne brev, men paa eit mykje sjølvstendig grunnlag. I den eldste brevstil, som mykje torer ha havt den munnlege lýsing til grunnlag, vert etter kvart formlane fraa europeisk brevstil meir nytta, og me fær den framvokster i formelverket som A. har klaarlagt. Den same voksteren er det far etter i kjeldor utanum brevriket. I kongesogone er det i upprit av brev, ordsendingar og talor ofte lett aa kjenna att hovuddragi i brevskipnaden; men av di uppriti er samantrengde, kjem smaaledene lite fram. Like vel torer ein slutta at originalane har fylgt ei eldre, mindre nyansera eller latinlærd formulering.

Til utgreidingi um sjölve formlane kunde det vera ymse merknader aa gjera. Hjaa A. er opplysningane, til fylgje av hans sermerkte arbeidsmaate, altfor spreidde til at eg kann fylgja same veg som han; eg tek dei difor i den vanlege rekkjefylgd. Det vert her medteke nokre døme or sume andre kjelder som A. har gaatt undan.

Invocatio. I bolc I er berre eitt døme medteke, fraa 1297 (s. 462). I latinske brev er det ofte lange formlar, t.d. DN. I. 185 *In nomine sancti et individue trinitatis, patris filii et spiritus sancti.* Berre i bolc II

finn me upplyst korleis formuleringi er i andre brevslag, t.d. i testament (upplysningi s. 766 um invocatio i testament skulde vore med s. 764). Sjaa DN. I. 70, III. 160.

Intitulatio. I fyrste bolken er opplysningane for snaude. Bolk II fortel s. 742— meir, korleis kongen er nemnd i eldre tid, i saga, i kvæde, paa mynter, um ordlaget Noregs konungr, nummer o.s.b. Det er verdt aa leggja merke til inngangsformlane i fleire umsette sogor; dei minner um brevsykkiken i noko eldre tid. Þidr. saga s. 51: lætr ... bref rita mæð þæssom orðom. *Osanctrix villcinalandz konongr sænder orð Melias hunalandz kononge.* Alexanders saga (Unger) s. 17: *Darius konungr konunga frennde gudanna sendir þetta bref Alexandro þion sinom.*

Devosjonsformelen ser me her framvoksteren av (með guðs miskunn; s. 751, 759). Etter 1342 vert *miskunn* umbytt med *náð*. A. burde (s. 442) ha synt upphavet til dette skiftet i svensk. Det er ei mistyding naar han s. 759 segjer at dei eldste svenske originalbrev er noko yngre en 1340 aari, s. 444 like eins at det fyrst i Albrechts tid vert utferda kongebrev paa svensk. Kopparbergsprivilegiet 1347 (Tunberg 1922, Söderberg 132) er paa svensk; det har ordlaget *með guðs náðum*. Kongenemningane i romantiske sogor fylgjer gjerne den eldre skikk utan tillegg til namnet.

Inscriptio. Her skil A. (s. 451—) millom tilskrifti *ollum monnum* og det same ordlag etterfylgt av ei stadnemning (*á Jamptalandi, á Islandi*). Men *ollum monnum* aaleine er vel aa tyða *i N. konungs ríki*.

Baade tilskrift og helsing (*salutatio*) skifter mykje. Same variasjon finn me i dei umsette sogone, Alex. s. 164: *Radandi kringlu allz heims ok mattugr herra hinn mikli konungr Alexander, sendir Aristotile meistara sinum quedio ok fullkomliga heilsu.*

Þidr. II 115 (fortel um eit brev som var sendt i eit eple): *þat var i þessu brevi, at herborg iungfru sendir apollonis jarli quediu ... Karlamagn. s. 10: rennaren fann hertogann heima ok fékk honum bréfit. En hann lét Vilbald kapalín sinn ráða. En þat hljóðadi svá: Karl Pippins son ok Berta dróttning senda kvedju guðs ok sína Frera erki-byskupi ok Herfa bróður hans með vináttu ... Karl. s. 120 har ei fullstendig helsing: Hínum kurteisa konungi Karveli vin sinum sendir Gloriant dóttir Ammirals konungs allra goða kvedju með fullkominni ástsemd.* I Kirjalax saga (s. 3) höyrer me at sendebod kjem, han tekr eitt bref ok fær konginum i haund, en kongren brytr þat bref upp ok les ... Hínum ríka kongi Dagnus allz Syria ríkis sendir Laicus Athenis hertugi kvediu gudz ok sína fullkomliga vinattu, eptir því sem þer vilit hana verskyllða.

Endaa meir ordrike helsingar kann sendebod bera talande fram, soleis Kirjalax saga s. 77: *Hin hæsti himirikis fadir giæti ok geymi ydvar, herra, stydi ok styrki yd(ra) tign, rad ok ríki innannlandz ok utan. — Virduligi herra Laicus ok hans sæmiligi son Kirjalax bad ydr*

aukæzt ok eflæzt fagrliða farsælld, frid ok fagnad aullu yðru riki. Þer munud frett haða . . .

Kveðja var ei venehelsing og er difor utelati eller umforma i serlege höve; A. nemner ikkje dette II s. 766 (men sjaa s. 459). Þidr. I. 26: *en þat stenndur aa þessu briefi ath Samson kongur sennder ord Elsung jarli hinumm rika og mikilaata og skeggsida*. Karl. s. 46: Karl bad Roland bera *kveðju sina dróttningu ok Lödvi syni sinum* ... Karl. s. 226 talar ein utsending so: *Enga kveðju hefir ek þér at bera* ... Karl. s. 336: sendemennene kjem til heren og spör etter kongen: »*Enga kveðju ber ek þér, því at mér er engi ást á þér né góðvili*. Karl. s. 494: *Konungr, segir hann, Karlamagnús keisari sendir þér kveðju ok þau boð, at þú játir Krists nafni*.

Arenga og overgangsled (grunngjeving) er godt definera s. 593, med dömi. I II 780 vantar me döme, som kunde syna det serlege fyremaal med denne leden.

Det er trulegt at ved munnleg framföring kann det ha vore mykje ordrike og visveimde innleidingar. Eg tek her eit par merkelege döme paa helsingar, i Kirjalax saga, soleis denna ved bónord (s. 8): svo til hennar talandi: *Hin hæverska fru Mathidia ok þínar meylar, sitid i sæmd ok sælu, heidr ok hæversku, gledi ok godvilia, kongsins kærleik ok kurteisra haufdingia, huerra er her eru nu saman skipaðir* ...

I *maalstova* maa ein tru ymse formlar har vore nytta. Her er ein: Kirj. 14: *þer dyrligir herrar her saman sitiandi, heyrir til minna orða ok semit med yðru sniollu radi ok i lág færir, ef yðr þickir eigi skynsemi fylgia minum orðum*.

Den aalmenne grunngjevingi etter helsingi har me döme paa Kirj. 55; sendebod segjer soleis: *Sá mattugi ok megtugi, eilifr ok odaudligr gud himirikis ok iardrikis, sá þer truid á, hann sæmi yðr ok signi ok gefi yðr frid ok farsælld ok sælu oenndiliga. Miog synist þat iduliga, huersu heimuren er hverflyndr ok ostaudugr, ok er oss þat synt, huersu hamingian kann undarliga skiott at umturna sinu hioli* ...

Ein kann finna i ymse talor av sendemenn dispoisjon som i eit brev, med helsing, forteljing, bod og trugsmaal. Rémundar saga 155: *Jésús Kristr, sá er ollum hlutum stýrir ok ræðr, geymi yðr ok allt yðart riki ok yfir allt fram yðra vænu dóttur! Einn ágætr þunkeri, Geiraldús, sonr konungsins af Sikiley, sendir yðr guðs kveðju ok sína, ok þat með at hann vill med sæmd þúsa yðra dóttur. Vili þér eigi þat*...

I mange höve er det vandt aa skilja ut ledene, av di bodordi kjem saman med forteljing etter fyremæling. Dette er i samsvar med den eldre brevskipnaden.

Talone i *maalstova* og paa ting fylgjer eit greidt skjema, sjaa t.d. Kirj. s. 52—53, 74—75, 88.

6. Um kunnngjeringsordi (*publicatio*, promulgatio) er det tala s. 577, der samanhenget med dei andre formlar er godt klaarløgt. Paa s. 772 fær me ei sers lærerik dryfting av tilhövet millom *publicatio*

og fraasegn (*svá vitnuðu, þetta var samþykkt*), vidare um lovvedtak (nymæle) og overskrifter.

S. 570— er det stutt utgreiddt kva motiv kunngjeringi har, og korleis fraasegni (*narratio*) er skipa etter dei ulike saker. Opplysningane er noko spreidde. Vidimering og stadfesting er soleis umtala s. 559 o.fl. st. *Dispositio* (skipan., s. 545—) melder dei ulike avgjerder: *réttarbót, náðer, rétt, frialsi*; serskilt er umtala *varnaðr* (551—554) og *traust* (jfr. merkn. II 786—), *giöf* (554), og endeleg avgjerder um jord og tufter.

Endaa so skarpt A. veit aa skilja millom dei ymse sakhöve, hadde utgreidingi um formlane kunna gjort störrre nytta for kritisk dokumentpröving, um fleire brev fraa ulike tider var granska. I kapitlet »Anna formelverk» finn ein ymist til utfylling her. Ein saknar fleire stader eit fullnögjande utval av döme; s. 783 er det sagt at avlaatsprivilegiet 1297 har ei innleidingsformulering som held seg i heile næste hundrad-aa, men utan döme og tilvisingar.

S. 507 er det sagt at *dispositio* er hovudled i brevi, og det andre vert underleder. Men som ein kann sjaa av utgreidingi, finst det ei mengd brev utan *dispositio*, berre med *narratio*, soleis meldingar, prov, vidissor.

Til utgangsformlane höyrer *injunctio* eller paabodsleden. S. 515 fær me vita korleis denne leden er forma i ei rekkje varnadarbrev i 14de hundr. S. 521 greider A. ut um formlar for paabod til skuldmennar om betaling. Men ogso her gjer den valde avgrensing i tid og rom skade; ein ser ikkje störrre gagn i opprekingi av slike formelskiftingar her. S. 525 vert det sagt um ordlaget *þat er boð* at det er vanleg »tekstingang». Ein bör her hugsa den tyding som ordet »tekst» har i diplomatiken.

Tilleggsformlane til *injunctio* (t.d. *sæta várri sannri úbliðu, svá framt sem þér vilit hafa vára vináttu, svara fyrir guði andsvara fyrir guði, hafa þökk ok auþúsu* er framtækne s. 526, men kunde heller vore dryfte i samband med *poena* og *præmium*.)

S. 508 har A. sjölv diskutera det spursmaal um *poena* (*sanctio*) skal reknast til hovudtekst (*dispositio*) eller er sjölvstendig led. A. viser her til *Giry*, som set dei ymse clauses (cl. prohibitives, réservatives, *comminatoires*) saman med ymse andre til clauses finales.

Her saknar ein hjaa A. det synspunkt at variasjonane har reall grunnlag, sjaa s. 532, der straffi er ulik alt etter kva det gjeld, som at *fella ferð fyrir konungi*, eller det vist til *réttr ok síðvenja*.

För skiftingar i bréfabrotsformelen (532—) gjeld det sameleis, at dei har reall innhald. (Tillegget oss i *svara oss fullu bréfabrote*) er sjölvgeve, jfr. s. 533 um *fullrétti*.)

Dei ymse trugsmaal i *poena*: *spiritualis* (serleg i biskopsbrev) og *temporalis*, er nemnde II s. 800, — der ein òg finn opplysningar um formelen i andre land. För trugsmaalet um herferd i brevet fraa 1139 (s. 784, C 1) kann ein jamföra med det som Samson skriv til Elsung

jarl i Þidr. I 26: *Nu skulut þier villtu ei sua giora þa bu þig vel aa þrimur mánudum og allar þinar borger og þina menn ath sem best werrie þeir ydvar og ydvarit riki.*

Þidr. I 49 har eit anna dōme paa trugsmaal; eg tek med heile hovud-luten av brevet: *Nv sendir Osantrix konongr .xii. riddara sina vel buna ok fœk þeim ihændr bref mæð jnnsigli. ok þetta stod aritínu. Osantrix konongr villcinalandz sendir orð Melias kononge enom rika ok hinum skæggsida. Sact er oss af yðru riki ok frett hafum ver af yðare dottor. at hon er allra mæyia fridazt. Nu vilikum ver bitðia hænnar oss til æiginnar kono. ok sænd mæð hæne sva mikit þe sem hæne sæmer. ok mer sænd þu gull ok dyra gripi til sæmdar. Haved þok af oss ef sva gere þer. Ok æf þer afrækezt varar orðsenndingar. þa munu þer fræista huarer. ver æða þer. æigum mæira afl.*

Dette er alt tydeleg skrive i eldre stil. Ein maa tenkja seg at denne stil heldt seg i bruk lenge nedetter. Men i seinare verk finn ein meir av litterær utforming. Karl. 121: *En ef þú hefir eigi gleymt nafni Gloriant konungs dóttur, þá vil ek þess nú biðja þik, at þú skyndir ferð þinni sem mest, því at þat veit hinn máttugi Maumet, at ek vil heldr vera höggvin á hals með hvössu sverði, en ek vilja annan mann eiga en þik. Ok svá mjök þori ek at mæla, at fyrr skal öll skepna ganga á móti náttúru sinni en ek skyli þér hafna.*

Saman med poena höyrer ðg lovnad (*præmium*) jfr. s. 789 C II.

Vidare kjem her inn (s. 798) slutt helsingar og ynskje (*valete. geymi þer guð*). Her ðg finn me at brevi i dei umsette sogone har mest av likskap med dei eldre brevi: Alex. s. 175: *Heilsa mædr mina. ok systir minar. kjerliga. væntir ek meistari. at þetta skrifa ek sidarst til ydvar a minum dogum. Valete.* Karl. s. 10: *Lifit í guds fridi.* Karl. s. 121: *Lifit vel.*

Der ein har dōme paa umsetjing fraa latin, ser ein avvik fraa den heimlege form: Karl. s. 126 *átsamliga kvedju guds sonar Jesu Krists* s. 127: *Gæti ydvar sannr guð ok styrki ydvarn mátt ok góðan vilja.*

Her kann ein finna serlege tillegg til helsingu, i samsvar med sluttord i preikor og uppbyggjelege utgreidingar: Karl. s. 543, brev fraa Myklegardskongen: *setr í fyrstu i fögrum skilningi Sem þess háttar efni er alt úti undir kvedjusending ok nafni Johannis, leggr konungr með undir sínu nafni við enda bréfsins alla þá vitran, sem áðr er lesin, ok eptir þat leggr han til eina klausu ok fim versa með latínu: Fagna þú í dróttni ok stadfestz í hans lofi, haf þik frammi eptir hans bōði, því at jartegnir orðum æðri hefir han sett fram fyrir þik; veri guð með þér ok smi þik makligri tign, gyrðandi lendar þinar með réttlætis linda, ok þrjði höfuð þitt með eilífri kórónu.*

7. Her er vist til helsing og underskrift, men dertil ogso jartegn, som pla fylgja bodsending. Dette höyrer saman med *corroboratio* som er umhandla hjaa A. paa ymse stader, helst i samband med utgreiding um kanslaren og hans embete. Serleg er aa nemna kapitlet s. 710—742

um segl, vitning og rådgjeving, med grundig gransking av tilhøyrande formlar i nokre gamle brev.

S. 728 er det spursmaal um *testes* svarar for avgjerdi eller for rett brevutføring. Men desse ting plar vera ordleidd paa ulike maatar.

I bolk I er det gjort greide for *innsiglingi* (kanslarformelen, s. 478—).

S. 489 er det ved umrøda av kong Haakons brev fraa Valdres 1368 vist til *Seips* avhandling i Maal og Minne 1927. Seip hevda at ordlaget *oss sjálfum hjáverandum* kann vera nytta utan at kongen er hjaa. Men til det er aa segja at riksstyret i ei tid som vel skyna norrønt maal ikkje kann ha nytta ein formel alle maatte vita var rang. Det at kongen 14 dagar fyreaat hadde ferda ut brev i Oslo, er ikkje grunn nok til aa gjera brevformelen tvilsam.

Um *segl* og *vitning* er mykje tala, baade i I og II. Her vert òg nemnt dei eldre jartegnir ved bodsending (s. 630). Jartegnene var til legitimasjon for utsendingen. Þidr. II s. 150: *þa kemr til hennar sendi madren ok fær henni brefit ihond. oc sægir henni iartegnir* Dei kann òg vera venegaavor, sjaa soleis Þidr. I s. 50: *Syna hanom bref ok jnnsigli. Ok hann tækr við ok ser ivir ok þikkir vndarlæct er Osanctrix konongr hævir hanom bref sentt er mæd ængri vinatto hafdu þæir jardtæignir gortt sin amilli*

Det er greidd at jartegnene skal samsvara med og stadfesta meiningi med brevet. Daa *Osanctrix* vil hemna seg for den maaten brevet er teke paa, er det ein *vit matðr* som raader ifraa (s. 51): *væra kann at Melias kononge þætte æigi sva tigur læger sendemænn. sem væra ætte. Sended til hans ydarn frenda Hærtnid iarl ok mædr honom Osid hans broðor ok marga adra kurtæisa riddara mæd storom gærsimum ok mikklum fearlutt gulli ok silfri.*

Um gaavor er det tale mange stader. I Þidr. I s. 52 er det desse: *æitt purpura klæde ok tvau mikil bordkærr af rauðu gulli ok æitt mikit landtællid gullsammat.*

Tydingi i ordlagi *ord ok jartegnir, rit ok jartegnir, bréf ok innsigli* skifter paa forvitneleg maate etter tid og tilhøve. Ein ser at til eit brev høyrer ikkje berre det som er aa lesa i det, men òg framføringi.

At brevet sjölv er eit slag jartegn, som fylgjer og stadfester det som i eldre tid var framføre munnleg (i *ord*), er vel trulegt, sjaa Þidr. II 149: *sa ferr með hans brefi til bolfriana at jron jarll sendir henni ord hversu þau skulu finnaz þa er aki er heiman ridin.*

Daa sendemennene fraa Myklegard kjem til Karl, gjev dei honom brevet, som var *lyktat ... ok innsiglat*. Karl. s. 543: *Ok sem hann hefjir þat uppbrotit ok yfirlesit, tárast hans háleit gódfýsi.*

Karlamagnus saga har mange dōme med ordlaget *rit ok jartegnir*, som høyrer til i ei noko yngre tid enn ordlaget *ord ok jartegnir*, soleis s. 77: *Eptir þetta lét Karlamagnús konungr bera fram innsigli sín ok gera rit ok jartegnir um öll þau fylki ...*

Eit litt yngre steg i framvoksteren syner *rit ok innsigli* (s. 26).

Slike segl var det um aa gjera at mottakaren kjende. Karl. s. 2: *Namlun tók eitt fingrgull af hendi sér ok fékk Karli ok mælti við hann: Þat sem þér berr at hendi, þá skrifa bréf ok innsigla meðr fingrgullinu ok send mér, þá man ek kenna.*

Ein stad (s. 6.) er det fortalt at erkebiskopen skriv brev, og Karl *innsigladi meðr fingrgullinn Namluns*. Karl. s. 9: *En þá er ger váru bréfin, það erkibyskup hann innsigla, ok váru innsigluð öll með innsigli dróttningar ok fingrgulli Namluns.*

Brevi (diplomi) er baade opne og atlatne. Merkelegt er det at sogone mest talar um læste brev (jfr. hja A. innleidingi). Karl. s. 120: *hann braut þegar innsiglit ok las brefit. En þat sagði svá* I Þidr. II 151 er eit brev funne i ein pung: *Iron recr þat isundr oc less. her stendr þetta a hertugin brytr saman brefit svá sem ádr var oc lætr niðr íprunginn*

8. *Dateringi* höyrer til dei viktugare granskningsemne, som historikarane har dryft mykje. A. har paa ymse stader skilt millom ordlag for hendingsdag og brevdagsetjing, serleg i utgreidingi s. 701—709; der fær me ðg opplysning um korleis sluttformelen nemner tid og staden.

S. 467 er det sagt at *anno (dñi)* er vanlegt etter 1319, medan det fyrr er högtidsam datering med baade riksaar og Herrens aar. Det er ikkje klaart um A. meiner dette gjeld berre latinske kongebrev. Uklaart er det ðg s. 468 sagt at den romerske maanadsdagsetjing er kjend berre i latinske brev. Her skal det kanskje gjelda latinske kongebrev, sjaa t.d. DN. III 104 (1315): *a postdaghen nesta æftir Gregorii pape anno dñi m°.ccc°.xv°. tercio idus Marcii*, o.m.fl. st.

A. kjem her inn paa det vande spursmaalet um korleis styringsaaret (for konge, biskop o.a.) er rekna (*vetr ríkis, anno regni* ...). Han har ymse kritiske merknader og rettingar, og gjev innhaldet i *vetr* og *ár* ei lengre dryfting. Stutt talar han daa (s. 680) um aarstalrekningi aat Eirik og Haakon Magnussöner. A. viser til det som riksarkivar Steinnes segjer i »Gamal skatteskipnad» I 86—87, at hertug Haakon og kong Eirik reknar aaret sitt fraa ein dag fyre 25. febr., og ikkje fraa 10. mai. Steinnes meiner at um brev millom 25. febr. og 10. mai retteleg lyt setjast eit aar tidlegare, so vert det umrekning for nokre viktuge brev til England og Tyskland under Eirik. For eit par av desse brev kann eg ikkje godtaka den nye dateringi. For DN. XIX. 311 fraa Eirik til kong Edvard um sambandstinging er dagsett *sexto ka. maii, a. r. nostri v*, i utgaava umrekna til 24. april 1284, som er rett. DN. XIX. 318, *quarto kal. apr. anno r. nostri septimo*, er i utgaava rett lese 29. mars 1286 (merknaden um at *septimo* er »feil» for *sexto* kann daa ikkje vera rett).

Ei viktug umrekning fær me etter Steinnes for DN. V. 13, *3 id. marcii, a. r. v*, i utgaava rekna til 13. mars 1285 i staden for 1284, soleis at det kongelege vernebrevet for hansebyane er *eldre* enn klaga til England fraa Lybek, Saksen og keisaren (DN. XIX. 312. 313. 315,

febr. 1285), og sameleis eldre enn brevet fraa Eirik til England, DN. XIX. 316, *6 id. mai a. r. vi* (=10 mai 1285, som alt paavist HUB), um at Edvard ikkje maa taka imot tyskarane i England.

Riksarkivar Steinnes har etter disputasen var halden, lagt fram i Hist. Tidsskrift 31 s. 28—40 sine umrekningar for aari 1280—1299. Til dei brev som her er nemnde kann ein leggja DN. V. 20 *in festo b. Mathie apostoli a.d. ab incarnatione m^o.cc^o. nonagesimo secundo, et regni nostri anno xiiij^o*, =24 febr. 1292, men i utgaava dagsett til 21. sept. med di *Mathie* er halde for misskrift av *Mathei*. Dagsetjingi 24. höver med aarsrekningi 13.

Um nemningane *bréf, rit, bod, ord* o.fl. kunde det elles vera ymist aa finna utanfor sjölve brevriket. Her er det tale um det paa ymse stader, soleis s. 395—397.

A. peikar paa dei ulike former av dokument, soleis chirograf og dentur (s. 505). Det finst andre gode döne som kunde vore nemnde, soleis DN. XIX. 305 (1281) og 333.

Um formlane var tekne etter brevböker eller etter samlingar av fyrerit, er det sagt litt s. 808. Som ein kann sjaa er formlane so variera av reale grunnar, at ein aldri kann tala um eit fast eller stivna formelverk. Ikkje annleis er det i millomnorsk tid eller under maalskiftet i det 16de hundra-aaret heller; formlane *tyder* alltid noko, og maalsgranskingi bör taka umsyn til dette.

CARL IVAR STÅHLE

Till frågan om tillkomsten av "Hertig Fredrik".

I tvenne nyligen publicerade meddelanden av stort intresse — »Om tiden och sättet för Hertig Fredriks försvenskning» i Arkiv 62, s. 263 ff. och »En diplomatisk aktion av konung Valdemar» i HT 1948, s. 321 ff. — har Bjarne Beckman med utgångspunkt från några hittills förbisedda notiser av Rasmus Ludvigsson riktat uppmärksamheten på »den första diplomatiska beskickning i rent världsliga angelägenheter, som över huvud är känd från vår medeltidshistoria». Enligt Beckman har kändedom om denna icke blott betydelse för vår uppfattning av folkungatidens politiska historia utan ställer även ett av de mest omdebatterade problemen i medeltidens svenska litteraturhistoria, nämligen frågan om Eufemiavisornas tillkomst, i delvis ny belysning.

Den ena notisen, som Beckman påträffat i *Genealogica* 4, RA, lyder:

Anno 1273 fuerunt hij Waldemarj regis Consiliarij missi ad Johannem ducem Brunsuichsensum ad contrahendum sponsalia inter filium Waldemari regis Ericum, et filias ducis Johanis katerinam vel Rikecen

dominus Gregorius dns Petrus Neff dominus Gudmarus dns Jonas ¹	} milites
--	-----------

Den andra återfinnes under rubriken »1273» i D 19, KB, en kronologiskt uppställd samling av excerpter, om vilken se närmare Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri*, s. 506 ff. Notisen lyder:

Samme år bleff gifftermåls handel giordt och bebreffuet emellen konung Waldemars j danmarkx dotter och hertug hanses till Brunsuikx Son hertug Otte, medh huilken konungen gaff vdj hennes Medgiff 6 500 lödige mark Sölff lybesk wict, och gaffz henne vdj Morgongåffuer ett Slott benembd Egellis som rentede 1 080 lödige mark Sölff, thet breff försegler hertug hans til Brunsuik och hans

¹ HT 1948 s. 321 f.; här i likhet med nästföljande notis avtryckt efter förnyad läsning. Av smärre avvikelser i Beckmans läsning må här endast nämnas »Rikina» för »Rikecen», vilken senare form står ganska nära den ursprungliga texten, om vilken se närmare nedan. Stället kan alltså icke ge något stöd åt antagandet, att en form »Rikina» existerat (jfr Beckman aa s. 330, not 2).

broder her Otte Electus til hildensem her Conradus werdens's Ecclesie postulat¹, hertug Albrect til Mechelborg och hans Swäre Greffue Gerd til holsten.¹

En uppteckning av väsentligen samma innehåll som den i D 19, ehuru mera kortfattad, har Beckman påträffat i en volym Historica i LUB. Den är enligt Beckman snarast sekundär till Rasmus' utdrag och innehåll i varje fall intet utöver detta.²

Slutligen påpekar Beckman, att fördraget registrerats i Runells förteckningar i Riksarkivets ämbetsarkiv och i Örnhiälms Register på publike acter (B 24, RA). Den tidigaste av Runells anteckningar återfinnes i ER A och lyder:

Heiradz Contract, emillan Hertigh Johans Son Otto aff Brunsswich och k. Waldemars dotter 1273.

Den utförligaste finns i ER D:

Heiradz Contract emillan k. Waldemars dotter och Hertigh Otto af Brunsswik. Dat. Brunsswik idus Sept: 1273. Orig:F. på Pergament.³

De anförda notiserna anses av Beckman återgå på två skilda dokument, det ena en fullmakt för de svenska sändebuden (källa till uppgiften i Geneal. 4), det andra själva giftermålsfördraget av 13/9 1273 (källa till uppgiften i D 19 och Runells registranter).⁴ Den förste av de uppräknade delegaterna, dominus Gregorius, identifieras med den i flera diplom omnämnde Gregorius, som i ett brev 1272 (SD 1 nr 558) kallas »ducis filius» och som anses vara en oäkta son till Birger jarl, den andre, dominus Petrus Næf, med västgötalagmannen med samma namn, i bevarade källor sista gången nämnd 1253. Inför de båda andra, dominus Gudmarus och dominus Jonas, är Beckman tveksam; efter omsorgsfulla övervägande stannar han för en i övrigt okänd äldre släkting till västgötalagmannen Gudmar Magnusson samt den »dominus Johannes», som 1268 nämnes i värmlandslagmannen Höldos testamente.⁵

Tre av de fyra delegaterna skulle sålunda vara av västsvensk härstamning, och detta förhållande sammanställer Beckman med att Valdemar i samband med Sarpsborgs- och Skaramötena enligt brevet SD 2 nr 1714, vars äkthet dock icke är alldeles obestridlig, på eftersommaren 1273 befann sig på Gälakvist i Västergötland, varifrån delegationen skulle ha utsänts.⁶

¹ Aa s. 324; jfr föreg. not.

² Aa s. 322. Fil. lic. Hans Gillingstam har riktat min uppmärksamhet på en text av samma innehåll i KB Rålamb fol. nr 137 (1600-talets mitt). Den står mycket nära texten i B 19 och är av allt att döma sekundär till denna, möjligen en direkt avskrift.

³ Ej tryckta av Beckman. Örnhiälms och Runells övriga register ge intet utöver dessa.

⁴ Aa s. 325.

⁵ Aa s. 325 ff.

⁶ Aa s. 328 f., Arkiv 62 s. 264. — Om det s.k. Halnabrevet, i vilket Valdemar »In octava beate virginis» 1273 på »gælquisth» stadfäster rämärkena för Halna

Vad beträffar det avslutade föredragets innehåll finner Beckman på goda grunder, att Rasmus' uppgift i Geneal. 4, att de tilltänkta

by i Halna socken, Vadsbo härad, finns i Skara museum en vidlyftig korrespondens från åren 1893—97; här finns uttalanden om äkthetsfrågan av bl.a. Styffe, Löffler och Emil Hildebrand. Arkivrådet Ernst Nygren, som gjort mig uppmärksam på denna brevväxling, har välvilligt låtit mig ta del av sina egna utdrag därur. Styffe betecknar brevet som ett »mackverk» och är snarast böjd att datera det till tiden efter Gustav Vasa, medan Löffler anser, att det härrör från 1400-talets senare hälft och att det kan bedömas som en sammandragen översättning av en latinsk förlaga — den egendomligt ofullständiga dateringen skulle då få sin förklaring. Hildebrand är tveksam. En granskning av fotografiet på RA har övertygat mig om att Löffler och Ullenius (HT 1948, s. 329 not 3) bedömt brevet riktigast; i sin föreliggande form härrör det från relativt sent 1400-tal. Det är svårt att taga ställning till frågan om innehållet verkligen återgår på ett 1200-talsdiplom eller om brevet i sin helhet är ett 1400-tals-falsarium; säkert är i varje fall, att dess utseende vittnar om att det »givits sken av att vara original» (på platsen för sigillremsan är pergamentet defekt, varför frågan om sigillering ej kan bedömas). Till förmån för att ett äldre dokument verkligen förelegat talar formen *rostabodaryudh*; diftongen *iu* i denna ställning skulle kunna tänkas vara bevarad i ett brev från 1273 (jfr Olsson Nordberg, Fornsvenskan i våra latinska originaldiplom I, s. 199 och där cit.litt.) men knappast i ett från 1400-talets senare hälft. Att i enskildheter bedöma detta brev som en källa från 1273 torde dock knappast vara tillräddigt.

Brevet nämnes i rannsakingarna 1667 — det måste nämligen vara detta som åsyftas i pastor Ericus Udenius' berättelse om bonden, som vid en strid gav kung Valdemar ett gott råd och »bekom till lönn halna medh hela des vthryme, der nu 5 gårdar ähro, såsom konungh Waldemars breff der på gifuett /:huilket än nu ähr behollet:/ uthwijsar.» (VFT 4, h. 5—6, s. 102; jfr Carshult, Udenäs-bygden genom tiderna, 1941, s. 26, och Palmsk. saml. 298, s. 297 i UUB). Även Peringskiöld har känt brevet och omtalar det i sina Monumenta (KB Fh 9 nr 8).

Att det diskuterade brevet är en av kung Valdemar utfärdad gränslägnings-akt behöver däremot icke, som Beckman menar (HT 1948, s. 329 not 3), i och för sig väcka misstankar. Det ena av de brev, som Beckman anför som skäl för att dokument av denna karaktär böra betraktas med skepsis, nämligen det som omnämnes i en notis i Palmsk.saml. 288, är utfärdat av hertig Valdemar 1314 och varken språk eller traderingsförhållanden ge anledning till tvivel på dess äkthet (se SD 3 nr 1975 och 1975 a). Vad beträffar det andra, Borgundabrevet 1271 »Fer. 17 post Nat. B. Virginis», är visserligen dateringen orimlig och manar till försiktighet och närmare undersökning, men sammankopplingen med Ingels synebrev i KB Eng. B III: 2:19 torde vara sekundär. De båda breven uppträda i samma följd även i en i Peringsk. Dipl. E 72 b (Vitt.akad:s dep. i RA) senare inhäftad avskrift, liksom den i Eng. saml. från 1700-t. I bägge fallen torde sviten återgå på motsvarande texter i Adam Horns saml. på Fågelvik, som 1868 kom till KB och där fördelades på skilda avdelningar; ifrågavarande brev återfinnas nu i B 256, som bl.a. innehåller resterna av den volym, som i Adam Horns saml. bar namnet »Förordningar I». I denna fanns brevet 1271 på fol. 20, Ingels på fol. 21—22. Akterna ha emellertid även en äldre foliering 26 resp. 16—17. Förhållandet är alltså det, att akterna, som i likhet med en stor del av Adam Horns saml. utskrivits av den flitige samlaren Claes Johansson Prytz, ursprungligen icke e följt efter varandra. Prytz' samling förvärvades av Arvid Horn och ärvdes av dennes son Adam, som upplöste den forna ordningen och sammanförde akterna i ett antal volymer efter ämnesprinciper. Avskrifterna i Eng. saml. och E 72 b återgå tydligen ytterst på Prytz' texter, men de ha tagits först sedan Adam Horn bragt dennes samling i den nya ordningen. Då

giftermålskontrahenterna voro Valdemars son Erik och en av döttrarna till hertig Johan, är misstänkt. Han ger alltså företräde åt uppgiften i D 19 — givetvis med undantag av det uppenbart orimliga påståendet, att det är fråga om en dansk konung Valdemar.¹ Det är att märka, att D 19 stödjdes av Runells klara och rimliga uppgifter; denne noggranne arkivmans registranter av originalbrevet är en källa av hög kvalitet.

Det är som nämnt denna förut okända beskickning till Braunschweig 1273, som enligt Beckman ställer frågan om tillkomsten av Eufemiavisorna, närmast »Hertig Fredrik», i delvis nytt läge. Vid det främmande hovet kunna de svenska delegaterna ha gjort bekantskap med detta det braunschweigska furstehusets »eget epos», och de ha medfört kännedomen om detta till sitt hemland, där det alltså skulle vara känt — särskilt i västgötska stormannakretsar — redan under 1200-talets sista årtionden. Under den norska flott demonstrationen mot Danmark 1300, då kung Håkan åtföljdes av drottning Eufemia, skulle det norska kungahuset ha sökt kontakt med de västgötska stormännen; härvid skulle även »hertig Fredrik» ha kommit på tal, och drottning Eufemia, som på grund av sin börd måste ansetts böra ha haft ett särskilt intresse för den tyska riddardikten, har fått uppslaget att låta översätta verket till svenska. Denna översättning skulle då ha tillkommit »vid den tid, som något olika anges i A och G», d. v. s. i slutet av år 1300 och början av år 1301 — Beckman accepterar här de synpunkter på dessa handskrifters uppgifter om diktens tillkomsttid, som framförts av Per Wieselgren i Arkiv 62 s. 1 ff. — och »varit avsedd som en gåva icke till hertig Erik utan till marsken Tyrgils Knutsson».²

Som Beckman själv framhåller, är det vanskligt att bygga på Rasmusnotiser. Att beskickningen verkligen ägt rum, och det vid den tid och med det syfte som Rasmus uppger, styrkes emellertid av Runells registranter, som även visa, att den i Braunschweig träffade överenskommelsen funnits i original på pergament i svenska riksarkivet vid 1600-talets senare hälft. Det är beklagligt och ganska överraskande, att brevet icke skrivits in i den kopiebok X, som ingick i Runells stora kopiebokssvit och enligt ELR B innehöll »Donationer för Enkedrottningar Svenske Furstelige Personer och deras Giftermåhls Handlingar»; denna, som är bevarad och bär signum 56 i serien Avskr. e. 1520 i RA, börjar emellertid först med Gustav Vasas gifter-

Prytz dog 1707, kan hans avskrift av Borgundabrevet 1271 icke ha tagits alltför lång tid efter 1690, då det uppvisades på tinget (kanske kan en undersökning av domböckerna ge säkrare utgångspunkter för en bedömning). — Uppgifterna om Prytz' saml. bygger på undersökningar, som jag företagit för Diplomatariekommitténs räkning men som icke här i detalj kunna redovisas. Övriga i denna not nämnda brev ha påträffats med ledning av kommitténs kartotek, som även upptar en sen avskrift av Borgundabrevet — utan Ingels synebrev — i Bökmans saml. i RA B 19.

¹ HT 1948 s. 330.

² Arkiv 62 s. 263 ff.

målskontrakt 1531 med Katarina och synes att döma av akternas numrering och uppgifter i ER och ELR icke ha innehållit några tidigare handlingar. Alldeles spårlöst har brevet dock icke försvunnit. Från riksarkivet kom det direkt eller indirekt i Peringskiölds ägo, och i en »Pro Memoria» om det äldsta svenska riddarväsendet, intagen i första bandet av dennes Monumenta¹ och kanske avsedd att i någon form ingå i det stora verket, har han, närmast i avsikt att belysa förekomsten av titeln *miles*, skrivit av ett ganska långt stycke av brevets början. Peringskiölds anteckning lyder:

Öch 1273. finnes uthi ett Original hoos mig warande Bref, att hertig Johan af Brunswich nämner konung Waldemars til honom från Swerige uthskickade Riddare som skulle uprätta frijerij och Heiratz Contract² emellan konungens döttrar och Hertigens Son, begynnandes således sitt bref:

Johannes Dei gratia Dux de Brunswich, omnibus presentibus Litteras inspecturis, Salutem in Domino Jesu Christo, Cum Serenissimus Dominus Woldemarus Rex Sweorum Nuncios suos, Nobilem Virum Dominum Gregorem, Præpositum Jacobum, Petrum Camerarium et Jonam Milites ad nos cum mandato confecto legaliter destinasset, quærentes ex parte dicti Regis contrahere sponsalia inter Karissimum Natum nostrum Ottonem ex una, et præfati Regis filias Katerinam videlicet vel Rikicen ex parte altera, quam ex eis Nuncii nostri pro dicto filio nostro magis duxerint acceptandam.³

¹ KB Fh 1 : 70. Överst till vänster på första sidan har en något senare hand skrivit »Introd: ad Mon: Sv G: N. 1.» Peringskiöld nämner i den lilla skriften några avritningar av gravstenar, som »snart på trycket framkomma skole, ibland mina under hander hafde Monumenta Sveo=Gothorum Antiqua et recentia», och den torde därför kunna dateras till åren omkr. sekelskiftet 1700.

² »Heirats Contract» skrivet ovanför »Gifftermåhl», som överstrukits.

³ I Visingsborgs arkivförteckning 1684 (kapsel Per Brahe, Sjöholmsarkivet, RA) finnas på s. 129 som nr 100 och 101 i avdeln. Genealogica följande register: »Transactoriæ Literæ inter Johannem Ducem de Brurswyk(!) et Woldemari R: S: Legatos, de Sponsalibus et matrimonio inter natum S:æ Celsit:is Dm: Ottonem ab Una, et Sereniss:i Regis unam alteranive (!) Filiam, Katharinam videlicet vel Rebecham (!) ab alterâ parte, contrahendo, Confectæ Brunsvigi A:o 1273. 10 (!) Sept:»

»Descriptum Conventionis inter Johannem D: de Brunswyk et Woldemari R:s Sum Legatos de Sponsalibus Filij eiusdem Ducis cum unâ alterâve filiâ præfati (!) Regis»

I marg. till den förra är antecknat »borta». I det fragment av en dublett till denna arkivförteckning, som förvaras i Link. St. bibl. under signum B 63 f : 78 (påträffat med ledning av fil mag. W. Ljusterdals registrant i Diplomatariet-kommitténs kartotek) är endast den senare upptagen (i bättre renskrift: »præfati») — för nr 100 finns blott en lucka i förteckningen. Det är uppenbart, att båda dessa register gälla det av Peringskiöld avskrivna brevet eller kanske en avskrift därav, då väl originalet vid denna tid snarast bör ha funnits i Riksarkivet eller möjligen hos Peringskiöld. Att Antikvitetsarkivets tjänstemän ombesörjde brevavskrifter åt genealogiskt intresserade högadliga gynnare var ingen ovanlighet; se för Braheättens del Sjödin i Medd. fr. Riksark. 1943 s. 45 not 3. Att det dubbelregistrerats i Sjöholms- men ej i Linköpingsexemplaret kan bero på att det funnits i två utskrifter, av vilka den ena utrensats som obehövlig eller kanske på att samma avskrift felaktigt uppförts två gånger. I Visingsborgsförteckningen 1655 (samma kapsel i Sjöholmsark.) återfinnes det ej under Genealogica, varför det sannolikt kommit till arkivet efter detta år. Se vidare nedan s. 243 not 4.

Peringskiölds avskrift av början av själva originaldokumentet bekräftar motsvarande uppgifter i Runells registranter och i D 19 (frånsett »i danmarkx») liksom namnen »katerinam vel Rikecen» i Geneal. 4, där de åsyftade personerna emellertid uppges vara hertig Johans döttrar. I övrigt avslöjar avskriften den sistnämnda Rasmusnotisen som synnerligen otillförlitlig, vilket får konsekvenser för Beckmans uppfattning av sammanhanget. Till att börja med kan konstateras, att det icke finns anledning att räkna med att Rasmus sett två dokument, en fullmakt och ett fördrag; för båda notiserna ligger tydligen själva det i Braunschweig utfärdade fördraget till grund, i vilket även de svenska delegaternas namn uppräknas. Inga uppgifter i Geneal. 4 behöva antagas ha haft annan källa än förlagan till Peringskiölds avskrift; på några ställen skymta verbala överensstämmelser (»ad contrahendum sponsalia»: »contrahere sponsalia»). De viktigaste missuppfattningarna i Geneal. 4 gälla delegationens sammansättning. Beckmans misstanke, att Rasmusnotisens »consiliarii» är supplerad av Rasmus,¹ visar sig vara riktig; termen har åtminstone icke funnits i det bevarade avsnittet av brevet. Titeln »dominus» har i originalbrevet synbarligen endast gällt Gregorius. Namnet på det andliga ståndets representant, præpositus Jacobus, har Rasmus utelämnat.² Den tredje delegaten, Petrus Camerarius, har han däremot gjort till två personer: Petrus har blivit Petrus Næf, vilken 1273 dock sannolikt var död,³ och Camerarius uppträder som »Gudmarus». Hans misstag blir något mer förklarligt, om man närmare granskar det blad i Geneal. 4, där han gjort sin notis. Den står vid en släkttavla över medlemmar av Erikska ätten, sammanställd ur diplom. I samband härmed har han också antecknat »eius tomporis (!) erat dominus Petrus Næff 1246» och »dns Gunmarus 1271», vilka namn tydligen hämtats ur samma källor (SD 1 nr 339 och 549, i vilket senare brev namnet endast är tecknat »G»; jfr härtill Beckman i HT 1948 s. 326 not 1). Han har tydligen varit angelägen att få ytterligare upplysningar om dessa personer, och då han påträffade brevet 1273, identifierade han Petrus med Petrus Næf och uppfattade i hastigheten brevet »Camerarium» som den eftersökte »Gunmarus», som han i sin notis presenterade som »Gudmarus». Jonas slutligen har — liksom Petrus — i originalurkunden kallats »miles».

Under sådana förhållanden uppstålla sig nya identifieringsproblem. Beträffande dominus Gregorius har Beckman utan tvivel träffat rätt. Præpositus Jacobus kan vara identisk med den »Jacobus prepositus Enecopensis», som ⁴/₇ 1275 avstår fattigtionen i Håbo härad till

¹ HT 1948 s. 329 f.

² Jfr Beckman aa s. 333.

³ Han nämnes icke efter 1253, och då Algot Brynjulfsson var västgötalagman 1270 (se Beckman aa s. 325), synes det ytterst osannolikt, att Peter Næf då varit i livet; åtminstone vore det överraskande om han i så fall ansetts kapabel att deltaga i en viktig beskickning till utlandet.

Uppsala domkyrka (SD 1 nr 595 or); andra möjligheter synas bevarade källor icke erbjuda. Någon Petrus Camerarius är icke känd. Att exakt avgränsa epitetets innebörd är vanskligt. Det torde dock kunna berättiga till antagandet, att dess bärare varit knuten till hovet i någon viktigare funktion.¹ Denne delegat har sålunda troligen tillhört konungens närmaste omgivning, och han betecknas i brevet som »miles». Han bör därför ha varit en förhållandevis betydande person, och man har rätt att vänta, att hans namn är bevarat i källorna. Man skulle gärna vilja tänka på Peter Algotsson, sedermera Magnus Ladulås kansler — Algotssönernas ställning var vid 1270-talets början stark² — men då denne 1278 är canonicus och som landsflyktig i Norge tituleras magister och omtalas som den norske konungens »clericus», bör han 1273 ha tillhört det andliga ståndet och har då knappast kunnat bära titeln »miles».³ Med större rätt skulle man kanske kunna föreslå herr Peter Israelsson, Birger Perssons fader, nämnd i breven SD nr 539 (1269), 572 (1274) och 574 (1274).⁴ Vad slutligen

¹ Se Hammarström, Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder. Camerarius kallas i det bekanta påvebrevet från 1208 (SD 1 nr 135) konung Sverkers mördare, som i kungalängden i B 59 uppges ha varit »hæstæ swen». I ett brev 7/5 1348 (SD 6 nr 4322) ger kung Magnus gods åt »Ingemaro Rawaldi ... camerario nostro». Här talas alltså om en kunglig camerarius; i en översättning från 1482 av detta brev (ib. nr 4322 a) återges ordet med »camera-mästare», vilket Söderwall översätter »kammarmästare, kammarrherre». Den danske konungens camerarius har i SD 1 nr 851 (1251) och 499 (1264) synbarligen fiskalisk funktion, och detsamma gäller kanske Lundabiskopens i SD 1 nr 827 (1200—01). En camerarius i Birger Perssons tjänst nämnes i SD 2 nr 1336 (1301). Titelbäraren har tydligen varit knuten till sin herres »camera», vare sig man nu skall fatta detta som »skattkammare» eller »rust- och klädkammare» eller det haft en mindre specificerad innebörd; jfr SD 4 nr 3324 (1337), där biskop Håkan av Bergen i ett brev till drottning Blanka hälsar till »Domicellam Katerinam de Spina ... ceterasque camere vestre domicellas». Det är f.ö. att märka, att brevet från 1273 är utställt i det braunschweigska kansliet och att titelbruket kan vara beroende därav. Det lågtyska *kamerer*, *kemerer* kan betyda såväl »skattmästare» som »förmän tjänare» (Schiller-Lübden). Det fsv. från tyskan lånade *kæmmenær(e)* »hovtjänare o. dyl.» (se Söderwall) möter tidigast just i Hertig Fredrik (se närmare V. Jansson, Eufemiavisorna s. 226).

² Se Nat. Beckman i Sv. Biogr. lex. 1, s. 388.

³ Nat. Beckman aa s. 395 och Dipl. Norv. 19, nr 382—384.

Man vågar knappast räkna med att Peringskiöld felaktigt återgivit ett »militem» i originalet, i vilket fall titeln blott skulle gälla Jonas. Det är dock icke utan, att brevets formulering skulle vinna på att delegaterna presenterades blott med namn och titel: dominus Gregorius, prepositus Jacobus, Petrus Camerarius och Jonas miles. Ordet är emellertid för Peringskiöld det viktigaste i hela brevet och orsak till att han över huvud citerat det — han har också återgivit det med särskilt stora bokstäver. En felskrivning är ytterst osannolik.

⁴ Det ser ut, som om Petrus Camerarius identifierats med Peter Israelsson redan på 1600-talet. Annars är det svårt att förklara, varför brevet 1273 registrerats under Genealogica i den ovan s. 241 n. 3 omtalade Visingsborgsförteckningen 1684. Nr 1—83 i förteckningen innehåller väsentligen genealogier, däribland »Israel Birgerssons Genealogi» (nr 81), därefter följer under rubriken »Någre Gamble Pergamentz breff, som gifwa witzordh om Brahe Familiens rätta

den fjärde delegaten beträffar, bär han både i Rasmus' notis och Peringskiölds avskrift namnet Jonas; själva namnformen kan därför knappast misstänkliggöras. Som Beckman påpekar, är detta namn okänt bland 1200-talets svenska stormän. Om man över huvud skall försöka nå fram till en identifiering, blir det därför nödvändigt att räkna med att namnet svarar mot ett svenskt *Jon*, i tidens svenska diplom vanligen återgivet *Johannes*. Kanske skulle förklaringen kunna sökas i den omständigheten, att brevet utskrivits i Tyskland och att man vid avfattningen latiniserat den främmande svenska namnformen *Jon* till *Jonas*.¹ Beckman har som nämnt omsorgsfullt prövat alla tänkbara identifieringsmöjligheter. Att stanna inför den i övrigt helt okände dominus Johannes i värmlandslagmannen Höldos testamente förefaller dock icke alldeles tilltalande. Med samma rätt skulle man kunna föreslå den från åtskilliga brev, det tidigaste 1283, kände Johan Ingevaldsson, sedermera lagman i Södermanland, död senast 1307.² Troligen var denne vid tiden för beskickningen en förhållandevis ung man — Jonas nämnes sist bland sändebuden. Med så osäkra premisser som här föreliggande äro dock möjligheterna att komma fram till en någorlunda säker identifiering ytterligt små.

De nya uppgifter om delegationens sammansättning, som Peringskiölds avskrift meddelar, få betydande följder för Beckmans uppfattning av frågan. Ingen av sändebuden kan med säkerhet eller ens sannolikhet anses ha tillhört västsvenska kretsar. I den mån man kan uttala någon förmodan om deras identitet synas de snarast ha hört hemma i Mälardalens län. Hypotesen, att beskickningen avsänts från Västergötland, är alltför svagt underbyggd för att kunna stödja, att dess medlemmar varit från detta landskap. Vi veta blott, att fördraget utskrevs i Braunschweig ¹³/₉ 1273 men icke hur länge delegaterna varit på väg och hur lång tid de tillbringat vid det braunschweigska hovet. Det återopade Halnabrevet är föga vittnesgillt. Dess äkthet är icke ställt utom varje tvivel — säkert är i varje fall, att det föreliggande brevet är en redaktion från 1400-talets senare hälft. Vi veta f. ö., att Valdemar den ²⁸/₇ detta år befann sig i Stockholm.³

Denna nya belysning på beskickningens karaktär ställer även några av Beckmans övriga synpunkter på »Hertig Fredriks» tillkomst i en annan dager. Från detta håll kan man icke få något stöd för Per Wieselgrens datering av dikten till 1300—1301, vilken f.ö. är

vhrsprung, af dess förfäder efterlembnade» ett antal register av brev, synbarligen både original och avskrifter. Flera av dessa röra Finsta-ätten (t.ex. nr 88, 89, 91); se härom även Sjödin i Medd. fr. Riksark. 1943 s. 46 not. Om Braharnas förmenta ursprung ur Finsta-ätten se H. Rosman, Rasmus Ludvigsson som genealog, s. 123 ff., om Peter Israelsson Brilioth i Sv. Biogr. lex. 4 s. 436.

¹ Jfr Beckman i HT 1948 s. 326, Arkiv 62, s. 264.

² Beckman HT 1948 s. 327, SD 2 nr 1562.

³ SD 1 nr 570, avskr. i reg. eccl. Ups.

långt ifrån övertygande,¹ ej heller för tanken, att Eufemia avsett översättningen som en gåva åt den svenske marsken Torkel Knutsson, om vilkens förbindelser med drottningen vid denna tid vi äro mycket klenk underrättade. Det synes ligga avgjort närmare till hands att med Munch, Jansson m. fl.² uppfatta dikten som tillägnad den ridderlige svenske hertigen, drottningens blivande måg, än som blott och bart en utrikespolitisk trevare, ett led i en politisk nyorientering.

The second Merseburg charm.

F. Genzmer, ANF 63 (1948) 55sqq., continuing the controversy about the meaning of *gelimida*, renders it 'gelenkig', and quotes Hartman *Gregorius* ed. Bech 2743, ed. Paul-Leitzmann 2915

dine zehen gelimet unde lanc

in support of his view.

The association of the ideas *liden* 'to fit the limbs together' and *limen* 'to glue' becomes clear from the following passage in the *Millstätter Genesis* ed. J. Diemer, Wien 1862, 7.10—17:

Wie die dri namene den mennischen lideten zesamene

Do got von manegem stuche den man wold zesamene ruchen,
do nam er als ich wæne einen leim zachen,
da mit er limen wolde da daz lit zesamene solde,
daz streich er enzwischen, zesamen begunde erz mischen.
Den selben leim strich nam got fur sich,
ubir di adir er in zoch beidiv nider unde hoch,
daz si vaste chlebeten, zesamene sich vaste habeten.

Oxford.

J. KNIGHT BOSTOCK.

¹ Se V. Jansson, *Eufemiavisorna*, s. 7 ff., 298 ff., och Wesséns och N. Lindqvists sakkunnigutlåtanden rörande professuren i Svenska språket vid Uppsala Universitet 1947, s. 77 f. resp. 73.

² V. Jansson aa s. 5 ff. och där cit. litt.

NIELS ÅGE NIELSEN

Dansk sprogrensning i 1700-tallet.

Ved sprogrensningen i 1700-tallet forstår vi i snævrere forstand den bevægelse, der sætter ind i begyndelsen af 1740'erne og har sejret i slutningen af 1760'erne, og hvis mål det er i vid udstrækning at bruge eller om fornødent skabe danske ord i stedet for de mange fremmedord af fransk-latinsk oprindelse, som i løbet af de foregående hundrede år var kommet ind. Disse bestræbelser udspringer ikke først og fremmest af omsorg for modersmålet — den er et bimotiv —, men af omsorg for oplysningen. Denne gjaldt i første række den rationalistiske filosofi senere en hel række andre fagdiscipliner, hvorom der ikke før havde været skrevet på dansk. De mange fremmedord, der brugtes i den rådende skriftsprognorm, måtte gøre denne uanvendelig som middel til at sprede den dannelse, som tidens populærvidenskabelige forfattere erhvervede sig ved studier i fremmede litteraturer. Ganske vist kan jo nok en vis mængde af fremmedord til alle tider gradvis absorberes af alle vore sprogslag. Dialekterne, de lavere bymål og fagsprogene vidner herom. Men strømmen af fremmedord af fransk-latinsk oprindelse var fra 1600-tallet kommet for voldsomt. Og samtidigt var den hjemlige ordavl sygnet hen især efter 1700. En puristisk reaktion var uundgåelig og i høj grad nødvendig.

Men sprogrensning, purisme, i videre forstand som forsøg på at klare sig så vidt muligt med danske ord i stedet for fremmedord uden derfor i større udstrækning at bruge nydannelser finder vi også i århundredets første del. Hovedrepræsentanten er her Holberg. Og også allerede i 1600-tallet kan vi iagttage spredte udslag af en reaktion mod fremmedordene. Det er især sprogpatrioterne, der af nationale grunde protesterer mod fremmede ord, der kun gengiver begreber, som i forvejen er dækkede af ord i dansk, som når Heinrich Gerner i sin »Orthographia Danica» (1678) meddeler en liste over »Fremmede og udlendiske Ord, hvilke vi kand undvære». Men også når de fremmede ord gengiver begreber, som ikke før har været udtrykt

I noget kortere form holdt som foredrag i »Jysk selskab for nordisk filologi», Århus (nov. 1947) og »Selskab for nordisk Filologi», København (okt. 1948).

i dansk, kan vi finde forsøg på at skabe modsvarende danske dannelser, fx. hos Hans Rhode i hans Comenius-oversættelse (1672). Et forbillede for at gribe til denne udvej havde man jo også i udlandet, idet tysk og hollandsk netop i 1600-tallet havde en stærkt blomstrende purisme. Påvirkningen fra hollandsk er naturligvis kun lidet mærkbar. Man kan pege på, at nogle enkelte af nydannelserne i ordlisten i E. Pontoppidans »Grammatica Danica» (1668) (s. 534 ff.) kan være overtaget herfra, som fx. når demonstrativpronomen gengives ved *Anviisnings For-Navn-oerd* (holl.: *aanwijzend voornaamwoord*), adverbium ved *Bi-oerd* (holl.: *bijwoord*; mens ty. *beiwort*, dannet i 1640'erne, betyder adjektiv). Måske har også Laurids Thura herfra hentet impulserne til sin puristiske teori og praksis i digtet »*Hans Rostgaards Liiv og Levnet*» (Udgivet 1726, men påbegyndt i Leiden i 1690'erne).

Tilbøjeligheden til at søge hjælp hos tyskerne imod de franske og latinske ord stiger stærkt hen mod midten af 1700-tallet. De danske skribenter, der ønskede at skrive på modersmålet, så, hvor let det gik for tyskerne. De studerede bl.a. de tyske rationalistiske filosoffer Wolff og Gottsched og måtte beundre, i hvor høj grad de kunne udtrykke sig, så en dannet eller sig dannende almenhed, der ikke kendte meget til fremmede sprog, kunne få besked om de mest indviklede filosofiske emner i deres fremstilling. Og det lå da lige for hånden at overføre mange af de tyske dannelser til dansk. Vort sprog havde jo i forvejen optaget så mange tyske elementer i sig, som var fuldt ud forståelige for den jævne mand, så det voldte ikke nogen større vanskelighed, mente man, når der fx. blev overført ord, hvoraf dele var bekendt i forvejen. I mange tilfælde troede man også dengang, at ord, som vi nu ved er stygge germanismer, lige så godt kunne være danske. Således ser vi, at nordmanden P. C. Steenersen i sin kritik af Eilschouv (1748; se ndf.) hævder, at *kleinmodighed* må være nordisk, da man finder *klein* helt oppe i de norske fjelde og på Island. Det er ældgammelt, hævder han og henviser til Tursons vokabular (1561!). Det kan da bebrejdes en del af sprogtrenerne, at de for kritikløst overtager mange af de tyske betegnelser i oversættelseslån. Men til at danne gode ord kræves der nu foruden gode kundskaber i modersmålet og sikker smag også visse digteriske egenskaber. Og her skortede det en del hos sprogtrenerne. Sprogrøgt i moderne forstand med tilknytning til ældre eller nulevende nordiske former finder man kun lidt af. Det synes, som om man stort set var enig med Holberg i, at man skulle ikke snakke som kong Dans oldemor.¹

Der er i det hele taget en intim forbindelse mellem Holbergs virke og sprogtrenerne, også når man ser på ordforrådet. Det er jo Holberg, som er den første til at inddrage store nye emnekredse under

¹ Sml. Holberg: »Moralske Tanker». (1744) 510 med Eilschouvs udtalelse i »Giensvar». (1749) 35: »man bør heller icke i Danskén ville bruge alle de Ord, der have været brugelige i kong Dans Tid; naar andre allerede ved almindelig Brug ere blevne bekjendte i deres Sted».

modersmålet, som man før ikke havde behandlet på det, ja, vel knap troede kunne behandles på dansk. Ligheden mellem Holberg og sprogrenserne er da den, at begge parter søger i stor udstrækning at anvende allerede eksisterende og i datiden gængse danske ord i stedet for fransk-latinske. Forskellen er dels den, at Holberg ikke altid havde held til at gennemføre dette princip i sin praksis, mens sprogrenserne også i deres praksis var ret principfaste, dels den, at Holberg ikke ville bruge forældede ord, mens i det mindste visse af sprogrenserne dog af og til fremdrog ældre ord, når de gængse ikke slog til, videre, at Holberg ikke ville gå med til at erstatte fransk-latinske låneord, som han mente var blevet almindelig kendt (typen: bibliotek), mens sprogrenserne også interesserede sig for at danne nye ord til afløsning af denne gruppe, selv om deres hovedområde jo var, hvad man kunne kalde hullerne i modersmålet, — de huller som Holberg altså udfyldte med fransk-latinske ord, — og endelig, at Holberg mest anvendte en gammeldags latinsk-tysk påvirket syntaks, mens vi under den senere del av sprogrensningen får vor moderne, mere fransk-engelsk påvirkede syntaks. Vi kan da konstatere, og allerede samtiden var klar over det, at der ved stærk bevidste indgreb er sket en gennemgribende ændring af vort skriftsprog ved sprogrensernes virke. Der skabes samtidig en udviklingstendens for skriftsproget, som går i retning af tilnærmelse til talesproget, især et højere dannet talesprog, både i henseende til ordforråd og sætningsbygning, en tendens som er fortsat helt op til vor tid.

For at få klarhed over sprogrensernes historiske stilling er det da nødvendigt at omtale Holberg som en forudsætning, de ofte påberåber sig.

Holberg udtaler som bekendt ofte, at det er hans hensigt at forbedre det danske sprog, at »polere» det. Om ordforrådet hedder det med et ikke ukendt citat (Fortalen til »Anhang», 1713): »Hvad sig anbelanger Stiilen / da har jeg beflittet mig paa en reen Danske / og sielden indførdt fremmede Ord / naar jeg har kunnet finde forstaaelige Danske / undtagen her udi Fortalen. Vel er sandt / at man kand exprimere sig udi de fleeste *Materier* uden at forskrive fremmede *Gloser* fra andre Stæder; Men endeel fremmede Ord ere ligesom *naturaliserede* her udi Landet / saa at man nu omstunder hart ad ikke kand undvære dem / uden man vil kalde nogle gamle Ord fra Landflygtighed igien / som have været meere end loo Aar af Moden / og derudover ere blevne gandske u-forstaaelige». Dette teoretiske standpunkt fastholder Holberg siden, og det synes iøvrigt også at have været det herskende til ca. 1740. Det findes fx. — man fristes til at sige selvfølgelig — hos Fr. Horn, »Hans Mikkelsens Abe», i 1731¹ og i en latinsk disputats af student H. J. Skovgaard fra 1736.² Holberg præciserer gang på

¹ Fr. Horn: »Poesiens Misbrug». (1731).

² H. J. Skougaard: »Diss. usum vocum peregrinarum in lingua Danica servandum ostendens». (1736).

gang sin holdning over for de »utidige» purister, der fx. vil erstatte bibliotek med bogsal, skønt dog ordet bibliotek forstås af alle indtil gårdskarle og kokkepiger (Ep. 415). Det fremgår af hans forskellige udfald og eksempler, at det ikke så meget er de hjemlige som de hollandske og tyske purister, der har irriteret ham.¹ I epistlerne finder man således angreb på dem i numrene 64, 90, 272, 415, 448, 451. Ep. 448 er en parodi på puristisk dansk. Et oplæg til en komediefigur herfra blev senere grebet af Holbergentusiasten Charlotte Dorothea Biehli »Haarkløveren».

Holbergs praksis med hensyn til hvor stor mængde af fransk-latinske låneord, der bør tåles i dansk, er imidlertid mere skiftende end hans teori. En stiltiende indrømmelse af, at visse af de fremmedord, han bruger, er overflødige, ligger allerede deri, at han fx. i »Introduction til de Europæiske Rigers Historie» (1711) ofte anbringer et dansk synonym ved siden af. Disse tautologier står altså som et udtryk for et mindre folkeligt stilideal, det som han selv senere parodierer i Else Skolemester-stilen. Han har vel allerede efter udsendelsen af sin første bog fået kritik herfor, måske fra Chr. Reitzer, der selv skrev et bemærkelsesværdigt rent dansk² og »Introduction til Natur- og Folkeretten» (1716) er da også betydeligt renere i sproget. Men vi ser ellers, hvorledes han gang på gang må rense fremmedord ud i senere udgaver af sine skrifter. I 1728 fjernes således nogle i 2. udgave af »Introduction til de Europæiske Rigers Historie» og et stort antal fra 2. udgave af »Skiente-Digte». Også i 3. udgave af sidstnævnte værk (i »Mindre poetiske Skrifter», 1746) er mange fremmedord, der var blevet stående i 1728 fjernede. Om Holbergs arbejdsmetode ved tilrettelæggelsen af 1746-udgaven skriver Karl Mortensen fejlagtigt (APhS XII 306): »Paafaldende er kun, at Rettelserne fra 1728 ikke er benyttet». Den nye gengivelse er foretaget efter 1722-udgaven, men med stadige henblik på 1728-udgaven, hvorfra en del rettelser er overført. Men også efter selvkritikken i 1728 kan Holberg efter eget senere skøn komme til at bruge for mange fremmedord. I »Danmarks Riges Historie» (1732—35) fjernes således mange fremmedord i 2. udgave 1753—54. — Hvad er det da for ord, der indsættes i stedet for de latinske eller franske? Det synes så godt som overalt at være gængse danske ord, der har vært brugt før.³ Hvis der er nydannelser, synes de i hvert fald ikke at være særlig radikale, men fx. blot afledninger til gængse verber o.l. Stort set opretholder Holberg altså sin principielle stilling, når han udrenser. Det kan nok påvises, at enkelte ord må have vært følt som forældede som fx. *Haanheder*, der afløser *Tortter*. En del dækker heller ikke helt

¹ Jf. F. de Tollenaere: »Holberg og den hollandske Purisme». APhS XVII 153—167.

² Jf. Th. A. Müller: »Den unge Ludvig Holberg. 1684—1722». (1943) 144, 164.

³ Jf. Karl Mortensen i APhS XII 287 ff.

de fremmede, som *Urverk* og *Mølle* for *Machine*. Og det er heller ikke i disse nyudgaver så lidt som andetsteds i produktionen helt lykkedes ham at undgå at bruge ord, som han selv har kritiseret hos sprogrensere. I Ep. 415 kritiseres således den tyske purisme *Gedict*, fordi *digt* betyder løgn, og han mener, at det er sikrere at skrive *Poeterie* eller *Verse-Kunst*, men i 2. udgave af »Skiemte-Digte» er *Poesie* blevet til *Digtekunst*. Flere af purismene i parodibrevet har han selv brugt lejlighedsvis, fx. *lægekunst*. Et enkelt mønstergyldigt sprogrensingsord kan fremhæves: *Gransomhed*, akkuratesse, dannet til norsk *grannsam*, adj. (Moralske Fabler (1751) 204, 205). Løvrigt synes 1740'ernes sprogrensning at have den mere indirekte virkning på Holberg, at hans værker efter den tid bærer et renere dansk præg.

Selv om mange af fremmedordene i Holbergs skrifter til en vis grad er indkommet på grund af, at han stræbte efter et noget for lærd stilideal, ligger skylden dog også for en del i hans manglende evne til at komme på de adækvate danske ord i nedskrivningsøjeblikket. Holberg producerede vel altid meget hastigt, og han havde, som han selv undskyldende skriver (»Orthographiske Anmerkninger» (1726) 93) kun lært dansk i ammestuen og på gaden, ikke i skolen. Dertil kommer hans lange udenlandsophold og den faktor, at talesproget i Bergen og København vel har været stærkt opblandet med fremmede elementer.¹

Vi kan naturligvis nok fra tiden før 1740 påvise spredte nydannelser eller oversættelseslån fra tysk, som må sidestilles med de mange ord fra tiden derefter. Man kan fra »Lærde Tidender» nævne ord som *Indbildningskraft*, fantasi (1726, s. 107), *Natuur-Læren*, fysik (1736, s. 23) og *Over-flade* (1739, s. 601). Men det er først i slutningen af 1730'erne, at der rigtig viser sig tegn på en stærkt øget interesse for det danske sprog. Fra regeringsmagts side er det stærkeste udslag, at dansk indføres i undervisningen i stedet for latin i 1739, men også bestemmelsen om konfirmationens indførelse i 1736 er vigtig ved at fremme læsekundskab og læselyst i videre kredse af befolkningen. Det er ligeledes i 1739, at Christian VI — efter Grams mellemkomst — lover Fr. Rostgaard at lade hans manuskript til en dansk ordbog trykke. Redaktionen blev overdraget Langebæk, men det blev kun det første tilløb til den senere »Videnskabernes Selskabs Ordbog».

Et par varsler om nye grene af den populærvidenskabelige litteratur finder vi i to småbøger om fysiske forhold skrevet af nordmænd. Peter Møllers »Betænkninger Over Nord-Lyset» (Trondhiem 1741; forfattet i 1738) indeholder ved siden af mange latinske ord også en

¹ Jf. fx. den anonyme »Tanker om det danske Sprogs nye og gamle Tilstand og Forbedring». (1766) 14: »den Kiøbenhavniske [*mundart*] holdes for at være den allerbeste, ordentligste og smukkeste: Men alligevel viger den mest fra vore Forfædres Sprog, og er følgelig den sletteste, meget blandet med fremmede Ord og Talemaader, fattig paa de ægte Danske og Stilen adskilligen forqvaklet».

del nye, mest overført fra tysk, som (Theoremata eller) *Grund-Slutninger* (5); *Straaleskydelsel* (5) og (Atmosphæra eller) *Dunst-Kuglen* (12). Interessantere og mere bemærket af samtiden var Johan Heitmans »Physiske Betænkninger om Solens Varme, Luftens skarpe Kuld og Nord-Lyset» udgivet 1741 af forfatterens søn. Heitman var sømand, arbejdede sig op til styrmand og kortlagde i tjeneste hos vicesatholder Gabel Norges kyster. Han kunde ikke latin, men sikkert tysk og engelsk. Af nye ord hos ham kan nævnes: *Dunst-Kreeds* (48) eller *Luft-kreeds* (44) for atmosfære; *mislede*, desorientere (46); *romlig* (17), *Romlighed* (om rum, som noget optager) (17); *Svarvegtighed* for tyngde (19) er efter hollandsk. *Afstand* (efter tysk) (59, 63) blev af flere bemærket og optaget efter ham.

Fra 1740'ernes første år må fremhæves nogle oversættelsesværker, som ved deres renhed i sproget er medvirkende til at gennemføre et nyt stilideal for danske skribenter. En over al forventning lykket oversættelse fra svensk af Olof Dalins »Then swänksa Argus» (1732—34) udsendtes i 1740 under titlen »Den svenske Argus»¹ af den norske student Hans Hagerup, om hvis personlige forhold der, ud over at han er født c. 1712 og student fra Bergen 1730, ikke vides stort andet end følgende selvbiografiske notits i en ansøgning til kongen af 27. jan. 1742 angående det ham tildelte privilegium på udgivelse af Niels Klim-oversættelsen (jf. ndf.): »Thi som en fattig Karl haver jeg nu paa 8de Aar maattet opholde mig her paa et fremmed Sted for at sollicitere, og derfor intet haver at svare Arbejderne [o: trykkeriarbejderne] med for deres Umage, uden det jeg ved Bogens Sælgelse kunde indhente».² Det mest bekendte af hans oversættelsesværker er »Niels Klims Reise under Jorden». (1742). (Holbergs anonyme original var udkommet på latin). Den 12. jan. 1742 fik han kgl. bevilling til at lade denne oversættelse trykke, med der blev gjort indsigelse her imod af kreditorerne i forlæggeren Preuss' fallitbo, der lå inde med restoplaget af den latinske Niels Klim. Grunden var, at boet forud for Hagerups privilegium havde fået kgl. privilegium mod eftertryk af dets forlagsartikler. Først efter en del forhandlinger blev der sluttet et forlig, hvorved Hagerup afstod — mod godtgørelse — sin oversættelse til boet, der udgav bogen i slutningen af 1742. Af sagens aktstykker fremgår det vel ikke fuldstændig klart, at den udgivne oversættelse er den af Hagerup foretagne.³ Holbergforskeren Karl Mortensen har anset det for »overvejende sandsynligt, at Holberg personlig har gennemset, rettet og forbedret den Klim-Oversættelse, Preuss'es Fallitbo købte af Student Hagerup». Ja, han er overbevist om, at

¹ Foruden purismer findes heri også mange ord og vendinger fra lavere talesprog, der burde underkastes en specialundersøgelse.

² Niels Klims underjordiske Reise af L. Holberg. Fra Latin oversat af N. V. Dorph. Med historiske og literariske Oplysninger af E. C. Werlauff. (1841) 301.

³ Ibid. 297 ff. — Holberg Aarvog 1922 76 ff.³

Holberg »enten selv har udarbejdet Oversættelsen eller, hvad der er sandsynligere, omarbejdet en ham forelagt Tekst saa grundigt og genialt, at den er blevet hans eget Arbejde.»¹ Karl Mortensen hævdede i samme afhandling at oversættelsen af Holbergs levnedsbreve fra 1745 (se ndf.) var besørget af Holberg selv, en påstand, der nu må betragtes som endelig aflivet efter en undersøgelse af Billeskov Jansen.² For en sproglig betragtning er der ingensomhelst grund til at tro, at Niels Klim-oversættelsen ikke skulle være af Hagerup. En norvagisme som formen *Skovtrolld* i plur. (338) peger mod en norsk forfatter. Holberg har brugt den samme form i Skiemtedigtene () (4^r). Men mod Holberg som oversætter taler sproglige former som *fortællte*, præet. (fx. 29, 30, 42), hvor Holberg bruger *fortalte* ell. *fortaalte*; *let-næmmed*, adj. (40) fra dansk dialekt, vist ikke brugt af Holberg; og nydannelser som *Sinds-Gaver*, pl. (79, 88, 132) (Holberg bruger alm. *Sindets Gaver*), *Raisonere-Konsten*, best. logik (144) og *Omskabning*, transformatio (344). Jf. videre en germanisme som *Sænfter*, pl. (280) (Holberg tidligere: fx. Heltehistorier. (1739) 431: *Bære-stoel*).³ — Det kan videre fremhæves, at Hagerup i sin ansøgning af 27. jan. 1742 nævned, at han havde begyndt trykningen.⁴ Den 8. maj modtog Konsistorium besked om forliget gennem fallitboets kurator, der skrev, at Hagerup »til Fallitboet aldeles haver afstaaet sin Oversættelse af den danske Klims underjordiske Reise, og til den Ende leveret mig Bogen med hvad dertil hører...». Allerede 1. maj havde bogen faaet »imprimatur»: »I Følge af Hans Kongel. Majests. allernaadigste *Privilegio*, haver jeg revideret denne *Version*, og finder den overensstemmende med *Originalen*. ... J. P. Anchersen». Det kan dårligt være andet end Hagerups oversættelse, som censor har gennemset så kort efter. Og selv om bogen først udkom i årets slutning, er der vel ingen grund til at tro, at der da var lavet en anden oversættelse end den, Anchersen havde approberet. Det er naturligvis muligt, at Holberg kan have gennemset den, men når man ved, hvor let han slap om ved gennemsyn af sine egne værker til nye udgaver, tror man ikke rigtigt på andet end en yderst overfladisk revision.⁵ — Foruden nogle mindre arbejder synes Hagerup yderligere at have forfattet en ret puristisk præget oversættelse (fra fransk) af den svenske grev Oxenstiernas »Tanker over adskillige moralske Materier» (1745). Denne bog averteredes i al

¹ Holberg Aarvog 1922 79—80.

² Den anonyme Oversættelse (1745) af Holbergs tre Levnedsbreve. *Orbis Litterarum*. I (1943) 161—178; jf. Paul V. Rubow i *Tilskueren* 1923 I 241—243.

³ Jf. Niels Klim. (1841) 309.

⁴ På titelbladet står: »... Og oversatt af Latin paa Dansk, samt til Trykken befordret efter *special*. Kongelig allernaadigst Bevilning for *Jacob Preusses Fallit*-Boed... Tryckt af Herman Henrich Rottmer».

⁵ I *Epistler* IV nr. 368 omtaler Holberg nogle fejl, han har fundet i en håndskreven dansk oversættelse af Niels Klim. Disse fejl findes ikke i 1742-udg. *Werlauff* (op. cit. 309) nævner en fejl i 1742-udg.: *urimelige Lande* for *terræ mirabiles* (vidunderlande).

fald i Kiøbenhavns Post-rytter 1746 nr. 8 til salg fra ham.¹ Heri bruges fx. det nye ord *Lidenskab* (I 359, II 242 etc.) og ord, som var brugt i Gottsched-oversættelsen: *Egenkierlighed* (fx. II 45); *Samvittigheds Næg* (II 4); *viisflittige*, adj. best. (II 242).

Et meget moderne præg bærer den oversættelse af Holbergs levnedsbreve, der under titlen »Trende Epistler til ***» udsendtes i 1745 af en anonym. Som ovenfor omtalt kan den ikke være af Holberg. Billeskov Jansen er gennem en undersøgelse af oversættelsesteknikken nået til den opfattelse, at oversætteren kan være en teologisk student. Det fremgår nu allerede af en sammenligning med den oversættelse af de to første breve, som den norske student Thomas Georg Krogh udsendte i 1741, og som den anonyme benyttede i 1745, at den sidstnævnte er bevidst purist, idet han fjerner en række fremmedord, som Krogh bruger. Skulle man udpege nogen i samtiden, som kunne tænkes at være fader til den yderst habile oversættelse fra 1745, måtte det blive Hans Hagerup. Ganske vist træffes vist ingen sikre norvagismer; sådanne er tværtimod fjernede fra Kroghs oversættelse; men også hos Hagerup er disse jo sjældne og dertil kommer at emsige sættere ofte greb ind over for slige forsyndelser. Ord som *Samvittigheds Næg* (Billeskov Jansens udg. »Ludvig Holbergs Memoirer». (1943) 70) og *Egenkierlighed* (195; jf. 166) forekommer desuden i Oxenstierna-oversættelsen (jf. ovf.) og Gottsched-overs. Fælles med den sidste er også *tvetydige*, adj. pl. (197) og *Tvetydigheder*, pl. (192).

Størst betydning har dog uden tvivl oversættelsen af nogle tyske filosofiske hovedværker haft. Den førende oplysningsfilosof Chr. Wolffs »Fornuftige Tanker om den menneskelige Forstands Kræfter» kom 1742 og »Fornuftige Tanker om det som Menneskene have at gøre og lade» 1744. Fra den førstes »... Register over nogle Kunst-Ord» (p. 271 f.) kan nævnes *Fordrings Sætning* (Postulatum), *Grund-Sætning* (Axioma), *Lære-Sætning* (Theorema), *Verkstykke* (Problema). Videre fx.: *Eenheder* (om Leibnitz' monader. p. 63); *Fornuft-Konsten* (logik. 6); *Samvittigheds Scrupel* (18); *verdslig viis* (filosof. 2); *Verdslig Viisdom* (filosofi. 4). — I sammenfatning blev Wolffs ideer videre kendt gennem en oversættelse af J. Chr. Gottscheds »Første Grundvold til den verdslige Viisdom.» (I—II 1742, fortalen til I er dateret ³¹/₃ 1743; III 1745). Fordanskningen var af N. C. Høppfner, der var født i 1721 i Københavnsom som søn af bogtrykker J. J. Høppfner, der foruden denne også udsendte Wolff-gengivelsen. Denne oversættelse, der trofast iklædte de tyske purismer dansk dragt, blev især af vigtighed for den kommende tid (jf. u. Eilschouv²), da den helt igennem havde latinske randnoter med de tilsvarende danske benævnelser under. De skribenter, der var vokst op i den latinske dannelse kunne bruge en sådan entydig dansk nomenclatur. Følgende ord synes da at

¹ Jf. P. Stolpe: Dagspressen i Danmark. IV (1882) 173.

² Oversætteren var en ven af Eilschouv. Se dennes »Giensvar». (1749) 59.

være nye heri:¹ *Allestedsnærværelse* (I 588); *Beviis-Grunde* (II 461); *Bevægelses-Grunde* (motiver. I 506); *Bi-Hensigt* (I 181); *Biting* (I 182); *Blodkar* (I 450); *Bog-Sal* (bibliotek, 156); *Brænd-Speyle* (I 274); *Digtekunstig*, adj. (poetisk. III 18); *Egenkierlighed* (II 142); *Erfarings-Dom* (I 490); *Fordrings-Sætning* (postulat. I 38); *Forestillings-Kraft* (I 526); *Fornuft-Læren* (logik. I 6); *Fornuft-Slutning* (I 40—41); *Forstørrelses-Glas* (microscopia. II 306); *forudfattede Domme* (II 144); *forudfattede Meninger* (I 300); *Grund-Love* (I 604); *Grund-Sætning* (aksiom. I 169); *Huusholdnings-Kunst* (økonomi. II 452); *Iisse-Punct* (zenit. I 299); *Kreds-Løb* (I 431); *langt fravisende Glas* (telescopia. II 306); *Luft-Hændelser* (meteor. I 363); *Læremaade* (I 75); *Menneske-Kierlighed* (I 39); *Rets-Lære* (I 83); *Samvittigheds-Nag* (II 67—68); *Sinds-Bevægelser* (I 305); *Slutnings-Sætning* (konklusion. I 45); *Slutnings-Tale* (syllogisme. I 44); *Tone-Kunsten* (I 45); *tvetydig* (I 104); *Visdoms Fliid* (filosofi. III 7); *Visflittig* (filosof. III 93); *Værelse* (eksistens. I 568); *Verkkunsten* (matematik. III 62); *Verkstykke* (problem. I 39). Tungere var en dannelse som *den beskadede Majestæts Last* (II 255), der blev optaget af Eilschouv, og visse sammensætninger var ikke i overensstemmelse med danske orddannelsesprincipper: *Naturens-Lære* (fysik. I 231); *Soelens-Formørkelser* (I 219); *Sædernes-Lære* (moral. I 87). De sidste beror på en fejlagtig overførelse af de tyske førsteled (Sonnen-, Sitten-).

En fordanskning af det berømte engelske tidsskrift »The Spectator» (»Spectator». I—II, 1742—43) ved nordmanden Peder Kraft (muligvis med bistand af fynboen Johs. Mule) er puristisk præget. Men det skyldes vel, at den er foretaget efter den tyske oversættelse (»Der Zuschauer», 1739).²

I 1742 debuterer den første danske forfatter, der kan henregnes til den egentlige sprogrensningsperiode. Det er filosofen Andreas Lundhoff, født ca. 1710. Han var sjællænder, havde studeret filosofi og matematik og blev magister i 1742. Hans første bog, »Nogle faa Tanker om Forstandens Brug i at kiende Sandhed», kalder han selv (i fortalen) »den første grøde af tanker om denne Materie i vores Moders maal» ... »jeg er (saa vidt mig er bekiendt) den første, som har skrevet i denne materie paa dansk». Som sprogrenser er Lundhoff i denne bog dog meget beskeden og tilbageholdende. Han har i selve teksten brugt de latinske ord, for at man ikke skal tro, at »jeg ved denne Bog vilde reformere eller forbedre det danske Sprog; men det overlader jeg allene dem, som ere Mestere i Sproget». Han er bange for at underkaste sig »de fleestes Latter», hvis han skulle ville »paatvinge Folk» sine »opdigtede, men ey endnu brugelige Kunst-Ord». Han har derfor opstillet sine egne betegnelser i en lille liste bagi bogen.³ Her

¹ En del af dem forekommer også i Wolff-overs. 1742.

² Jf. Alf Henriques: »Shakespeare og Danmark indtil 1840». (1941) 15.

³ Denne ordliste er ikke benyttet i ODS, skønt ordbogens grundlægger,

træffes ord som *Forudsætninger* (Præmissæ) og — samtidig med Gottsched-oversættelsen — *Fornuft-Slutninger* (Ratiocinia), *Grund-Sætninger* (Axiomata), *Slutnings-Sætning* (Conclusio) og *Fordrings-Sætning* som gengivelse af postulat. — Fra Lundhoffs næste bog: »Nogle faae Tanker om et Menneskes Skyldigheder mod sig selv, meddeelede alle Dydens Elskere» (1742) kan nævnes *Fornuft-Lærdom* (Logica. 8; Gottsched-overs. brugte samtidig *Fornuft-Lære* i samme betydning), *den fornuft-sluttende Evne* (9), *tænke-maade* (9). Sproget er her næsten helt renset for fremmedord, hvad allerede fortalen trohjertigt forbereder læseren på: »Her har du ey nødvendig at være bange for Latinske Kunst-Ord . . .» Videre kan nævnes fra »Een kort historisk Beskrivelse paa en sand Philosophi Liv og Levnet» (1744) ord som *alle steds nærværende* (2) og *lyksaliggjøre* (32). Mindre heldig var Lundhoff med den sproglige gengivelse af Joach. Langens latinske grammatik, hvis første udgave blev erklæret for ubrugelig til anvendelse i skolerne, væsentlig dog på grund af fejl i oversættelsen. Her havde en puristisk oversættelse af det grammatiske stof kunnet gavn.

Fra 1744 foreligger der et dansk anonymt skrift »En Indledning til nogle Afhandlinger om den Christne Religions Fornuftighed og Sandhed», der er skrevet i et rent sprog, hvor fremmedordene kun findes anbragt i parenteser bag de danske, hvoriblandt der findes en del nydannelser. Heraf kan nævnes *Boggiemme* (Bibliotheque) (125), *Brev-Giemme* (Archiv) (88), *Misfordeel* (72), *Tromaal-Brev* (Creditiv) (74), *Værelse* (Existence) (9, 85; dog tidligere i bibelen). Fremhæves må også *Giernvidenhed* (curiosité; ganske vist fejlskrevet *Hiernvidenhed*) (111), som Kofod Ancher og Sorø Samlinger senere har, begge med en henvisning til at ordet findes på Bornholm. Anvendelsen her kunne måske tyde på, at forfatteren er bornholmer.

Men i mellemtiden er nu imidlertid sprogrensningens ubestridte fører i starten Frederik Christian Eilschouv debuteret i 1743. Han var fynbo, født i 1725, student 1741, blev magister 1746 og boede på Borchs kollegium fra 1747 til sin alt for tidlige død i 1750. Hans første værk er »En kort Anviisning til at eftertænke. Indrættet efter de U-studeredes Begreb» (1743). Denne lille bog er ret en frugt af den optimistiske rationalisme og dens tro på fornuftens ubegrænsede muligheder. Det er ligefrem forfatterens hensigt med bogen at lære menigmand at ræsonnere — eftertænke —, d.v.s. at bruge fornuften i alle forhold. Deraf vil lykken for den enkelte komme; thi, som han siger: »Du maae tilstaae mig, at ald din Ulyksalighed baade i det ene og det andet reiser sig af Mangel paa Eftertanke». Han sætter sit kald som oplysende skribent på modersmålet meget højt og hævder, at »den polerede Verden har for længe siden tildømt dem Navn af Pedan-

Verner Dahlerup, nævner Lundhoffs bog og et par af hans ord i sin »Det danske Sprogs Historie». (2. udg. 1921) 84.

ter, som ei vide at raisonnere borgerlig». Og borgerstandens krav til en skribent er nu, som det hedder: »at tale vel og ziirlig».

Eilschouv angiver selv her i dette værk, at han har sproglige forgængere på modersmålet. Han omtaler med glæde oversættelserne af Wolf og Gottsched, som han råder menigmand til at læse, så at man »kand omsider til intet giøre det gamle Præjudicium, at lærdom bestaar i at kunde Latine». Tilskyndelser fra dansk hold har Eilschouv dog måske også fået. N. M. Petersen nævner¹ P. Kofod Ancher, professor i jura fra 1741 og wolffianer, som i sin fortale til Eilschouvs »Philosophiske, historiske og oeconomiske Skrifter» (1746—47) slår til lyd for brugen af modersmålet; men Kofod Anchers sprog er — om end noget puristisk præget — ikke så rent som Eilschouvs. Der er også en mulighed for, at Eilschouv kan have hørt danske filosofiske termini i de forelæsninger over Wolffs filosofi, som H. Stampe holdt som filosofisk professor fra 1741, idet Stampe i hvert fald senere var ret præget af purisme. — Af nye ord i Eilschouvs første bog kan nævnes: *Middel-Sted* (ingen *M. imellem disse tvende Yderligheder*) (44); *Selv-Bedrag* (20); *Siale-Læren* (19). Kendt fra Gottsched-overs. var *egen Kierlighed* (9); *Fornuft-Læren* (logik. 25); *Fornuft-Slutning* (36); *Grund-Sandhed* (5); *Hoved Begreb* (32). Helt tysk i præget er *Absigt* (Fort.), som han hyppig bruger. Jf. videre en dobbelt genitiv som *Guds Ords Lærere* (teolog. 50).

I den store filosofiske produktion, som Eilschouv nåede at fuldføre i løbet af få år, findes der en mængde nydannelser, af hvilke der her kun skal meddeles et udvalg fra hovedværkerne. To af disse er rent sproglige: disputatsen »Cogitationes de scientiis vernacula lingua docendis cum specimine terminologiæ vernaculæ.» (Betænkninger over undervisning i videnskaberne på modersmålet med en prøve på en kunstordbog på modersmålet.) I—II (1747) og »Giensvar». (1749).

I »Cogitationes» hævder Eilschouv som den foregående periodes mænd, men imod fx. Langebek i samtiden, at man ikke skal optage forældede ord. I stedet bør man nydanne ved afledning og sammensætning. Man kunne tilføje: ved oversættelseslån, den metode, han i hovedsagen bruger. Bogen indeholder nu — med udgangspunkt i 897 latinske ord og udtryk forslag om tilsvarende danske hovedsagelig fra filosofiens område med en del mere tilfældigt medtagne fra naturvidenskaberne. I nogle — langt fra alle — tilfælde opgiver Eilschouv sin kilde for de danske benævnelser, det er hovedsagelig de foran omtalte oversættelsesværker. Hoveddelen af sit materiale har han hentet fra Gottsched-oversættelsen, der så bekvemt havde de latinske benævnelser i marginalnoterne. Derved er han imidlertid kommet til at medtage en del stof blot fordi han syntes, at det latinske ord burde med, ikke egentlig fordi der var noget nyt ved det danske ord. Fra

¹ N. M. Petersen: Bidrag til den danske Litteraturs Historie. (2. udg. 1871) IV p. 272.

Gottsched-oversættelsen stammer da ca. 400 ord og udtryk. En så nærgående afskrift var vel — især når det gælder et studentearbejde — ingenlunde ukendt i samtiden. Vennen Høpfner har ikke protesteret, og selv Steenersen, som dog sporede en fejltagelse i listen tilbage til Gottsched-oversættelsen (se ndf.), fraskriver ikke arbejdet originalitet. — Fuldstændig ukritisk har Eilschouv nu heller ikke overtaget for-gængernes sproglige nydannelser, men hans omformninger af Gottsched-oversættelsens sprogbrug kan dog væsentlig karakteriseres ved følgende eksempler: *Grund-Lærdom* (G I 183) > *Grund-Lære* (ontologi. E 35); *Hoved-Øyemærke* (G I 561) > *Hoved-Øyemeed* (E 23); *Hørelses-See* (G I 439) > *Høre-Seene* (E 34); *Maanens Plætter* (G I 287) > *Maane Plætter* (E 33); *Pragt* (G II 369) > *Prægtighed* (Magnificentia. E 31); *Svanzede Stjerner* (G I 306) > *Svanz-Stierne* (komet. E 17). Af og til foretager han også ændringer i de latinske betegnelser. — Eilschouvs hovedfortjeneste ved »Cogitationes» er da, at han samlede et spredt stof i en slags afløsningsordliste. Hans egen indsats som ordskeer er blevet overvurderet, til tider også af ham selv (jf. ndf. u. »Giensvar»). En dyberegående undersøgelse vil antagelig yderligere reducere antallet af de ord, som han selv har dannet, mens hans fortjenester som popularisator af et stort antal af de nye purismer ikke vil blive anfægtet. Følgende liste, der omfatter et udvalg af hans egne dannelser i hovedværkerne,¹ fremsættes da med forbehold: Substantiver. I (Særlig fra filosofiens område.). *Aands Nægtelse* (Materialismus. C 31); *Aands Nægtere* (Materialista. C 31); *Art-Bestemmelse* (Determinatio specifica. C 20); *Blad Viisere* (Index. C 30); *Dømme-Kunst* (*Den lærde D.*, Critica. C 18); *Enshed* (Identitas. C 29); *Folke-Værger* (Tribuni plebis. PB 99); *Forsyns Nægtelse* (Deismus. C 21); *Forsyns Nægtere* (Deista. C 21); *Forudvidenhed* (PB 231); *Følge-Magere* (Consequentiaris. C 16. Jf. Wolff-overs. 1742, 241: *Consequentie-Makkeren.*); *Følge-Magerie* (PB 187. Jf. Wolff-overs. 1742, 240: *Consequentie-Makkerie.*); *Giengjeldelses Ret* (Talionis jus. C 43); *Grund-Lære* (Ontologia. C 35, PS 38); *Herliggiørelse* (PB 254); *Høre-Saal* (Auditorium. C 12); *Jevnsidedhed* (F 251); *Kiende-Kraften* (Facultas cognoscitiva. C 23; PS 37); *Konge-Regimente* (Monarchia. C 40); *Kunst-Dømmere* (Criticus. C 16); *Ladsom* (skin, det blot tilsyneladende. F 181); *Legems Nægtelse* (Idealismus. C 28); *Ligestorhed* (Æqualitas. C 12); *Lære-Forfatning* (PB 165); *Middel-Aarsag* (Causa instrumentalis. C 16); *Mod-Fødder* (antipoder. F 118); *Ord-Lærde* (Philologi. C 36); *Sjæle-Virkninger* (PB 25); *Skin-Kierlighed* (PB 265); *Slutnings-Kraft* (evne til logisk tænkning. PS 129); *Spot-Skrivere* (Satyricus. C 42; PB 142); *Sædelighed* (Moralitas. C 31); *Tvangs-Love* (C 35); *Trivle-Kunsten* (PB 105); *Tænke-Frihed* (PB 128); *Tænke-Kraft* (PS 135);

¹ Forkortelser: PS=Philosophiske, historiske og oeconomiske Skrifter. (1746—47). — C=Cogitationes. (1747). — PB=Philosophiske Breve over adskillige Ting. (1748). — F=Fontenelle-oversættelsen. (1748). — G=Giensvar. (1749).

Udvikelse (Evolutio. C 23); *Val-Sprog* (Symbolum. C 42); *Virksomhed* (Activitas. C 13). — II (Fra de exakte videnskaber.) *Bogstavregningen* (Analysis Algebraica. C 12; PB 22); *Drive-Verk* (Machina. C 32); *Eens Lyd* (Monotonia. C 31); *Fjederkraft* (elasticitet. F 143); *Fod-Punkt* (Nadir. C 45); *Grund-Deele* (Elementa. C 22); *Jord-Belte* (Zona. C 45); *Jord-Deeleren* (Æqvator. C 13; PB 374); *Jord-Lag* (Strata terræ. C 42); *Leddannelse* (Organismus. C 35); *Legems Bygning* (Mechanismus. C 32; PB 18); *Maane-Plætter* (Maculæ lunares. C 33); *Mave-Saft* (Succus gastricus. C 43); *Mellem-Huller* (Pori. C 38); *Mellem-Skabning* (PB 27); *Sandse-Redskaber* (C 41); *Sandsernes Redskaber* PB 198 og Gottsched-overs. I 467); *Spids-Vinkel* (Angulus acutus. C 13; hvortil *Spids-Vinklet*, adj. C 44); *Spise-Saft* (*Spise-Saftens Vey*, Via lactea. C 45); *Steen-Forandring* (Petrefactio. C 38); *Straale-Brud* (Refactio radiorum. C 39); *Stump-Vinkel* (Angulus obtusus. C 13; hvortil *Stump-Vinklet*, adj. C 44); *Størrelses Kiendere* (matematiker. PB 13); *Størrelses Kunsten* (Mathesis. C 31, jf. C 12); *Tilbageskud* (Reflectio, om tilbagekastning af lys. C 39, F 73); *Tæthed* (vægtfylde. C 17); *Vigelse* (Elasticitas. C 22); *Øye-Kreds* (Horizon. C 27). — III (Længere dannelser.) *Bevægende Aarsag* (Motrix causa. C 32); *Bevægende Grund* (Motivum. C 31); *De Fornemstes Regimente* (Aristocratia. C 40); *Øvrighedsløs Tilstand* (Anarchia. C 14. Efter ty.); *Kierligheds Nidkierhed* (Zelotypia, skinsyge. C 45). — Adjektiver. *Afhængelig* (Dependens. C 21; PB 150); *Bestemmelig* (Determinabilis. C 20); *Blye-ret* (Diametraliter. C 21); *Forundringsfuld* (PS 34); *Ligtbetydende* (*Et L. Begreb*, Notio analoga. C 34); *mistyldige* (m. Ord. G 8; hvortil *Mistyldighed* G 12); *overhaandtagende* (PB 78); *sandsynlig* (verosimilis. C 37). — Verber: *afdraabe* (Destillare. C 21; hvortil *Afdraabelse* (Destillatio) C 21); *besicæle* (PS 15); *omkredse* (circulare. C 17).¹

Efter udsendelsen af »Cogitationes» blev Eilschouv udsat for et temmelig groft udformet, anonymt angreb af en nybagt magister, den senere kendte digter, nordmanden P. C. Steenersen: »Critiske Betænkninger over Mag. C. F. Eilschouvs prøve paa en dansk kunstordbog med et kritisk brev over samme fra Misotypus (o: N. B. Tødsleuf).» (1748). Steenersen morer sig vældigt over nogle fejltagelser, som Eilschouv har gjort sig skyldig i, og af hvilke den pudsigste er, at Eilschouv har gengivet et latinsk ord for overhud ved *navlesnor* (en fejl, der stammede fra Gottsched-overs. I 448). Han forsøger ligeledes at latterliggøre ordet *bogsal* for bibliotek: »En vis lærd mand, som ey vil spilde den mindste tid, har endeel bøger staaende paa et vist sted, men kand man vel derfor kalde samme en bogsal». — I princippet er Steenersen imidlertid selv sprogrenser, og hans lille pjece indeholder mange fornuftige betragtninger. Han kritiserer

¹ (Korrektturnote). I oversættelsen af Chr. Wolffs »Kort Begreb af den Første Grund til alle Mathematiske Videnskaber» (1741) findes dog *Bogstave-Regning* (160); *Spidtz-Vinkel*, *Spitz-Vinkelt*, *Stumpet-Vinkel*, *Stump-Vinkelt* (49).

således, at man overtager tyske ord som *Absigt*, når man ikke kan føre dem i en dansk sprogdragt. I de etymologiske partier kan han, som rimeligt er, tage fejl, som når han mener, at *forsagt* og *kleinmodig* kan være nordiske ord (lo ff.). Hans kendskab til byernes jævne talesprog kommer ham nu og da til gode. Han vil således foretrække *Huk* for *Vinkel*, da det bruges af søfolk (20), og i sin kritik af benævnelsen *vigende Ting*, som Eilschouv ville bruge for *elastica* (og *Vigelse* for elasticitet), (35 ff.), hævder han, at gemene folk og en del håndværksfolk bruger adj. *federhaard*. I stedet for det af Eilschouv benyttede ord for ækvator, *jorddeleeren* (efter tysk *erdteiler*), vil han sætte »det hos sømænd brugelige ord linien» (21). Han har også et par forslag om norske ord som *frastand* for *Distantia* (29) (Eilschouv: *Borteværelse*) og det fejlhuskede *aabryn* for *skinsyge* (Eilschouv: *Kierligheds Nidkierhed*) (63 ff.). — Selv om Steenersen af og til er for spidsfindig, er der vist ingen tvivl om, at det ville have været gavnligt for vort sprogs udvikling, om hans synspunkter om at støtte sig til det danske og norske talesprog i denne periode havde vundet større terræn end tilbøjeligheden til nemme oversættelseslån fra tysk.

Eilschouv svarede Steenersen i en hel bog »Giensvar» (1749), hvori han i det væsentlige fastholdt sine forslag i »Cogitationes». Som en prøve på hans tone i polemiken kan optrykkes § 33:

»Ere der ikke Undtagelser i alle Sprog? Hvor kommer han til, paa sin egen Haand at forjage dem? Hvad? Hvad er meer bekiendt, end at sige, de i hænde havende Beviiser? Han veed det; men hvad vil han? Siger man ikke ogsaa et igjennemskinnende Flor? Gjør man ikke? Hvad? Da det dog er Lyset, efter hans høylærde Anmerkning, som skinner igiennem. Siger man ikke; Huden skinner igiennem? Endnu meer: siger man ikke: skinnende Vægge i en Stue, naar de af Solen bestraales? Siger man ikke en skinnende Maane? Maanen har dog sit Lys af Solen. Seer han altsaa, at det Ord igiennemskinne, *participialiter* i sær, bruges *intransitive*? Ellers er giennemsigtig got nok. Brug, hvilket han vil. Begge ord ere mine».¹

Endnu en nordmand angreb Eilschouv: Ole Stockfleth Pihl, senere professor i økonomi i København. Det skete i den lille disputats »De vita et morte linguarum» (1748), og da Eilschouv samme år havde svaret i en efterskrift til Fontenelle-oversættelsen, fortsatte Pihl sit angreb i »Fornødne Anmerkninger over det Postscriptum, som Mag. Fried. Chr. Eilschow har heftet til Oversættelsen af Fontenelle». (1749). Pihl er dog ikke modstander af sprogrensning, bruger tværtimod mange purismer selv. Han indtager altså en lignende stilling som Steenersen.

I løbet af 1740'erne bruges der i stigende grad dansk i videnskabelig fremstilling, og det i en sprogform, der efterhånden præges mindre og mindre af fransk-latinske indslag. Foredragene i Videnskabernes Selskab (1743 ff.) publiceres nu i »Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagde og oplæste»

¹ Det er galt. Gennemsligtig er brugt før Eilschouv. Jf. ODS.

(1745 ff.). Heri skrev bl.a. Hans Gram og Erik Pontoppidan om sproglige og historiske emner, mens fx. Peter Horrebow skrev fysiske og Jens Kraft fysiske og filosofiske afhandlinger. — Erik Pontoppidan gav udtryk for den — ganske vist for svage — tendens til at optage ord fra norsk gennem udgivelsen af sit »Glossarium Norvagicum» (1749), der skulle tjene »Det fælles Sprog Til Oplysning og Forbedring». — Professorer som A. Kofod Anker og H. P. Ancheren holdt sig mere i baggrunden, men synes dog ofte at have givet tilskyndelser til tidens bestræbelser for et renere sprog. — Endnu en forening, der fik sproglig betydning stiftedes i begyndelsen af 1740'erne: »Det danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog» (1744). Hovedmanden for dette foretagende var Jacob Langebek, der i disse år arbejdede med Rostgaards ordbog. Selskabet udgav »Danske Magazin, indeholdende allehaande Smaaestykker og Anmærkninger til Historiens og Sprogets Oplysning» (1745 ff.), og anså det som et af sine formål at rense dansken. Langebek selv brugte fx. *Bog-Samling* for bibliotek (if. Eilschouv Giensvar. (1749) 13) og *Faarehold* for schäferie (if. Molbechs ordbog). I sine breve og dagbøger fra en Sverigesrejse er han stærkt påvirket af svensk.¹

Af andre forfattere fra 1740'erne, der er prægede af purismen, kan nævnes Jørgen Riis med »Den Danske Spectator samt Sande- og Gransknings-Mand» (1744—45), grammatikeren Jens Høysgaard med fx. »Accentuered og raisonnered Grammatica» (1747), der bruger ord som *Bindings-ord* (konjunktion) (19), *Eget Navn* (proprium) (21), *Fælles-Navn* (appellativ) (21) og *Fælles-kjøn* (31). — Det blev også af betydning, at en af århundredets flittigste oversættere af fremmed skønlitteratur, B. J. Lodde, påvirkedes af sprogrensningen og bidrog til at gøre purismen kendt i videre kredse (fx. Pamela-oversættelsen, 1743); yderligere kan nævnes oversætteren Chr. Schmidt.

I 1740'erne havde sprogrensningen egentlig ikke mødt nogen principiel modstand. I 1750'erne kommer der nok noget mere kritik — Holbergs er nævnt tidligere —, men heller ikke den formår at standse bevægelsens sejrriige fremskriden.

Et angreb fra 1750 på Eilschouv af Fr. Chr. Schönau tog sig i sin begyndelse nok noget voldsomt ud, men sluttede sig så alligevel til Steenersens og Pihls synspunkter. Schönau mente at måtte præcisere sin stilling i anledning af, at han skulle skrive en indledning til Jørgen Heitmanns »Elementa doctrinæ sphaericæ» (1750), der indeholdt nogle få danske dannelser. Det hedder her bl.a.: »Hvad Konst-Ordene angaar, da haver den brave Mand (∴ *Heitmann*) fordansket nogle af

¹ Jf. Langebekiana udg. af R. Nyerup. (1794); Sigfrid Ehrling: Jacob Langebeks svecismer. I Bidrag til nordisk filologi tillægnede Emil Olson den 9. juni 1936. (Lund 1936) 25—39; P. Skautrup i Vort nordiske modersmål. II (1943) 23: *Omdømme, Giøremaal, Taksomhed, for Tølfældet, selsynt* osv.

dem, og været lykkelig i sin Fordanskning, betient sig mestendels af de brugelige Danske Konst-Ord, som end og ere meenige Mand bekiendte, end at opdigte urimelige og uforstaaelige, som nogle af vore nyere *Philosopher* have fordristet sig til, de Konst-Ord, som ellers ved deres Fordanskning vilde skurre i de Unges ubevante Ørne, som usædvanlige og selsomme Ord, haver han brugt den Forsigtighed at lade beholde sine Latinske Navne, som ere meere forstaaelige, end at lade dem omstøbes til uforstaaelige Dansk Konst-Ord . . . » Det er nu kommet saa vidt, at man i mange af de udkomne Danske *Philosophiske* Skrifter ikke kand forstaae Meeningens Sammenhæng formedelst de mange ravgalne ny opdigtede og uørlige Danske Konst-Ord de allevegne udspekke deres Stiil med, de mange vanskabte og uforstaaelige saa kaldede Danske *Philosophiske* Talemaader . . . » Det viser sig imidlertid senere i fortalen, at Schönau blot ønsker at indføre sine egne nydannede ord i stedet for Eilschouvs og andres. Han bebuder i stedet for Eilschouvs en ny »afløsningsordbog», som dog aldrig udkom, men mener iøvrigt, at der helst bør dannes et selskab, som kan skabe en fuldstændig filosofisk ordbog; thi »vort Sprog besidder alle de Egenskaber som udfordres til tydelig, net og zürlig, beqvemt at udtrykke sine Meeninger» (22). Han hævder ydermere, at han har haft disse ideer allerede før Eilschouv.

Den førende person blandt 1750'ernes sprogrensere er nok Jens Kraft, professor i Sorø fra 1746, hvis personlige indsats i sprogrensningen dog næppe er overvættets stor. Læser man hans første bøger igennem (»Logik eller den Videnskab at tænke». (1751). — »Ontologie». (1751). — »Cosmologie». (1752). — »Psychologie» (1752)) bliver man ikke særlig slået af det danske element heri. Det er snarest ubetydeligt i forhold til produktionens størrelse. Tværtimod virker de mange fremmedord påfaldende, når man venter at finde purisme. Forklaringen herpå er måske den samme som den, K. F. Plesner har givet for et tilsvarende fænomen i Sneedorffs forelæsninger.¹ Sneedorff har nemlig i sine forelæsninger i Sorø mange flere fremmedord end i skrifterne iøvrigt. Forelæsningerne er blevet udarbejdede hurtigt. Forfatteren havde ikke tid til stadig at passe på at oplede danske ord. Samme forklaring må vel bruges for Krafts vedkommende, når han skriver lærebøger på grundlag af sine forelæsninger for de unge i Sorø. Desuden havde eleverne her et så stort kendskab til fransk, at de uden videre forstod, hvad det ville sige, fx. at noget faldt perpendiculairement ned. — Men langt renere og smukkere er sproget fx. i hans berømte »Kort Fortæling af de vilde Folks fornemmeste Indretninger, Skikke og Meninger» (1760), der grundlægger etnologien i verdenslitteraturen, og i »Kritiske Breve til Videnskabernes Fremvekt og Smagens Forbedring» (1761). Om sit eget sprog skriver han i sidstnævnte værk: »Maaskee vilde De spørge mig Høistæredel! hvad det er

¹ K. F. Plesner: »Jens Schielderup Sneedorff». (1930) 27.

for et Sprog jeg skriver i? det er tilforladeligt nyt Dansk, saaledes som vore store Sprog-Forbedrere i høieste Smag have fundet, at Sproget bør skrives; er det da ikke vanskeligt at skrive Dansk? man maae søge hvert Øieblik efter nye Ord ligesom Diogenes efter gode Mennesker. Aldrig haver Veltalenhed kastet et saa umildt Øiekast hen paa noget Folk, som paa os. Aldrig var noget Lands Tungemaal saa fattigt som vores. Deri ligge Vanskelighederne, som gjøre Moders-Maalet saa besværligt. Deri ligger Aarsagen, hvorfor jeg gjorde Diogenes til min Helt». (96).

Den mand, der i begyndelsen af 1750'erne skrev det reneste og samtidig klareste og naturligste dansk, er formodentlig nordmanden Gerhard Schønning, der er tydeligt påvirket af det foregående tiårs sprogensning. Allerede hans første værk: »Forsøg til de nordiske Landes, særdeles Norges, gamle Geographie» (1751) virker næsten moderne, skønt det er en lærd afhandling med mange noter og henvisninger. — En stærk modsætning til denne klarhed findes hos en anden af årtiets sprogensende historikere: Tyge Rothe, der — dog især i sine senere skrifter — skrev en skruet, manierert stil — Tankens Dag i Sprogets Nat kaldte Rahbek den — med ejendommelige selvlavede ord som *Alsamfundighed*, *Beskaffengjorthed*, *Smukskriveri*, *Stemmelse*, *mærguderisk* etc.¹. Som ordmager er han en slags forgænger for Sibbern.

Også forfatterne af religiøst-opbyggelige skrifter får nu øjnene op for den værdi, der ligger i at opdyrke et rent sprog. Her kan nævnes teologen Peder Rosenstand Goiske — fader til den berømte teaterkritiker af samme navn —, som var blevet professor i 1749 og sprogrenser i sin egenskab af wolffianer. Hans hovedværk er »Billige Frie-Tanker over ubillig Frie-Tænkerie». (1753). Det hævdes her i indledningen, at »vores Sprog er saa beqvemt, som noget andet, til at udbrede de i Kunst-Ord og Distinctioner indknebnede Sandheder udi fattelige Ord og en jevn Stiil» (8), men selv skrev han desværre mere og mere ulæseligt, jo længere han kom frem i bogen.

Årtiets morsomste bidrag til kampen for og imod purismen kom fra juristen og populærhistorikeren Caspar P. Rothe — ældre halvbroder til Tyge Rothe — med »Hr. B*** Forslag om det danske Sprogs Indførsel udi Frankerige». (1755). Rothe fingerer i dette lille skrift, at B., d.v.s. kritikeren Beaumelle, der netop havde forladt Danmark, under sit ophold heroppe er blevet så forgabet i danskerne, deres væsen, manerer og sprog, at han har fået den glimrende ide, at indføre dansk i det franske sprog på omtrent samme måde, som man i Danmark igennem lang tid har arbejdet på at indkorporere franske elementer i det danske sprog. Man bør straks i Frankrig benytte chansen for at stige i kultur ved at sørge for, at så mange som muligt

¹ Jf. Genealogisk og biographisk Archiv. I (Kbh. 1840) 66—68; N. M. Petersen: Bidrag etc. V 1. 131—132.

fra Frankrig kan tage på studieophold i Danmark. Han tilråder dog ironisk, at de unge franskmænd først ser sig lidt om i deres eget land, inden de rejser ud, da man i Danmark ellers ikke vil kunne forstå, hvorfor de kommer først til Danmark. »Naar disse unge Franskmænd kommer hjem fra Danmark, kunde de i deres daglige franske Tale lade indflyde en Slump danske Ord. Deraf kunde straks høres, at de havde været forrejt og at de havde set Kjøbenhavn. Man udrettede desuden derved, at det franske Folk blev vant til de danske Ord lidt efter lidt. At tale og skrive et Sprog lader ligesom man kun forstod det Sprog alene og det til Gavns, da det dog er anseeligere, at blande to sammen, lad være man ingen af dem forstaar til Grunde». Rothe selv lader forbavset over dette forslag. Det forarger ham, at alle pynter på det franske sprog, men ingen arbejder på at opdyrke det danske. Om sit modersmål siger han, at »Sproget selv er rigt; men Folkets Kundskab i Sproget er fattig».

I slutningen af pjecen (20 ff) meddeler Rothe en genpart af Hr. B***s bønsskrift, skrevet på den nye form for fransk:

»Mine Herrer!

Medlemmer *dans l'Academie Française!*

Tillader, mine Herrer! *que je vous overleverer, avec en dyb Høiagtelse, le Forslag, que j'ai indsluttet dans ma Lettre.*

C'est un virkelig Fornøielse, de hielppe, en quelque Maade, à Berømmelsen de sa Patrie. Je suis si forud indtaget de vós sande Fortienester, que je me lover d'avance, que Vous jugerez i Medhold de mes Vies.

L'homme qui scait at blande des Mots Etrangers dans son Langage, fornøier uimodsigelig des Oreilles fine. Tale-Konsten sera forbedred par la; En le faisant, on saisiroit facilement det Høie. On se forklarede plus aisement dans fortrolig Omgang.

Qu'il est beau! Qu'il est fornøielig d'entendre les Danois at samtale. L'homme de la Cour, & le Paisan, sans Undtagelse, blande fort deilig le François avec le Danois. Un Mot François tindrer toujours entre deux Mots Danois comme un prægtig Ædelsteen.

Undersøger, mine Herrer! *ce ypperlige Forslag! Je ønsker fort, que Vous snapper cette Leilighed de mettre la Langue Française dans un beau Glands. Cela desire, avec inderlig Attraa, celui qui est avec tout muelig Høiagtelse & un dyb Ære-Frygt*

Paris l'7me Aoust 1755.

Mine Herrer

Deres allerydmygste samt lydigste Tiener
B***».

Og tilføjer:

»For deres Skyld, der ei forstaae det Franske, har man vildet oversætte forestaaende Bønsskrift paa det nu brugelige **nette Danske**.

Messieurs,

Samtlige *Membra* udi det Franske Academie!

Permitterer mig Messieurs! at jeg med en profond Respect tør offerere dennem nærværende mit Project, som findes udi mit Brev inserered.

Det er altid en *reel Plaisir*, paa nogen *Mannér* at kunde *contribuere* noget til sit Fædernelands *Gloire*. Jeg er saa *præveneret* af deres *veritable Meriter*, at jeg forud tør *promittere* mig, de skal dømme *favorablement* om mine Absigter.

Et Menneske der forstaaer at *melere* fremmede Ord i sit eget Sprog, maa *sans Dispute* fornøie *delicate* Ørne. *Oratorien* vilde herved først *meliores*; Da kunde der letteligen *ascenderes* til det *Sublime*. I *Conversation* *faciliteredes* Folkes *Discours* meget.

Hvor er det ei deilig, hvor er det ei *divertissant*, at høre Folk i Danmark *entretenerer* hinanden. Fra en Hofmand indtil Bonden *melerer* hver Dansk, og det uden *Exception*, det Franske ret *proper* imellem det Danske. Et Fransk Ord *brillierer* altid blandt to Danske som en *superbe Brilliant*.

Approfunderer Messieurs! dette mit *noble Project*. Jeg *desidererer* intet høiere, end de vilde *arripere* denne *Occasion*, at sætte det Franske Sprog i sin fulde *Lustre*; Sligt ønsker med *Empressement* den, som med al *possible Consideration* og en *profond Respect* tegner sig

Messieurs
Votre tres humble & tres obeisant Serviteur
B***».

Rothes lille pjece fremkaldte en indsigelse fra nordmanden K. M. Priebst, der var hovmester for overhofmarskalk A. G. Moltkes børn: »Avertissement fra l'académie française angaaende Hr. B*** Forslag om det danske Sprogs Indførelse udi Frankerige». (1756). Priebst anker først over, at de mange sprogrenserord gør dansken vanskelig at læse for danskerne. Desuden hævder han det tåbelige standpunkt, at det er en ulempe at fjerne de franske ord fra dansk, fordi man så har flere ord at lære, når man skal lære fransk! Og yderligere vanskeliggør purismen det jo for fremmede at læse vort sprog, mens de ofte før kunne fatte en halv mening! Nej, efter Priebsts mening bør vi først »søge ved lærde Skrifter, grundige Afhandlinger, nette Tanker og en zirlig Stil at forhæve vort Sprog Højagtelse hos fremmede, at de bringes til at foretrække det alle Oversættelser, og ligesom vi derefter mærke, at vort Sprogs Kundskab hos fremmede Nationer tiltager, kan vi Tid efter anden uformærkt rense det mere og mere, berige det med flere Ord, og endelig sætte det i den Stand, som vi ønske». — Men Priebst var åbenbart gået for vidt. Overhofmarskalken lod pjecen standse. Og da Rothe skrev et gensvar, fandt censor, professor H. P. Anchersen, der som nævnt stod på det nye side, det retfærdigst også at tilbageholde Rothes nye pjece. Den er dog kendt i håndskrift. Og herfra kan fremhæves en enkelt skandinavistisk betonet passus: »Skal vi endelig laane fremmede Ord, da lader os laane dem af vore Naboer, af de deres Sprog meget dyrkende Svenske, af de Tyske, af Norske og Islændere, efterdi vi kan gøre disse laante Ord til danske, som de, der nedstamme fra en Moder, fra et og samme Sprog, og altsaa ere hinanden lige». Striden var en sejr for sprogrensningen, men endnu var det andet parti dog så stærkt, at H. P. Anchersen fandt det nødvendigt at advare Rothe om, at han kunne risikere at blive udsat for håndgribeligheder fra en eller anden franskelskers side. (Brev af 23. jan. 1756).

Priebst genoptog dog samme år striden med Rothe, da denne havde udsendt en stærkt purtisk præget oversættelse fra engelsk af

»Søe-Røverens eller den berygtede Fribytter og Caper-Capitain John Norcross Levnet og Trekker; Tildels beskrevet af ham selv i hans Fængsel i Castellet». (1756). Priebst opponerer i sine »Nødvendige Anmerkninger over John Nordcrosses Levnets-Beskrivelse». (1756) 11 ff mod Rothes brug af germanismer som *Lukke* (lakune, hul), *bedyre* (affirmere), mod svecismer som *eventyre*, *paasyfte*, *Diervhed* og nye ord som *Beenklæder* (efter ty.). — Samme år får Priebst støtte i sin kamp fra Wille Høyberg, der i fortalen til »Kiøbenhavnske Samlinger af rare trykte og utrykte Piecer. II. Tychoniana.» (1756) opstiller en liste på over tusinde fremmedord, som efter hans mening ikke kan undværes.¹

Til yderligere belysning af den støtte, Caspar Rothe fandt i svensk på denne tid, kan fremhæves hans oversættelse af »Endeel Svenske Rigs-Dags-Handlinger» (1756). Her hedder det i fortalen (s. 2): »Hvad Dansken angaaer, paastaar man den er reen; Dog underkaster man samme gierne fornuftige Kunst-Dommeres Skiønnende. Det lader til, den Tid nu skulde være kommen, at det Danske begynder at blive Danske Folk smagelig. Jeg mener at de vil hæve paa Landets, det er deres eget Sprog. Man seer alt hvorledes mange Dansk-sindede i disse Dage kiedes og ledes ved det fremmede Blandings-Gods. Vores Gienboer de Svenske have alt længe rensed og luget deres Tungemaal. Deraf have de i sær høstet den Nytte, at deres Sprog er blevet beriget med mange ret udsøgte, kraftige, meget i sig fattende eller rige Ord. Med velberaad Hu haver jeg derfor betient mig af de ligelydende i Oversættelsen, skjønt jeg forud veed, de vil skurre i mangt et Dansk uvant Øre». Af exx. på svecismer kan nævnes: *Kitslighed* (11), *Beslut* (24) *Flerhed i Stemmer* (28), *Mistroende* (23), *Tilstyrkende* (24) og måske *Fordom*, der her synes brugt første gang i dansk (33); videre verber som *mistage sig* (8), *tarves* (36). — Det er Rothe, der har indført ord som *særskilt* (»Brave Danske Mænds og Qvinders Eftermæle.» I (1753) 232) og *Nyfigenhed* (John Norcross 56) fra svensk.

Og endnu et værk fra 1756 fortjener at fremdrages i denne forbindelse, da det er skrevet af en intim ven af Rothe og skylder ham sin rene danske form. Det er vort første syngespil, nordmanden Niels Krog Bredals »Gram og Signe». Stoffet var jo nationalt (fra Saxo), og den rene danske sprogdragt var for så vidt i overensstemmelse med emnet. Når sproget nu forfejler sin virkning på os, skyldes det, at Bredal skriver samtidens moderne, (rensed) sprog, og ikke — som vi senere blev vænnet til — bruger arkaiserende sprogtoner. Men det var dog altid noget, at oldtidsskikkelserne ikke talte fransk-dansk. »Jeg tænkte selv i Førstningen, at det var umueligt, at skrive tre Linier Dansk, uden af Fornødenhed at flikke fremmede Skiøn-Pletter

¹ Heriblandt (d3r ff.) ord som Consideration, Decision, Deliberation, Egard, Employ, Interlocutorium, Memorial, Objection, Supplique! — Høyberg var en ven af Priebst (og Eilschou). Jf. »Et Tidsbillede fra det 18. Aarhundrede. Optegnelser af W. Høyberg». (1900) 41.

derpaa, men ved en liden Umage har jeg fundet det let; skjønt jeg langt fra ei gjør mig saa dristig at paabyrde det som en Regel» (A 7v).¹ — Det rene sprogpræg i dette værk kan måske også betragtes som en opposition mod Schousbølles Saxooversættelse fra 1752, der næsten i parodisk grad havde anvendt fremmedord som *Domestiquer, Ministre, Geheime-Conseil, Porto Chaise, Krigs-Affaire, Generaler, Officerer, Esquadroner* etc. etc.² Det er blevet hævdet, at Schousbølles oversættelsens sprog i mange henseender er typisk for dansk skriftsprog omkring 1750³; men det må dog snarest karakteriseres således, at det, allerede da bogen udkom, må have været følt som ret forældet. Da Schousbølle er så ung (født c. 1722) kan bogens sprogform måske opfattes som en bevidst reaktion mod purismen.⁴

Af andre skribenter fra årtiet, som var påvirkede af sprogrensningen, kan nævnes nordmanden Herman Ruge med »Fornuftige Tanker over adskillige curieuse Materier». (1754), præsten Jacob Graah, der kendte flere af de ledende sprogrensere fra årene på Borchs kollegium (1745—50), med »Poëtisk Tids-Fordriv». (1751). — En ung englænder, Carl Bertram, der var sprogmeister for kadetterne i København, udgav i 1750 »Rudimenta Grammaticæ Anglicanæ eller Begyndelses-Grunde til den Engelske Sprog-Kunst», hvori han anvender selvdannede grammatiske kunstord som *Forsætnings-Ord* (præposition) (210), *Hielpe-Navn* (pronomen) (151) og *Selv-Sigts Hjelpe-Navne* (reciprokke pronominer) (153). — Et par oversættere, Chr. Carl Lous (fx. Alexander Pope: *Forsøg om Mennesket*. (1759, fortale af Sneedorff) og senere fysiske værker) og Jacob Johan Lund (Racine: *Religionen*, 1758—71) er stærkt prægede af sprogrensning.

I 1750'erne kommer også Jens Schielderup Sneedorffs første værker, men det er dog især »Den patriotiske Tilskuer» (1761—63), som kommer til at danne epoke i vort sprogs historie, hvorfor han her behandles under 1760'erne. Allerede Jacob Baden satte skel her (»Forelæsninger over det Danske Sprog eller Resonneret Dansk Grammatik.» (1785) a 4v): »Vore ældre Skribenter (ældre kalder jeg dem, som have levet for Sneedorff, eller, mere bestemt, for den Patriotiske Tilskuer; thi med dette Skrift sætter jeg en Periode i Sprogets Historie) ...»

Sneedorff er født 1724 som søn af den sidste latinske sorørector. Ved skolens nedlæggelse flyttede han til København. Vigtig for hans senere virke var nok opholdet på Borchs kollegium i de afgørende år 1742—47. Venner fra denne periode er C. C. Lous, Eilschouv, Kofod

¹ Bredahl synes kun at have indført to nye ord i stykket: »Jeg haver kaldet en Act i et Skuespil et Optog og en Scene et Oprin, hvilke Ord jeg har laant og fordansket af vore Naboer de Tydske». (A7r).

² Johs. Lollsgaard: »Fremmed og hjemligt i Ordforraadet i Schousbølles Saxo-Oversættelse». I »Studier tilegnede Verner Dahlerup». Sprog og Kultur. III (1934) 70—79.

³ Ibid. p. 79.

⁴ Således formodet af professor Sigurd Kolsrud, Oslo, i samtale jan. 1949.

Ancher og Jens Kraft.¹ I 1751 udnævntes han efter studieophold i Tyskland og Frankrig til professor ved Sorø akademi, men hans produktion begynder sent. Kun et større værk, »Om den borgerlige Regiering» (1757), kom før hovedværket »Den patriotiske Tilskuers». Sneedorffs mål er kort udtryk: oplysning, dannelse og smag. Og det vigtigste middel for ham er at uddanne sproget til dette formål: »at rense, raffinere, forbedre og udpynte vort Fædrene Sprog, at det maae faae sin rette Glands. At beqvemme Ord, som hidindtil have manglet os til adskillige Ting i Videnskaberne at udtrykke, særdeles visse Kunstord, maae blive opfundne og bekiendtgjorte».² Men han går aldrig til yderlighederne, hverken med hensyn til ordskaben eller genoptagelse af ældre ordstof. Netop fordi det er hans mål at skabe et klart, elegant, smagfuldt og letlæseligt sprog, vil han styre klar af yderlighederne, til den ene side de for radikale nydannelser, dersom de er tvungne og uforståelige, til den anden side en for stor mængde af fremmedord, der også støder an mod smagen ved at give stilen et for uegalt præg.

En sammenligning mellem Eilschouvs oversættelse af Voltaires »Zadig» fra 1750 og Sneedorffs fra 1759 er egnet til at demonstrere, hvori det nye i Sneedorffs sprog består. Det kan bemærkes, at Sneedorff ikke kendte Eilschouvs oversættelse, da han udarbejdede sin. (Se Sneedorffs fortale.)

Der viser sig da for det første en modsætning mellem gammeldags og mere moderne former. Det kan her dreje sig om afledningsendelser: *Benaading* (E 85) ovf. *Benaadning* (S 82); verbalbøjning: *befoel* (E 107, 110, 133) ovf. *befalede* (S 103, 106, 128); behandling af verbum + adverbium: *imodtager* (E 140) ovf. *tager imod* (S 134), *stillede ham for*, at (E 38) ovf. *forestillede ham* (S 36); brug af pronominer: *hvo* (E 35, 91) ovf. *hvem* (S 34, 88), *hvilke* (rel.) (E 36, 87) ovf. *som* (S 34, 84); talord: *tvende* (E 42, 55, 87) ovf. *to* (S 41, 53, 84) og adverbier: *fornemmelig* (E 21) ovf. *i sær* (S 20), *ikkun* (E 47, 51, 56, 144) ovf. *kuns* (S 46, 50, 54, 137), der er sjældent hos Eilschouv. Gammeldags virker ligeledes *fornam* (E 47, 97) ovf. *falte* (S 46), *merkede* (S 93). — Sjældent er forholdet omvendt: *Betaling* (E 95) ovf. *Betalning* (S 92).

Eilschouv støtter sig, når han oversætter, til det lavere talesprog, Sneedorff til det højere. Exx. på forskellig oversættelse af substantiver (hvor det skønnes nødvendigt for bedømmelsen, er originalens ordvalg anført først): *combat* (om en kamp på liv og død), *Slags-Maal* (E 87) ovf. *Strid* (S 84); *ses discours, hans Snak* (E 48) ovf. *hans Tale* (S 47);

¹ Sprogrensere fra Borchs kollegium (med alumneår): Chr. Horrebow (1737—42), Hans Mossin (1738—42), Jens Kraft (1740—44), Jens Schielderup Sneedorff (1742—47), C. C. Lous (1742—47), Jacob Graah (1745—50), Fr. Chr. Eilschouv (1747—50).

² Citat fra Niels Randulf Withs artikel »Patriotisk Betænkning om det Danske Sprog». (Lærde Tidender 1760, no. 33) optrykt i J. S. Sneedorff Samtlige Skrifter IX (1777) 175, som Sneedorff tilsluttede sig, jf. ibid. 190 f.

qu'il y a de beaux coups (α: et godt kup) à faire, at der falde gode Snit for at giøre (E 91) ovf. at der er god Leilighed til at giøre Bytte. (S 87); *Kone* (E 102) ovf. *Hustru* (S 98); *mon epoux* (om en konge), *min Mand* (E 106) ovf. *min Gemals* (S 102); *son amant* (dronningens), *sin Kiereste* (E 143) ovf. *hendes Elskere* (S 136); *un si brave homme*, saa brav en Karl (E 87) ovf. *saa brav en Mand* (S 84); *vous aviez là un étrange homme pour amant*, I havde i ham en sær Karl til Kiereste (E 60) ovf. I har da haft en meget besynderlig Mand til Elskere (S 58); *Si j'eusse été méchant comme tant d'autres*, Havde jeg været et Skarn, ligerviis som saa mange andre (E 55) ovf. *Dersom jeg havde været saa Ond som saa mange andre* (S 54); *C'était un brutal, un jaloux, un homme insupportable*, Han var (paa hans Død at sige) en grov Karl, en skindsygg Knegt, et utaaeligt Menneske (E 72) ovf. *Det var en grov, en mistænkelig og en utaaelig Mand* (S 69); *Det var ikke Zadigs Orm* (E 32) ovf. *Zadig bekymrede sig ikke meget om* (S 31). — Adjektiver: *snouske Indfald* (E 44) ovf. *smukke Indfald* (S 43); *fou, gal* (E 108), ovf. *afsindig* (S 104); *mauvais, lumpent* (E 88) ovf. *slem* (S 85). — Verber: *Je lui dis que je me tuerais*, Jeg sagde ham, at jeg vilde giøre det af med mig selv (E 110) ovf. *Jeg sagde ham, at jeg vilde dræbe mig selv* (S 106); *Il voulut se tuer*, Han vilde have giørt det af med sig selv (E 37 f.) ovf. *Han vilde tage Livet af sig selv* (S 36); *Des soldats ennemis lui enlevaient sa maîtresse*, De fiendtlige Krigs-Folk snappede ham hans Kiereste bort (E 37) ovf. *Fienderne vilde tage hans Kiereste fra ham* (S 36); *la sueur froide qui coule sur son front*, en kold Sved, som trilder ham ned af Panden (E 49) ovf. *den kolde Sved som bryder ud i hans Ansigt* (S 48); *On venait à cette solennité des extrémités de la terre*, Folk stimlede sammen til denne Høytid fra alle Jordens Hjørner (E 36) ovf. *Man reiste til denne Høytid fra de yderste Kanter af Verden* (S 35); *le peuple s'assembla, stimlede Folk sammen* (E 138) ovf. *forsamlede Folket sig* (S 132). Eilschouv omskriver ofte temmelig stærkt og sænker originalens tone: *j'allais mourir dans la rivière*, havde jeg strax giørt Pinen kort her i Floden (E 98) ovf. *hadde jeg druknet mig i Floden* (S 94); *tout le monde dort encore*, alle Folk ligge endnu paa det grønne Øre (E 132)¹ ovf. *alle sove endnu* (S 127); *et j'ai été ruiné*, og nu er det saa gandske gaaet til Agters for mig (E 94) ovf. *og nu er jeg ødelagt* (S 90); *pour voir s'ils ne volaient rien*, for at merke om ingen havde beegede Fingre (E 128) ovf. *som passede nære paa at de ikke stjal noget* (S 123). Den sænkende tendens kan hos Eilschouv være så stærk, at den fremkalder stilbrud, fx. når han gengiver: *jeta un cri* (om den elskede, da hun genfinder Zadig) ved *gav et Skraal af sig* (E 103) ovf. *gav ... et stort Skrig fra sig* (S 99). Men det må dog fremhæves, at Sneedorff ofte er gået til den modsatte yderlighed, har affarvet originalen og næsten fortegnet meningen, som fx. i: *et qui les pressait de partir*, og skyndte paa, at de skulde pakke sig paa Døren (E 128) ovf. *og ønskede at de vilde snart gaae* (E 123); *débauché* (udsvæ-

¹ Jf. Ch. D. Biehl ndf. p. 27.

vende) à table, en Fraadser og Dranker ved Bordet (E 88) ovf. han spiste og drak vel (S 84); le reçut avec des huées, hujede ham haanligen ud (E 124) ovf. loe ham ud (S 118).

Sammenligningen af de to oversættelser belyser også i nogen grad de to danske skribenters forhold til purismen. Eilschouv fremtræder som den mest yderliggående. Sneedorffs tendens til stilistisk afdæmpning ses også på dette område. Hvor Eilschouv rent ud skriver *Svede-Huller* (114), må Sneedorff hylle begrebet ind i fremmedordets kappe og skrive *Porerne* (109). Eilschouvs purisme *Gilding* (51, 110) for *eunnuque* er vel Sneedorff for gammeldags. Han beholder *Eunuk* (50, 105). Han forsøger heller ikke nogen dansk gengivelse for *Passion(erne)*, som Eilschouv gengiver ved *Sindsbevægelser* (49, 131), *Hidsighed* (39) og *Kierlighed* (47). Han beholder videre et ord som *Horizonten* (51), hvor Eilschouv anvender *Øye-Kredsen* (52). Eilschouv skyer ikke en klodset treleddet sammensætning som *Stjerne-Spaadoms-Kunsten* (115; for *l'astrologie judiciaire*), som Sneedorff har foretrukket at omskrive: *den Kunst at spaa af Stierne* (110). Men over for tilfælde som disse, står dog andre, hvor Sneedorff er gået videre med purismer end Eilschouv. Eilschouv har fx. opgivet at danne et nyt ord for *Konkubiner* (91), hvor Sneedorff bruger det bibelske *Medhustruer* (87). Han bruger ligeledes et nyt ord *Tildragelser* (96) for *aventures*, hvor Eilschouv har *Eventyrer* (100). Sml. videre: *équipage*, *Mondur* (E 123) ovf. *Klæde-Dragt* (S 118); *un bonnet long, en lang Bonnet* (E 125) ovf. *en lang Hue* (S 120); *mon ministre et mon favori Coreb, min Minister og forrige Favorit Koreb* (E 38) ovf. *min Minister Coreb, som jeg tilforn havde saa megen Godhed for* (S 37). Eilschouv kommer helt til kort, når han absolut vil undgå ordet *amfiteater*, som Sneedorff beholder: *bordee d'amphithéâtres magnifiquement ornés, omgiven med prægtigen udstafferede Steder at sidde paa i en Runddeel* (E 116); senere gengives ordet ved: *de Steder, hvor man skulde sidde* (E 118); *Alle Tilskuerne* (E 121); *Alle Sæderne* (E 123); *Skue-Pladsen* (E 124).

Sneedorff har nogle germanismer, som har tilhørt det højere sprog: *Sa taille, Hendes Skabning* (E 102) ovf. *Hendes Gestalt* (S 98); *ren-contrait, mødte* (E 92) ovf. *begegnede* (S 89).

Det vigtigste drag i Sneedorffs »modernisme» er vel — set i relation til de foregående sprogrensere —, at hans syntax er franskpåvirket. Men her må det dog bemærkes, at denne påvirkning ikke indbefatter de tungere syntaktiske dannelser, som fransk havde tilfælles med latin og tysk, men som var unaturlige i dansk talesprog. Således ser vi da også, at Sneedorff i Zadig-oversættelsen undgår de franske participial-konstruktioner, som Eilschouv, hvis oversættelse i det hele er mere ufri i syntaktisk henseende, har overtaget, da de stemte overens med hans mere gammeldags, skriftsprogsprægede syntax. Exx.: *Astarté partit pour Babylon avec le domestique de Zadig, en lui promettant de lui ...*, *Astarte reiste til Babylon med Zadigs Betient, lovende ... at* (E 114) ovf. *Astarte reiste til Babylon med Zadigs Tienere, og hun*

lovede at ... (S 109); *espérant qu'il ...*, haabende, at han (E 118) ovf. i det Haab at han (S 112); *Il vit un pêcheur couché sur la rive, Der saa han en Fisker liggende ved Floden.* (E 94) ovf. *Han saa en Fisker som laa paa Bredden.* (S 90). Sneedorff betragter også akkusativ med infinitiv-konstruktion som forældet: *et qu'il se reprochait d'adorer; og som han bebreidede sig selv at elske* (E 103) ovf. *og som han bebreidede sig selv at han elskede* (S 99).

Sneedorff vil da støtte sig til fransk syntax, når den stemmer med naturlig dansk tale og fx. undgår tunge indskud: *il appela à son secours la philosophie, qui l'avait toujours secouru, han kaldte Philosophie, som al Tid havde hjulpet ham, til Hielp* (E 48) ovf. *han kaldede den Philosophie til Hielp, som altid havde staaet ham bi* (S 46 f.); jf. *les combattants parurent dans le cirque, loede de Stridende sig paa Kamp-Pladsen see* (E 119) ovf. *lod Ridderne sig see i Kredsen* (S 114). — Et hovedpunkt for Sneedorff er fremdragningen af verbet i sætningen. Han reagerer her på fransk viis så stærkt mod tysk syntax, at han går til den yderste grænse af, hvad der er tilladeligt i dansk: *je fis étrangler en sa présence les quatre personnes qu'il avait amenées avec lui*, gengives meget direkte i hans oversættelse ved *Jeg lod quæle i hans Nærværelse de fire Personer, som han havde bragt med sig* (S 86 f.), mens Eilschouv skriver: *Jeg loed udi hans Nærværelse quæle de fire Personer, hvilke han havde ført med sig* (E 90).

I Eilschouvs skriftsprog kan der da konstateres en tilnærmelse dels til et lavere eller dialektalt talesprog (i ordforråd og vendinger), dels til gammeldags litteratursprog (i ordforråd og syntax), mens Sneedorffs skriftsprog nærmer sig til et naturligt, om end retorisk præget talesprog (i ordforråd, vendinger og syntax.) Sneedorffs sprog virker forældet, men blegt og abstrakt. Hans sprogform var imidlertid udmærket egnet til at konkurrere tysken ud i de højeste kredse — og gjorde det. I denne forskel mellem Sneedorffs og Eilschouvs sprog afspejler sig — foruden uligt temperament — også en standsforskel. Sneedorff, der var modnet langsomt, nåede efterhånden højt i social position. Fra 1761 var han således arveprinsens lærer. Mens Eilschouv var en rask og begavet student med umådelig læsehunger og trang til hastig produktion, samtidig endnu med mindelser af landsbyoprindelsen og med smag for land- og byalmuens dagligtale og kraftige og drøje sprog. — At Sneedorffs sprog ikke er et privat kunstprodukt fremgår også af, at vi finder samme tilnærmelse til et højere talesprog med retorisk anstrøg fx. hos Ove Høegh Guldberg, hvis stil allerede før »Den patriotiske Tilskuer» kan ligne Sneedorffs til forveksling, (Fx. i »En omvendt Frietænkens Levnets-Beskrivelse». (1760).)

Det bør her også fremhæves, at Sneedorff i »Den patriotiske Tilskuer» (Nr. 32. ³/₅ 1761)¹ har fremsat tanker om dansk-norskens

¹ Jf. P. Skautrup i Vort nordiske modersmål. II (1943) 23.

tilnærmelse til svensk: »Hvor store Fordele kunde ikke baade Sproget og Videnskaberne vente sig ved saadan en Foreening, og skulde det ikke være Umagen værd, at de, som arbeide i begge Nationers Sprog og Historie, gavede os en Fortegnelse af de Ord og Egenskaber, som adskille begge Sprogene, tillige med et Forslag, hvorledes det ene Sprog kunde uden at tabe noget lempe sig efter det andet, og berige sig med dets Overflødighed? Mig synes, at næst et oprigtigt og bestandigt Venskab imellem begge Nationer, som er grundet paa fælles Fordele, kunde der ikke optænkes noget, som var beqvemmere til at sætte dem i Ligevægt med andre slebne Folk». Hos Sneedorff selv mærkes den svenske påvirkning næppe, men hans appel fremkaldte dog et lille skrift, der kunne have støttet et arbejde i den skitserede retning: Matthias Werner: »Afridsning af Lig- og Uligheden imellem det danske og svenske Sprog.» (1766).¹

Som repræsentant for den retning, der bekæmpede sprogrensningen især i den Sneedorffske udformning, stod i 1760'erne Charlotte Dorothea Biehl, hvis ideal lå nærmere Holbergs sprog. Hun brugte dog ikke så mange fransk-latinske ord som Holberg. Hendes tyskheder er vel kun samme, som har været gængse i datidens københavnske sprog, og nydannelser og oversættelseslån efter tysk bekæmpede hun energisk. Det hænder dog, at hun — som Holberg — bliver smittet af det, hun modarbejder.

Det første angreb på sprogrensningen foretog Charlotte Biehl, da hun 1764 leverede en oversættelse af madame d'Happencourt de Grafignys skuespil »Cénie» »Paa nye oversat til gammelt Dansk» som et modstykke til den da 22-årige Marcus H. Høyers oversættelse af samme stykke til »fransk-dansk», der var kommet året før med en rosende fortale af Sneedorff.

Charlotte Biehl har åbenbart lagt stor vægt på, at hendes oversættelse kunne fremtræde som et helt selvstændigt værk. Kun i få tilfælde er den første oversættelses ordlyd beholdt. Det fremgår tydeligt, at hun under udarbejdelsen har haft både originalen og Høyers oversættelse for sig. Hendes gengivelse er nok af og til mere rammende og smidig end Høyers, men først og fremmest er den beregnet på at give indtryk af et helt andet sprogideal. Hendes anstrengelser for ikke at komme Høyers tekst for nær kan give sig helt krampagtige udslag, som når *Omhyggelighed* (fx. H 109) rettes til *Omhue* (B 69), men *Omsorg* (H 37) til *Omhyggelighed* (B 11), eller *den gruelige Hemmelighed* (H 119) til *den bedrøvelige Hemmelighed* (B 77), mens *denne skrækfulde Hemmelighed* (H 91) bliver til *denne gruelige Hemmelighed* (B 55); videre: *betroet* (H 49) til *Fortroet* (B 21), men omvendt *fortroet* (H 124) til *betroet* (B 81).

Man kan derfor ikke uden videre regne med, at når et ord i 1763-udgaven er ændret eller udeladt af Biehl, så skyldes det, at det har

¹ Jf. Skautrup *ibid.* 24.

været en moderne dannelse, som hun har villet til livs. I mange tilfælde har hun blot ønsket ved variation at skabe en selvstændig ordlyd. Disse tilfælde kan dog vanskeligt holdes ude fra andre, hvor der har ligget dybere stilistiske overvejelser til grund, som nu imidlertid ikke altid fremstår klart ved en sammenstilling blot af disse to tekster. Dette gælder ændringer som fx.: *forfærdelige* (H 51) til *forskrækkelige* (B 23); *jeg havde indbildet mig* (H 29) til *jeg havde forestillet mig* (B 5); *Iver* (fx. H 111) til *Nidkierhed* (B 70); *Lykke* (fx. H 120) til *Lyksalighed* (B 77); *Pligt* (fx. H 38) til *Skyldighed*; *skiule* (fx. H 72) til *dølge* (B 40).

Det ses dog umiddelbart, at i en lang række tilfælde går ændringerne i en ganske bestemt retning. Der er eksempler på, at sproget søges lagt nær Holberg: *falde tilbage i den Armod, af hvilken I havde ræddet mig* (H 83) til *for at geraade i min forrige Fattigdom* (B 49), eller nær det lavere talesprog: *Ydmygelse* (H 72) til *Snippe* (B 40); *Raser I Lisette* (H 31) til *Er I inget rigtig i Hovedet Lisette* (B 6); *tales ... ved* (H 48) til *sladdre lidt sammen* (B 20); *alle sove endnu* (H 28) til *alle de andre ligger endnu paa deres grønne Øre* (B 4)¹ (Men er Høyer for en gangs skyld faldet ud af sin højtidelige rolle, følges han ikke: *Hun vandt hans Hierte og stak alle andre ud* (H 32) til *Hun bemestrer sig ham gandske og aldeeles* (B 7)). Denne samme tendens giver sig også udslag i, at abstrakte ord og vendinger hos Sneedorff-eleven og fransk-efterligneren Høyer fjernes og erstattes med mere konkrete ord hos Biehl: *jeg skal da skye hendes Møde* (H 91) til *[s]aa vil jeg ikke heller komme for hendes Øyne* (B 55); *Den yderste Nødlidenhed blir ikke der antagen* (H 51 f.) til *der antages ingen som er i den yderste Fattigdom* (B 23); *en anseelig Modgang* (H 49) til *de haardeste Stød* (B 21). *Midler* ændres hos Biehl til mere dagligdags ord som *Penge* (23), *Rigdom* (14), *Gods* (63), *Formue* (12).

Høyers abstrakte, højtidelige og litterære teatersprog, der er stærkt retorisk præget, ændrer Charlotte Biehl af bedste evne ved at fylde dialogerne op med mere jævne og dagligdags ord: *efter den Tilstand Tingene nu ere i* (H 79) til *paa den Fod Sagerne nu staar* (B 45); *hvad Glæde du foraarsager mig* (H 42) til *hvilken Fornøjelse du har givet mig* (B 15); *han forkyndte mig* (H 54) til *Hans Ærinde var at sige mig* (B 25); *Forlad mig* (fx. H 51) til *Tilgiv mig* (B 22); *forvisset om* (H 54) til *gandske vis paa* (B 26). Den teatervante Charlotte Biehl er klar over, at disse reformer er nødvendige for at tilpasse det højliterære franske stykke til danske tilskueres mere jævne krav. Hendes reformforsøg bebuder på en måde Wessels komiske revolte få år senere.

Med »gammelt Dansk» mener Charlotte Biehl altså nok først og fremmest et sprog, der ved at gribe tilbage danner et modstykke til Høyers stærkt franskafhængige oversættelse. Men som Sneedorff-tilhænger har Høyer selvfølgelig også en del purismer, som støder hende, og som hun må fjerne. Størst besvær har det voldt hende ved ordet *fordom*, der herved tydeligt demonstrerer sin eksistensberet-

¹ Jf. Eilschouv ovf. p. 23.

tigelse: *Men alle de Fordomme som Menneskene have antaget og ere indtagne af* (H 107) bliver til *Men alle disse vrangte Indbildninger der avles hos Menneskene af forudfattede Meeninger* (B 67). Nemmere er det gået med ord som *Gemyts-Art* (H 32) til *Sindelav* (B 7); *Høiagtelse* (fx. H 41) til *Agt* (B 14); *Modbydelighed* (fx. H 76) til *Afskye* (B 42); *Smag* (fx. H 37) til *Tilbøyelighed* (B 11); *rødmes* (fx. H 104) til *blues* (B 65), eller med ord som *Nederdrægtighed* og *Retviished*, der fjernes eller omskrives. Men det viser sig dog, at også Charlotte Biehl må danne ord, som når hun erstatter *Lidenskaber* (H 107) med *Sinds-Lidelserne* (B 68); ja, det er hændt, at hun i sin iver for at skrive anderledes end Høyer kommer til at bruge et ord, der dengang må have været følt som nyt, når hun bruger *Tildragelse* (B 58) på et sted, hvor Høyer har *Hændelse* (H 95), mens hun kort før havde ombyttet *Tildragelser* (H 90) med *Hændelser* (B 54)!

På ordforrådets område består sneedorffianeren Høyers »moderisme» da dels i en moderat anvendelse af nydannelser, dels i en udstrakt brug af litterære, højtidelige ord, som i hvert fald var nye i forhold til det holbergske teatersprog. Op mod dette sætter Charlotte Biehl et sprog, der er jævner, mere dagligdags, men også mere gammeldags (fx. også i brug af småord som *hvi* (53) for *hvorfor* (H 89), *udi* (50) for *i* (H 85), *ikkun* (26) for *kun* (H 55)). Men når det gælder syntaxen, er det Høyer, som står talesproget nærmest, mens Biehl retter henimod en mere gammeldags, litterær syntax. Fx.: *Jeg seer forud Cenius Haardnakkenhed vil nøde mig til at bruge de Vaaben mod hende, som M... har efterladt mig, de kan blive skadelige for mig selv, men kan man købe en overvættes Lykke for dyrt.* (H 80) ovf. *Men jeg seer forud at dersom Cenius Haardnakkenhed vil nøde mig til at bruge de Vaaben mod hende, som M... har efterladt mig saa kand de blive skadelige for mig selv. Dog kand en umaadelig Lykke betales for dyre?* (B 46). *Han troer, han gjør mig lykkelig* (H 54) ovf. *og han troer at gjøre mig lykkelig.* (B 25). *I kom ind med ham, I kunne maaskee vide Aarsagen dertil.* (H 71) ovf. *Siden I kom ind med ham, saa kunde I dog maaskee vide Aarsagen dertil.* (B 39).

I 1765 forsøgte Charlotte Biehl et nyt angreb mod sprogrensningen ved i en komedie, »Haarkløveren», at satirisere over en skabagtig pedant, der slår om sig med de nylavede purismer.¹ Af ord, der blev kritiseret heri, men som senere er slået igennem, kan nævnes: *Bestrøelse* (54, 60, 87), *Beundring* (54, 97), *Bisag* (52, 59 f.), *Duft* (60), *Fordom* (38, 40, 56), *Fornemmelse* (54, 60, 62, 96), *Gienstand* (41, 54, 58, 87), *Lidenskab* (57 ff.) *Omdømme* (40, 56, 63, 98), *Overlæg* (88), *skøn Aand* (41), *Smag* (40), *Storhed* (53, 98), *Vinde-Syge* (52, 59), *Ærefrygt* (38, 63). — *indsigtsfuld* (88), *overdreven* (42, 56)², *sølskabelig*

¹ I udgaven trykt med udhævet sats.

² Dette ord har Ch. D. Biehl ikke desto mindre brugt selv i overs. Gesner: »Abels Død.» (1764) 77. Jf. Sorø Samlinger III 130: »Vi bleve forskrækkede, da vi saae, at Forfatterinden havde brugt et Ord, førend vi, som hun selv siden havde fundet Fornøjelse at lee ad».

(53), *virksom* (52, 87). — *besicæles* (60, 88), *beundre* (41, 51, 63), *forglemme* (38). Dertil kom mere omtvistelige dannelser som: *Byde-Magt* (89), *Sammenholdighed* (51); *medindmarvet* (42).¹

Kritiken i »Haarkløveren» blev imødegået udførligt i »Samling af adskillige Skrifter til de skønne Videnskaber og det danske Sprogs Opkomst og Fremtarv» 1.—3. stk. (Sorø 1765) af Christian Fleischers, der udgav »Sorø-samlingerne» sammen med H. W. Gerstenberg og Peter Kleen. Over for Charlotte Biehl hævdede han (I 130—146) nødvendigheden af at bruge de kritiserede ord og indrømmede kun, at enkelte dannelser som fx. *wudryddende*, *medindmarvet*, *Mørkheder* og *Nærelse* var unaturlige (I 143). — Af Fleischers andre bidrag i samlingerne kan nævnes »Forsøg til Sprogets Forbædring i Henseende til eenstyddige og ubestemte Ord» (I 106—129, II 181—196, III 163—178), begyndelsen til en dansk synonymik. Her foreslås fx. optaget en række norske og svenske ord som »*Aabry* ∴ *Nidkær i Elskov*» (III 168; no.). — »*Fremhærdighed* ∴ *Bestandighed i at overvinde Vanskeligheder*» (II 190; sv.). — »*Æmne* ∴ *det som er dugeligt at gjøre noget af*» (III 178; no.), jf. »*Æmne* [bør hellere bruges end] *Sujet*» (II 169; sv.). — »*Øde* ∴ *de værende Tings uforbigængelige Nødvendighed. Fatum.*» (I 120; sv.). — Desuden foreslås der forskellige steder i skriftet optaget ord fra ældre sprog eller dialekt, ligesom der er nye oversættelseslån fra tysk (fx.: *almeennyttig* I 93; *anprise* I 94; *belive* I 94) og enkelte nydannelser som *eenstyddig* (I 106) for synonym.

Fleischer kan i sin agitationsform minde om nutidens nordiske sprogrøgttere, fx. i »Afhandling om forældede og nye Ords Brug» (II 158—171), hvor der opstilles en række programpunkter:

4) Et Ord, som er gaaet af Brug, men i sær for meenig Mand er ligesaa let eller lettere forstaaeligt, end det fremmede indførte, bør bringes i Brug igien. Saa bør man heller sige *Frist* end *Respit*, *Allstævne* end *General Forsamling*, *Vinding* end *Gevinst*, *Tyende* end *Domestiquer*.

6) Et Ord, som er gaaet af Brug, bør, naar man ellers skal behielpe sig med Tingens Beskrivelse, føres i Brug igien.

Saa bør heller *Gaade* bruges end en mørk *Tale* fremsatt til at opløses. Aaraad end manges oplagt Raad.

7) Et Ord, som med Grund kan digtes eller dannes af Sprogets egne Ord, erstatte en Mangel og blive lige saa forstaaeligt og bemærkende, som et fremmet, bør frem for det bringes i Brug.

Saa bør man heller sige selskabelig end *sociable*, *Gienstand* end *Object*, *Yndling* end *Favorit*, *Vellystling* end *Voluptueux**

* Alle disse Ord have den Sal. Sneedorffs Autoritet for sig.

8) Et Ord, som i de med vort Sprog beslegtede er brugeligt, og ligesaa eller lettere er forstaaeligt end et fremmet, bør frem for det bringes i Brug.

Saa bør man heller bruge de Norskes *Styrrel* end *Scrupel*, *Sysler* end *Beskiæftigelse*, *Sysselsatt* end *beskiæftiget*, og *Bornholmernes Giernvidenhed* end *Curiositet*»

¹ Jf. Jf. diskussionen af ordet *medindmarvet* i *Lærde Tidender*. (1765) 133, 142.

Fleischers danske synonymik kan tolkes som et forsøg på at gøre status over den udvikling, der var foregået. Vi er nået langt med uddannelsen af vort sprog, men hvad står endnu tilbage? Lignende tanker gjorde præsten og oplysningsforfatteren Niels Randulf With sig i en afhandling i »Lærde Tidender» (1760, nr. 33)¹ »Patriotisk Betænkning om det Danske Sprog», skrevet i anledning af Sneedorffs »Betænkning om det Danske Sprog» (ibid. 1760, nr. 16).² With ønskede heri bl.a. »en tilstrækkelig Dansk Ordbog, hvorudi maate findes alle gode Danske gamle saa vel som nyere Ord, og hvoraf man kunde see, hvorvidt vort Sprog var tilstrækkeligt til at nævne alle forekommende Ting med sine egne Ord, uden Laan af fremmede Sprog». ³ Sneedorff var i sit svar⁴ enig med With i hans høje vurdering af modersmålets seneste udvikling, men uenig, når det gjaldt bedømmelsen af den betydning, som de ældre danske forfatteres sprog kunne have for fremtiden. Over for Withs ønske om, at »de gode gamle Danske Ord, som vi allerode have, men som ved manges forrige Forseelse og Forsømmelse have en Tidlang lagt skiulte i Forglemmelsens Mørke, igien [*maae*] blive bragte frem for Lyset»¹ måtte modernisten Sneedorff stille sig afvisende.

Endnu et stort statusforsøg — positivt indstillet til sprogrensningen — foreligger fra disse år i den meget produktive opbyggelsesforfatter Hans Mossins »Forsøg til en dansk Terminologie eller Beskrivelse over de Ord i det danske Sprog, som betegner de Ting, der henhører til Tænke-Kunsten og Moralen». (Bergen 1764; 2. oplag 1766—67).

I faglitteraturen inddrages i 1760'erne flere og flere sider under modersmålet. Typisk for overgangstiden er et værk af zoologen og mineralogen Morten Thrane Brünnich »Entomologia eller Insect-Lære» (1764), det første videnskabelige arbejde på zoologiens område, der er skrevet på dansk. Det er — som titlen — helt igennem tvedelt, idet latinsk og dansk tekst er opstillet parallelt. Dette forsøg er muligvis en frugt af Fleischers aktivitet, idet Brünnich havde opsyn med Fleischers zoologiske samlinger. Om fremgangsmåden hedder det i indledningen: »Jeg har oversat dette paa Dansk saa got som jeg kunde, da det har været meget vanskelig formedelst at der skulle findes Konstord hvor ingen var. Jeg har i det Danske givet Arternes Navne, hvor der vare nogle, til Navne for Slagene; de nye kiendes af * og de indførte Svenske ere tegnede med (*en krone*)».

Af Brünnichs dannelser i dette værk kan nævnes *Døgnflue* (63, 79), der er en oversættelse af ephemera. (Linné brugte 1739 *dagfluga*, måske efter engelsk *day-fly*; se SAO). *Barvinge* (*Necydalis*) (57);

¹ Optrykt i Sneedorffs Samtlige Skrifter. IX (1777) 171—186.

² Samtl. Skr. IX 153—170.

³ Samtl. Skr. IX 179.

⁴ Samtl. Skr. IX 187—222.

⁵ Samtl. Skr. IX 175 f.

Kameelhals (Raphidia) (63); *Rygsvømmer* (Notonecta) (59); *Famle-stængler* (følehorn; endnu i MO) (fx. 45); *Svøb-Maske* (puppe; brugt af Aphelen og Raff) (7). — Fra svensk lånte han *Barfis* (Cimex) (57, 83); *Bobbe* (Buprestis) (55); *Skrubbe* (Tenebrio) (49), nu kun brugt i ssg. *Melskrubbe* (ODS); *Vifvel* (Cerambyx) (53); *Kræk* (insekter) (fx. 43) gav anledning til hans nydannelse *Gicæld-Kræk* (6) om arbejderne hos bierne.

Det havde været længe med at få fortrængt den latinske grammatiske terminologi fra skolebøgerne. Lærebøgerne i latinsk grammatik var, selv om de efterhånden blev skrevet på dansk, uhyre svært tilgængelige. Det var derfor et hårdt tiltrængt værk, som nordmanden, professor i hebræisk og lector theologiae ved Odense gymnasium Nicolaj Nannestad udsendte i 1761: »En dansk Donat for Børn, indeholdende de første og almindeligste Sprog-Grunde; viiste i det Danske og tienende som en Forberedelse til at lære fremmede Sprog». Her bruges en række af Høysgaards og Schultz¹ dannelser og videre nydannelser som *Beskaffenheds Ord* (adjektiv) (9); *Hielp-Navn* (pronomen) (9); *Styrelses-Partikler* (præpositioner) (10); *Bindings-Partikler* (konjunktioner) (10); *Sammenlignelses Graderne* (komparativ) (27); *de tilegnende Pronominer* (possessive pronominer); *de henvisende Pronominer* (relative pronominer) (53); *den tilkiendegivende Maade* (indikativ) (72); *den halv-verbale Maade* (participium) (72).

De mange nydannelser registreres nu også i en række tosprogede ordbøger af nordmanden, professor Hans von Aphelen,² der heri og i nogle oversatte arbejder³ også selv gav sit bidrag ved oversættelseslån (hovedsagelig fra tysk, men også fra fransk som *Lugthandler* for parfumeur!) eller personlige dannelser som *Medsøger* (konkurrent), *Særkende* (karakteristikon), *Særsyn* (fænomen) og måske *Formaal*.⁴

I digtningen var det nordmanden Chr. Braunmann Tullin, der for samtiden stod som den ivrigste sprogrener fra »En Maji-Dag» (1758) og fremefter. Hans sidestilling med tidens øvrige moderne skribenter ses fx., når J. a. c. Baden i sin anonymt udgivne »Anweisung zur Dänischen Sprache» (1767) til læsestykker udvælger: Tullin: »Afbrode Tanker ved en døende Søsters Seng», og prøver fra Jens Kraft: »Fortæling om de Vilde Folk», Sneedorff: »Den patriotiske Tilskuer», J. J. Lunds Racine-oversættelse og — Jacob Badens oversættelse af Gellerts breve og fabler! Baden motiverer sin bog, der skulle afløse v. Hauens fra 1744, med, at sproget »durch die Menge Schriften, welche in den letzteren Jahren, beynahe in allen Wissen-

¹ P. Schultz: »Danskens Skriverigtighed». 1724.

² »Dictionaire en abrégé, eller en fransk og dansk Ord-Bog». (1754). — »Den Kongelige Ord-Bogs anden Deel. Dansk og Fransk». (1759). — »Kongelig dansk Ord-Bog. I. Dansk og Tydsk. II Tydsk og Dansk». (1764).

³ V. de Bomare: »Den almindelige Natur-Historie». I—VIII. (1767—70). — »Chymisk Dictionnaire». I—III. (1771—72).

⁴ Jf. D. A. Seip: Fornorskingen av vårt språk. (2. udg. 1947) 25.

schaften zum Vorschein gekommen sind, eine ganz andere Gestalt gewonnen zu haben scheint, als sie vor 20 Jahren hatte...» (A 2^v).

Allerede året før havde Jacob Baden i »Afhandling om Sprogets Berigelse ved nye Ord og Vendinger» (tillæg til »Forsøg til en Oversættelse af Tacitus». (1766) 125 f.) proklameret sprogrensningens sejr: »Ord som i Førstningen af nogle forskydes som urigtige og uskikkede, af andre giækkes som latterlige, gaae saa længe fra Mund til Mund, at man siden ikke alene ikke undseer sig ved at bruge dem for Alvor, men ogsaa troer at de ere de eneste rette... hvem erindrer ikke, hvorledes man indtil i vore Spilleselskaber, giækkede de Ord *beundre*, *bedømme*, *Ærefrygt* og andre, da de først brugtes? nu beundrer og bedømmer enhver Pedant og enhver Spradebasser alting».

Udviklingen i 1700-tallet til hen imod 1770 synes da at have haft en rytme, der er betinget af barokken i 1600-tallet. Den klassicistiske Holberg-tid reagerer negativt mod barokkens ubændige glæde ved at skabe nye ord og ved at låne fra ældre sprogtrin eller dialekterne.¹ Denne stærke reaktion er vel forståelig i mange måder, og deles også af visse sprogrensere. Men den havde skadet hjemlig ordavl i lange tider og hemmede udviklingen både af det faglige og det digteriske sprog. Først en ny generation fra 1740'erne opponerer igen mod Holberg-periodens syn og forsøger en alvorlig indsats for at bringe modersmålet på højde med de store kultursprog. Siden 1760'erne er da sproglig nyskaben på faglige og digteriske områder en selvfølge. Afhængigheden af tysk purisme er stærk, men der er dog nu også fremkommet en tendens til at berige det danske sprog ved lån fra svensk. Der kan ligeledes iagttages spredte tilløb til optage ord fra dialekterne, hvori-blandt jo norsk endnu regnedes. Et varsel om den følgende — før-romantiske — periode i litteratursproget er enkelte bestræbelser for at optage ord fra ældre litterære kilder og fra oldsproget. Om dette hedder det i en interessant lille pjece fra 1766²: Det islandske sprog er »hos os en Herlighed, hvis Mage intet Rige i Verden har. Forunderligt, at vi hidindtil ikke har ført os det til Nytte...» Sprogrensningen havde da også genåbnet de veje til fornyelse af modersmålet, der førte til dets nordiske kilder.

¹ Jf. Ulla Albeck: Dansk Barok og Holberg. AphS XI 174—181.

² »Tanker om det danske Sprogs nye og gamle Tilstand og Forbedring». (1766) 31.

Vigtigere litteratur:

- Ulla Albeck: Dansk Stilistik. (2. Udg. 1945).
- Francis Bull og Fredrik Paasche: Norsk litteraturhistorie. II (Oslo 1928).
- V. Dahlerup: Det danske Sprogs Historie. (2. udg. Kbh. 1921).
- O. Jespersen: Sprogøgt. I Tilskueren 1902 185—204. (Optrykt noget forkortet i Tanker og Studier. (Kbh. 1932) 140—158).
- Sven Møller Kristensen: Studier i J. S. Sneedorffs Prosa. APhS VIII (1933—34) 193—239.
- Johs. Lollesgaard: Sprogfilosofien og Sprogforsken i Danmark ved det 18. Aarhundredes Midte. Kbh. 1925.
- K. J. Lyngby: Forøgelsen og udviklingen af det danske sprogs ordforråd efter Hølbergs tid. I Tidsskrift for Philologi og Pædagogik. V (1863—64) 101—107.
- Leopold Magon: Ein Jahrhundert geistiger und literarischer Beziehungen zwischen Deutschland und Skandinavien. 1750—1850. I (Dortmund 1926) 331—355.
- Ordbog over det danske sprog. I—XXIV. (Kbh. 1919—48).
- J. Paludan: Fremmed Indflydelse paa den danske Nationallitteratur i det 17. og 18. Aarhundrede. II (Kbh. 1913) 437—466.
- Carl S. Petersen og Vilhelm Andersen: Illustreret dansk Litteraturhistorie. II (Kbh. 1934).
- N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. V (2. udg. Kbh. 1870).
- K. F. Plesner: Jens Schelderup Sneedorff. En litterærhistorisk Monografi. (Kbh. 1930).
- F. Rønning: Rationalismens tidsalder. I (Kbh. 1886).
- P. Skautrup: Det danske sprogs historie. II. (1947), III (under udarbejdelse).

ARNE BENGTSON

Förlagorna till Josua bok och Domareboken i MB2 än en gång.

I Arkiv 63 s. 111 ff. har Bertil Ejder till förnyad behandling upptagit frågan, vilken Vulgata-text som utgjort förlaga för Nils Ragvaldis¹ översättningar av Jos och Dom. Uppsatsen i fråga ger vissa positiva bidrag till den fornsvenska textkritiken. Naturligtvis är det också tacknämligt, att E. gjort sig besvär att kontrollera ytterligare 11 bibelinkunabler, ehuru denna kontroll endast bestyrkt min förmodan,² att en sådan undersökning inte skulle ge lön för mödan.³ Emellertid har E. betydligt överdrivit räckvidden av sina textkritiska resultat, när det gäller deras värde för förlagebestämningen. E. menar sig ha visat, att min uppfattning om K79 som huvudförlaga för NR:s översättning av Jos och Dom är felaktig. Han stöder sig därvid på analysen av en del textställen, som enligt hans uppfattning måste visa, att en annan text än K79 förelegat översättaren. I det följande kommer jag att granska E:s exempel och förklaringar. Jag följer E:s ordningsföljd. Av utrymmesskäl måste jag i största möjliga utsträckning hänvisa till E:s uppsats för textställets lydelse och citerar endast, då detta för min framställning är oundgängligen nödvändigt.

Avdelning I (s. 114—123, p. 1—27) behandlar »Ställen som huvudsakligen har betydelse för textkritiken och som spelar ringa eller ingen roll i förlagefrågan.» Här fäster E själv endast avseende vid p. 3 och 20 (se s. 123). Dessutom anföres i sammanfattningen s. 136 även p. 1 och 2. Av p. 1, felläsning *latus* : *lacus* kan man inte dra någon slutsats alls, då *t* och *c* är mycket lätta att förväxla även i inkunabeltryck, bl. a. just på detta ställe i K79. P. 2 avser att uppvisa felläsning *et* för *vt*, i fsv. avspeglat med *oc* i stället för *at*. Bevisföringen försvagas

¹ Trots Ejder, Arkiv 63 s. 169 föredrar jag att använda den namnform, som NR och hans samtida använde. Endast i *latinska* texter förekommer formen *Nicolaus Ragvaldi*.

² A. Bengtson, Nils Ragvaldi, Domareboken och Linköpingslegendariet, Lund 1947 s. 20 not. 7 (Citerad Bengtson).

³ Jfr Ejder Arkiv 63 s. 137 f.

väsentligt av att Cod. Holm. A1 uppvisar flera förväxlingar *oc* : *at*. Bengtson s. 121 not 67 har uppvisats två fall, som motsvaras av lat. *quod*, och där alltså felläsningsteorin knappast kan tillämpas. Klemming har rättat ytterligare en del fall, bl. a. MB 2:312:21 och ib 341:22.¹ Jfr. också hans yttrande MB 1 s. 568, att i handskriften B (=A 1) *at* står för *oc* i A och omvänt utan att detta av honom anmärkts i läsarterna. Till sist kan också hänvisas till Östergren, Språk och Stil 1 s. 82 ff.

I fråga om p. 3 är enligt min mening E:s förklaring ohållbar. Just början av ett ord bör vara överensstämmande, om felläsning skall ske. Här föreligger exempel på vad som Bengtson s. 112 kallas »Tillägg, som ange omständigheter i samband med en händelse» och vad Thorén, Studier över Själens Tröst s. 121 kallar »åskådliggörande tillägg».² Att översättaren samtidigt underlåtit att översätta *per funem* kan bero dels på att denna upplysning är oviktig,³ dels på att annars tre prepositionsadverbial kommit att stå i rad. På den följande sidan nämnes repet inte mindre än tre gånger, alla gångerna med dubbeluttryck. Det ena av dessa (MB2:7:12) saknar motsvarighet i latinet. Måhända har NR vid översättningen först uteglömt *funem* — t. ex. genom en haploskopi *f[unem de f]enestra* — och sedan skrivit översättningen av detta uttryck i margin, varpå avskrivarskan fått in det på fel ställe.

P. 20, där subjektet *domus* utelämnats, har översatts från annan förlaga än K79, men detta behöver inte vara något stöd för E:s teori. Omedelbart innan har nämligen NR anlitat sin lågtyska förlaga (se Bengtson s. 39 ang. Dom XVI:28) och läsarten kan alltså vara tagen därifrån.⁴ Den exakta lågtyska förlagan är ju icke uppvisad.⁵

Även i många andra av de i denna avdelning anförda fallen ligger andra förklaringar nära till hands. P. 4 kan växlingen *dommim* : *dominim* bero på A1:s avskrivarska; jfr. bland Klemmings rättelser *arcam* : *artani* 283:24, *andronicum* : *andromeum* 291:16, *horn* : *hem* 341:4. I samtliga fall är antalet staplar identiskt. P. 7 kan saknaden av negation förklaras på samma sätt. Liknande fall, där Klemming tillagt *ey*, finns MB 2:200:22, ib 296:19, äv. MB 1:34:9. P. 12—14 är, som även E. insett, avskrivarfel i fsv. P. 23 måste, såvitt jag kan förstå, även tillskrivas A1:s avskrivarska. Att förväxla namnet *og* med

¹ Se MB 2 s. 415 ff.

² I min exempelsamling hade jag såväl detta som en mängd andra belägg, av vilka endast ett strängt begränsat urval anfördes i avhandlingen, då företeelsen är vanlig i medeltida översättningslitteratur. — Angående medeltida översättarens vana att förtydliga texten genom tillägg se Bengtson s. 103 ff samt s. 103 not 22 anförd litteratur.

³ Jfr E:s egna funderingar s. 115 angående mur och rep.

⁴ I samma episod ur Simsons historia har även en glosserad bibel kommit till användning, se Bengtson s. 38 ang. Dom XVI:25. Även från denna kan alltså läsarten härstamma.

⁵ Jfr uttalandet Bengtson s. 36 med not 46 och s. 41.

fsv. oc torde vara lättare än med lat. *et.*¹ P. 24 har Bengtson s. 118 anförts som exempel på dubbeluttryck och p. 27 är den rätta förklaringen den som E. anför till sist föregången av »Möjligen».²

Ett par av fallen ger goda exempel på E:s underlåtenhet att utnyttja mina resultat. P. 11 (s. 117) förekommer en rad uttalanden om verbet *förtaera*, varvid Söderwalls ordbok anføres. Om E. slagit upp ordet i mitt ord- och sakregister, hade han funnit, att det behandlas på s. 154. Här hade han bl. a. kunnat inhämta, att ordet är belagt 7 ggr (inte 2), därav 6 ggr i Jos+Dom, i *samtliga fall* med *vorteren* som motsvarighet i den lågtyska förlagan. På det av E. behandlade stället föreligger varken någon felöversättning eller någon latinism utan en lågtysk påverkan. Även E:s andra uttalanden i detta sammanhang är tvivelaktiga. Om 'förtära' MB 2:33:12 vore »en helt konventionell beteckning på eldens framfart» (E. s. 117), borde elden ha varit subjekt, men nu står det *aen asor som war starkaste stadher. fërtaerde han* (=Josua) *mz ellen*, Här betyder *fërtaera* utan ringaste tvivel 'förstöra, fördärva'; jfr ib r. 5—6 *stadhen mz eldbrandh ferdarffwandes til grwndhen*. Betydelsen har med stor sannolikhet uppkommit genom anslutning till lågty. *vorteren*. — E:s sätt att argumentera med stöd av en punkt i A1 gör inte heller något gott intryck. En blick i Klemmings rättelser visar, att han på 36 ställen i MB 2 utslutit punkt i A1 och på 88 ställen kommatecken såsom helt omotiverade. Även i övrigt visar ett studium av texten, att interpunktionen följer ganska dunkla principer.³

I fråga om p. 26 skulle E:s framställning ha vunnit på ett beaktande av min redogörelse, Bengtson s. 153, för användningen av *enast*, *enaster*, *endaster*.⁴ Till uttalandet om GU C20 under p. 16 (s. 119) hade en hänvisning till Bengtson s. 174 (ev. sakregistret s. 267) varit på sin plats, och likaså hade E. i fråga om ordet *førstørta* p. 17 kunnat hänvisa till Bengtson s. 144.

Till denna avdelning är slutligen endast att anteckna E:s egenomdliga påstående p. 16 (s. 119), att NR inte skulle ha förstått användningen av ordet *fadher* om en andlig. Denna titel bars ju bl. a. av generalkonfessorn i Vadstena! Däremot är det riktigt, att han inte

¹ Utom det av E. anförda riktiga stället förekommer namnet MB 2:6:16 i formen *ogh*, ib 25:7 i formen *ag*, ib 34:29, 37:9 i formen *og*.

² Även här hade jag belägget med i min samling av exempel på uttryck, som upptagits ur en glosserad bibelupplaga. Jfr uttalandet om begränsningen av exemplifieringen Bengtson s. 37.

³ Att interpunktionen hör till de ting, där avskrivaren är minst beroende av originalet, synes också av min uppsats »Avskrivarskan och förlagan.» i Arkiv 61. Jag har där visserligen inte behandlat interpunktionsändringar i någon särskild avdelning, men av de sammanhängande exempel, som meddelas s. 250 ff, framgår klart, hur varierande originalets och avskriftens interpunktion är. Jfr även Klemming i MB 1 s. 567.

⁴ E. har inte ens med alla belägg ur sina egna exempel. Även i p. 19 (s. 119) finns belägg för *at enast*.

förstått användningen av ordet *parens*=*pater*, men det är inte riktigt samma sak.

Avdelning II behandlar »Textställen av vikt för frågan om förlagan till Jos och Dom i MB 2.» Den omfattar p. 28—42. P. 28 och 29 hör dock rätteligen under avdelning I. P. 30—34 är enligt E. exempel på utelämnningar i texten, som skall bero på haploskopi och skall ha funnits redan i NR:s förlaga. Som E. själv medger s. 135 är p. 32 och 33 ej alls bevisande. I fråga om p. 33 är E:s framställning för övrigt direkt felaktig. Han anger (s. 126) att satsen *et posuit illud in civitate sua ephra* saknar motsvarighet i MB 2. Detta påstående är icke sanningsenligt. Efter glossan, som börjar *thz aer* och av E. ej medtagits, står i MB 2 (95:25) *Oc satte gedeon taessen prydlisen j sith hus aeller stadh*. Det enda, som saknas, är alltså namnet *ephra*. Därmed faller hela E:s resonemang om ett avskrivarsprång från *ephod* till *ephra*. Den sannolika förklaringen är att NR här vid inarbetningen av glossan tappat bort namnet *ephra*. Jfr att detta namn inte finns i S205:s glossering, som slutar: *Iste enim gedeon ... voluit habere cultum diuinum in domo sua sicut erat in sylo quod tamen erat illicitum vt habetur Iosue xxij*. Observera, att i MB 2 följer efter det ovan anförda och utan motsvarighet i någon oglosserad text: *hwilkit aeptir moysi lagh war ey lofflikit*.

Inte heller den omkastning, som skett i p. 34 säger något, eftersom den precis lika gärna kan ha gjorts av A1:s avskrivarska. I p. 30 menar E. att en hel mening blivit överhoppad, därför att två meningar å rad börjat med P. Detta är naturligtvis tänkbart — medeltida skrivares förmåga av haploskopi bör ingalunda underskattas — men förefaller dock inte särskilt övertygande. I varje fall förutsätter tanken ett original, som i likhet med K79 har stor bokstav i båda meningarnas början. Att ny mening börjar med stor bokstav torde dock, såvitt jag vet, vara relativt sällsynt i kursivskrivna handskrifter.¹ En för mitt sätt att se minst lika sannolik förklaring är att NR översatt den överhoppade meningen så, att i hans manuskript två meningar å rad börjat *thu skalt*, varpå avskrivarskan hoppat från det första *thu skalt* till det andra. Som Klemmings förteckning över felaktigheter i B, MB 1 s. 564 ff visar, förekommer haploskopier av denna typ synnerligen ofta i A1.²

I p. 31 slutligen skall ett liknande språng ha skett från *pabulum* till *panem*. Tanken är naturligtvis möjlig, men antagandet är inte alls nödvändigt. E:s uttalande »Den stora initialen i *Oc* synes mig förbjuda att man gör paus efter *asnanna* och läser ihop *brødh Oc win*.», visar ganska tydligt, att hans nyförvärvade kunskaper i latinsk textkritik

¹ Enligt Ejder s. 136 not 2 skall förlagan ha varit en sådan. — Då jag inte närmare studerat kursivskrivna texter ur denna synpunkt, är det naturligtvis möjligt att jag misstar mig.

² Jfr även Bengtson s. 121.

kommit honom att förbise den elementära textkritiska regeln att studera den aktuella textens skriv- och språkvanor, innan man drar några slutsatser. Även ett ganska flyktigt studium visar, att *Oc* med stor initial förekommer relativt ofta, utan att ny mening eller ny fullständig sats börjar, och det är inte svårt att leta fram paralleller till det ovan citerade. Några exempel: Jos. 3:13 *gudh talade til iosue nun son Oc firdhom moysi tiaenara. oc sagde*; ib 11:9 *oc gingo offwir markena slaetena Oc baerghen ey fiaerran stadhen itherico*; Dom 116:26 *Hwru sampson forbraende philistinorum saedh wingardha Oc olyo trae*; ib 125:27 *hwar the byggia Oc boo matthen*. Flera exempel finns Jos 6:26, ib 11:5, 12:10, 13:7, 23:18, Dom 84:7, ib 91:5, 93:3, 95:19 m. fl. st.

I p. 35—42 behandlas vad E. kallar dubbelversioner. Dessa skall enligt E. ha uppkommit genom att en felaktig avskrift korrigerats, varvid det riktiga uttrycket skrivits i margen och nästa avskrivare fått med båda uttrycken. Vore denna uppfattning riktig, skulle min uppfattning, att K79 är huvudförlagan vara helt vederlagd. Låt oss emellertid något närmare granska E:s argumentering. I p. 35 (s. 127) menar E. att MB 2:s *j menighetennes thaenist oc til gudz monsther oc altara* inte kan översätta K79:s *in ministerio cuncti populi et altaris domini*, utan E. ser sig nödsakad anta, att ordet *monasterio* inkommit enligt det ovan beskrivna förfaringssättet. Rent bortsett från de problem, som översättarens samordning av *altaris* (gen.) med *monasterio* (abl. l. dat.) medför,¹ finns intet tvång att göra ett sådant antagande. Här föreligger ett exempel på synonympar, en företeelse, som i 1400- och 1500-talsstil är tröttsamt vanlig.² Vidare kan påpekas, att ordet *monsther* är tillagt av översättaren även två rader längre ner. Skall även här ha stått ett *monasterium* i förlagan? Hur tänker sig E. i så fall att det skall förklaras?³

E:s förklaring av p. 37 är helt orimlig. Han förbiser nämligen, att hela texten i rätt ordning finns översatt i MB 2. De jämförda texterna bör se ut så här, inte som hos E:

K79 Dom VII:5

MB 2:89:9 ff

qui manu et lingua lambuerint	the mæn som læpia watnet som
aquas (sicut solent canes lam- bere) separabis eos seorsum: qui	hwndhane plægha, thz ær at the kasta watneth mz hændherna wp j

¹ Var i texten tänker sig E. att *monasterio* skall stå?

² Se Bengtson s. 116 med not 60, 117 f, 182 ff, 207 ff, Thorén aa s. 122 ff, 171 ff.

³ Att E:s tanke är förflugen visas också av Dom 101:26, där NR använder *affguda monstir* som översättning av *phanum*. Intet heller här förekommer något *monasterium* i förlagan. — Även i legenderna förekommer *monster*. I Serv. t.ex. står *monster* 19 ggr (varav 1 gg förbindelsen *kyrkio aellar monster*). I 14 fall har B—C 118 *munster*, 1 gg *kerke*, 1 gg *kloster*, 1 gg *gades husz*, 1 gg *adv.*, 1 gg *pron.*; *munster* förekommer ytterligare 8 ggr, 7 ggr översatt med *kyrkia*, 1 gg med *graff*. Överensstämmelsen är alltså ingalunda total.

autem curuatis genibus biberint in altera parte erunt. Fuit itaque numerus eorum qui manu ad os proijciente lambuerant aquas trecenti viri: omnis autem reliqua multitudo flexo poplice biberat.

mwnnen them skalt thu skilia aff sidhis aff androm, æn the mæn som bøghia knæn læggiandis mwnnen vppa wathnet, oc drikka som oxen tha sæth them særdelis aff sydhes Oc waro the som watneth mz hændherna wp j mwnnen kastadho try hwndrath æn thz andra folket drukko alle mz bøgdhom knæm.

E. omtalar inte heller, hur han tänker sig resten av det överhoppade infogat. Det gäller nämligen inte bara de av honom diskuterade fraserna utan också hela det mellanliggande partiet. Som E. även nämner, är stället redan förklarat Bengtson s. 38. Min uppfattning bestyrkes ytterligare av att ännu ett stycke av glossan *vt effunderent se super aquam ad bibendum in magna copia* kan förklara tillägget *laeggiandis mwnnen* o. s. v. i MB 2.

Även i fråga om p. 38 visar E. samma bristande orientering i sammanhanget. MB 2:24:15 ff berättas först historien om gabaoniternas list. Där står r. 16 *gambla lappadha sækkia* motsvarande K79 *saccos veteres* och r. 21 ff följer: *brødhit theras war haart oc mægloth oc swndher knosat j smaa smolor oc bruthit j skræppomen* — K79 *panes quoque ... duri erant et in frusta comminuti*. Redan här är alltså *j skræppomen* tillagt utan motsvarighet,¹ och enahanda är förhållandet i den av E. anförda versionen, där gabaoniterna står inför Josua och samma historia berättas för andra gången. Såväl *j sækkiana* r. 15 (som E. inte förklarar) som *sækkiane aeller skræpponar* r. 16 är förtydligande tillägg, som får sin förklaring, om man jämför de båda versionerna av historien. Som jag redan påpekat ovan, är sådana förtydligande tillägg mycket vanliga i tidens litteratur. Lustigt nog kan jag från Själens Tröst anföra ett exempel, där på samma sätt en säck, som förut omnämnts, av översättaren för tydlighetens skull åter nämnes utan motsvarighet i förlagan:

ST 153:23 ff²

EEn hælaghir man saa entidh een diæfwl bæra een storan sek a sinom bak. Ok han spordhe, hwat han bar. diæfwllin swaradhe: Jak hafwir *j minom saek* manga byssor mz manga handa kryde oc lækedom.

K 32 r och v²

DAt was eyn hillich man. de sach eynen duuel gan. de droch eynen groten sack. Do vragede he en, wat he droge. He sprak: ik dre bussen myt mannigerhande arcedie.

¹ Lägg även märke till de överflödande dubbeluttrycken.

² Se Thorén aa s. 118 ex. 3 sammanställt med s. 105 ex. 7.

Om man ser E:s exempel lösryckt ur sammanhanget, förefaller hans lösning elegant, men den som med kännedom om medeltida översättares tillvägagångssätt studerar texten närmare, ser snart svagheterna.

I p. 39 kan det dubbla *til østers iordans flodh* lika gärna vara inkommet från två olika texter som vara upprepat två gånger i samma text. Man kan jämföra Bengtson s. 59, där jag uppvisat ett liknande inskott.¹ Arnd, KBB, S205 (och standardvulgatorna) har f. ö. här kapitelgräns mellan de båda dubbleringarna, vilket kan ha bidragit till uppkomsten.

P. 40 kan förklaras från den glosserade förlaga, som NR begagnat. S205 har följande: *Cumque venissent ad tumulos iordanis: in hebreo habetur: Ad terminos iordanis*. Om NR översatt *terminos* på det första stället, låg det nära till hands att sätta in översättningen av *tumulos* nästa gång Jordan nämndes.² — E:s utredning om *aende* som översättning av *terminus* skulle ha formulerats annoriunda, om han studerat Bengtson s. 101 f. Han skulle då ha funnit, att *terminus* förekommer 40 ggr i Jos, 7 ggr i Dom, återgivet 12 ggr med *aende*, 31 ggr med sammansättning med *aende* (*aeghadels aende*, *landzaende*, *waelles aende* etc.), 4 ggr på annat sätt. E:s uppgifter beror alltså på bristande kännedom om förhållandena i texten.

P. 41 har jag redan förklarat på annat sätt, Bengtson s. 26, och jag finner inte E:s förklaring sannolikare än min. Mot hans resonemang talar bl. a. tempus *giffwir*, som inte gärna kan översätta ett *dedit*. Att det i K79 är fråga om ett tryckfel bestyrkes av att *hodie* i K80 och K82, som ju är tryckta efter K79 på samma tryckeri, är rättat till *dedit*, liksom att K75 och K78a och b, som är tryckta före K79 också har *dedit*.

P. 42 kan liksom p. 39 lika gärna härröra från två förlagor som från en dubbelversion och utgör snarast ett nytt indicium för att K79 varit huvudförlaga. Av alla E:s punkter återstår en, p. 36. Namnet *seon*, som förekommer ytterligare minst 8 ggr i Jos (MB 2: 6:16, ib 25:7, 34:19, 35:2, 37:4, 28, 31, 38:14) kan här lika gärna vara inkommet från någon annan förlaga. Stället står i första meningen i kapitlet, där inflytande från den lågtyska förlagan är sannolikt, eftersom denna ju släppt till kapitelrubriken.³

Därmed har samtliga E:s egentliga argument för att MB 2:s förlaga måste ha varit en annan än K79 behandlats.

¹ *iohannes myt deme gulden munde* står i avslutningen av legenden på två ställen i B—C 118 men saknas i S 577 på det första, i U 779 på det andra stället.

² Stället kan möjligen också förklaras som ett fall av variation. Fyra rader längre ner står nämligen: *haffdo vprest eth altara j canaan landh oppa iordanis baergh aellir graffwar — in terra chanaan super iordanis tumulos*. — Med E:s tolkning borde f. ö. *terminos* snarare vara en dubblering av *terra*, vilket också skulle gå bättre ihop med NR:s ordval.

³ Jfr Bengtson s. 32 ff.

Det återstår att granska några ytterligare argument, som E. anför i avdelning III »Diskussion.» (s. 131—137). E. börjar med att underkänna den av mig gjorda undersökningens metoder. Även i sin recension av min avhandling i Arkiv 63 s. 169 ff yttrar han sig synnerligen kritiskt härom (s. 173 f). E. tycks tro, att min jämförelse endast omfattat de punkter, som redovisats i avhandlingen. Att min undersökning i själva verket bygger på en mycket grundlig genomgång, antydes av yttranden som »I det följande lämnas, fördelade på Jos och Dom, en rad exempel på fall, där MB 2 uppvisar läsarter, som avvika från det vanliga. Givetvis ha inte alla sådana kunnat medtagas.» (Bengtson s. 22); »Exemplifieringen skulle kunna fortsätta länge ännu,» (Bengtson s. 26). Jag gick så till väga, att jag först jämförde MB 2:s text med en vanlig standardvulgata.¹ Då jag härvid konstaterade en lång rad avvikelser, jämförde jag MB 2 dels med den textkritiska upplagan av Vulgata, dels med K79 och ett par andra inkunabler. De ställen, där viktigare avvikelser från normaltexten kunde konstateras, noterades härvid. Eftersom det gäller en översättning, kan inte alla skillnader i latinet utnyttjas utan endast sådana, som ger tydliga spår i översättningen. Namnen översattes ju däremot inte, och deras form bör vara relativt väl skyddad mot avskrivareändringar — om man bortser från de ändringar, som omnämnts Bengtson s. 22 och som kan bero på misstag av avskrivaren. I ett obekant namn är det ju lätt att ta fel på snarlika bokstäver. Å andra sidan förekommer också avvikelser i fråga om namn på kända platser och personer, där en tidigare använd stavning kan slå igenom.² — E:s yttrande s. 138 »att stavningen av de främmande namnen är så nyckfull och så utsatt för missförstånd och felläsningar, att den är mycket litet att bygga på» kan jag inte instämma i. Om man gör reservationer som ovan, bör namnen tvärtom kunna ge en synnerligen god ledning vid förlagebestämningen. När t. ex. MB 2 gemensamt med Koberger-biblarna K78, K79 och K80 har *basan*, där övriga texter har *gazam* (Bengtson s. 24) eller MB 2 liksom K78, K79 och K80 insätter *madha* i en namnramsa utan motsvarighet på andra håll (Bengtson s. 25), synes mig sådana namn vara lika goda indicier för ett samband som gemensamma frasavvikelser. Andra liknande exempel är *habaa*, *baal* (Bengtson s. 25), *azaris* (ib s. 27), *gaza* (ib s. 28).

Vid genomgången av de övriga texter jag undersökte, jämförde jag givetvis endast en rad sådana avvikande ställen. I min avhandling tog jag sedan upp en del belysande fall, där jag hade läsarter antecknade från samtliga undersökta texter. Dessa fall ansåg jag ge en tillräcklig klar bild av, var MB 2:s huvudförlaga vore att söka. Det visar sig

¹ Utöver Stähles undersökning, Arkiv 55 s. 8 ff, hade före min avhandling veterligen intet försök gjorts att bestämma, från vilken vulgatatext en fornsvensk översättning verkställts. Stähle anlidade endast en (ofullständig) textkritisk upplaga, inga medeltida handskrifter eller inkunabler.

² Se om sådana avskrivareändringar Bengtson, Arkiv 61 s. 227.

nämligen både här och i mitt opublicerade material, att MB 2 överensstämmer synnerligen väl med en rad inkunabler, framför allt med de fem Koberger-biblarna, medan däremot ingen enda handskrift eller handskriftsfamilj uppvisar mer än ett fåtal överensstämmelser.¹ Som slutstenar i min bevisföring kommer så de två helt unika läsarter, som sammanbinder MB 2 med K79. I fortsättningen av mitt arbete med MB 2 har jag sedan använt K79 som förlaga för studiet av översättarmetod m. m., varvid jag antecknat ytterligare ett ganska stort antal gemensamma avvikelser, vilka jag dock ej kunde begagna i avhandlingen, eftersom jag inte vet, hur andra texter där uttrycker sig.²

Att det finns ställen, där MB 2 och K79 går i sär, är mig inte obekant. Jag kan hänvisa till mina uttalanden Bengtson s. 41, 103 f, 122. Jag tillmäter emellertid inte dessa avvikelser samma vikt som E., eftersom jag ju visat, att NR begagnat minst tre olika förlagor.³ Då härtill kommer, att vi bestämt vet, att ett exemplar av K79 funnits i Vadstena kloster på NR:s tid⁴ och då vidare även E. erkänner, att MB 2 och K79 står varandra nära (se s. 112 och 133) förefaller det mig föga motiverat att på de skäl E. presterat bestrida, att K79 varit NR:s huvudförlaga. Jag är inte obekant med det faktum, att stora delar av vår medeltida bokskatt gått förlorad — därom vittnar mina forskningar bland arkivalieomslagen (se Bengtson s. 21 f, 43) och redovisningen för försöken att finna förlagorna till legenderna i B70a (Bengtson s. 41 ff, särskilt s. 82). Då det för mig gällde att uppsåra en text att lägga till grund för studiet av översättarmetoden, kom givetvis de bevarade texterna i förgrunden — framför allt de, som tillhört Vadstena kloster — vilket måhända försorsakat, att mina uttalanden på denna punkt blivit något vilseledande. Jag betvivlar ingalunda, att Vadstena ägt fler biblar — även handskrifter än vi känner till. Bl. a. har klostret säkerligen ägt både en lågtysk bibelhandskrift och en glosserad bibel, som jag inte lyckats spåra upp. Att man trots innehav av handskrifter lagt ett bibeltryck till grund för en översättning kan förefalla en nutidsmänniska sällsamt, men för

¹ Att jag upptar överensstämmande eller närliggande varianter både ur 1500-talstryck och äldre handskrifter kan jag inte med E. (s. 174) finna vare sig onödigt eller meningslöst. Härigenom får läsaren dels en uppfattning om formens eller frasens vanlighet, dels också om ev. inbördes släktskap mellan texterna. E:s motivering för att det är meningslöst att anföra dessa äldre handskrifter »eftersom säkerligen alla existerande tryck går tillbaka på 1200- och 1300-talens uniformerade Paris-handskrifter» förstår jag överhuvud inte. Att MB 2 översatts från ett tryck är ju en sak, som jag försöker bevisa (och såvitt jag kan se även lyckats bevisa) men inte något axiom att utgå ifrån.

² Några exempel kan nämnas här: Dom V:15 och 16 har K 79 *Divisio contra se Ruben* (övr. *Diviso*), MB 2 *Tvædrækt haffvir ruben* (82:10) Dom XI:34 K 79: *Non enim habebat alios filios liberos* (övr. *alios liberos*), MB 2 *ey haffde haeller iekte søner aeller barn, aeller annor barn* (108:22).

³ Se Bengtson s. 29 ff, framför allt s. 32, 36 f, 39 f.

⁴ Se Collijn, Sammlaren 1903 s. 144 f.

en medeltida munk, som själv hade erfarenhet av avskrivares och handskrifers bristfälligheter, låg det säkerligen nära till hands att betrakta ett tryckt exemplar som tillförlitligare. Texten här borde ju vara granskad med omsorg, innan den spreds i ett så stort antal exemplar. Jag kan för övrigt anföra ett parallellfall. Vid översättningen av legenden om Macharius Romanus hade NR två texter att välja på: en handskrift, C48, och en inkunabel, U716.¹ Bengtson s. 50 ff har uppvisats, att han valde inkunabeln.

De övriga argument E. diskuterar är redan i det föregående bemötta. Läsarten *vidisset ... vidisset* Dom XIX:3 för *audisset ... vidisset* anser jag fortfarande vara ett tryckfel, av samma skäl som det ovan under p. 41 diskuterade *hodie : dedit*. Läsarten uppträder helt isolerad i K79 och i alla övriga undersökta Kobbergertryck både tidigare och senare är den rättad. Jag har inte tagit för givet, att förlagan finns i Sverige eller att den är bevarad (E. s. 134) men undersökningen måste givetvis börja med bevarade texter, och eftersom den skedde 1941—1943 med en komplettering sommaren 1946 måste framför allt de i Sverige befintliga upplagorna bli föremål för undersökning. Som jag ovan utvecklat, anser jag mig ha visat, att verkligen en Vadstena kloster tillhörig och alltjämt i Sverige befintlig upplaga varit huvudförlaga. Att jag dispenserat mig från att undersöka ytterligare 11 inkunabler berodde bl. a. på att min avhandling innehöll även åtskilliga andra problem, som var mera centrala och krävde sin del av min tid och mitt intresse. E:s undersökning har ju f. ö. visat, att denna underlåtenhet icke gjort någon skada.

Till sist några ord om de avvikande namnformer, som anföres av E. s. 135. De kan med mitt sätt att se härröra från någon av de båda förlagor, som jag inte lyckats bestämma. Det är självklart, att en man som NR inte skulle godta formen *ad benhoen*, när det omedelbart efter i texten står *id est lapidem boem*. Detta senare visar ju, att föregående namn måste vara korrupt. En blick i någon av hans andra källor har gett honom den riktiga namnformen. — I andra fall kan man tillgripa specialförklaringar: *axab : moab* t. ex. kan vara en slarvig avskrivarskas ändring.² Orden slutar på samma sätt och är lika långa. Intetdera ordet har vare sig upp- eller nerstapel i de förväxlade delarna. Namnet *moab* kan avskrivarskan ha känt till förut. Det är ju ett ganska känt bibliskt namn, som förekommer bl. a. Jos XIII:32 (MB 2:38:29), ib XXIV:9 (MB 2:64:3), Dom III:12, 14, 15, 17, 28, 30 (MB 2:76:2, 6, 10, 17, ib 77:23, 25), ib X:6 (MB 2:103:24), ib XI:15, 17, 18 (3 ggr), 19, 25 (MB 2:106:21, 28, 30, 31, 32, ib 107:1, 20).

På en punkt korrigerar Ejder effektivt min framställning nämligen

¹ Jfr om val mellan handskrift och inkunabel även Bengtson s. 29 not 26.

² Jfr Klemming MB 1 s. 567 (i allmänhet äro icke anmärkta) »olika skrifsätt af namn, vanligen försämrade i B;» Jfr också den liknande felskrivningen *aenas* för *mnas* (= *minas*) MB 2:275:8 (2 ggr), som av Klemming rättats. (se MB 2 s. 423.)

då jag säger, att de missuppfattningar och felöversättningar, som förtecknas Bengtson s. 121 ff, är de enda som förekommer. Däremot har E:s undersökning inte den betydelse för förlagebestämningen, som han själv tror. Huvudsvagheten i E:s argumentering är att han utgår från den felaktiga förutsättningen, att alla företeelser i MB 2 måste förklaras ur *en enda* förlaga. Som ovan nämnts, har jag visat, att *minst tre* förlagor begagnats. Veterligen har ingen bestritt riktigheten av min utredning på denna punkt, som för övrigt stödes av direkta uttalanden i handskriften (se Bengtson s. 40 och 37). E. har överhuvud inte tillräckligt satt sig in i material och problemställningar; trots sin entusiastiska inställning till textkritiska arbetsmetoder har han inte ens studerat den fornsvenska handskriftens speciella textkritiska problem.¹ Att isolera en undersökningslinje, så som E. gjort, kan naturligtvis vara ett intressant experiment, men de resultat, som uppnås genom ett sådant experiment, måste naturligtvis noggrant prövas genom jämförelse med dem som vunnits med andra vetenskapliga metoder. Det är en sådan prövning, som här verkställts. Om utgången må läsaren själv döma.

I betraktande av vad vi vet om NR:s författar- och översättarverksamhet² skulle det verkligen vara egendomligt, om han med tillgång till Vadstenas stora och rikhaltiga bibliotek skulle ha nöjt sig med att följa en enda förlaga. Tid och utrymme hindrar mig att ytterligare gå in på frågan. Av samma anledning avstår jag att kommentera vissa yttranden i E:s recension av min avhandling, vilka egentligen hade krävt ett bemötande.

Replik till Arne Bengtson.

Med frenesi försvarar Arne Bengtson i en artikel på s. 279—289 ovan allt i sin 1947 utgivna doktorsavhandling mot kritik och kommentarer från min sida. Jag har att glädja mig åt erkännandet s. 10 f., att jag hittat fler missuppfattningar och felöversättningar i den fsv. texten än B. gjort, och jag är vidare glad att få ett tillfälle att utan omsvep ta tillbaka såsom felaktigt vad jag sagt i p. 33 (B.s. 4) och 37 (B.s. 5). Mitt tal om den stora initialen i p. 31 är ej tillräckligt överlagt. (I övrigt anser jag min uppfattning där fortfarande fullt möjlig.) Jag är ledsen över att jag, dock oavsiktligt, skapat irritation genom att icke citera B. så ofta som det varit möjligt eller ibland t.o.m.

¹ Se t.ex. min kommentar till E:s p. 2, 4, 7, 11, 30 och 31.

² Se t.ex. Malin, A., Studier i Vadstena klostrets bibliotek II. Bidrag till generalkonfessorn i Vadstena Nicolaus Ragvaldis författarskap. Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1926 s. 139 ff, framför allt s. 140; Bengtson s. 12 ff, 13 med not 32 och 33, 76 med not 61, 238 f med not 1 och 2.

erforderligt. Emellertid kan jag icke se, att min framställning i t.ex. p. 16, 17 och 26 (B.s. 3) därigenom sakligt sett lidit avbräck.

I sin polemiska iver gör B. (s. 11) mig orätt, när han vill tillvita mig att bestrida det av hans resultat, som består i att (minst) tre förlagor nyttjats av översättaren. Detta har jag icke förnekat, och har jag icke uttryckt mitt instämmande tillräckligt tydligt, så ber jag om tillgift. Jämför dock Bidrag etc. s. 112 med not 2. Och även jag citerar överallt Arndes och ibland också S 205. Jag understryker vad jag sagt s. 132, att »allt det framlagda utgör först och främst kommentarer till och förbättringar av texten i den fornsvenska versionen av Josuaboken och Domarboken». Se också titeln på min uppsats! Att den avslutande diskussionen mest sysslar med förlagefrågan beror på att det textkritiska knappast tarvar sammanfattningar och diskussion.

Däremot har jag bl.a. av metodiska skäl sökt att så långt som möjligt reducera det antal ytterligare förlagor, som B. vill räkna med. Ingenting krävdes nödvändigt för arbetet mer än en (latinsk) huvudförlaga, en översättning till ett annat språk, som kunde lämna ledning, om latinet var svårbegripligt, och en kommentar. Man frågar sig, varför det plötsligt på ett och annat ställe skulle ha plockats in en variant ur en text vad för en som helst. Denna måste väl ändå ha ansetts betydelsefull i något avseende. Om man hittar ett fåtal detaljer, som stämmer med låt oss säga Gutenbergs 42-radiga bibel (se hos mig s. 135), så bör detta väcka eftertanke, helst som denna bibel, vilken efter vad vi vet stod högt i anseende, av B. sällats bort på ett tidigt stadium av arbetet med förlagebestämningen (avh. s. 23 f., 27 f.). Jag har icke velat »isolera en undersökningslinje» utan tvärtom bredda granskningen genom att begagna en metod till utöver dem som redan nyttjats.

Det måste resas gensaga mot B:s förutfattade mening, att Nicolaus Ragvaldi var en synnerligen framstående latinare, som man icke skall tilltro några nämnvärda fel. (Inställningen föreligger latent överallt men kommer tydligt till uttryck t. ex. s. 10: »självklart», »en man som NR».) Man är ofta benägen att övervärdera det egna forskningsobjektet. En åsikt om det berörda kan man naturligtvis skaffa sig endast genom en förutsättningslös granskning av texterna. Denna förutsättningslöshet föreligger emellertid icke. Antingen är det helt enkelt så som det först framställdes av B., eller kan — den f.ö. i avh. utmärkt framdragna och illustrerade — läran om synonymvariation och förtydligande tillägg användas som förklaring till allt; ev. förhåller det sig på ett tredje osv. sätt, blott icke så som jag framkastat som en tänkbar möjlighet. Ang. otvivelaktiga översättarmisstag se B:s avh. s. 121 f., Ejder, Bidrag etc. p. 15, 16, 17, 19 m. fl.

S. 9 not 1 försvaras metoden att andraga så många texter som möjligt vid försöken att finna (huvud)förlagan. Jag tror ännu, att detta delvis tjänar att ge det hela ett lärt utseende (signa bestående av grek. bokstäver med index!). B. kan icke få någon att tro, att en hs

från 700—800-talet, förvarad i Milano e. dyl., har varit den sökta förlagan. Och om avskrifter — genom många led — hade stått till förfogande, hur hade de sett ut?

En snabb blick på några av de diskuterade punkterna: B. s. 1 p. 1 och s. 3 p. 24 — jag har egentligen icke gjort någon anmärkning; s. 2 p. 3 — ej troligt, att det på exakt samma ställe gjorts en utelämning och ett tillägg; p. 20 — rent antagande från B:s sida; s. 3 p. 27 — det felaktiga i att återge *in* med 'i' kvarstår, om övers. hade genomskådat stället skulle *plöjt* ha ändrats; s. 6 p. 38 — man kan icke sätta sig över att *sicci* i lat. syftar på *panes* men *forntæte aff aller* (*vetustate nimia comminuti*) i sv. utsäges om *sækkiane æller skrepponar*, som har just samma placering i satsen som *sicci* i lat; s. 7 p. 41 — adv. *hodie* kan ha vållat *dedit*>*giffwir* (pres.). Den förlaga, ur vilken verbet supplerats, kunde väl också tänkas ha visat, att *hodie* bör utgå, åtminstone om man tilltror NR så många av en översättares dygder som B. gör; p. 36 — ej metodiskt starkt att helt skylla på obekanta förlagor. Dessas för översättningen relevanta speciella egenheter har ju f. ö. icke sammanställts och begagnats som ledtrådar vid vidare efterforskningar. Osv. Tidskriftens dyrbara utrymme skulle icke räcka till, om vi skulle diskutera igenom alla de ställen, där meningarna går isär, ibland mer, ibland mindre.

Jag har utan vidare instämt i att K 79 och MB 2 står varandra nära (Bidrag etc. s. 112), och om jag i dag i minst lika hög grad är av den meningen, så beror det icke på B:s antikritik, som mest fasthåller vid och upprepar redan kända argument. Men om man icke kan få ett problem att gå jämnt ut, så griper man till nya, förut oprövade räkneseätt. Det är vad jag gjort. Att jag lyckats, har jag icke bestämt påstått. Men om icke allting stämmer, får man icke slå sig till ro med vad som redan uppnåtts, även om detta i och för sig är någorlunda gott. Och allting stämmer icke. B:s energi borde ha fått ett mera positivt utlopp. Man möter i art. ett ofruktbart nejsägeri och samma snäva inställning mot medforskare, som framträdde redan i gradualavhandlingen (se rec. s. 171). Jag hävdar bestämt, att man i fråga om så svåra problem som detta i det längsta bör hålla så många vägar som möjligt öppna. I stället för att från början låsa sig fast vid gamla ståndpunkter och hålla på prestigen borde B. ha försökt att komma vidare mot slutgiltiga lösningar. Ty det är väl ändå det som är huvudsaken?

Till sist vill jag till lektor Sam. Cavallin framföra ett hjärtligt tack för undervisning och kritik.

Härmed är denna diskussion för min del slut.

Lund den 25 februari 1950.

BERTIL EJDER.

Slutreplik till Bertil Ejder.

»Frenesi» betyder enligt tillgängliga handböcker 'raseri, ursinne'. Om frenesin finnes i E:s eller i mitt inlägg, överlämnas åt den opartiske läsarens avgörande.

Fakta i denna sak är, att jag erkänt, att E. lämnat positiva bidrag till den fornsvenska textkritiken, men menar, att han betydligt överdrivit räckvidden av sina textkritiska studiers värde för förlagebestämningen. I intet enda fall är E:s förklaring den enda möjliga. Att E. isolerat en undersökningslinje, kan heller ingen omdömesgill läsare bestrida. När E. medger, att minst tre förlagor utnyttjats, kan jag inte inse det metodiskt förnämligare i att söka förklara alla avvikelser ur en förlaga. Jag har klart påpekat, t.ex. i min avh. s. 41, s. 104, att jag icke kan ange den exakta lågtyska förlagan, och att jag icke heller lyckats finna, vilken version av Nicolaus de Lyras glosserade bibel som NR begagnat. E. argumenterar emellertid, t.ex. Arkiv 63 s. 135, som om jag sagt, att Arnd och S 205 (de närmast ligande texter, jag lyckats uppspåra) verkligen vore de exakta förlagor, som använts jämte K79, och anser följaktligen, att former, som avvika från dessa tre, måste antingen härröra från »en eventuell tredje rangens stödkälla» eller visa, att K79 ej varit förlaga. Detta betraktelsesätt visar, att E. aldrig beaktat möjligheten, att de avvikande formerna kunna härstamma från den använda glosserade Vulgatan eller från den lågtyska bibeltexten, ehuru detta av mig a.st. framställts som tänkbart. E:s uttalande ib »man känner sig icke övertygad om att översättaren helt plötsligt har upptagit en namnform därifrån» (dvs. från sina hjälpförlagor), vittnar också om att han inte satt sig in i hur en översättare arbetar, då han använder flera förlagetexter samtidigt.¹ Att NR studerat flera förlagor och därvid lagt märke till att namnformer i dessa växlat, framgår ju direkt av två uttalanden i Domareboken: MB 2:76:11 *Mærk at somliga bækir haffwa ayoth ther wi læsom aoth*; ib 91:23 *bethsa ællir bethseca*. Följaktligen kan jag inte finna annat än att mitt av E. kritiserade uttalande om NR:s val mellan olika namnformer är motiverat. E. har ju för övrigt numera medgivit, att namnet *ephra* (E. p. 33) bortfallit på grund av att två

¹ I sådant fall följer översättaren ofta än den ena, än den andra förlagan närmare. Vid övergången från en förlaga till en annan kunna också lätt förbi-seenden och haposkopier insmyga sig. Stundom sammanarbetas två eller flera förlagor. I min avh. s. 39f har jag visat, att detta otvivelaktigt skett på ett par ställen. Även i fråga om legenderna i Linköpingslegendariet har jag framdragit omständigheter, som kunna tyda på att två förlagor hoparbetats. Se »förlagor, flera, sammanarbetning av», i ord- och sakregistret till min avh. och särskilt s. 67 med not 39, som jag förbisett vid registrets uppgörande. Liknande iakttagelser har Ivar Thorén före mig gjort beträffande översättaren av ST, ehuru det där oftast gäller hoparbetning av mera avvikande versioner. Se Thorén, Studier över Sjärens tröst, särskilt s. 56ff, 84ff, 156ff, 159, 186.

förlagor sammanarbetats. Varför får denna förklaring inte tillgripas vid andra liknande tillfällen?

Att jag anser NR vara en för sin tid framstående latinare trots de fel och misstag, som av E. och mig framdragits, är ingen förutfattad mening utan ett resultat framför allt av mitt ingående studium av hans översättningar. Utom i min avh., särskilt i kap. 5, framträder hans skicklighet och beläsenhet tydligt, om man jämför hans översättning av Jungfru Marie Örtagård med det latinska original, som Robert Geete sammanställt. Det bästa exemplet är kanske hans översättning och kommentar av psalmen »Venite», som omfattar 20,5 sidor mot den latinska textens 17 rader. Ytterligare bestyrkes denna uppfattning av Aarno Malins uppsats om NR:s *latinska* författarskap i NTBB 1926 s. 139 ff. Enligt M. uppgå NR:s *latinska originalarbeten* (predikningar m.m.) till c:a 4000 sidor. Den intresserade hänvisas särskilt till s. 139 f i M:s uppsats. Uppfattningen om NR:s skicklighet styrkes också av en jämförelse med ett par av hans bekanta samtida, Jöns Budde och Mathias Laurentii, översättaren av *Speculum Virginum*. Om dessa se t.ex. Erik Noreen, MASO 6 s. 4 och 12. Dessa fakta och förhållanden anfördes redan i min avh. och borde således inte vara fakultetsopponenten helt obekanta.

E:s övriga personliga värdeomdömen om mig tar jag med ro; de torde mest bidra att karakterisera honom själv. Endast på en punkt behövs ett tillrättaläggande, eftersom E. upprepar en beskyllning, som han redan framställt i sin recension s. 171. Det gäller min påstådda »snäva inställning mot medforskare». Jag har i avhandlingens kap. 1 anført de viktigaste av de forskare, som uttalat sig i frågan om vem som översatt Domareboken resp. Linköpingslegendariet. Att här dessutom redogöra för alla de forskare, som vid undersökningar av språkliga företeelser i fornsvenskan anført material ur de behandlade texterna, skulle ha förvandlat detta kapitel till en brokig samling notiser utan inbördes sammanhang. Jag anförde dem i stället i de kapitel, där de ur dispositionssynpunkt borde behandlas. Även Hesselman, I och y har jag anført i kap. 10. Någon snävhet från min sida beror inte detta förfaringsätt på, endast på strävan att ordna materialet lämpligt. Ingen av dessa forskare har uttalat sig i frågan, vem som översatt våra texter, och deras uppgifter ge inte ens till-sammantagna tillräckligt för att avgöra frågan, eftersom det i de flesta fall rör sig om i vadstenalitteraturen vanliga företeelser. Däremot kunna sådana uppgifter ha ett visst värde som stödindicer, eftersom de visa, att på dessa områden ingen skillnad mellan texterna finnes.

Landskrona den 21 mars 1950.

ARNE BENGTON.

Recensioner.

Per Tylden, Me-Vi. Ein studie frå det gamalnorske og mellomnorske brevriket. Videnskaps-Akademiets Skrifter. (II Hist. filos. kl. 1944 nr. 44.)

For dei fleste som ikkje er vel kjende med nynorsk skriftmål og med ordsiftet um det rette val millom ulike nynorske dialektformer, er fyrste parten av titelen *Me-Vi* ikkje mykje opplysende. Det er det historiske — gamalnorske og millomnorske — grunnlaget for fyrste persons fleirtalspronomen i notids nynorsk det gjeld, og det røynelege emnet er det gamle skiftet millom dei velkjende former *vit-vér* og *mit-mér*. Men det er ikkje lagt vinn på å föra fram nye opplysningar um det norröne dualisbruket; hovudinteressa ligg på dei millomnorske tilhövi. Emnet kann synast trongt valt; når ein ser på den store boki på meir enn 150 sidor, skynar ein at arbeidet er vel gjort, og at forfattaren ikkje legg sine resultat fram utan etter ei grundig prøving frå alle sidor.

Kjeldone frå den millomnorske tid er her langt dei fleste, men ogso brevi frå gamalnorsk tid (rekna ned til 1350) er talrike. Det er diplomi som er valde til kjeldor for etterrøknaden, av di desse gjev dei mest variera døme på bruket. Ein skynar at berre arbeidet med å sanko døme har vore uvanleg drjukt. Tylden har òg havt ein serleg vanske med det at kjeldeutgåvone er frå ulike tider og ikkje like noggranne, so han i største mun har måtta etterprøva tekstene på originalbrevi. Etter det eg kann sjå etter stikkprøvor er dei tusundtals tilvisningar til kjeldestadene so korrekte som ein kann forlanga. Eg nyttar hövet til å retta formi Aasulv »superior» s. 17 og s. 20, som er uppteki etter originalteksti, til »subprior».

Diplomi er kjeldor av eit noko anna slag enn vanlege prosatekster. Arbeidet med desse krev eit serlegt studium av formverket og ei kritisk prøving av alle umstende ved brevet, tilverting, avsendar og mottakar. Tylden har serleg gjeve akt på det siste kravet. Han skynar at stil og ordbruk i brev frå styremakter og det högre embetsverket i byane vil vera meir merkte av tradisjon og landsumnsyn enn i brev frå lægre lokale embetsmenn og frå logrettemenn og andre vanlege folk utover i bygdene. Han har difor prøvd skipa tilfanget kritisk, slik at det ulike opphavet og bruket her kjem vel fram. Eitt av hans viktugaste

resultat er at *m*-former (*mér*, *mit*) i Austlandsbrevi kjem godt fram saman med eit folkelegt straumdrag i brevskippnad og ordleggjing, og at deira sterke stode i gamal austlandsk ikkje let seg sameina med ein teori um framand u-austlandsk skriveskikk.

Vidare har Per Tylden auga for dei meir lokale tradisjonar. Han tek difor ikkje, som so ofte skjer, og samlar dømi frå heile landet eller frå store landsluter, anna han ordnar tilfanget etter dei einskilde mindre umkverve, soleis frå Austlandet t.d. Hadeland, Heidmark, Austfold o.s.b. Eg vil få segja at uppdeilingi hans altfor mykje er merkt av umsyn til notidstilhöve. Det viktugaste kritiske augnemerke i målsoga måtte her vera dei inndeilingar som hadde noko å segja i millomalderen, og eg tykkjer nok at Tylden går lovleg vidt når brevi t.d. frå Elverum eller Follo vert tekne for seg, og Valdres og Hallingdal vert skilde. Nokon innverknad på resultatati kann sjølv sagt ei slik uppdeiling og samanrekning av dømi ikkje få, og det er berre eit merke på den store varsemd Tylden arbeider med at han soleis freistar koma etter mogelege lokale sertradisjonar ogso på mindre umkverve, og difor tek på seg eit ikkje lite meirarbeid; men lesaren har ikkje noko bry av det, med di det alltid vert gjort greide og sætande samandrag. Dei statistiske oversynsresultat peikar i den leid at *me*-former i dei fleste landsluter i millomalderen har greidt overtak i diplomati, og den måten *vi* seinare vert bruka på tyder på ei inntrengjing utan umsyn til lokale tradisjonar eller framvoksteren i målföri.

Per Tylden skil strengt millom *me*-strok og *vi*-strok i notidsmålet, og fær dimed fram ein stundom uventa skarp motsetnad millom notids talemål og millomalderlegt skriftbruk. Etter hans kritiske ordning av det millomnorske tilfanget skulde då ein storpart av målföri ha havt eit pronomenbruk, som sidan er brigda etter påverknad utanfrå eller utan samanheng med skrifttradisjonen innanlands.

Endå eg meiner at Tyldens provføring er bindande, skulde eg tilråda ei utviding på dette punktet. Det er ikkje nok å visa til svenske og danske og lågtyske *v*-former. Ein må vurdera dei heimlege fyresetnader, med di *v*-formene ogso her er dei opphavlege og best tradisjonsfeste; desse har levd jamsides med *m*-former i mange höve som brevi ikkje godt kann opplysa noko um; uttaleformene *vi* i notidi dekkjer fleire stader over eldre ljodrette **ve*-former, som andre stader ikkje er utdøydde, og som det ofte er vanskelegt å forklåra som framvaksne av eit eventuelt innført og tydeleg uttala langvokalisk *vi*. At målblanding er eit hovuddrag i sein millomnorsk er eit velkjent og ålmenneleg sannkjent faktum. Korleis ein i slikt måltilstand tolkar einskildformer som samstavar både med austnordisk og med nyare norske mogeleg ljodrett framvaksne dialektformer, er eit kritisk spursmål. Per Tylden svarar på dette spursmålet med å stella upp det millomnorske skriftmåltilfanget i strengt kontrollera rekkjor. Det fingerpeik som dei statistiske rekkjor gjev er tydelegt og greidt nok.

Målblandingi gjer det vanskelegare å døma um formene berre på

fonetisk grunnlag. I eit mål som islandsk vil skriftformer som *vi* (*vi*, *vy*) straks syna seg som lån av di her *vit* (*við*) eller *vér* ikkje misser sin utljodskonsonant. I norsk lyt ein rekna med høve til tidlegt burtfall. Dei tenkjelege ljodrette seinmillomnorske talemålsformer skulde vera *vit—mit* (*við—mið*, **ve—*me*) eller *vér—mér* (**ve—*me*); men like vel skulde auga kunna identifisera dansk og svensk (tysk) *vi* (*wi*, *wy*) med ei sein millomnorsk uttaleform **ve*. Det spørst då um kva rom målblandingi gjev for framande pronominalformer i titlar og ordlag og formuleringar, og dinæst um framvoksteren av dei norrøne samhöve millom fleirtalsformer og tvotalsformer.

Per Tylden har syn for dei vanskar som det faste formelverket i brevi legg i vegen for utnytting av dømi til opplysning um talemålsformi. Dette kjem greidast fram i umrøda av titlar. Her er eg ikkje klår over den statistiske samling av dømi; der er mogelegt at utskiljing av dømi frå dei faste formlar ikkje vilde ha brigda sluttsummene noko større (t.d. landsvist-brevi). No gjer ikkje Tylden krav på at hans statistiske samandrag skal vera heilt noggranne (sjå s. 3); dei stader eg har fest meg ved er s. 22, 109, 146, 147, 150.

For dei eldre tidbolkar skil Per Tylden vel millom dualis- og pluralisformer, ogso i statistiken; seinare kjem ikkje dette so klårt fram. Formene vert »samanblanda». I tvo kapitel (VI og VII) er denne »samanblanding» av dualis og pluralis skildra, med noggrann skiljing millom *v*- og *m*-brev, og fordeilingi på *vi* og *me*-bygder i notidi. Det er her eit spursmål um det ikkje for tanken den gong har stade noko onnorleis enn for oss, med di tanken på eit fleirtal av utferdarar eller seglhengjarar kann skifta med tanken på tvo hovudpersonar.

Den eldre gransking såg mest etter samhövet millom notidsformene og det gamle fleirtalspronomen. Hægstad etterviste (i festskriftet til Alf Torp, 1913) at det direkte grunnlaget for vår tids former er dualis, og at talemålet på Island og Færøyane har fylgt same stemna. Per Tylden fylgjer Hægstad her. Men han går ikkje so mykje inn på ei samanstelling og tolking av opplysningane um dualisformene for 1 person fleirtal i vår tid, men held seg til Hægstads resultat (ider det s. 144 er tala um *vē* kunde ogso Båhuslen vore nemnt). Tyldens fremste mål er å klårleggja og analysera bruket av *v*- og *m*-former i gamalnorsk og millomnorsk.

Han påviser korleis *vi* tilslutt fær overtaket i skrift, men syner fyrst at pluralisformene vert meir og meir avgrensa i bruk i brevi og difor nok ogso i tale har lote vika for *vit* (*mit*) som dimed syner fleirtals-tyding.

Det ser ikkje ut til at *m*-formene har stade sterkare i dualis enn i pluralis. *Vér* høyrer like vel det tradisjonsbundne målbruk til (jfr. det som er sagt s. 7 um det »obligatoriske» *vér*-bruk i lover og kyrkjelege skriv); difor held det seg best i byane og det høgre embetsverket (jfr. tavla s. 7.8). Samstundes fær dualisformene meir og meir fleirtals-tyding (s. 18); her er *m*-formene, som er framvaksne ved assimilasjon,

sterkare. Det er gjort greide for kva brev det er der dualis fær fleirtals-tyding. Tylden provar gjenom ei samvitsfull skiping og gransking av tilfanget at det er i den lokale tradisjon at dualisformene fær overtaket. Her er *m*-formene rådande i det meste av landet.

Ut igjennom 15de hundradåret trengjer *vi* seg fram, og råder for det meste i 16de hundradårs brev. Det ser ut til at *vi* fyrst har teke til å avlöysa *vér* i titlar og i høgre embetsmål, og so breider det seg vidare ut. Her er det naturlegt å sjå austnordisk mynster, endå eg nok tykkjer Tylden uttrykkjer seg noko kategorisk, når han segjer (s. 73) at det i alle høve er den svensk-danske pluralis majestatis som her er grunnlaget.

Tylden ser at spursmålet um kva form som direkte og indirekte ligg til grunn for *vi*-bruket ikkje let seg löysa berre med ei ordning og prøving av formene for fleirtal *vit*—*mit* og *vér*—*mér*. Han dreg ogso formene for og bruket av dei oblike kasus og egedomspronomen inn i dryftingi. Når det i nominativ er framgang for dualis, so ventar ein framgang for dualis ogso i oblike kasus og i possessiv. Men dømi på samanblanding av dualis og pluralis i oblike kasus fyre 1350 er få og ikkje serleg avgjerande (s. 89). I kapitel VII ser me korleis fleirtal (*vár*, *oss*) tevlar med tvotal (*okkr*, *okkar*) i tidi etter 1350 (s. 96-) og serleg etter 1450 (s. 101). Per Tylden meiner det var det aukande bruk av *vi* som då heldt *vár*-*oss* uppe og trengde *okkr*—*okkar* attende (s. 102).

Her saknar eg ei oversynstavle. Eg har lagt merke til at i minste i mange Hamar- og Heidmarksbrev er dualisformene tidleg bruka med fleirtalstyding, soleis i tidbolken 1429—1491; sidan blir dualisformene burte. Formene høyrer tydeleg talemålet til. Eg tenkjer meg at grunnane til at dei formene som heng i hop med *vi* i den seinare tidbolken kjem til å råda ligg utanum den lokale eller heimlege målvoksteren.

Tilfanget for dei oblike kasusformer og egedomspronomeni er skipa i samandrag soleis: *vár*—*oss* i dualis i *m*-brev, i blandingsbrev og i *v*-brev, alt for heile landet under eitt; sameleis er tilfanget for *okkar*—*okkr* ordna. I sitt Resultat (s. 101) kjem Tylden til det at dualis gjekk ut or skriftmålet ogso i noverande *okk*-bygdar av di *vi*—*vár* vart sterkare i andre strok. Tvillaust har *okk(er)* etc. levd heile millomnorsken ut saman med *mit* (*me*), og sidan. Når Hadeland no har *oss'er* (jfr. *ossæ* Heidm. 1454), so har denne form grunn i ei jamlaging etter tidlegare eller seinare utdøyddde hadelandske »*okk'er*»-former.

Spursmålet er kvifor *oss* og *vár* trengde ut *okk(er)* og *okkar* i storluten av landet og no er i bruk på eit langt mindre umkverve enn der *mid* (*me*) og *did* (*de*) og *dykk(er)* og *dykkar* finst.

Ein må her tenkja seg at dualis og pluralis ogso i oblike kasus og egedomspronomen levde lenge jamsides i vide strok langt ned i nyare tid, og at kjensla for tydingsskilnaden etter kvart tapte seg, og snart den eine og snart den andre talform fekk overtaket. Formene *oss* og

vår fylgde med *vi*, av di desse former var dei same i alle nordiske mål. Og dei er bruka jamvel i dualisstrok med *ve* (*vid*) eller *me* (*med*, *mid*), der dei mange stader har trengt ut eit *okk(er)*—*okkar* som har vore i bruk jamsides med *oss*—*vår*. Kva er det som har avgjort valet av *oss*—*vår* so mange stader? Eg tenkjer det er umsynet til andre persons former, som òg var *k*-former, og som i store strok enno har minning etter samlivet med fyrste persons *k*-former i vokalismen (*dokk(er)*—*dokkar* i staden for *dykk(er)*—*dykkar*). Men kvifor kunde *k*-formene halda seg betre i andre person fleirtal enn i fyrste person? Tvillaust av di andre persons fleirtalsformer dels ikkje var so tydelege gjennom veikning i konsonantismen (*yðr*—*yðarr*), men serleg av di dei som eg trur tidleg vart reservera for meir vyrdeleg tiltale, soleis som ein ser i islandsk og enno fleire stader i Noreg. Men det er her ikkje staden til å koma inn på opphavet til slike former som dei vikvørske *dår*, *dör*, *dere* (Nord-Båhuslen *dēr*), som alle tykkjest stå nærmare pluralis enn *k*-formene i dualis (jfr. likevel framvoksteren *nokkurr*—*nok(k)on*—*no(g)on*). Mange mål har oblik kasus *dykk*, men possessiv *dår*. Eg trur ikkje desse skiftingane er eintydige.

Att dualis fær overtaket i alle norrøne land er eit vitnemål um sterk samferdsle millom Island, Færøyane og Noreg, og det mest i sein gamalnorsk og i millomnorsk tid. Det er ogso audsynt at vestnordisk i den eldste tid sosom norsk mål alt fyre utflyttingi, har havt ein ser-vokster med fullt utbygd dualis. Dei få gamalsvenske dualisformer har nærmast samanheng med vestnordisk. Dalmålsformene vitnar her (saman med andre ting) um samband med det gamle Heidmark.

Det ser då ut til at det ein gong har kome eit atterslag i austlandsk, soleis at *oss*—*vår* og i visse strok fleirtalsformene ogso i 2. person fær sterkare tak enn fyrr og trengde ut dualis.

Dette som her er framhalde hjelper til å tolka framvoksteren og den nyare fordeiling av *me*—*vi* i målföri. Etter si skriftform i eldste tid og etter måten det er bruka på torer dialektformi *vi* ikkje ha samband med dualis. Men tvillaust har framvoksteren *vit* > *vē* skapt ein viktig fyresetnad mange stader for at *vi* skal kunna trengja seg fram. Per Tylden tenkjer seg (s. 113) at *me* < *mit* og *ve* < *vit* lenge har levd jamsides. Tru um ikkje umsynet til *me(g)* < *mik* har hjelpt til å gjeva *v*-formi overtaket sume stader?

Att dualis nokon gong i seinmillomalderen og ned i nyare tid har rådd heilt i Austlandsk, held eg ikkje, etter dialektformene no, trulegt. Men at *oss* i nominativ og oblike kasus i Nord-Gudbrandsdalen og sume andre stader kann ha kome i staden for eller attåt eldre *me*—*okk(er)* er ikkje urimelegt. *Vi* i Sör-Gudbrandsdalsmål er visst nyare (s. 32).

Sjölve framvoksteren av *m*-former vil eg ikkje gå nærmare inn på. Per Tylden har gjort nöjje greide for dei ymse tenkjelege måtar. At *t* fell burt (gjennom *ð*) i *vit* som i (*b*)*it* er i samsvar med den vanlege ljodvoksteren, endå det nok er merkelegt at Sunnmöre enno sume

stader kann ha halde på dentalen (*mid*—*diđ*). Heilt andre bygdelag held på *t* i ordet *at* eller i den etterhengde bundne artikelen, andre målføre atter har *t* (aldri *đ* eller *d*) i ordet *kvat* (*hvat*). At *r* fell i *vér*—*mér* men delvis enno står i dativformer i eintal *mē(r)*—*dē(r)*—*sē(r)* er ikkje her nærmare dryft.

Dette framifrå klære, velskipa og umtenksame arbeidet vert vonleg fylgt av ei tilsvarande gransking for dei andre personlege pronomen. Det er ikkje utrulegt anna det er råd herigjenom å nå fram til full visse på fleire stader der Tylden enno ordlegg seg heller varsamt og med atterhald um nærmare etterrøknad.

Oslo.

SIGURD KOLSRUD.

Bertil Malmberg: Kort lärobok i fonetik. 188 s. Lund 1949. C. W. K. Gleerup.

Med de sista årtiondenas stora landvinningar på elektroteknikens område har fonetiken som vetenskap utvecklats synnerligen raskt. Från att enbart ha varit en pedagogiskt inriktad hjälpvetenskap i språkundervisningens tjänst har den utvecklats till en egen vetenskap med såväl teoretiska som praktiska arbetsuppgifter, vilka poeka på att lösas. Den är icke längre en blandning av anatomi, fysiologi, fysik, lingvistik, psykologi, pedagogik och musik, den är en frukbar syntes av speciella delar av dessa vetenskaper och kan frambringa praktiskt användbara resultat av stor betydelse. Talfelsbehandling, dövstumsundervisning, sång- och talpedagogik samt språkundervisning äro endast exempel på praktiska verksamhetsgrenar som stå i intimt beroende av fonetiken. Liksom psykiatrien är beroende av psykologien äro dessa arbetsfält beroende av insikter i den normala ljudbildningens natur samt i dess individuellt, historiskt och geografiskt betingande egenarter. Glädjande är att statsmakterna fått upp ögonen för fonetikens egenvärde och beslutat om inrättandet av akademiska lärostolar i denna i vårt land hittintills försummade vetenskap.

Bristen på svenskspråkiga läroböcker har länge varit kännbar. Med utgivandet av *Kort lärobok i fonetik* har Bertil Malmberg velat avhjälpa bristen på lämplig elementarlärobok i detta ämne och skapa lämplig förutsättning för studiet i fonetik ej blott för språkstuderande vid våra universitet och högskolor utan även för talpedagoger och folkskollärare, som i sin dagliga gärning konfronteras med praktiska talvårdsuppgifter och önska nå större säkerhet i sitt arbete genom vidgad insyn i talets fysiologi.

Bertil Malmberg har lyckats väl med den uppgift han föresatt sig att lösa. Ehuru boken icke avser att vara en handbok eller hjälprea för pedagoger, ger den många vinkar och upplysningar som kunna vara av värde för dem. Med stor kringsyn i såväl den germanska som den romanska litteraturen i ämnet har Malmberg inom ramen av

mindre än 200 sidor lyckats tillgodose såväl den aukstiska som genetiska fonetikens äldre och nyare resultat och vid sidan av refererandet av kända fakta kunnat visa, vilka vägar som stå öppna och vilka problem som äro aktuella. Givetvis önskar läsaren ofta att den eller den frågan fått en utförligare behandling, men detta har oftast varit en utrymmesfråga. Endast på en punkt måste man säga, att författaren även med risk att nödsakas utöka sidantalet borde varit utförligare. Jag tänker här på den experimentella fonetiken.

De undersökningsmetoder som kommit till användning inom experimentalfonetiken redovisas huvudsakligen på fyra ställen: sid. 57 ff., 69 f., 120 f. och 158 f. Önskvärt hade varit att dessa fyra avsnitt samlats till ett kapitel och att detta i sin tur utbyggts med en något breddad framställning av den akustiska fonetikens arbetsmetoder. Visserligen går utvecklingen mycket raskt framåt just på detta område, varför en dylik framställning löpt risk att snart bli föråldrad, men det utsluter inte, att det kunde ha varit av stort intresse inte minst för lekmannen att få en inblick i den modernt arbetande fonetikerns laboratorium. Värdefullt är emellertid att författaren genom det första kapitlet (»Några akustiska grundbegrepp») givit de humanistiskt orienterade läsarna en god inblick i akustikens lagar och sökt bringa reda i den mycket växlande internationella terminologien.

Att fonetiken är internationell är en sanning med viss modifikation. Även om en lärobok i allmän fonetik måste innehålla exempel ur en mängd olika språk och munarter för att de olika kategorierna av språkljud skola bli allsidigt representerade, måste dock ett visst språk komma att stå i förgrunden vid valet av exempel. Helt naturligt har Bertil Malmberg tagit speciell hänsyn till svenskans och alldeles särskilt det sydsvenska riksspråkets egenarter, men han belyser också många problem genom exempel valda från de romanska språken. Boken kan icke användas som lärobok i något enskilt språks ljudlära, inte ens svenskans, men den innehåller åtskilligt av intresse för den som vill ägna sig åt ett närmare studium av något speciellt måls ljudsystem.

På en punkt är man författaren särskilt tacksam: han har sökt slå en brygga över det svalg, som i fråga om beteckningsätt och nomenklatur varit befast mellan svensk och »internationell» fonetik. Äldre svenska fonetiker, t.ex. Adolf Noreen, J. A. Lundell och Gideon Danell ha varit väl förtrogna med dialekter och deras arbeten avvika därför ofta i påfallande hög grad från motsvarande tyska, engelska, franska och danska arbeten. Svensk fonetik förfogar i landsmålsalfabetet över ett utomordentligt redskap, som saknar motstycke i världen. Det är mycket förtjänstfullt att Malmberg vid sidan av de internationellt gångbara tecknen angivit motsvarande landsmålstecken. Tyvärr torde den internationella fonetiken aldrig mäktat skapa ett ljudbeteckningssystem som blir både lätthanterligt och allmängiltigt; antingen bli tecknen för många eller också blir ljudbeteckningen för grov.

Beträffande sakinnehållet må några anmärkningar göras.

Grammonts regel, att då två ljud påverka varandra, det svagare påverkas av det starkare, refereras (s. 168) och får stå oemotsagd. En ljudlag, som gripit djupt in i det germanska vokalsystemet, vederlägger dock denna regel. Vid omljud av vokal i starktonig ställning är det en svagtonigare vokal, kvarstående eller bortfallande, som omfärgar en kvarstående, betonad och därför starkare vokal. Vid tilljämningen kunna vi studera ett likartat fenomen, ehuru tilljänningsordens accent- och kvantitetsförhållanden ofta komplicera läget.

I fråga om stavelsekvantitet säger författaren (s. 152) att svenskan i sitt riksspråkliga uttal i modern tid blott känner långa stavelser. En ren lapsus torde här föreligga. Säkerligen är det författaren välbekant, att denna regel endast gäller starktoniga och starkt bitoniga stavelser, t.ex. de två stavelserna i ordet *lastvagn*, däremot icke andra stavelsen i ord av typen *kalla*. Då fornsvenskans kvantitetsförhållanden i detta sammanhang beröras, borde det nämnts, att även fornsvenskan med all sannolikhet kände de överlånga stavelserna, detta t.o.m. i (stark?) biton.

Problemen om stavelsegräns och geminerade konsonanter behandlas av författaren på två skilda ställen (s. 140, resp. 151 f.) Detta har nödvändiggjorts av den indelning som författaren tillämpat. Dock höra de två problemen intimt samman. Författaren är väl medveten om att han här rör sig på delvis utforskade områden. Försiktigtvis nämner han, att geminator förekomma i uppsvenskt uttal i ord som *kalla*, *komma*, *hoppa*, *böcker*. Att verklig geminata förekommer i uppsvenskt uttal av de två första orden är jag fullt ense med honom om. Däremot är jag icke helt övertygad om att verklig geminata, d.v.s. tvåtoppig artikulerad konsonant, förekommer i de två sista orden i någon svensk dialekt. I vissa sydsvenska mål förekommer enligt min mening över huvud taget icke geminator, väl däremot långa konsonanter i såväl intervokalisk som slutljudande ställning. Det går utmärkt att förvissa sig om den saken genom att avlyssna, hur ifrågavarande ord uttalas då de förses med viss affektbetoning (släpande uttal med biklang av hån eller förakt). Det förefaller mig, som om i mellansvenskt (Malmberg: uppsvenskt) uttal av ord med kort vokal följd av lång icke-explosiv intervokalisk konsonant vokalkvantiteten vore mera stabil än konsonantkvantiteten, medan i sydsvenskt färgat språk vokalkvantiteten är mera labil. I sydsvenska mål kan en kort vokal ofta förlängas starkt utan att dess subjektiva karaktär av kort går förlorad. Jag hoppas få tillfälle att i annat sammanhang närmare belysa de teorier jag här löst velat skissera. Likaledes hoppas jag att närmare kunna redogöra för min uppfattning av den roll anslutningen (Malmberg: tillslutningen) spelar i detta avseende.

Lund.

SVEN BENSON.

Íslenzkir leskaflar, Ett urval av nyare isländsk prosa utgivet av Sven B. F. Jansson, Gunnar Leijström och Sigurður Þórarinnsson. Stockholm 1949. 241 s.

Kristinn E. Andr sson:  slenzkar n t mab kmenntir 1918—1948. Reykjav k 1949. 414 s.

Man kan få höra en isländsk forskare bekänna, att han stundom har ett intryck av »sumerologi» inför nordiska kollegers bemödanden att tolka fornisl ndsk text. Med denna skämtsamma vändning syftar han på själva deras sätt att närma sig ämnet. Fornisl ndskan framstår i deras ögon som något avlägset och främmande, kort sagt som sumeriska.

Islands ledande m n på det »norr na» forskningsområdet hysa rentav en viss ovilja mot blotta benämningen »fornisländska», som synes dem överdrivet markera skillnaden mellan nu och då. Själv har den isländske filologen en stark känsla för kontinuiteten i modersmålets utveckling. En svensk l ser inte sitt språks medeltida urkunder utan särskild, språkvetenskaplig skolning. För honom ter det sig naturligt att tala om fornsvenska och nysvenska som i viss mån två skilda tungomål av r tt olikartad struktur. Isl nningen  r på den punkten helt annorlunda ställd. Den moderna isländskan  r i stort sett Snorre Sturlasons språk. Uttalet har visserligen undergått väsentliga förskjutningar. Men det ursprungliga grammatiska systemet är fullkomligt obrutet. Ordförrådet har självfallet utvidgats oerhört, men det har skett med inhemskt språkmaterial; isl nningen talar inte om *telefon*, *filosofi* och *atomkraft* utan om *s mi*, *heimspeki* och *kjarnorka*. Från barnsben g r han också bekantskap med sitt lands klassiska medeltidslitteratur; redan då kan han utan filologisk apparat ha glädje av sagorna i den spr kgestalt de fingo för sex- eller sjuhundra  r sedan. Det är givet, att dessa förhållanden måste skärpa sinnet för det förgångnas närvaro i nuet och skänka den isländske forskaren en förtrolighet med sitt fornspråk som kan komma utländska närmanden till ämnet att te sig klumpiga.

Den hovsamma kritik som det anförda skämtet innebär, rymmer utan tvivel en kärna av sanning. Den kan också tolkas som en försynt maning till den utländske forskare, som sysslar med äldre isländska spr kskeden, att i sitt eget intresse ägna någon uppmärksamhet åt nutidens språk. Ingen torde numera gripa sig an med problem i svensk språkhistoria utan att samtidigt  ga grundlig kännedom om våra levande dialekter. På samma sätt kan studiet av modern isländska sprida ljus över det äldre språket och förebygga åtskilliga misstag av »sumerologisk» natur. Överhuvud taget erbjuder den nutida isländskan forskaren en enastående möjlighet att allsidigt och under naturliga betingelser studera ett språk — det enda — som bevarat en ursprunglig, gemensam nordisk struktur.

Med *Isländsk-svensk ordbok* (1943) gjorde *Gunnar Leijström* och *Jón Magnússon* en betydelsefull insats. Detta arbete var avsett att fylla behovet av ett lätthanterligare hjälpmedel än Blöndals kända lexikon. Det ratar den mängd av tillfälliga nybildningar som Blöndal noterar men röjer i stället en lovvärd strävan att hålla jämna steg med det isländska ordförrådets snabba utveckling under senare år. Denna uppgift är för övrigt särskilt maktpåliggande, när det gäller isländskan, som med en förbluffande vitalitet och uppfinningsrikedom liksom på löpande band framställer inhemska motsvarigheter till strömmen av nya, internationella ord. I sitt förord erinra författarna om de problem, som arbetet på en modern isländsk ordbok ställer, och påpeka, att bokens användbarhet kan »kontrolleras endast genom ett flitigt begagnande». Anmälarer har under drygt tre år haft anledning att så gott som dagligen konfrontera *Isländsk-svensk ordbok* med nutida isländskt språk av det mest skiftande slag. Han kan intyga, att han därvid inte bara haft lätt att hitta i en typografiskt ovanligt tillgänglig bok utan också med få och nästan alltid fullt försvarliga undantag funnit vad han sökt. Bland ofta förekommande ord, som man saknar, kunna antecknas t.ex. följande: *aurbretti* n. 'stänkskärm', *biðröð* f. '(vänt)kö', *eldhúsumræður* f.pl. 'remissdebatt', *héraðsskóli* m. 'folkhögskola' (synonym till *lýð(há)skóli*), *hévillingur* m. 'dumsnut', *hjónasvipur* m. 'äktenskapstycke', *kaupsýslumaður* m. 'köpman', *krossviður* m. 'plywood', *launþegi* m. 'löntagare', *slefberi* m. 'bakdantare'. Sedan ordboken publicerades har tillkommit ett nu så vanligt ord som *kjarnorka* f. 'atomkraft' med sammansättningen *kjarnorkusprengja* f. 'atombomb'. Under *hundur* borde nog det gängse *fará i hundana* 'förfalla, komma på dekis' ha upptagits. Ordet *syrra* f. nyttjas numera inte bara om 'handskrift med blandat innehåll' utan också i betydelsen 'rapsodi'. För *lyng* n. 'ljung' saknas genusangivelse. — Den välbehövliga ordboken är sedan länge utgången ur bokhandeln, och en ny upplaga ter sig därför som ett angeläget önskemål.

Denna ordbok har tidigare anmälts av Pierre Naert i ANF 57: 248—51. Hans invändningar synas på vissa punkter antingen skjuta över målet eller vara direkt felaktiga.

Naert är förvånad över att ej i ordboken finna *wél* n. 'fågelstjärt', som visserligen är mera litterärt men inom litteraturen ej torde vara ovanligare än det medtagna *stél* 'id'.». Ett par bildade islänningar, som konsulterats i frågan, säga sig överhuvud ej känna till detta *wél*; Blöndal anger det som speciellt för Austur-Skaftafellssýsla. Lika vanligt som det gängse *stél* är det under inga omständigheter.

Egendomlig är anmärkningen: »Man förstär utmärkt att ej alla poetiska ord kunna medtagas, men när man tar *drösull* 'häst' får man ju i all rimlighets namn ta det oändligt mycket vanligare *drasill* med också!». De nyss åberopade isländska studenterna känna inte ordet *drasill* annat än från sammansättningen *Yggdrasill*. I Blöndals ordbok finner man *drösull* men letar förgäves efter *drasill*. Den isländska

allmänheten torde erinra sig ordet *drösull* framför allt från en passus i en ofta sjungen sång: »Drottinn leidi drösulinn minn».

Uppgiften att man säger »*borskur* endast när det gäller att skilja denna fiskart från andra samtidigt omtalade; annars heter torsk alltid *fiskur*», och att därför betydelsen 'torsk' borde ha upptagits för det senare ordet, synes missvisande. Det är klart, att *fiskur* i vissa sammanhang kan syfta närmast på torsk, som ju, fränsett sillen, är det isländska fiskets viktigaste fångstföremål. (Även i sådana fall torde dock ordet vanligen inbegripa kolja, *ýsa*, som fångas samtidigt med torsken och enligt uppgift från kompetent håll som färsk spelar en lika stor roll i isländsk mathållning.) Men att av det skälet anföra 'torsk' som en särskild lexikalisk betydelse av *fiskur*, är knappast nödvändigt eller ens önskvärt. Lika gärna kunde man hävda, att *djur* på svenska betyder 'hästar' eller 'kor' eller 'löss' o.s.v., därför att ordet i somliga situationer kan få en sådan pregnant innebörd. För övrigt har anmälaren hört isländska sportfiskare nyttja *fiskur* speciellt om lax. *Ég dró bara fjóra fiska í fyrra* betyder, att vederbörande inte fick mer än fyra laxar under förra säsongens fisketur. I sådana fall är det snarast fråga om en viss jargong kolleger emellan. — Det kan i detta sammanhang påpekas, att man på Island liksom på svenska västkusten bestämt skiljer mellan fisk och sill. *Sild* og *fiskur* heter en känd matvarufirma i Reykjavik.

Naert anser, att »ett adverb som *göfuglega* borde ha medtagits, ty det är rent förstärkningsord och betyder 'utomordentligt', vilket inte alls framgår av *göfuglegur* 'ädel'. På denna punkt konsulterar man förgäves Blöndal. Och såväl anmälaren som hans isländska sagesmän stå helt främmande inför denna betydelse av adverbet *göfuglega*.

Gunnar Leijströms namn återfinnes jämte landsmannen Sven B. F. Janssons och islänningen Sigurdur Þórarinssons på titelbladet till ett nyligen utgivet »urval av nyare isländsk prosa», *Íslenzkír leskaflar* (1949). Att den språkliga kommentaren här kunnat göras mycket knapphändig, innebär även det ett gott vitsord åt Isländsk-svensk ordbok. Principen har nämligen av allt att döma varit att förklara blott sådant, som läsaren inte själv kunnat finna där. Ett och annat har dock lämnats oförklarat. Vad sjömännen mena med att *taka af sér tott á* (131) flickorna i land, kan ej listas ut med hjälp av ordböckerna. Då Laxness skriver att några karlar ropa i en ton, som om de vore ifärd med att åstadkomma *einhverju ógurlegu pereati* (135), behövde nog de flesta läsare upplysas om att det är fråga om det lat. *pereat*, använt som neutralt substantiv (och böjt i dativ på isländskt sätt!).

Att göra några invändningar mot själva texturvalet synes väl lättköpt, så många synpunkter och personliga tycken som kunna göra sig gällande, då man på tvåhundra sidor skall ge kvintessensen av det senaste århundradets rika isländska prosa. Det förefaller kanske, som om man i det jämförelsevis stora inledande avsnittet med folksägnen — drygt en tiondel av boken — skulle kunnat undvara en så sen produkt

som *Konan og næturverðirnir* med motiv från 1920-talets Reykjavik och upptecknad 1928 av den kände författaren Þórbergur Þórðarsson. Halldór Kiljan Laxness är som sig bör fylligt representerad med omkring trettio sidor. Men både för *Sjálftætt fólk* och *Íslandsklukkan* meddelar urvalet avsnitt, som — fastän i och för sig utomordentliga — ge mera av pittoresk kulturhistoria än av dessa arbetens väsentliga problem. Man får här å ena sidan prov på folksägenartade äventyr och vidunderliga rimor, å den andra på den sällsamma tillvaro som oersättliga medeltidshandskrifter kunde föra i eländiga isländska jordkojor. Så fort man framställt dessa invändningar, är man dock beredd att ta dem tillbaka. I både det ena och det andra fallet understryker nämligen urvalet en viktig synpunkt på den isländska litteraturen, energiskt hävdad särskilt av Sigurdur Nordal: det starka sammanhanget i dess historia, den obrutna inhemska traditionen. Boken avslutas med ett par exempel på denne forskares och hans kollega Einar Ól. Sveinssons fascinerande förmåga att levandegöra isländsk fornlitteratur. Fotografier på författarna, ett tiotal landskapsbilder och en karta över Island bidra till läsarens glädje och nytta av arbetet.

Íslenzk lestrarbók bjuder också på kortfattade biografiska och bibliografiska uppgifter om de olika bidragsgivarna. En viss litteraturhistorisk orientering torde vara önskvärd även för filologen, som måste kunna bedöma språkliga företeelser med hänsyn till skilda stilsträvanden och i sammanhang med hela kulturlivet. Vid ett närmare studium av den moderna isländskan har han god hjälp av ett nyligen utkommet arbete, *Íslenzkar nútímabókmenntir 1918—1948* (1949) av Kristinn E. Andrésson. Boken, som är den hittills enda litteraturhistoriska översikten över perioden i fråga, föreligger tills vidare blott på isländska men lär om något år vara att vänta i svensk översättning; den är för övrigt från början avsedd just för svensk publik. Författaren har sökt genomföra ett sociologiskt betraktelsesätt, där litteraturen anses direkt återspegla företeelser som den moderna kapitalismen, arbetarrörelsen och den politiska reaktionen. Han har väl därvid inte helt undgått förhastade slutsatser, och de röja stundom att han själv varit livligt engagerad under ett senare skede av den isländska »kulturkampen». Men i stort sett har han lyckats att hålla sina tendenser till partitagande i schack. Inte minst en utländsk läsare måste också vara tacksam för de värdefulla faktiska upplysningar han får om den ekonomiska och politiskt-sociala utvecklingen på Island under 1900-talet. I tillbakablickar på äldre litterära skeden har författaren givit en effektfull bakgrund till den omvälvning som under några årtionden kring och efter det senaste sekelskiftet förvandlade Island från ett medeltida bondesamfund till ett modernt samhälle.

Augusti 1949.

PETER HALLBERG.

Svar till Peter Hallberg.

Med anledning av den kritik som Peter Hallberg sid. 303 f. av detta häfte riktar mot min recension av *Isländsk-svensk ordbok* i ANF 57 (1944), får jag meddela följande:

Jag medger gärna att min kritik den gången varit på flera punkter onödigt hård eller till och med förfelad. Min ursäkt är att denna recension skrevs strax efter det att ordboken utkommit, medan Hallberg haft flera år på sig att studera den. Nu — då jag som Hallberg under flera år nästan dagligen använt denna ordbok — skulle jag inte formulera denna recension på samma sätt.

Jag tar sålunda tillbaka vad jag sagt om *drasill*. Ordet torde inte förekomma annat än i sammansättningen *Yggdrasill*.

Jag får även ta tillbaka *göfuglega* som rent förstärkningsord. Jag minns nu inte varifrån jag fått denna användning.

Vad beträffar de båda återstående av Hallberg anmärkta orden *vél=stél* 'fågelstjärt' och *fiskur* i betyd. 'torsk' måste jag däremot i allt väsentligt vidhålla min uppfattning. Uppgift på *vél=stél*¹ har jag fått av flera islänningar, bland andra en naturvetare — från helt andra trakter än Austurskaftafellssýsla. När Blöndal anger ett dialektområde efter ett ord, betyder dette inte att ordet inte kan finnas i andra dialekter — se ordbokens företal sid. XI. Vi stå här i själva verket inför ett viktigt drag hos det isländska ordförrådet — det medges att man kunde finna bättre exempel —: det isländska skriftspråket är lexikografiskt ännu mindre fixerat än det svenska: vilket dialektord som helst kan praktiskt taget påträffas i litteraturen eller tänkas när som helst bli upptaget av någon författare. Att någon infödd — låt vara bildad — inte känner till ett ord har inte så mycket att betyda som att det finns andra som känna till det. Jag skulle inte rekommendera någon ordboksförfattare att i en fransk ordbok blott medtaga sådana ord som jag känner till! *Fiskur=porskur* vid sidan av den allmänna betydelsen 'fisk' — jag medger strax att det även och lika ofta kan avse koljan (*ýsa*) — ställer i själva verket en fråga av mycket stor räckvidd. Det är klart att det här är fråga om en situationsbetingad betydelsespecialisering: torsken och koljan äro islänningarnas viktigaste matfiskar, dessutom äro de ganska lika varandra, alltså kan *fiskur* användas om dem. Men är det inte just så som en massa ord ändrar betydelse? Och är det inte viktigt att konstatera att *fiskur* inte gärna användes om andra fiskar såsom matvaror (jfr t.ex. *kött* och *fläsk* i svenskan). Man kunde säga detsamma om *fisk* på svenska. Ätminstone här i Skåne betyder det i restaurangspråket vanligen 'torsk'. Vi torde här ha att göra med en betydelsespecialisering av annan vidd än *djur*= 'löss' osv. (Hallberg)!

¹ Även formen *véli* n. förekommer.

Vad jag numera saknar i *Isl.-sv. ordbok* är emellertid inte så mycket ord — jag har dock infört sådana på nästan varje sida i mitt exemplar — som konstruktioner. Det heter t.ex. (ev. konkurrerande med andra konstruktioner): *ánægður með e-ð*, *árangur með e-ð*, *áskrifandi að riti*, *búinn með e-ð*, *eyðublað undir e-ð*, *hlutgengur við e-n*, *lykill að e-u* osv... Allt detta får man ibland reda på under prepositionerna — när det är fråga om konstruktioner med preposition — men inte under huvudorden, där det dock vore naturligast och praktiskast att lämna sådana uppgifter. Förf:arna kunna ursäkta sig med att säga att sådana uppgifter i de flesta fall inte behövas för att klara en text, men de som använda ordboken för att skriva isländska skulle ha varit tacksamma att få dem. Även uppgift om *i* eller icke *i* i dat. av maskulina ord — det för utlänningen hopplösaste kapitlet av den isländska formläran — skulle i en andra upplaga säkert hälsas med den största tillfredsställelse.

Lund.

P. NAERT.

Litteraturkrönika (1949).

Under år 1949 har det officiella svenska runverket ånyo tagit ett stort steg framåt i och med publiceringen av *Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. Tredje delen, första häftet. (312 s.+84 planscher. Stockholm 1949. = Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien. Åttonde bandet)*. Det nya stora häftet omfattar de tre på runstenar rika syduppländska häraderna Bro, Håbo och Trögd och utmärker sig i allo genom samma soliditet och mångsidiga dokumentering som tidigare delar. Inalles har nu 757 av Upplands ett gott stycke över 1000 inskrifter behandlats. Bland ur olika synpunkter intressanta inskrifter i den nya delen må framhållas 614 Torsätra (om en expedition till Gotland), 617 Bro kyrka (om en *vikinga vordr*), 668 Kälsta (om Knut den stores *pingalið*), 678 Skoklosters kyrka (som spelar en betydande roll för diskussionen om Eggjum-inskriften och dess hästbild), 729 Ågersta (metriskt intressant) samt ett flertal inskrifter med värtaliga vittnesbörd om färder i såväl öster- som västerled. En bekant bildsten (alltså utan inskrift), 664 Häggeby kyrka, har också fått komma med i anslutning till gammal tradition i runverk.

Delvis inom runologien faller också den innehållsrika uppsats-samling, varmed kolleger och lärjungar har velat fira professor Magnus Olsens sjuttioårsdag, *Magnus Olsen, Fra norrøn filologi (309 s. Oslo 1949. Aschehoug o. Co.)* Liksom för tio år sedan har författaren här fått tillfälle att föra samman en rad på skilda, delvis inte så lättillgängliga ställen publicerade studier till en vacker och innehållsrik volym. Fem bidrag avhandlar norska och grönländska runminnesmärken, men huvudparten utgöres av större och mindre studier inom isländsk och fornnorsk filologi, t.ex. över Hild Rolfsdotters visa om Gänge-Rolf och Harald Hårfagre, Egils visor om Erik Blodyx och drottning Gunhild, den första grammatiska avhandlingen och mycket annat.

Den monumentala slutstenen på ett intensivt och metodiskt bedrivet, skarpsinnigt forskarverk har lagts genom färdigställandet av *Den norsk-isländska skaldediktningen reviderad av Ernst A. Kock. Andra bandet. (350 s. Lund 1949. C. W. K. Gleerup)*. Liksom det 1946 utgivna första bandet har det nu föreliggande utgivits av professorskan Elisabeth Kock och professor Ivar Lindquist. Därmed är det sido-

stycket till Finnur Jónssons B-serie av Den norsk-islandske skjalde-digtning, som Ernst Kock hade fullt färdigställt före sin bortgång 1943, färdigt att tjäna den fortsatta forskningen, och de 3428 paragraferna i Notationes Norroenae (1923—44) har fått sin syntes. Utgåvan presenteras för övrigt av professor Lindquist i ett följande häfte av denna tidskrift.

En slutsten av annat slag är det mångsidiga register, som avslutar den i Litteraturkrönikan för år 1947 (ANF 62:291 f.) omtalade nya utgåvan av islänningasagorna: *Íslendinga sögur. Nafnaskrá. Guðni Jónsson bjó til prentunar (XXV+447 s. Reykjavík 1949. Íslendingasagnaútgáfan)*. Här har islänningasagornas namnsskatt ordnats i förnamn, fadersnamn, ortnamn, folk- och ättenamn, namn på föremål och djur, litterära verk m.m. Arbetet med identifieringen av de nämnda personerna och orterna har säkerligen ofta varit ganska invecklat, men resultatet har blivit ett hjälpmedel, som på ett i det stora hela lyckligt sätt kompletterar E. H. Linds personnamnssamlingar och Kr. Kälunds topografiska register.

En isländsk och fornorsk etymologisk ordbok föreligger i *F. Holthausen, Vergleichendes und Etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen (XX+368 s. Göttingen 1948. Vandenhoeck u. Ruprecht)*. Antalet uppslagsord är mycket stort, de enskilda artiklarna i gengäld i regel ytterst kortfattade, vilket givetvis inte hindrar att de kan innehålla och ofta innehåller det väsentliga. Med all uppskattning av den vitalitet och energi hos den i år nittioårige forskaren, varom verket vittnar, kan det dock inte fördöljas, att det i åtskilliga stycken knappast uppfyller de krav, som man i dag vill ställa på ett arbete av denna art. En ingående granskning följer i nästa band.

Av specialundersökningar rörande fornisländsk litteratur är att nämna *Dag Strömbäck, Tidrande och diserna. Ett filologiskt-folkloristiskt utkast (59 s. Lund 1949. C. Bloms Boktryckeri)*, där författaren återvänder till det av honom tidigare behandlade fängslade ämnet om Tidrande, som enligt en tåt i Flatöboken mötte sitt öde under den nattliga kappritten mellan de svarta och de vita diserna, den gamla och den nya trons symboler, vidare *D. O. Zetterholm, Studier i en Snorre-text. Tors färd till Utgård i codices Upsaliensis DG 11⁴⁰ och Regius Hafn. 2367⁴⁰ (103 s. Stockholm o. Köpenhamn 1949. Geber-Munksgaard. = Nordiska texter och undersökningar utg. av B. Hesselman 17)*. Förf. ger ett parallelltryck av Utgårdsäventyret enligt U- och R-handskrifterna, diskuterar och analyserar de olika slagen av avvikelser och granskar ett antal fall ur den västnordiska litteraturen, där man liksom i fråga om U räknar med förkortning av äldre och fylligare versioner. I ett kort slutkapitel göres några jämförelser mellan Snorres stil och ättesagans. Einar Munkgaards storverk, *Corpus Codicum Islandicorum*, har under året fortsatt med en ny ståtlig volym, *The Arna-Magnæan Manuscript 677,4^{to} (41 s.+82 faks. Köpenhamn 1949, Munkgaard)*. Manuskriptet innehåller Pseudo-Cyprianus, Pros-

pers epigram och Gregorius homilier och dialoger. För inledningen svarar Didrik Arup Seip.

I föregående krönika omtalades en liten nyisländsk läsebok av Jón Helgason, närmast avsedd för danska studenter. Det är med stor och oblandad tillfredsställelse som man fastslår, att ett för svensk publik avsett arbete av samma slag nu föreligger: *Íslenzkir leskaflar. Ett urval av nyare isländsk prosa utgivet av S. B. F. Jansson, Gunnar Leijström och Sigurður Þórarinnsson* (VI+241 s. Stockholm 1949. Svenska Bokförlaget). Utgivarna är mycket väl bevandrade i nyare isländsk litteratur och överhuvud i isländska förhållanden i senare tider, och de bjuder också på ett lyckligt hopkommet urval av prosa-texter från Jón Thoroddsen och Jónas Hallgrímsson till Þórbergur Þórðarsson och Halldór Laxness. Folksagorna är som sig bör representerade, filologer och kulturhistoriker som Sigurður Nordal och Einar Ólafur Sveinsson har också blivit företrädna, och det hela är väl och vederhäftigt kommenterat. Förutsättningarna för en svensk publiks studier i nyisländska har genom denna bok förbättrats högst betydligt.

Ett nytt hjälpmedel även för filologiskt inriktade Islandsforskare är Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940. I. bindi.* (X+468 s. Reykjavík 1948. Háð íslenska Bókmenntafélag). Den utkomna delen, som går från Adalbjörn Stefáns-son (boktryckare, 1873—1938) till Eyvindur Þorsteinsson (landnamsman på 800-talet) innehåller i regel kortfattade biografiska uppgifter om kända islänningar från äldsta tid till 1940.

På det fornsvenska området antecknas först, att utgåvan av Kalmar stads tänkebok nu har fullbordats: *Kalmar stads tänkebok utg. av I. Modéer och S. Engström. Häft. 2* (XXIII+12 planscher+s. 169—298. Stockholm 1949.=*Samlingar utg. av Svenska Fornskrift-sällskapet. Häft. 201*). Texten förelåg i sin helhet redan i det 1945 utgivna första häftet — det nu utkomna omfattar inledning och olika register.

En annan av de svenska stadstänkeböckerna från medeltiden, nämligen Arboga tänkebok, har blivit flitigt utnyttjad och historiskt bearbetad i S. Ljung, *Arboga stads historia. Första delen. Intill år 1551* (416 s. Arboga 1949=*Stadsmonografier utg. i samarbete med Institutet för folklivsforskning, Stockholm. Vol. II:A*). Tillvaron av Arboga tänkebok har gjort arbetet på denna stadshistoria vida tack-sammare än vad som kan bli fallet i fråga om flertalet av våra gamla städer, och dr Ljungs bok är ett värdefullt komplement för de filologer, som har anledning att syssla med tänkeboken.

Av samme författares hand föreligger ytterligare en stadshistoria av intresse i detta sammanhang, S. Ljung, *Söderköpings historia. Första delen. Tiden till 1568* (XX+390 s. Söderköping 1949. S:t Ragnhilds gille.=*Stadsmonografier utg. i samarbete med Institutet för folklivsforskning, Stockholm. Vol. I:A*). Från Söderköping har ingen tänkebok bevarats, men de rester av stadens medeltida arkiv, som direkt eller indirekt har överlevat förstörelsen, är av betydande både

språkligt och rättshistoriskt intresse. I en bilaga (s. 333—365) avtrycker författaren (under medverkan av K. G. Ljunggren och S. Gagnér, vilka bl.a. svarar för översättningen) de knapphändiga men ur flera synpunkter märkliga fragment av stadens gamla stadsrätt, Söderköpingsrätten, som har bevarats i Johannes Bureus' excerpt. Dessa är i regel lyckligtvis noggrant lokaliserade till sida och rad i den försvunna handskriften, vilket gör det möjligt att i viss utsträckning rekonstruera lagboken, och Ljung behandlar i ett kapitel av sin framställning (s. 78—117) utförligt den gamla stadsrätten.

En större språkhistorisk specialundersökning föreligger i en gradualavhandling från Åbo akademi, *C.-E. Thors, Substantivering av adjektiv i fornsvenskan (X+424 s. Helsingfors 1949)*. Det grundliga arbetets titel är såtillvida missvisande som förf. mer eller mindre utförligt betraktar adjektivsubstantiveringen även i gotiskan, de västgermanska språken och västnordiskan. Huvudvikten är emellertid lagd vid det fornsvenska materialet, som grupperas efter litteraturarterna och granskas ingående. Olika typer av substantivering, framför allt semantisk och syntaktisk, avgränsas och bestämmas. Ett mycket stort material genomgås, och förf. slår fast, att bruket av substantiverade adjektiv utsattes för betydande förändringar under den undersökta perioden — bl.a. genom inflytande från främmande språk, inte minst i den religiösa litteraturen — och att olika regler gäller för prosa och poesi o.s.v.

Till frågor i samband med det nysvenska skriftspråkets framträdande för oss en gradualavhandling från Stockholms högskola, *G. Sjögren, Om språket i de svenska bibelöversättningarna 1526—1541 (159 s. Lund 1949. C. W. K. Gleerup)*. Undersökningarna, som omfattar icke blott Nya testamentet av 1526 och Gustav Vasas bibel av 1541 utan också de 1536 utkomna översättningarna av enstaka bibelböcker, avser i första hand de olika verkens mera säregna ordförråd samt bruket av vissa äldre böjningsformer, framför allt dativformer, vilka har en intressant skiftande frekvens. Förf. granskar i detalj främmande ord av icke germanskt ursprung, lån från (låg)tyskan och danskan, översättningslån från latinet och tyskan, inhemska folkliga ord m.m. och vill visa, att språket i Gustav Vasas bibel är mindre arkaiserande och mera i samklang med samtida inhemskt talspråk och med Luthers översättningsprinciper än man hittills vanligen har antagit.

En tredje gradualavhandling, från Lund, är ägnad stilforskningen, *P. Naert, Stilen i Vilhelm Ekelunds essayer och aforismer. Med en inledning om stilistikens förutsättningar och arbetsmetoder (487 s. Lund 1949. C. W. K. Gleerup. = Skriffter utg. av Vilhelm Ekelund-samfundet I)*. Förf. granskar i ett stort och värdefullt inledningskapitel kritiskt tidigare definitioner av begreppen stil och stilistik, utvecklar sina egna synpunkter på den strukturella lingvistikens och stannar vid att slå fast, att stil inte är något annat än det individuella språket

och att stilistiken är det individuella språkbrukets lingvistik. Han understryker det otillfredsställande i den s.k. intentionsframdragande stilistiken och vill i stället, att undersökaren — med vissa modifieringar — skall lägga sina egna reaktioner till grund för beskrivningen och analysen. På denna grundval bygger han upp sin beskrivning och analys av den kort efter avhandlingens framläggande bortgångne, högst originelle och ofta mycket svårtolkade diktarens essay- och aforismstil. Det stora materialet grupperas främst i vad förf. kallar (i huvudsak) affektiva, intellektuella och aktiva stildrag. Var och en av dessa grupper delas i talrika subjektivt bestämda undergrupper, familiaritet, poesi, emfas o.s.v., och först härefter följer grupperingen efter de traditionella stilistiska eller grammatiska kategorierna. Förf. har bl.a. nedlagt ett stort och oftast framgångsrikt arbete på att belysa Ekelunds många s.k. kryptologismer. Även utanför inledningen finner man vägende inlägg i den stilteoretiska diskussionen t.ex. rörande främmande ord s. 123 ff., 275 och om »bildlighet» s. 194 ff. En ingående granskning av det stimulerande och till livlig diskussion inbjudande mångsidiga arbetet har utlovats till nästa band.

En mångfald bidrag till det lärdomshistoriska utforskandet av den svenska språkvetenskapen under 1700-talet erbjuder den mycket omfattande skildringen av en av Uppsala universitetsbiblioteks många handskriftssamlingar: *A. Grape, Ihreska handskriftssamlingen i Uppsala universitets bibliotek (I. XXI+797 s. II. VIII+797 s. Uppsala 1949. = Acta Bibliothecæ R. Universitatis Upsaliensis. Vol. VI+VII)*. Av språkvetenskapligt intresse är åtskilligt av det material i den mycket olikartade samlingen, som har hopbragts av Johan Ihre (1707—1780) och som bl.a. belyser studierna av gotiska, isländska, svenska dialekter och runologi under 1700-talet. I den första delen skildrar överbibliotekarie Grape de olika i samlingen representerade medlemmarna av släkten Ihre m.fl. och deras lärda förbindelser — Johan Ihres insatser som språkforskare belyses s. 57—132. Andra delen är en kommenterande katalog över samlingen. Avdelningarna Språkvetenskap och Runologi fyller där s. 43—149. En recension av det imponerande verket torde följa i nästa band.

För danskans vidkommande kan nämnas, att ett nytt stort band av de medeltida bönböckerna har utkommit: *Middelalderens danske Bønnebøger udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. II Bind ved Karl Martin Nielsen (X+330 s. Köpenhamn 1949. Gyldendal)*. Den nya volymen innehåller en större bönbok, Anna Brades (med ett däri befintligt kalendarium återgivet i faksimil), samt en mindre, AM 418, 12°.

En medeltida dansk text behandlas i viss utsträckning i *T. Dahlberg, Zum dänischen Laurin und niederdeutschen Lorin (128 s. Lund och Köpenhamn 1950. C. W. K. Gleerup-Munksgaard. = Lunder germanistische Forschungen 21)*. Förf., som tidigare har behandlat ett par versioner av den medelhögtyska Laurin, avtrycker en i ett

unik tryck av 1560 bevarad lågtysk Laurin-version, undersöker dess språkform och hävdar i motsats till vissa forskare, att den danska Laurin står i nära sammanhang med den medeltyska gruppen B* och att man inte behöver räkna med en obekant tysk version som mellanled.

Med ett centralt ämne inom dansk filologi sysslar en gradualavhandling från Stockholms högskola, *B. Molde, Källorna till Christian III:s bibel 1550. Textfilologiska studier i reformationstidens danska bibelöversättningar (VIII+256 s. Lund o. Köpenhamn. C. W. K. Gleerup-Rosenkilde og Bagger)*. Förf., som i flera år verkat som lektor i svenska vid universitetet i Århus, undersöker olika tänkbara förslag till den danska helbibeln av 1550, såväl olika Lutherbiblar, Vulgata och den svenska Gustav Vasas bibel av 1541 som de bevarade äldre danska översättningarna av större eller mindre partier av bibeln, vilka härrör från bl.a. Christiern Pedersen, Frans Vormordsen, Hans Tausen och Peder Tidemand. Medan man tidigare framför allt har starkt understrukt Christian III:s bibels starka beroende av Luthers högtyska bibel 1545, vilken också onekligen har spelat en avgörande roll för den danska bibelns slutliga utformning, visar Molde, att inslagen från andra översättningar är vida talrikare än man hittills har haft klart för sig. Nya testamentet av 1524 (av Hans Mikkelsen m.fl.) tycks inte ha spelat någon roll, medan däremot inflytande från de ovan nämnda översättarnas arbeten framträder mer eller mindre klart — särskilt understrykes Peder Tidemands roll. Förf. finner också spår av den lågtyska bibeln 1533—34, Vulgata och i någon mån 1541 års svenska bibel, särskilt i sådana fall, där Luthers text var svår att förstå eller att återge på danska, och han finner det sannolikt, att den danska bibelkommissionen redan hunnit ett gott stycke på väg, när Wittenbergbibeln av 1545 kom i dess händer och blev det slutgiltiga rättesnöret. Den intressanta och solida undersökningen kommer att ingående granskas i ett följande häfte.

En originell filologisk festskrift till ett firmajubileum är *Silkebogen udgivet for Silkehuset på hundredårsdagen 9 oktober 1949 af dr. Lis Jacobsen (100 s. Köpenhamn 1949. Rosenkilde og Bagger)*. Den läckra boken innehåller förutom kortfattade kulturhistoriska notiser om sidenets och sidenhandelns historia i Danmark, en rikhaltig samling »silkecitater i dansk poesi og prosa», som rymmer åtskilligt av såväl stilhistoriskt som ordhistoriskt intresse. Som en kuriositet kan nämnas, att det namn, som nu bäres av den jubilerande firman i lyxbranschen på 1600-talet hade en helt annan klang i Köpenhamn, emedan det dåvarande Silkehuset genom omständigheternas makt kom att fungera som ett slags fattighus.

De under året utkomna större bidragen till folkmålsforskningen består till stor del av texter, ordsamlingar o.d. med åtföljande kommentarer. I Norge har man firat 200-årsminnet av skalden Edvard Storms

(1749—94) födelse med en konstnärligt utstyrd volym, innehållande den från Gudbrandsdalen bördige diktarens visor på »dølemål», *Edvard Storm, Døleviser* (56 s. Oslo 1949. *Aschehoug*). Dikterna har sitt givna intresse som ofta ganska väl utfallna försök att använda norskt folkspråk till idyll- och kärleksdiktning i 1700-talets smak, och en och annan av dem lär alltjämt sjungas. Professor Didrik Arup Seip bidrar med en kort skildring av skalden och hans verk samt med språklig kommentar.

För Sveriges vidkommande är fyra större arbeten att nämna, två av dessa utgivna genom Landsmålsarkivet i Uppsala, de två andra genom systerarkivet i Lund. Ett postumt arbete av en flitig och uppskattad upplandsforskare föreligger i *A. Schagerström, Grammatik över Gräsöområdet i Uppland* (VII+200 s. Uppsala o. Köpenhamn 1945—1949. *Lundequistska Bokhandeln—Munksgaard*. = *Skrifter utg. genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:6*). Arbetet behandlar såväl ljudläran som formläran i målet på Gräsön i norra Roslagen samt har av utgivaren, förste arkivarien Manne Eriksson, försetts med en omfattande efterskrift, innehållande bl.a. geografisk och dialektgeografisk översikt, ett par 1946 på grammofonskivor upptagna texter från ön samt utförliga ordregister.

Ett nyttigt komplement till en av de främsta dialektmonografier vi har från det sydsvenska målområdet, föreligger i *J. Swenning, Ordförteckning till Folkmålet i Listers härad i Blekinge* (VII+140 s. = *Svenska landsmål och svenskt folkliv. 1950. Bil. 2*). Arbetet är på sätt och vis ett register till den 1917—37 publicerade »moderavhandlingen» men har utbyggt med ett omfattande nytt material till en liten ordbok över Listermålet av ungefär samma typ som P. Leanders kända ordlista över Holsljungamålet i Västergötland.

Till ett mål i tämligen nära grannskap till Listermålet för oss *Folkminnen och folklivsskildringar från Glimåkra socken i nordöstra Skåne. Texter på dialekt författade av J. Svensson och V. Ivarsson, utgivna med språklig och saklig kommentar samt register av Gösta Sjöstedt* (227 s. Lund 1949. = *Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 6. Även i: Svenska landsmål och svenskt folkliv. 1950. Bil. 1*). Jöns Svensson och Viktor Ivarsson var två lekmän, som var på sitt håll kom att fästa omfattande prov på sin hembygds än i dag ganska särpräglade dialekt på papperet. Lektor Sjöstedt, som redan tidigare har ingående sysslat med det nordöstskånska dialektområdet, har på ett förtjänstfullt sätt ombesörjt utredigerandet av det både språkligt och kulturhistoriskt sett mycket värdefulla materialet, försett detta med fortlöpande kommentar, upplysningar rörande Glimåkramålet samt ord- och sakregister.

I samma serie som det sistnämnda arbetet föreligger slutligen *G. Hedström, Ordstudier i anslutning till P. Rydholms anteckningar om Långarydsmålet i Västbo I—II:1* (52+204 s. Lund 1948. *C. W. K. Gleerup*. = *Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 7*). Första

delen omfattar utom inledningen den av framlidne prosten P. Rydholm (1853—1927) utarbetade lilla men värdefulla ordlistan över målet i hans hemsocken Långaryd (i västra Småland på gränsen mot Halland i Nissaområdet). Den andra och vida större delen planerades från början såsom noter, vilka emellertid under arbetets gång blev så många och delvis så stora, att det befanns lämpligt att låta dem bilda en mera självständig del, av vilken första partiet har tryckts här. Det är en lång rad intressanta ord och ordformer, som arkivchef Hedström här grundligt belyser ur såväl den fonetiska som den associativa utvecklingens synvinkel. Två större undersökningar ingår i denna del, en över ordet *njure* och dess böjning, jämväl behandlande de svaga neutrerans pluralböjning samt substantivens plurala artikelformer i sydvästra Sverige, samt en över sädesuppsättningarnas terminologi i Småland (av vilken senare ännu endast början föreligger tryckt). Arbetet har således vida större räckvidd än vad dess titel till äventyrs kan låta förmoda, det innehåller flera bidrag av betydande intresse för den nordiska språkhistorien i allmänhet.

Av större nordiska arbeten inom ortnamnsforskningen torde endast ett vara att nämna, *Ole Widding, Markfjællesskab og Landskifte. Studier over Lollandske Markbøger 1681 og 1682. (277 s.+5 planscher. I: Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1948)*. Förf., som egentligen är filolog och knuten till Udvalg for Folkemaal, studerar de gamla samfällas fäladsmarkerna på Lolland och formerna för deras utskiftning. Undersökningen är sålunda till stor del av ekonomiskt-geografisk och topografisk natur. Det filologiska inslaget är emellertid mycket stort och av betydande intresse. Förf. kritiserar vad han kallar den konstruktiva formfilologien, som förklaras ha fört etymologien på avvägar genom att upphäva gränserna i tid och rum för såväl form som betydelse men likväl operera med en tidsföljd. Själv strävar han efter att beskriva de villkor, som har varit bestämmande för att ett givet ord har kunnat uppstå som topografisk benämning och sedan kvarleva som bärare av ett eller flera begrepp, och han nedlägger mycken möda på att söka utreda sammanhanget mellan benämning och kulturform. Avhandlingen har på detta sätt kommit att lämna viktiga bidrag till utforskandet av det danska kulturlandskapets stora topografiska ordförråd och kommer säkerligen att sätta spår i kommande studier över framför allt ägonamn. Även vissa typer av bebyggelsenamn (*-torp, -by, -balle, -bølle*) och deras bebyggelsehistoriska innebörd underkastas emellertid en kritisk granskning.

Två relativt kortfattade men innehållsrika handböcker över tyska person- och ortnamn har utsänts av förre professorn i germanistik i Prag Ernst Schwarz, numera verksam i Regensburg, *E. Schwarz, Deutsche Namenforschung. I. Ruf- und Familiennamen. II. Orts- und Flurnamen (228+322 s. Göttingen 1949—50. Vandenhoeck u. Ruprecht)*. Båda volymerna synes på ett lyckligt sätt förverkliga förf:s syfte att åstadkomma översikter över namnforskningens me-

toder, mål och hittills vunna resultat och att erbjuda ledning för fördjupade studier. Personnamnsdelen är ett lätthanterligt och överskådligt sidostycke till A. Bachs oerhört mycket vidlyftigare och givetvis rikhaltigare verk »Die deutschen Personennamen» av 1943. Så tyskpräglad som familjenamnskicket i Norden i mängd och mycket är, bjuder den del (s. 51—201), som behandlar detta, särskilt mycket av intresse för en nordisk publik. I det stora hela förhastat är dock förf:s antagande s. 83, att även de nordiska *-son*-namnen bottnar i tyskt inflytande. Ortnamnsdelen fyller ett även i Norden känt behov av en modern och lätt tillgänglig orientering över Tysklands ortnamn och deras utforskande.

En ny internationell tidskrift för namnforskning har under 1949 sett dagen i Tyskland, *Beiträge zur Namenforschung, in Verbindung mit Ernst Dickemann herausgegeben von Hans Krahe (Heidelberg. C. Winter)*. De hittills utkomna två häftena innehåller 17 bidrag av namnforskare från olika länder rörande namn från åtskilliga av världens hörn, sakiska, skytiska, grekiska, illyriska, germanska, romanska, keltiska m.fl. Av allmänt språkteoretiskt intresse är den inledande uppsatsen av D. Gerhardt, *Über die Stellung der Namen im lexikalischen System*. Nordiska namn behandlas hos L. Mühlhausen, *Über die Rolle von Personennamen (Keltisches und Nordisches)* och W. Fritze, *Ostgard bei Adam von Bremen*.

Här må också nämnas, att man på Tredje internationella kongressen för namnforskning, som ägde rum i Bryssel 15—19 juli 1949, beslöt att upprätta en permanent internationell kommitté för namnforskning med syfte att på olika sätt befordra kontakten mellan olika länders namnforskare. Vid det välkända *Instituut voor Naamkunde* i Leeuven, som redan har utbyggt ett betydande nät av internationella förbindelser, inrättas ett »Centre permanent d'onomastique» under ledning av professor J. H. van de Wijer, vilket bl.a. skall utgiva en »Bulletin d'information» med utförlig bibliografi. Redan nu utövas i Leeuven en värdefull bibliografisk verksamhet genom *De Vereniging voor Naamkunde te Leeuven*, vars bibliografiska *Mededelingen* (24 årg. 1949) uppmärksamt följer namnforskningen långt utanför Belgiens gränser, bl.a. i Norden.

Slutligen bör nämnas en textutgåva och en översättning avseende två germanska diktverk, för vilka den nordiska filologien alltid skall intressera sig. Textutgåvan är *Heyne-Schückings Beowulf neubearbeitet von Else von Schaubert. I. Text. II. Kommentar. III. Glossar (105+144+232 s. Paderborn 1949. F. Schönigh)*. Arbetet utgör sextonde upplagan av den välbekanta editionen, som i sin femtonde upplaga (1938) mycket grundligt reviderades av E. v. Schaubert. Den rent filologiska Beowulforskningens framsteg tycks noggrant ha registrerats och tillgodogjorts, medan däremot särskilt den nordiska folkloristiska, historiska o.s.v. diskussionen knappast har lämnat sådana spår i kommentaren, som man hade kunnat vänta. Översättningen

slutligen är *Heliand und die Bruchstücke der Genesis. Aus dem Alt-sächsischen und Angelsächsischen übertragen von Felix Genzmer (224 s. Leipzig 1948. Reclam)*. I en kortfattad inledning ger den kände forskaren och översättaren en sammanträngd bild av den stilistiska och litterära bakgrunden.

K. G. LJUNGGREN.

Rettelse til »Íðunn og Tjatse i Haustlǫng».

S. 45 er det dessværre blitt en feil i litteraturhenvisningene. L. 24 o. skal »og i tolkningen av Kårstadinnskriften» med tilhørende note 4 utgå.

ANNE HOLTSMARK.

Tillägg till »Elisioner på Rökstenen».

Prof. Elias Wessén har varit vänlig att fästa min uppmärksamhet på att han vid sitt återgivande av Rökstenens inskrift i »Fornsvensk litteratur. Läsebok för skola och hem» (1922, 2 uppl. 1936) s. 3 har transskriptionerna *satín* [a]t siulunti och kultin [a]t kuanar husli och s. 4 angiver såsom »sannolikt uttal» *satín at Siolundi* och *guldin at kvana_R husli*. Någon kommentar till dessa läsningar har professor Wessén icke framlagt, men enligt vad han meddelar har han allt framgent ansett de här meddelade läsningarna såsom de riktiga.

Lund den 24 febr. 1950.

EVERT SALBERGER,

Till Red. insända skrifter.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1948. — Acta Jutlandica XXI. Aarskrift for Aarhus universitet. 1949. — Acta Linguistica. Vol. V. Fasc. 1. 1945—1949. — Acta Philologica Scandinavica. 19 Aarg. H. 4. 1949. — Apophoreta Tartuensia. Acta universitati Tartuensi (Dorpatensi) ad diem restitutionis kal. dec. MCMXIX nunc tricesimum celebrandum a professoribus discipulisque eorum in exilio dedicata. XVI+471 s. Sthlm 1949. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. 71. Band 1.—3. Heft. 1949. — Beiträge zur Namenforschung. I Jahrg. H. 1—2. 1949—50. — Dansk Tidsskrift-Index. 34. årg. 1948. — Danske Studier. 1948. H. 1—4. — Edda. Årg. 35. Bind XLVIII. H. 4. 1948. 36. Bind XLIX. H. 1—4. 1949. — Études Germaniques. 4e Année. N:os 1—4. 1949. 5e Année. N:o 1. 1950. — Fornvännen. 1949. H. 1—6. — Halland. Vår bygd. 1949. — Leuvense Bijdragen. XXXVIII H. 3—4. Bijblad. — XXXIX H. 1—2. Bijblad H. 1—2. — Mededelingen uitg. door de Vereniging voor Naamkunde te Leuven. 24. Jaarg. 1—4. Bijlage XXVIII (H. J. van de Wijer, H. Draye en K. Roelandts, De Plaatsnamenstudie in 1948), XXIX (K. Roelandts, De Persoonsnamenstudie in 1948). — Modern Philology. Vol. XLVI. Nr 4. Vol. XLVII. Nr 1—2. — Moderna språk. 1949. Nr 2—6. 1950. Nr 1. — Modersmålslärares Förening. Årsskrift 1949. — Namn och bygd. Årg. 36. 1948. H. 3—4. Årg. 37. 1949. H. 1. — Neuphilologische Mitteilungen IL. 1948. Nr. 7—8. L 1949. Nr. 1—4. LI—1950. Nr. 1—2. Beilage. Bericht über die Neuphilologentage zu Helsinki von 3. bis 5. Januar 1949. — Niederdeutsche Mitteilungen. Erik Rooth zum 60. Geburtstag. Jahrg. 5. 1949. — Nysvenska studier 28, h. 1—5. — Ortsnamssällskapets i Uppsala årsskrift. 1948. 1949. — Skírnir. Timarit hins Íslenzka Bókmenntafélags. CXXII ár. Reykjavík 1948. — Sprog og kultur 17:3—4 (1949). — Stavanger museum. Årbok 1948. — Studia Linguistica. Année III. N:o 1—2. — Studia neophilologica. Vol. XXI. Nos 2—3. 1949. — Vol. XXII. No. 1. 1949. — Studier i nordisk filologi. Bd. 39. 1949. — Svenska landsmål. Årg. 72. 1949. H. 1—4 + Bil. 1—2. — Årg. 73. 1950. Bil. 1—2. — Svio-Estonica. Årsbok utgiven av Svensk-estniska samfundet. 1949. — Tekniska Nomenklaturcentralens publikationer: TNC 10 k—m 1949. Ordsamling. — TNC 17. TNC-spalten. Korta uppsatser om ord och uttryck, publicerade i tekniska tidskrifter under år 1949 av Tekniska Nomenklaturcentralen. — TNC 0—1949 o. 0—1950. Vägledning i TNC:s publikationer (TNC 1—TNC 17). — Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague. IV. 60 s. Khvn 1949. — Vort nordiske modersmål. 1 årg. Nr 5, 6. —

Annales Islandici posteriorum sæculorum. Annálar 1400—1800. IV, 6 (s. 593—688 + titelblad). Reykjavík 1948. — Heyne-Schückings Beowulf neubearbeitet von Else von Schaubert. I. Text. 105 s. II. Kommentar. 144 s. III. Glossar. 222 s. Paderborn 1949. — Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt Fornbréfasafn gefid út af hinu Íslenzka Bókmenntafélagi. XV, 2. (1569—1570). XV, 3 (1570o g síðar). Rvík 1948—49. — Folkminnen och folklivsskildringar från Glimåkra socken i nordöstra Skåne. Texter på dialekt förf. av J. Svensson och V. Ivarsson utg. med språklig och saklig kommentar samt register av Gösta Sjöstedt. 227 s. Lund 1949. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 6.) — Gullberg, H., Dansk och norsk diktning. Med litteraturhistorisk orientering. Läsebok i danska och norska för gymnasier, seminarier och flickskolor samt för självstudier. 304 s. Sthlm 1949. — Heliand und die Bruchstücke der Genesis. Aus dem Altsächsischen und Angelsächsischen übertragen von Felix Genzmer. 224 s. Leipzig 1948. — Íslendinga sögur. Nafnaskrá. XXV+447 s. Reykjavík 1949. — Íslenzkir leskaflar. Ett urval av nyare isländsk prosa utgivet av Sven B. F. Jansson, Gunnar Leijström och Sigurdur Þórarinnsson. 241 s. + 1 karta. Stockholm 1949. — Kalmar stads tänkebok utg. av I. Modéer och S. Engström. Häft. 2 (Register). (Saml. utg. av Svenska Fornskriftsällskapet. Häft. 201.) — Kock, E. A., Den norsk-isländska skaldediktningen reviderad av Ernst A. Kock. Andra bandet. 350 s. Lund 1949. — Ljunggren, K. G., se Söderwall, K. F. — Middelalderens danske Bønnebog. II Bind ved

Karl Martin Nielsen. X + 330 s. Khvn 1949. — Storm, E., Døleviser utgitt ved 200-årsminne. 55 s. Oslo 1949. — Söderwall, K. F., Ordbok över svenska medeltidsspråket. Supplement. H. 15 av K. G. Ljunggren. Lund 1950. — Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. Tredje delen, första häftet. Bro härad, Håbo härad, Trögds härad. 312 s. + 84 pl. Sthlm 1949. (Sveriges runinskrifter. Åttonde bandet.) — Verkstadsteknisk ordlista utgiven av Tekniska Nomenklaturcentralen. (Tekniska Nomenklaturcentralens publikationer TNC 16.) — Wörterbuch der litauischen Schriftsprache bearbeitet von M. Niedermann, A. Senn, Fr. Brender †. 15. Lieferung. Heidelberg 1943.

Dahlberg, T., Zum dänischen *Lavrin* und niederdeutschen *Lorin*. Mit einem Neudruck des einzig erhaltenen niederdeutschen Exemplars (Hamburg um 1560). 128 s. Lund 1950. (Lunds univ:s årsskr. N.F. Avd. 1. Bd 45. Nr 5. = Lunder germanistische Forschungen 21.) — Edelman, C. H. och Vlam, A. W., Over de perceelsnamen van het nederlandse rivierkleigebied. Betuwe en Bommelerwaard. 56 s. Amsterdam 1949. (Bijdragen en mededelingen der Naamkundecommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen I.) — Edsman, C. M., Ignis Divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes légendes mythes et rites. 307 s. Lund 1949. — Festskrift til museumsforstander H. P. Hansen, Herning på 70-årsdagen den 2. oktober 1949. XIX + 406 s. Århus och Khvn 1949. — Frings, Th., Minnesinger und Troubadours. 60 s. Berlin 1949. (Deutsche Akademie d. Wiss. zu Berlin. Vorträge und Schriften. H. 34.) — Grape, A., Ihreska handskriftsamlingen i Uppsala universitets bibliotek. I. Samlingens tillkomst och öden. Person- och lärdomshistoriska studier över dess innehåll. XXIV + 797 s. II. Kommenterande katalog. VIII + 797 s. Uppsala 1949. (=Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis. Vol. VI—VII.) — Hedström, G., Ordstudier i anslutning till P. Rydholms anteckningar om Långarydsmålet i Västbo. I—II:1. 52 + 204 s. Lund 1948. (=Skrifter utg. gm Landsmålsarkivet i Lund 7.) — Holt-hausen, F., Vergleichendes und Etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen. XX + 368 s. Göttingen 1948. — Jacobsen, Lis, Silkebogen. 98 s. Khvn 1949. — Liebert, G., Das Nominalsuffix *-ti-* im Altindischen. XIX + 240 s. Lund 1949. — Ljung, S., Söderköpings historia intill 1568. XX + 390 s. Söderköping (tr. i Lund) 1949. — Dens., Arboga stads historia. Första delen. Tiden intill 1551. 416 s. Arboga 1949. (Stadsmonografier utg. i samarbete med Inst. för folklivsforskning, Stockholm — vol. II:A.) — Löfvenberg, M. T., On the Syncope of the Old English Present Endings. 52 s. Uppsala 1949. (Essays and Studies on English Language and Literature ed. by S. B. Liljegren I.) — Malmberg, B., Kort lärobok i fonetik. 188 s. Lund 1949. — Molde, B., Källorna till Christian III:s bibel 1550. Textfilologiska studier i reformationstidens danska bibelöversättningar. VIII + 256 s. Lund o. Khvn 1949. — Naert, P., Stilen i Vilhelm Ekelunds essayer och aforismer. Med en inledning om stilistikens förutsättningar och arbetsmetoder. 487 s. Lund 1949. (Skrifter utg. av Vilhelm Ekelundsamfundet I) — Olsen, M., Fra norrøn filologi. 309 s. Oslo 1949. — Páll Eggert Ólason, Íslenskar Aeviskrá frá landnámstimum til ársloka 1940. I. bindi. 468 s. Reykjavík 1948. — Pape, J., Kloka flickan från Vallåkra. 175 s. Lund 1949. (Skrifter från Folklivsarkivet i Lund. Nr 1.) — Rosén, J., Kronoavsnidningar under äldre medeltid. 206 s. Lund 1949. (Skrifter utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Lund XLVI.) — Runquist, Kj., Rymdmätt, vikter och kronovärderingsvärden i Kung Valdemars jordebok. 112 s. Halmstad 1950. (Hallands Hembygdsförbunds skriftserie III.) — Rytkönen, A., Änen-jäljittely ja pikkulasten jokeltelu sanastoa luvoa tekijänä eräiden esimerkkien valossa (Mit deutschem Referat: Lautimitation und Lallen der kleinen Kinder als wortschöpfende Faktoren im Lichte einiger Beispiele). 73 s. Jyväskylä 1949. (Acta Academiæ Pædagogicæ Jyväskyläensis V.) — Sandklef, A., Singing Flails. A Study in Threshing-Floor Constructions, Flail-threshing Traditions and the magic Guarding of the House. 76 s. Hfors 1949. (Folklore Fellows Communications 136.) — Schagerström, A. (†), Grammatik över Gräsö-

målet i Uppland. 200 s. Uppsala och Khvn 1946. (Skrifter utg. gm Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:6.) — Schwarz, Ernst, Deutsche Namenforschung. 1. Ruf- und Familiennamen. 228 S. 2. Orts- und Flurnamen. 322 S. Göttingen 1949—50. — Seip, D. A., Norsk språk og skolen i dag. 16 s. Oslo 1950. — Sjögren, G., Om språket i de svenska bibelöversättningarna 1526—1541. 159 s. Lund 1949. — Strömbäck, D., Tidrande och diserna. 59 s. Lund 1949. — Studier tillägnad Rolf Pipping den 1 juni 1949. 109 s. Hfors 1949. — Svensson, S., Allmogemöbler. Bilder från Nordiska museet. 4 s. + 44 pl. Sthlm 1949. — Thors, C.-E., Substantivering av adjektiv i fornsvenskan. X+424 s. Hfors 1949. — Vlam, A. W., se Edelman, C. H. — Wainstein, Lia, L'expression du commandement dans le français actuel. 178 s. Hfors 1949. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki (Helsingfors) XV.) — Zetterholm, D. O., Studier i en Snorre-text. Tors färd till Utgård i Codices Upsaliensis DG 11 4° og Regius Hafn. 2367 4°. 103 s. Stockholm o. Köpenhamn 1949. (Nordiska texter och undersökningar utg. av B. Hesselman 17.) —

Andersen, H., Nyt om »Gösta Berlings saga». (Särtr. ur Danske studier 1948 (tr. 1950)). — Andersen, H. og Andersen, P., Bibliography of Scandinavian Philology from the Middle of 1945 to the End of 1946. (Särtr. ur Acta Philologica Scandinavica XIX. 1950.) — Andersen, P. Rec. av E. Kroman, Musikalsk Akcent i Dansk. (Särtr. ur Danske Folkemaal XV, 1949.) — Dens., Væv og Vævild. (Särtr. ur Festskrift til H. P. Hansen.) — Belfrage, S., Mera om en historisk ordbok. (Ur: Translatøren 11 årg. 1949.) — Bergman, G., Skolan och talvården. (Särtr. ur Nord. tidsskr. for tale og stemme 12.) — Dens., Två ord ur Stockholmslangan. (Särtr. ur Nysvenska studier 1949.) — Bjerrum, A., Verbal number in the Jutlandic Law. (Särtr. ur Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague. Vol. V. Recherches structurales 1949.) — Bæksted, A., Karebyfontens runeindskrift. (Särtr. ur Fornvännen 1949.) — Carlsson, G., Mäster Mattias från Linköping. Ett bidrag till hans biografi. (Särtr. ur Samlaren 1948.) — Dens., Några problem i Sturetidens historia. (Särtr. ur Historisk tidskrift 1949.) — Diderichsen, P., Morpheme Categories in Modern Danish. (Särtr. ur Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague. Vol. V. Recherches structurales 1949.) — Diderichsen, P., se Jensen, P. J. — Edsman, C. M., Gammalt och nytt om sista kärven og årets åring. (Särtr. ur Rig nr I 1949.) — Ejder, B., Två östskånska sockennamn. (Särtr. ur Namn og bygd. 1949.) — Ekblom, R., Der ordensdeutsche Ortsname *Nerge* 'Nehring' ein nordgermanisches Lehnwort? (Särtr. ur Språkvetenskapliga Sällskapets i Uppsala Förhandlingar 1946—1948.) — Ekbo, S., se Gustavson, H. — Forsell, J., Om språket i skrift m.m. (Särtr. ur Folkskolans årsbok 1950.) — Frings, Th., Antike und Christentum an der Wiege der deutschen Sprache. (Ber. über die Verhandl. d. Sächs. Akad. d. Wiss. zu Leipzig. Philol.-hist. Kl. 97 Bd. 1949. 1. H.) — Gagnér, S., Zur Entstehung der europäischen und der schwedischen Diözesansynode. (Särtr. ur Kyrkohistorisk årsskrift 1948.) — Genzmer, F., Ist die Skaldendichtung übersetzbar? (Särtr. ur The Journal of English and German Philology Vol. XLVII.) — Gustavson, H. og Ekbo, S., Åmöja och solmöja. (Särtr. ur Nysvenska studier 1949.) — Hakulinen, L., Bedeutungsgeschichtliches. (Särtr. ur Commentationes Fenno-Ugricæ in honorem Y. H. Toivonen.) — Hansen, Aage, On the so-called indirect object in Danish. (Särtr. ur Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague. Vol. V. Recherches structurales 1949.) — Helgason, Jón, Hildibrandskvida. (Särtr. ur Skírnir CXXXII. 1948.) — Hoff, Ingeborg, Skjetvemålet. Et tilsvær til professor D. A. Seip. (Särtr. ur Svenska Landsmål 1949.) — Dens., Framlegget til fast språknemnd. 17 s. Voss 1950. — Holm, G., Ortnamnen i Löfvånger. (Särtr. ur Löfvånger II.) — Holmberg, B., Studier över »dämpade» vokaler i svenska folkmål I. (Särtr. ur Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv 1949.) — Hummelstedt, E., Norr. vilmögom Hávamål 134. (Särtr. ur Studier till. Rolf Pipping den 1 juni 1949 [Studier i nordisk filologi bd 39].) — Dens., Pejorativt neutrum i de finlands-svenska dialekterna. (Särtr. ur Hyllningsskrift tillägnad R. Pipping... den 1 juni 1949.) — Ingers, I., Gatunamn i Lund.

(Ur: Lundagård årg. 1949 nr 13.) — Jacobsen, Lis, J. C. Jacobsen. (Särtr. ur »Store danske Personligheder» II. 1949.) — Dens., Vilh. Thomsen. (D:o) — Dens., Nogle eksempler på brugen af Du og De i nutids-dansk. (Särtr. ur Studier tillägnade Rolf Pipping den 1 juni 1949.) — Jensen, Knud B., Isoglosses toponymiques en celtique et en germanique. (Särtr. ur *Classica et mediævalia* X. 1949.) — Jensen, P. J. og Diderichsen, P., Sprogvidenskab og Humanisme. (Särtr. ur *Gads Danske Magasin* 1949.) — Körner, R., The prepositional passive formations. (Särtr. ur *Moderna språk* 43.) — Dens., Rec. av H. Glinz, Geschichte und Kritik der Lehre von den Satzgliedern in der deutschen Grammatik. (Särtr. ur *Studia Neophilologica* 21.) — Lindqvist, N., En Bellmans-tolkning och en dialektal ljudutveckling. (Särtr. ur Studier tillägnade Rolf Pipping den 1 juni 1939 [Studier i nordisk filologi bd 39].) — Dens., Vad menas med odalbonde. Något om studentkandidaternas svenska. (Ur *Uppsala Nya Tidning* 22/11 1949.) — Dens., Studentkandidaternas svenska. (D:o 28/10 1949.) — Ljunggren, K. G., Ortnamns bitoner. (Särtr. ur *Nordisk tidskr.* (Lett.) 1949.) — Dens., Fragmenten av Söderköpingsrätten. (Ur S. Ljung, Söderköpings historia 1. 1949; tills. med S. Ljung och S. Gagnér.) — Dens., Till frågan om uppkomsten av uttryckstypen »din stackare». (Särtr. ur Studier tillägnade Rolf Pipping den 1 juni 1949 [Studier i nordisk filologi bd 39].) — Ljungner, E., Kölen och Skanderna. (Medd. från Lunds univ:s geogr. inst. nr 265.) — Lundberg, O., Runinskriften från Roes. En gotländsk bildristares signatur. (Särtr. ur *Fornvännen* 1949.) — Malmberg, E., Rec. av M. Durand, *Voyelles longues et voyelles brèves*, R. A. Hall Jr, A Note en »Gorgia Toscana». (Särtr. ur *Studia linguistica* 1949.) — Dens., La structure syllabique de l'espagnol. (Särtr. ur *Boletim de Filologia* IX.) — Mjöberg, J., Brotningen mellan versform och språkform i Runebergs Kung Fjalar. (Särtr. ur *Nysvenska studier* 1948.) — Moberg, L., Sv. dial. (orr)vena f. 'orrhöna' och sv. orre m. (Särtr. ur *Nysv. studier* 1949.) — Modéer, I., Ortnamnen i Ålem. (Särtr. ur *Ortnamns-sällskapets i Uppsala årsskrift* 1948.) — Dens., Skeppare. En syntaktisk studie. (Särtr. ur Studier tillägnade Rolf Pipping den 1 juni 1949.) — Dens., Hedingstorp och Jättingstad. (Särtr. ur *Namn och bygd* 36.) — Dens., Ankar-rum. (d:o 37.) — Moltke, E., Kensington-stenen — Er Amerikas bloddryppande runeindskrift ægte? (Ur: *Information* 9 nov. 1949.) — Mägiste, J., *Etymologia piku huomioita* [Petites remarques étymologiques]. (Särtr. ur *Eripainos Virittäjästä* n:o 3, 1949.) — Dens., Den blandade finsk-estniska texten i Georg Stiernhielms »*Discursus Astropoeticus*». (Särtr. ur *Svio-Estonica* 1949.) — Dens., Svenskt eller lågtyskt i den gamla skriftestniskan. (D:o.) — Dens., *Fi-estn. nuha, noha, nohu, nuhu, nohi* 'Schnupfen' und est. *päri* 'Schafbock' und die ostseefi. onomatopoetischen Nomina auf -ä, -a und (estn.) -i. (Särtr. ur *Commentationes Fenno-Ugricæ* in honorem Y. H. Toivonen. 1950.) — Dens., *Tšuuden kansallisuusunimen alkuperän ongelma ja suomen suudin, vir. sune 'kiila'*. (Särtr. ur *Eripainos Virittäjäslä* 1—2. 1950.) — Naert, P., Note préliminaire sur l'aspect en zyriane. (Särtr. ur *Commentationes Fenno-Ugricæ* in honorem Y. H. Toivonen. 1950.) — Nielsen, N.-Å., Danske dialekters lokkeråb til husdyr. (Särtr. ur *Festskrift til H. P. Hansen*.) — Nordenskjöld, S., Några natur- och ägonamn från Vä. (Särtr. ur *Gärds Härads Hembygdsförs. årsskrift* 1949.) — Penttilä, A., *Språkvetenskapen och stavningsfrågan*. (Särtr. ur *Folkskol-lärarnas tidning* nr 5, 1949.) — Penzl, H., Umlaut and secondary umlaut in Old High German. (Särtr. ur *Language* Vol. 25, 1949.) — Pleijel, H., *Kyrko-historiska arkivet i Lund. En orientering*. 16 s. Lund 1950. — Dens., *Folk-rörelserna och forskningen. Några principiella synpunkter*. (Medd. från *Kyrko-hist. arkivet i Lund*. 7.) — Sahlgren, J., *Sockennamnen* [i *Uppsalatrakten*]. (Särtr. ur *Sveriges Bebyggelse*. Uppsala län 4.) — Dens., *Härads- och socken-namnen* [i *Göstrings, Kinda o. Ydre härad*]. (Särtr. ur d:o *Östergötlands län* 6.) — Dens., *Holländska och tyska ortnamn i Sverige*. (Särtr. ur *Ortnamns-sällskapets i Uppsala årsskrift* 1948.) — Salberger, E., *Några textställen i Tegnér's Prästvigningen*. (Särtr. ur *Nysvenska studier* 1949.) — Dens., *Elisioner på Rökstenen*. (Särtr. ur *ANF* 64.) — Sandklef, A., *De »oxfödda bina» och dansk folktro*. (Särtr. ur *Festskrift till H. P. Hansen*.) — Schück, A.,

Svithjod och folklanden. Ett diskussionsinlägg. (Särtr. ur Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund ²³/₈ 1949.) — Seip, D. A., Et norsk grensemål. (Särtr. ur Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv 1949.) — Dens., Rec. av Adami Bremensis Gesta etc. Codex Havniensis utg. av C. A. Christensen. (Särtr. ur Hist. Tidsskrift 35.) — Dens., Introduction. (Särtr. ur The Arna-Magnæan Manuskript 677, 4°=Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi Vol. XVIII.) — Dens., Norsk språk i dag. — Dens., Tellingsmåten i norsk og mulig endring. 11 s. Oslo 1950. — Sjöstedt, G., Folkmålen i nordöstra Skåne I—IV. (4 artiklar ur Norra Skåne nov. och dec. 1948.) — Springer, O., Rec. av Lee M. Hollander, The Skalds. A Selection of their Poems, with Instructions and Notes. (Särtr. ur The Journal of English and Germanic Philology. Vol 48. 1949.) — Dens., New High German *-el-* in nominal Compounds. (Särtr. ur Language Vol. 25. 1949.) — Stender-Petersen, Ad., The Igor Tale. (Särtr. ur Word 1948.) — Ståhle, C. I., Om vår äldsta jordebok (Vårfruberga klostrets godsförteckning). (Särtr. ur Namn och bygd 36.) — Dens., »Otte Torbjörnssons lagbok» (med en flock ur Värmlandslagen?). (Särtr. ur Nationen och hembygden V.) — Svensson, S., Ett möte med landslagen. (Särtr. ur Svenska Turistföreningens årsskrift 1947.) — Thalbitzer, W., Runeindskrifter i Grönland. (Särtr. ur Det Grönlandske Selskabs årsskrift 1949.) — Torsund, N., Öländska folkmål jämte kort översikt av ortnamnen. (Särtr. ur »Öland», Bd II, 1949.) — Wellander, E., Predikatsfyllnadens form i modern svenska. (Särtr. ur Studier i modern språkvetenskap. Vol. XVII.) — Wieselgren, P., Georg Stiernhielm som tomtägare och husbyggare. (Särtr. ur Samfundet S:t Eriks Årsbok 1949.) — Zetterholm, D. O., Bortfall av *t* och *d*(ð) i de nordiska språken. (Särtr. ur Språkvetenskapliga Sällskapets i Uppsala Förhandlingar 1946—1948.)

Lund 1950 Håkan Ohlssons boktryckeri

UNIV. - BIBL.

LUND